

1994

1

AETAS

Csukovits Enikő: „Cum capsá... cum bacillo”.

Középkori magyar zarándokok.

Gerics József: Szent László uralmának vitás kérdései
a legendában és a krónikában

Veszprémy László: Közös motívumok a 12–13. századi
magyarországi és hispániai historiográfiában

Kosztolnyik Zoltán: Esetleges spanyol: León-aragóniai,
valamint nyugati behatás III. András diétáinak összetételében

Györffy György: Jób esztergomi érsek kapcsolata
III. Béla királlyal és szerepe a magyar egyházi művelődésben

Kosza László: Egy francia származású főpap Magyarországon.
Bertalan pécsi püspök (1219–1251).

Šroka, Stanisław: Egy lengyel származású főpap a 14. századi
Magyarországon. Boleszló esztergomi érsek (1321–1328).

Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek
politikai szereplése

Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon

Következő számunk tartalmából

- DIÓSZEGI ISTVÁN** Nemzeti törekvések
és dinasztikus velleitások
az Osztrák–Magyar Monarchia
külpolitikájában a 19. század
utolsó harmadában
- VADÁSZ SÁNDOR** Lajos Fülöp a Polgárkirály
- KÖVÉR LAJOS** XVI. Lajos és Franciaország
- KOVÁCS MARIAN** Egy elfelejtett házasságkötési
szándék a spanyol Bourbonok
és a Romanovok között
a 18. század elején
- Beszélgetés Vermes Gáborral**
- VERMES GÁBOR** A délszláv törekvések
és a magyar nacionalizmus
az Osztrák–Magyar Monarchiában
- Dinasztizmus vagy/és hatalmi politika**
(részletek Bismarck emlékirataiból)

1994/1

AETAS

Történettudományi folyóirat

A kiadványt szerkesztette:

KOSZTA LÁSZLÓ

A kiadvány a Soros Alapítvány, a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.
és a szegedi József Attila Tudományegyetem
Közművelődési Bizottságának
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztőség:

DEÁK ÁGNES (főszerkesztő)
ARADI ZSUZSA (a szerkesztőség titkára)
DÁVID TAMÁS, KOSZTA LÁSZLÓ, LELE JÓZSEF,
PELYACH ISTVÁN, TOMKA BÉLA, TÓTH SZERGEJ,
VAJDA ZOLTÁN.

TARTALOM

Tanulmányok

Csukovits Enikő „Cum capsula... cum bacillo”. <i>Középkori magyar zarándokok</i>	5
Gerics József Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában	28
Veszprémy László Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában	36
Kosztolnyik Zoltán Esetleges spanyol: León-aragóniai, valamint nyugati behatás III. András diétáinak összetételében	49
Györffy György Jób esztergomi érsek kapcsolata III. Béla királlyal és szerepe a magyar egyházi művelődésben.....	58
Kozta László Egy francia származású főpap Magyarországon. <i>Bertalan pécsi püspök (1219–1251)</i>	64
Sroka, Stanisław Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon. <i>Boleszló esztergomi érsek (1321–1328)</i>	89
Kubinyi András Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése.	102
Mályusz Elemér Az első Habsburg a magyar trónon	120

Forrásközlés

Almási Tibor–Kófalvi Tamás Az 1327. évi nagyszombati királytalálkozó szerződéslevele	151
--	-----

Határainkon túl

Bemutatjuk Jerzy Kłoczowski lublini egyháztörténészt	158
Jerzy Kłoczowski munkásságának részleges bibliográfiája	159
Jerzy Kłoczowski A civilizáció fejlődése Közép- és Kelet-Európában a 14. és a 15. században	166

Vita

Sroka, Stanisław Ki volt Károly Róbert első felesége?	187
Kristó Gyula Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége?	194

Kitekintés

Beszélgetés Gyimesi Sándorral (<i>készítette Rácz Lajos</i>)	200
Zepczaner Jenő	
Erdélyi közgyűjtemények címtárából	208
XVIII. Nemzetközi Történeész Kongresszus. <i>Montréal 1995</i>	216

Figyelő

A templomos rend tündöklése és bukása. (<i>Alain Demurger: Vie et mort de l'ordre du Temple 1118–1314. Paris, Seuil. 1989.</i>)	
Szász Géza	217
Szent a családban. (<i>Alessandro Barbero: Un santo in famiglia. Vocazione religiosa e resistenza sociali nell'agiografia latina medievale. Torino, Rosenberg & Sellier, 1991.</i>)	
Berend Nóra	222
A Piastok és az Árpádok dinasztikus kapcsolatai. (<i>Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1993.</i>)	
Sroka, Stanisław	225
Elődeink története az Árpád-kor végéig. (<i>Kristó Gyula: A Kárpát-medence éa a magyarság régmúltja. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 1993.</i>)	
Nógrády Árpád	228
Szent László a középkori magyar falképeken. (<i>László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Budapest, 1993.</i>)	
Prokopp Mária	232
„Csillagok közt fényesség csillag”. (<i>Szöke Gyula: Szent László király. Bp., 1993.</i>)	
Prokopp Mária	234
Fügedi Erik életművéről posztumusz könyve kapcsán. (<i>Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Budapest, Magvető 1992.</i>)	
Jakó Zsigmond	236
Erdélyi parasztfelkelés. (<i>Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Előszóval és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Bukarest, Kriterion. 1991.</i>)	
Török János	244
Az újjászervezett Erdélyi Múzeum Egyesület és kiadványai	
Monok István	247

Melléklet

Szovák Kornél	
Pótlások A magyarországi középkori latinság szótárához II.	250
Kötetünk szerzői	280

CSUKOVITS ENIKŐ

„Cum capsa... cum bacillo”*

Középkori magyar zarándokok

„Jóakarátának és művének híre, melyet az egyházak építésében saját hatáskörében szerzett, messze fekvő, igen híres helyeket bejárt. – írta a 11. században, 1077 előtt készült ún. nagylegenda Szent István királyról – Szerzeteskolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, ... bőséges mindennapi elestéget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította. A világ fejében, Rómában is, István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfállal körülkerített telepet házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét.”¹ István figyelme a pogány szokások felszámolása, az ország egyházi szervezetének kiépítése mellett kiterjedt a zarándoklás lehetőségének megteremtésére is, e célt szolgálták a legenda szerint általa alapított zarándokházak is. Erőfeszítései nem kerültek el a keresztény Európa figyelmét: a Szentföldre induló zarándokok közül a szokott tengeri út helyett egyre többen választották a Magyarországon keresztül vezető új – szárazföldi – útvonalat, egy 1031–43 közt keletkezett itinerárium pedig részletesen leírja a magyarországi útszakaszt.² Annak ellenére, hogy Magyarországról szinte a kereszténység felvételével egy időben útnak indulhattak az első zarándokok Róma illetve Jeruzsálem irányába, a bel- és külföldi zarándoklatok kérdése egyaránt mindmáig feldolgozatlan. A magyar forrásadottságokat nem ismerő kutató akár meghökkenőnek is tarthatja a külföldön rendkívül népszerű téma elhanyagoltságát. Teheti ezt különösen azért, mivel az egyetlen e tárgyban íródott munka, az aacheni magyar zarándoklatok történetét feldolgozó könyv is külföldi szerző, Elisabeth Thoemmes műve.³ Csak a közelmúltban vált a szélesebb hazai olvasóközönség számára is hozzáférhetővé a két híres magyar búcsújáró, az írországi Szent Patrik purgatóriumát is megjárt Krizsáfán fia György és Tari Lőrinc pokoljárásának története,⁴ valamint az 1519-ben Bécsben – eredetileg szintén latin nyelven – megjelent „Jeruzsálemi utazás”, Pécsváradi Gábor ferences szerzetes munkája.⁵ Hazai szerzőink közül egyedül Pásztor Lajos 1940-ben megjelent doktori disszertációja szentelt egy teljes fejezetet a középkorvégi magyar zarándoklatoknak.⁶

Milyen források állnak a rendelkezésünkre? A pápai székhez benyújtott supplicatiók feltárása, a magyar vonatkozású anyag kivonatos közlése már a múlt században kezdetét vette.⁷ Mint közismert, a szentföldi zarándoklathoz szükséges volt pápai engedély, ennek megléte azonban önmagában még nem bizonyítja, hogy az engedély birtokosa valóban útra is kelt. Nem valószínű, hogy elzarándokolt volna a Szentföldre pl. Büki István kalocsai érsek, aki 1346-ban kapta meg az engedélyt, két év múlva pedig magas korára hivatkozva az egyházmegyéjében fekvő templomok reconciliációja alól is felmen-

* Janus Pannonius: Galeotti peregrinationem irridet című verséből.

tést kért.⁸ A Vatikáni Levéltár anyagán kívül számos más külföldi levéltár rejt-
het még magyar vonatkozású adatokat: feltárára várnak a zarándokutak men-
tén működő kórházak betegnévsorai, az útvonalak mellett található kolostor-
rok levéltárai, az uralkodók által kiadott *salvus conductus*-listák, valamint a
segélyezések névsorai.⁹ Az ilyen jellegű források közül egyedül a római Szent-
lélek társulat anyakönyve került kiadásra.¹⁰ Nem sokkal jobb a helyzet a hazai
források feltárása tekintetében sem. A téma számára potenciális adathordozó
végrendeletek, bírói végzést rögzítő városkönyvek, az utazás anyagi kihatá-
sáról tudósító számadáskönyvek kevés helyen maradtak fenn.¹¹ Az általunk
ismert okleveles adatok nagy része elszórtan, különböző levéltárakban talál-
ható, az esetek többségében nem a szisztematikus adatgyűjtés, hanem a vé-
letlen segített feltárásukban. Ezek az oklevelek zálogosításról (zarándok-
úthoz szükséges pénz megszerzéséért), gyilkosság után a peres felek közti
megegyezésről, zarándokút miatti perelhalasztásról íródtak.¹² Magyar király
által kibocsátott *salvus conductus*, menlevelet is alig néhányat ismerünk.¹³
Az biztos, hogy a kétszázezres nagyságrendű magyarországi okleveles anyag-
ban még lappanghat zarándoklatra vonatkozó adat, nagy adathullásra azon-
ban nem számíthatunk. Az elmúlt hat év során, sokezer átnézett oklevél kö-
zül csupán két tucat olyan akadt a kezembe, amely zarándoklatot tartal-
mazott – ezek egy részét is már ismertették különböző munkákban. Jelzés-
értékű, hogy a kolozsmonostori konvent kiadott protokolluma közel 5500
regesztájából mindössze kilenc utal külföldi zarándoklatra, az 1411–12 közti
évek szinte teljes oklevélanyagát feldolgozó Zsigmondkori Oklevéltár harma-
dik kötetének 3200 kivonata közül tizenegy tesz említést zarándoklatról –
ezek egy része is dalmát adat.¹⁴ Nem remélhetünk új adatokat a magyaror-
szági elbeszélő forrásokból, és a források közül hiányoznak az útinaplók is: a
már említett Pécsvaradié mellett egy részletesnek nem mondható, úti feljegy-
zéseket tartalmazó füzetet ismerünk.¹⁵ Az összegyűjtött adatok azonban a
jócskán meglévő hiányosságok ellenére is lehetővé teszik a kérdés vázlatos
áttekintését.

Zarándokló királyaink sorát a 13. századi krónikás feljegyzése szerint
maga Szent István kezdte volna – római zarándokúttal – ez a híradás azonban
az egykorú forrásokból nem igazolható.¹⁶ Hasonlóan csak a király nagyobb
dicsőségéért került Szent László nagyobbik legendájába, miszerint László
fogadalmat tett jeruzsálemi zarándokútra, sőt, a keresztesek vezérükül is
választották.¹⁷ Az azonban megállapítható, hogy Magyarországon is megje-
lent a szent háború és a zarándoklat eszméjének az 1095-ös clermont-i fel-
hívás utáni összefonódása. III. Béla – aki Konstantinápolyban, ahol nevelke-
dett, Chatillon Annát, Rajnáld antiochiai herceg leányát vette feleségül – már
trónralépeése előtt foglalkozott jeruzsálemi zarándoklat tervével. A Magyaror-
szágon átvonuló 3. keresztes hadjárat német seregeivel kétezer fős segédcsa-
patot küldött a Szentföldre (a csapatot később visszarendelte), maga azonban
csak 1196-ban bekövetkezett halála előtt tette le a keresztes esküt. Kötele-
zettségét az erre szánt pénzzel együtt András fia örökölte; III. Ince pápa ezzel
kapcsolatos „*Licet universis*” dekretálisa a keresztes eskü örökölhetősége ká-
nonjogi szabályozásának sarkkövévé vált. András 1217-ben hajózott be Dal-
máciában, hogy seregével Akkonba utazzon. A hadjárat kevés sikerrel járt, II.

András és seregének jelenléte azonban így is bizonyította, hogy a magyar királyság immár teljes joggal tagja a latin kereszténységű népek közösségének.¹⁸ Az első fejedelmi zarándok, aki egyéni útra indult Álmos herceg volt 1107–1108-ban. Szentföldi útjával Könyves Kálmánnal vívott harcát igyekezett levezekelni – a későbbi események ismeretében meglehetősen sikertelenül.¹⁹ Vállalkozását évszázadokkal később követte Nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné, aki 1343-ban fényes kísérettel Rómába, 1357-ben pedig Aachenbe zarándokolt.²⁰ 1350-ben, nápolyi hadjáratáról hazatérőben Lajos is zarándokutat tett Rómába, sőt egyes források szerint Aachenbe is elzarándokolt, ez azonban nem bizonyítható.²¹ Lajos szentföldi fogadalmat is tett, ez alól azonban 1360-ban feloldozást nyert.²² Jelentős külföldi kegyhelyeknek tett bőkezű adományait az írott források mellett tárgyi emlékek is szép számmal igazolják: kápolnát építtetett Aachenben királyi ősei, Szent István, László és Imre tiszteletére, és Mariazellben győzelmei emlékére és Szűz Mária iránti hálójának jeléül.²³ Zsigmond király is felkereste mind Aachent, mind Rómát, utazásának célja azonban egyik esetben sem volt egyszerű kegyes zarándoklat: 1414-ben ugyanis Aachenben koronázták német királlyá, 1433-ban pedig Rómában tette fejére IV. Jenő pápa a császári koronát.²⁴ A magyar királyok kegyes céllal inkább a hazai búcsújáróhelyeket látogatták, elsőbbséget valamennyi közül Szent László váradi sírja élvezett.²⁵

Azok az első magyar zarándokok, akik külföldi kegyhelyekre indultak, egyrészt az uralkodó kíséretében ill. seregében vágta a hosszú útnak, másrészt egyéni zarándokként (de nem feltétlenül egyedül) keltek útra. 1189-ben a III. Béla által útnak indított magyar seregben ott volt többek közt a győri püspök, hat ispán – három magyar báró a király visszahívó parancsa ellenére is a seregben maradt. 1191-ben a források említést tesznek egy „comes de Hungaria”-ról, aki az Akra környéki harcokban esett fogságba. 1196-ban III. Bélával együtt tett fogadalmat Jób esztergomi érsek, Móg nádor és tizenkét másik lovag, közülük Móg nádor útra is kelt 1203-ban.²⁶ II. András expedíciós seregének valamennyi tagját természetesen nem ismerjük név szerint, de 1172-ben a johannitáknak szánt adományai írásba foglalásánál felsorolta a kíséretében lévő főurakat: eszerint vele volt Péter győri és Tamás egri püspök, Dénes tárnokmester, újvári ispán, Miklós ispán, Smaragd, Moys, Rathold és Sebes ispán, Demeter étekfogó mester és László lovászmester.²⁷ Egy ugyancsak 1217-es keltezésű oklevél Lőrinc – ettől kezdve főpohárnok – részvételéről tudósít.²⁸ Az uralkodó kísérete persze nem csak a keresztes hadban való részvételt jelenthette: nagylétszámú kísérettel indult útjaira Erzsébet királyné is.²⁹ Zsigmond 1433-ban Rómába mintegy 400 fős kísérettel utazott – az általa kieszközölt pápai engedély értelmében valamennyiüknek díjfizetés nélkül állították ki a bullákat. Az ingyenes kérvényezés lehetőségének nem lehetett ellenállni, így épp a supplicatiók alapján ismerjük a teljes kíséretet.³⁰

Az egyéni zarándokként útra kelők közül a legkorábbi ismert személyek érdekes módon asszonyok: 1121 előtt járt Jeruzsálemben domina Genueru, azaz Gyönyörű asszony, az almádi monostort alapító Bánd fia Atyusz mostohaanyja,³¹ 1135-ben pedig egy Petronilla nevű magyar zarándok asszony egy házat vásárolt ugyanott, melyet a Szent István alapította szerze-

tesházhoz csatoltak.³² Hasonlóképpen a Szentföldre indult a Becsegergely nembéli Ont valamikor II. András uralkodása alatt, valamint Turul ispán.³³ Esetükben nem dönthető el biztosan, zarándokútra indultak, vagy keresztes vitéznek: Ont végrendelete mindenestre csak zarándoklatot említ. Az 1208–20 közötti évek valamelyikében járt Rómában a Győr nb. Pok ispán, a század második felében, 1274-ben az Almad nb. ...and (Roland?) ispán, Atyusz leszármazotta indult királyi engedéllyel a Szentföldre.³⁴ Az egyéni zarándoklatok bővülését a 14. század elejétől kezdve tapasztalhatjuk: 1300-ban a feleséggyilkos Benedek kötelezte magát aachenai és római zarándoklatra,³⁵ 1307-ben a szepesi szászok ispánja előtt megtartott törvényszék küldte a Görgei család tagját Rómába, Bariba, Compostellába és Aachenbe.³⁶ 1321-ben Tamás szepesi ispán hatalmaskodó familiárisai kénytelenek gyilkosságukat Aachenben, ill. Rómában levezekelni.³⁷ 1332-ben tett végrendeletet Orros Péter pozsonyi várnagy, mielőtt Aachenbe indult.³⁸ 1350-ben birtokokat zálogosított el a váradi káptalan előtt Sixtus kanonok, hogy eljuthasson a Szentföldre,³⁹ ugyanekkor egy erdőt zálogosított el Ósz Miklós berkenyési nemes, aki Rómába készült zarándokolni.⁴⁰ Ugyancsak Rómába indult ebben az évben – amely szentév volt – Sztárai Pál valamint Magyar Pál, akiknek végrendelete maradt fenn.⁴¹ A pápai udvarhoz benyújtott supplicatiók között szép számmal fordult elő zarándokútengedély-kérés: 1343-ban László kalocsai érsek római, compostellai és szentföldi zarándoklatra, a győri egyházmegyei Ravasz királyi vitéz, a pannonhalmi apát szentföldi útra kért engedélyt; 1344-ben Tamás újvári ispán, 1345-ben Tamás lipői ispán, királyi és királynéi követ hasonlóképpen a Szentföldet kívánta felkeresni – hogy csak a legkorábbi ilyen eseteket említsük.⁴² Mint a felsorolt adatokból is kitűnik, a 14. században a magyar zarándokok úticéljai közt a legjelentősebb kegyhelyek szerepeltek. A 15–16. századi – elsősorban városi – adatok szerint magyar zarándokok megfordultak még Sanct Wolfgangban, Öttingben, Regensburgban, Mainzban, a Nagy Lajos által megadományozott Mariazellben, a lengyelországi Czenstochovában, az itáliai Loretóban, valamint a távolabbi zarándokhelyek közül Rocamadourban és az írországi Szent Patrik purgatóriumában.⁴³

A zarándokok az esetek többségében kegyes indítékból vágtak a hosszú útnak, az oklevelekben is leggyakrabban a „devotionis causa” megjelenés szerepel a zarándoklat okaként.⁴⁴ Az indulás előtt végrendeletet tevők néha választékosabban is megfogalmazták ugyanezt: a hányatott sorsú Sixtus kanonok 1350-ben a Szentföldre indult, „nehogy a tengerentúli útra – oda, hol megváltónk az emberi nem megváltásáért halált szenvedett – tett ünneplés fogadalom teljesítésének elmaradása mindenek teremtményének haragját okozza”.⁴⁵ „Isten rendeléséből és a Szentlélek fohásának kegyelméből lelkünk üdvözüléséért megfontoltuk és elhatároztuk, hogy elzarándokolunk a Szentföldre, meglátogatni az Úr sírját” – indokolta végrendeletében utazását Benedek bolgár bán.⁴⁶ Az erdélyi Bogáti János „Péter és Pál apostolok iránti tiszteletből” készült Rómába zarándokolni.⁴⁷ Hitbéli elkötelezettségüket nagyon gyakran szavaikon és a zarándoklat – esetleg zarándoklatok – tényén kívül a különféle egyházi intézményeknek tett jelentős adományaik is bizonyítják: már a legkorábbi ismert zarándokunk, Gyönyörű asszony is Vállus

nevű prédiúmat az almádi monostornak adta.⁴⁸ Az erdélyi Sombori Péter 1482-ben, Rómába indulása előtt feleségével végrendekezett; hagyatékukból jutott a kolozsvári Szűz Mária-kolostor szerzeteseinek misealapítványra, a sombori templomnak javításra és oltáralapítványra, valamint egy felállítandó Fábíán-Sebestyén-kőoszlopra.⁴⁹ A Szentföldre utazó Lackfi István erdélyi vajda – vagyonához illő módon – indulása előtt megalapította a csáktornyai pálos kolostort.⁵⁰ Városi polgárok végrendeleteiben gyakori jelenség, hogy halmozzák a kegyes adományokat: aki zárandoklatra hagyott pénzt, általában több kegyhelyet is megjelölt úticélul.⁵¹ Azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ahol a zárandokútra induló családot hagyott hátra, elsősorban róluk rendelkezett.⁵² A csak egyházi célra végrendelezők gyermekteleknek voltak.

A 15. század elején megjelent egy új típusú zárandoklat, az ún. lovagi zárandoklat, ahol az ájtatosság mellett legalább annyira fontos oka az indulásnak a világ megismerésének vágya.⁵³ Ilyen „modern” zárandok volt Tari Lőrinc is: a Zsigmond király által kiállított menlevele szerint Tari egyrészt lelke buzgalmától vezetve zárandokolni kívánt, másrészt vitézi tetteiben akarta magát gyakorolni a földkerekség különböző vidékein. Ő maga Jacobus Yonge dublini közjegyző felszólítására saját kezű írásában írországi zárandokútjának három okát tüntette fel: 1. Azt hallotta, hogy akinek kétségei vannak a katolikus hittel kapcsolatban, Patrik purgatóriumában választ kap, ő pedig kételkedett a lélek létezésében. 2. Királyának elmondta, hogy a purgatórium meglátogatására készül, Zsigmond pedig támogatta útitervét. 3. Személyesen látni akarta e csodás dolgokat és Írország szentjeinek csodáit.⁵⁴

A zárandokok nem minden esetben indultak saját elhatározásból útnak – volt, akit csak saját háborgó lelkiismerete, de sokakat bírósági végzés utasított vezeklő zárandoklat megtételére. A leghíresebb magyar vezeklő minden bizonnyal Krizsáfán fia, György volt. Részt vett Nagy Lajos napolyi hadjárataiban, és vitézségéért fiatalon az apuliai részek kapitánya lett. Hivatalában azonban „kissé” keménykezűnek bizonyult, és 24 éves korára 350 gyilkosság terhelte lelkét. Egy éjszaka, álmatlanul virrasztva, isteni figyelmeztetésre megvizsgálta vétkeit, és megrémülve a rá váró örök kárhozattól, gyalogosan, mindössze egy szolga kíséretében Rómába, majd az ott kiszabott penitenciát elégtelennek érezve, Compostellába ment. Egy elhagyott helyen öt hónapig kenyéren és vízen élt, majd továbbra sem nyugodva Franciaországon, Anglián át, végig gyalogszerrel Írországba zárandokolt. Szent Patrik purgatóriumába leszállva, látomásai hatására végre megtalálta háborgó lelke békéjét, és egyben majdnem a hit vértanújává vált: a barlang előtt kijövetelére váró hívek megrohanták, letépték valamennyi ruháját – teste épségét az ereklyévé válástól csak a jelenlévő király közbelépése mentette meg.⁵⁵ A vezeklésre kötelezett zárandokok sorát a már említett asszonygyilkos Benedek, majd a két szepességi gyilkosság tettesei nyitják meg. Benedek szerencsétlen sorsra jutott felesége apjával a boldogkői várnagy előtt egyezett meg oly módon, hogy az asszony elzetemésén, a vérdíj kifizetésén túl a következő év (1301.) pünkösdjén elzárandokol Aachenbe a Boldogságos Szűz egyházába, az azt követő évben pedig Rómába.⁵⁶ 1307-ben a Berzevici és Görgei család háborúságának esett áldozatul Thydricus, Arnold comes fia. Haláláért a választott bírák közben-

járásával kelt megegyezés értelmében gyilkosa, Hermannus Bank négy személyvel Rómába, onnan Bariba, onnan vissza Rómába tartozott zárandokolni, onnét már csak egy társsal Compostellába, majd Aachenbe, azután térhetett csak haza.⁵⁷ 1321-ben a szepesi káptalan előtt egyezett meg a gyilkosság áldozatául esett Zombor comes felesége a tettesekkel, Tamás szepesi ispán familiárisaival. Fodor János eszerint Aachenbe, Nagy János Rómába volt köteles zárandokolni.⁵⁸ Az egész országban elterjedt gyakorlat volt, hogy a gyilkost – a peres felek közti megegyezés értelmében – külföldi zárandoklatra küldjék: az erdélyi Várfalun lakó Györgynek gyilkosságát az 1446 szeptemberében kelt megegyezés értelmében a karácsonytól számított egy éven belül Rómába való zárandoklással kellett megváltani.⁵⁹ Az ilyen esetek gyakoriságára utal, hogy az 1346-50 közt keletkezett legkorábbi hazai formuláskönyv, az Ars Notaria két ilyen szöveget is tartalmaz.⁶⁰ Gyakran ítélték zárandoklatra a bűnösöket a városi bíróságok is. Az elkövetett bűn nagyságától függött, hogy a büntetést melyik kegyhelyre, ill. kegyhelyekre történő zárandoklással lehetett megváltani – a zárandoklást azonban csak akkor ítéltette meg a bíróság, ha a vádló egyezsége lépett a vádlottal. A vezeklő zárandok kezeseket állított indulása előtt, akik vagyonukkal feleltek személyéért: 1377-ben pl. Selmecebányán egy Mostel nevű polgárért, aki gyilkosságot követett el, többen vállaltak kezességet egy compostellai, három római és három aacheni zárandokútra. Az elsőt Mostel maga tartozott elvégezni, a többi útra kezesei is elmehettek helyette. Selmecebányán, Besztercebányán, Sopronban több ilyen ítéletet is találunk a városi könyvekben – valószínűleg más városok levéltárában is bukkanunk még hasonló adatra.⁶¹ A vezeklő zárandoklatok első számú célpontja Aachen volt.⁶² A zárandoklatoknak ez a típusa ugyan nem csak a magyarországi német népcsoportok között fordult elő, az azonban megállapítható, hogy egy német jogszokás átvételéről van szó. Az Ars Notariában olvasható egyik egyezségformula szerint az elégtétel a vérdíj megfizetéséből, a „iuxta consuetudinem Theutunicorum” történő ünnepélyes megkövetésből, és az aacheni, római zárandoklatból tevődött össze.⁶³ Állításunkat támasztja alá továbbá az a tény is, hogy az első ilyen esetek a magyarországi némettség, elsősorban a szepesi százszok körében bukkantak fel, és a későbbiek során is főleg a németajkú városokban fordultak elő.

A vezeklőkhöz hasonlóan nem saját elhatározásból indultak útnak a megbízást teljesítő zárandokok sem: ők egyrészt – mint a fentebbi példákban is láthattuk – helyettesítették, vagy útitársként kísérték a zárandoklatra ítélt bűnösöket, másrészt végrendelettel jelölték ki őket zárandokút elvégzésére. Ez utóbbi különösen gyakori jelenség volt. A végrendeletet tevők legtöbbször olyan fogadalmak teljesítését kívánták másokkal végrehajtatni, amelyet személyesen már nem tudtak – általában betegségük miatt – elvégezni. A zárandoklatra elsősorban pénzt hagytak, de előfordult ingatlan e célra történő kijelölése is. A végrendelezők vagy személy szerint kiválasztották, kinek kell elvégezni a zárandoklatot, vagy a végrendelet kedvezményezettjére – általában egyházi testületre – bízták a választást.⁶⁴ A kijelölést és a választást kombinálta Vízaknai Miklós erdélyi alvajda 1465-ös végrendeletében: káplánját, Tamást jelölte ki arra, hogy Rómába, vagy Aachenbe zárandokoljon. Ha azonban ő nem vállalkozna erre az útra – rendelkezett az alvajda – keressenek

helyette más alkalmas személyt.⁶⁵ A végrendeletek egy részében a zarándokút elvégzésének határidejét is megjelölték: ez egy évtől akár tíz évig is terjedhetett.⁶⁶ A zarándoklatok eddig felsorolt fajtái semmi eltérést nem mutatnak az európai gyakorlattól. Elenyésző lehetett a gyógyulás érdekében külföldre utazók száma – eddig ilyen adatot nem is ismerünk. A nagy távolságok miatt a betegségtől megszabadulni vágyók a hazai kegyhelyeket keresték fel, mint azt forrásaink is szép számmal bizonyítják.⁶⁷

A szentföldi zarándoklatokat vizsgálva bukkanunk az útrakelés egy olyan indítékára, amely Európában másutt – értelemszerűen – nem játszott jelentős szerepet. A török által elhurcolt foglyok felkutatásának vágya adta a zarándokbotot a Szentföldre induló magyarok évtizedről évtizedre egyre jelentősebb hányadának. Mivel az ország csak 1541 után került tartós török megszállás alá, hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról a tényről, hogy a 14. század utolsó évtizedeitől kezdve a déli határ mellett rendszerek voltak a hadi események, a portyázó törökök elsődleges célja pedig épp a fogolyszerzés volt.⁶⁸ A mai ismereteink szerinti legelső ilyen török betörés során, 1375-ben esett fogságba Himfi Benedek bolgár bán leánya, Margit. Az ő megkeresésére indult útnak apja a következő évben – már említett szentföldi útjának ez volt az elsődleges célja. A zarándoklattal egybekötött (vagy annak álcázott) kutatásban részt vett barátja és rokona, Lackfi István erdélyi vajda is.⁶⁹ Himfi Margit mellett névtelen magyarok százai – nagyok portyák esetén ezrei – kerültek évről évre török rabszíjra. A Szentföldet járó, utazásairól naplót író Felix Faber ulmi domonkos és magyar útítársa, Lászlai János telegdi főesperes 1483-ban Gázában is, Kairóban is nagy sereg keresztény hitét elhagyott európaival találkozott. Ahogy Faber feljegyezte: „egyetlen népből sem voltak annyian, mint a magyarokéból”.⁷⁰ A török rabság a kor magyarjának szemében egyrészt azt jelentette, hogy elszakítva családjától, környezetétől, adható-vehető jószágga alacsonyították le, másrészt a törökök közt – felfogása szerint – az örök kárhozat várt rá.⁷¹ Ebből a helyzetből csak akkor menekülhetett meg, ha vagy sikerült hazaszöknie, vagy pénzért kiváltották. Az utazási költségek miatt csak a tehetősebbek kereshették maguk elhurcolt családtagjaikat. Emiatt lehetett jelentős szerepe a Szentföldre zarándokló egyháziaknak: Lászlai János is titokban esketett és keresztelt a kényszerből hitehagyott magyarok körében.⁷² A Szentföldön megtelepedésre engedélyt kapott ferencesek tevékenysége sem merült ki a liturgia végzésében, a zarándokok gyámolításában – ha lehetőség nyílt rá, még rabot is szöktettek.⁷³

Az úti előkészületeket – függetlenül az úti céltól, a zarándoklás indítékától – mindenkinek meg kellett tennie. Szentföldi zarándokút esetén mindenekelőtt pápai engedélyt kellett kérni az útra. Az engedély nélkül utazók ugyanis egyházi kiközösítés alá estek – igaz, szentföldi megérkezésükkor feloldozták őket.⁷⁴ Ritkán, de előfordul olyan supplicatio is, amelyben a Szentföld mellett felkeresni óhajtott egyéb kegyhelyeket is felsorolja a kérvényező.⁷⁵ Az induláshoz az engedélynél is fontosabb feltétel volt a szükséges pénz előteremtése. Hogy mennyi számított szükségesnek, az viszont már szorosan összefüggött az úticéllal, a zarándoklás indítékával – és a vagyoni, társadalmi helyzettel. Értelemszerű, hogy a távoli Szentföld kegyhelyeinek végiglátogatása jóval több pénzt emésztett fel, mint a közeli Mariazellbe tett zarándokút.

Az is természetes, hogy a gyalogosan, kíséret nélkül tett vezeklő zarándoklat jóval olcsóbb volt a fényes lovagi zarándoklatnál. Két híres, Írországot megjáró zarándokunk épp a két végletet képviseli: a vezeklő Krizsáfán fia György egyetlen szolga kíséretében, ló és más állat nélkül, gyalogszerrel – mint látomásai feljegyzőjének nem felejtette el megemlíteni: „pedig mindig kitűnő lovakon szokott utazni” – járta végig egész Európát átszelő zarándokútját; Tari Lőrinc ellenben heroldjától és többi szolgájától kísérve, háza népével egyetemben indult Írországra.⁷⁶ A források Újlaki Miklós bosnyák király római, ill. Corvin János herceg loretoi zarándoklatáról feljegyezték, hogy kíséretük száznál több lovasból állt.⁷⁷ Az ő társadalmi helyzetük megkövetelte ezt a hatalmas létszámot, s mivel nem vezeklő útra indultak, semmi sem indokolta volna az önmegtartóztatást. A pápához benyújtott kérvényekből is kitűnik: társadalmi státusától függött, ki hány útitárssal szándékozott a Szentföldre utazni. Szécsi Domonkos erdélyi püspök, Miklós kalocsai érsek negyvenedmagával kért engedélyt, a király udvarnokai (kamaraispán, domicellus, pajzhordozó) tíz társsal indultak, az útra készülő megyés ispánok kísérete 4–10 fő között változott, az alsópapságba tartozók 1–2 társsal vágta útnak.⁷⁸ A kíséret nagyságára következtenni lehet az utazási költségekből is: mivel jelentősebb készpénzvagyonnal kevesen rendelkeztek, a szükséges pénz leggyakrabban zálogosítással teremtették elő. A fennmaradt oklevelek alapján a zarándokútra indulás érdekében elzálogosított birtokok értéke hihetetlenül széles skálán, 40 és 4000(!) forint között mozgott. Ez utóbbi zálogösszeget Prodavizi Mikcs kapta birtokaiért 1393. április 13-án feleségétől, mivel szentföldi útra készült.⁷⁹ Minden bizonnyal el is indult, novemberben ugyanis már eredménytelenül idézték perbe – az utazásra szánt pénzösszeg alapján valószínű, hogy tisztos kísérettel.⁸⁰ Ugyancsak szép summát, 1000 aranyforintot vett kölcsön sógorától hasonlóképpen szentföldi zarándoklatra Lévai Cseh Péter királyi lovászmester.⁸¹ A római utazás már kevesebbe került: 1450-ben Losonci László 400 aranyforintért zálogosította el birtokait.⁸² Természetesen ez a bárói – a mai öt csillagos – utazások árfekvése volt, ennél jóval kevesebből is kivitelezhető volt a zarándokút: az ugyancsak 1450-ben a szentév alkalmából Rómába zarándokló Göci Mihály kismemes 40 forintot kért birtokrészéért.⁸³ Ennyiből még „kényelmesen” el lehetett végezni a zarándoklatot, ha Vízaknai Miklós erdélyi alvajda 1465-ben mindössze 25 forintot hagyott egy aacheni vagy római zarándokútra, 1503-ban egy dunántúli kismemes, Kissimonyi Vince Mihály feleségének 24 forintot egy római útra.⁸⁴ Soproni, pozsonyi adatokkal összevetve a fentebbieket, megállapítható, hogy egy átlagos jövedelmű és igényű polgár, kismemes vagy pap kb. 30–40 forinttal a zsebében tudta megjárni az aacheni vagy római zarándokutat. Ennél kevesebbel, 7–10 forinttal kellett beérnie azoknak a szegényebb városiaknak, akiket végrendelettel küldtek ugyanoda.⁸⁵ A távolabbi Compostella vagy a Szentföld ennél jóval többre került: 1350-ben a Rómába induló Ósz Miklósnak 12 ezüst márkára, a Szentföldre készülő Sixtus mester ungi főesperesnek 60 márkára volt szüksége.⁸⁶ Ha elfogadjuk a nagyjából hasonló anyagi helyzetben lévő két zarándok útiköltségét mint viszonyítási alapot, azt kell mondanunk, hogy a szentföldi út akár az ötszörösébe is kerülhetett a rómainak.

Mivel a zarándoklat hosszú időt vett igénybe, szükséges volt indulás

előtt otthon is mindent elrendezni. Elsősorban gondoskodni kellett a családról. A zárandok indulás előtt végrendeletet készített, hiszen egyáltalán nem volt biztos, hogy még visszatér veszélyes útjáról.⁸⁷ Általában azt is itt jelölték meg, kit kértek fel javaik, családtagjaik védelmére: az 1411-ben Szentföldre zárandokló Miklós vegliai comes vagyont feleségére és fiaira hagyta, az ő védelmükre pedig Garai Miklós nádort és testvérét, Jánost kérte fel.⁸⁸ Az erdélyi Bogáti János a kolozsmonostori konvent előtt tett bevallásában jelölte meg összes javai oltalmazójául Sülyei Barnabást, amíg ő Rómába zárandokol.⁸⁹ A távollét idejére érdemes volt perhalasztást kérni. A király által a nádorhoz, országbíróhoz, tárnokmesterhez, valamennyi ítélőmesterhez, minden ispánhoz és alispánhoz, az ország összes egyházi és világi bíróságához címzett perhalasztó engedély a zárandokút teljes időtartamára befagyasztotta a kedvezményezett valamennyi perét, ellene ez idő alatt újat sem kezdeményezhettek.⁹⁰ Az esetleges zaklatásoktól persze sem a végrendelet, sem a perhalasztás, még az oltalmazók kijelölése sem nyújtott teljes védelmet: 1429-ben pl. zárandokló szlavóniai kisnemesek fordultak panasszal a királyhoz – a család itthon maradt tagjai kihasználva, hogy zárandokúton jártak, egyszerűen elfoglalták a közös nagyapától maradt vitás birtokrészt.⁹¹ Az utazás kegyes célja indokolja, hogy anyagi előkészületek mellett lelkieket is tettek a reménybeli zárandokok. Egyrészt adományokat tettek különböző egyházaknak, miscalapítványt családtagjaik, ill. haláluk esetére a maguk lelki üdvéért, esetleg – mint Lackfi István vajda – kolostort alapítottak.⁹² Másrészt ilyenkor úgy érezték, jóvá kell tenniük a különböző egyházaknak korábban okozott sérelmeket. A Szentföldre induló Turul ispán már útközben, Zágrábban intézkedett, hogy a veszprémi egyháznak okozott károk fejében vissza nem térése, vagy későbbi gyermektelen halála esetén egyik faluja a mondott egyházé legyen.⁹³ Az 1274-ben útra kelő Almád nb. ...and ispán pedig az alapító Atyusz bán által az almádi monostornak adott, de általa lefoglalva tartott birtokok minden jogát, jövedelmét és tartozékát adta vissza az apátnak indulása előtt, mivel lelkiismeretén könnyíteni akart.⁹⁴ Ezután már csak egy teendő maradt: tanácsos volt *salvus conductus*, oltalomlevelet kérni a királytól.⁹⁵ Miután ilyen módon mindent elrendezett az útra készülő zárandok, elbúcsúzott családjától, szomszédaitól – az egyháziak társaiktól -, s miután misét hallgatott és meggyónt a lakóhelyén lévő plébániatemplomban, papi áldással elindult úti célja felé.⁹⁶

A zárandokok célállomásai között nem csak a betűrend miatt kerül az első helyre Aachen. Valószínűleg ezt a kegyhelyet keresték fel a legnagyobb számban magyarok, talán Rómát is megelőzte jelentősége. Egykorú krónikások és zárandokok egybehangzó véleménye szerint valamennyi nemzet között a magyarság vett részt a legnagyobb számban az aacheni zárandoklaton. Népszerűségét elsősorban a magyarországi német polgárságnak köszönhette. Közülük került ki a zárandokok talán nagyobbik része, bár jelentős számban zárandokoltak Aachenbe magyarajkúak is – miattuk volt szükség magyar gyóntatókra. Valószínű, hogy a hazánkba betelepült német etnikum hozta magával a vezeklő zárandoklat mint büntetés szokását is, a vezeklők egyik legfontosabb úti célja pedig Aachen volt. A legnagyobb tömeget a hétvévenként megismételt nagy körmenetek vonzották. A 13. sz. közepén alakult ki

az ereklyék körülhordozásának, bemutatásának szokása. A magyar zarándoklatoknak külön ösztönzést adott, hogy 1367-ben Nagy Lajos Aachenben magyar kápolnát alapított a szent királyok, István, Imre és László ereklyéivel. A magyar zarándokok zászlókkal és pénzekkel díszített gyertyákkal kezükben, énekszóval vonultak Aachen felé. Utirányuk a magyarországi kereskedelemre kiváltságokkal rendelkező alsó-rajnai kereskedők útvonalát követte: a Duna mellett Regensburgig – ami maga is zarándokhely volt – onnan Nürnbergben, Würzburgon, Frankfurton át vezetett a Rajnáig, ahonnan Sinzigen és Dürenen át jutottak egyenesen Aachenbe, vagy Andernachnál még kitértek Köln felé. Mivel Kölnben a népszerű Háromkirályok ereklyéi mellett a legértékesebb ereklye, a gyermek Jézus köntöskéje Magyarországról származott, az utóbbi utirány volt a gyakoribb. Kölnben a búcsúok hat hétig a város vendégei voltak. Az aacheni ünnepség fénypontja – július 17. – a székesegyház felszentelésének ünnepe, ill. ennek az előestéje volt, erre kellett a magyaroknak a városba érkezni. Bevonulásuk minden alkalommal nagy eseményt jelentett a helybelieknek, a körmenet mellett talán egyik leglátványosabb eleme volt a hétévenkénti nagy búcsúnak. Ezek az Aachenbe zarándokló magyarok elsősorban a polgárság soraiból kerültek ki, egykorú feljegyzések szerint jó részt a szegényebb rétegeiből, ellátásukról zarándokházak, alapítványi helyek gondoskodtak.⁹⁷ Míg a Sopronban, Pozsonyban, Besztercebányán fennmaradt levéltári anyagban – elsősorban persze a végrendeletekben – gyakran bukkanunk aacheni zarándokút nyomára, addig jelenleg nem ismerünk olyan bárót, aki saját elhatározásából Aachenbe zarándokolt.⁹⁸ Az arisztokrácia tagjai elsősorban Rómát vagy a Szentföldet részesítették előnyben.

Róma, „patria omnium” – ahogy az ott elhunyt Lászlai János sírkövén olvashatjuk – Péter és Pál apostolok sírjával már a 11. században is vonzott magyarokat.⁹⁹ Ellátásukra alapított – legendája tanúsága szerint – Szent István zarándokházat. A magyar zarándokház, bár épületeinek állapota többször a végveszély határához jutott, a középkor folyamán mindvégig fennállt, és fogadta az ott megszállni szándékozókat.¹⁰⁰ Több római templom magyar szerzetesek kezében volt, így a zarándokház kis kápolnáján kívül magyar nyelven gondoskodtak a hívekről a Coelius-hegyen lévő S. Stefano il Rotondóban, a S. Stefano degli Ungari, a S. Stefano in Piscinula és a S. Erasmo templomokban.¹⁰¹ A Szent Péter bazilikában is alkalmaztak magyar gyóntatót ill. gyóntatókat. Nevüket sajnos a 13. századig nem őrizték meg a források, az első adatok az avignoni pápák számadáskönyveiben bukkanak fel.¹⁰² A magyar zarándokok Rómában már nem alkottak olyan meghatározó tömeget, mint Aachenben – ahol még a zarándoklat is a „magyar zarándoklat” nevet kapta miattuk – de az állandó gyóntatót igénylő 12–15 nemzet között minden esetben szerepeltek. Hogy mennyien lehettek, itt is lehetetlen megbecsülni. Az 1431-ben gyóntatói állásért folyamodó Cserdi Imre pécsi kanonok szerint Magyarországról az év különböző részeiben a nép nagy sokasága gyűlik Rómába, emiatt egy vagy két penitenciárius nem tudja ellátni őket.¹⁰³ Cserdi érdeklősége persze elég egyértelmű, de a hazai elszórt források éppúgy megerősítik állítását, mint egykorú külföldi feljegyzések: Gilles le Bouvier, VII. Károly francia király udvari embere 1445-ben írt úti élményeiben a magyarok „mind nagy szakállt hordanak, s igen csúf emberek, s gyakran járnak zaránd-

doklatra Rómába, többen, mint a világ bármely más országából; s odavezető útikon igen sok lovat adnak el Velence, Bologna és Toscana vidékén”.¹⁰⁴ Legtöbben valamelyik szentévben keresték fel az örök várost, jubileumi szentévben éppúgy, mint az ún. megváltás-szentévekben. 1350-ben a szentévre „óriási tömegekben s csapatokban érkező németek s magyarok a hideg miatt sűrűen összetolva s nagy tüzekkel segítve magukon, a mezőkön töltötték az éjet” – olvashatjuk Matteo Villani krónikájában.¹⁰⁵ Száz évvel később, az 1450-es szentév alkalmából „Szlávok, hiszpánok, gallok, hunnok, teutónok” tömegei lepték el Rómát – a búcsúsok tömege ihlette csipős epigrammák szerzője, Janus Pannonius a magyarokat szerepeltette hunok név alatt.¹⁰⁶ Mivel a magyar zarándokház könyvei elvesztek, a szórványadatok mellett legjelentősebb római forrásunk a San Spirido kórház betegeinek támogatására III. Ince pápa által alapított, 1446-ban IV. Jenő pápa által újra életrekellett Szentlélek társulat anyakönyve.¹⁰⁷ A társulat tagjai pénzbefizetéssel támogatták a kórházat, 1477-től már nem volt szükséges a személyes beiratkozás. A jelentkezési buzgóság tetőpontját az 1500-as szentévben érte el: az 501 magyar vonatkozású bejegyzés 1733 személy nevét tartalmazza, mivel a beiratkozók rendszerint rokonaikat is felvetették a társulat tagjai közé. Sajnos épp e lehetőség miatt nem tudjuk, a jelentkezett tagok közül hányan fordultak meg valóban Rómában, a zarándokok száma azonban jóval nagyobb lehetett a társulat tagságánál – az általunk más adatokból ismert zarándokok többsége ugyanis nem szerepel az anyakönyvben.¹⁰⁸

Magyar szerző által készített útikalauz, útleírás nem maradt ránk, fennmaradt viszont Bártfa város levéltárában a városi tanács megbízásából 1494-ben Rómába küldött plébános levele és úti elszámolása.¹⁰⁹ Az ekkor Itáliában zajló háború, a megromlott közbiztonság miatt kénytelen volt többször megszakítani útját, sőt, Velencéből visszafordult Villachba, végül hét hónap alatt járta meg a következő útvonalat: Bártfa – Eger – Pest – Velence – Villach – Ferrara – Bologna – Firenze – Siena – Róma és vissza ugyanezen az úton. Az 1520-ban Egerből Ferrarába utazó Estei Hippolit bíboros is ezen az útvonalon haladt nagyszámú kíséretével. Ő az Eger – Buda – Esztergom – Győr – Óvár – Bruck – Bécsújhely – Friesach – Sanut Veit – Villach – Tarvisio – Treviso – Padova – Ferrara állomásokkal jelzett utat járta meg 32 nap alatt, nagy málhákkal, szekerekkel.¹¹⁰ (Az eltérés mindössze annyi, hogy Velence helyett Padova felé indult.) A püspök és kísérete a hegyi utakon 20–25, sík terepen napi 35–40 km utat tett meg. A kevés csomaggal, de lóháton haladó zarándok – vagy a hivatalos úton járó bártfai plébános – kb. 32–35 nap utazással érhetett Rómába, vagyis optimális esetben bő három hónap alatt lehetett egy római zarándokutat megjárni.

A római zarándokok gyakran felkerestek más itáliai kegyhelyeket is. Valószínűleg nem a vezeklő Hermannus Bank volt az egyetlen magyarországi látogatója a bari Szent Miklós-templomnak, amelyet – mint a nápolyi Anjouháza királyi templomát – Nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné is gazdag adományban részesített.¹¹¹ A 16. században Róma mellett Loreto volt különösen népszerű a félsziget zarándokhelyei közül. A magyar zarándokok vagy római útjukkal kötötték össze Loreto meglátogatását,¹¹² vagy egyenesen Loretóba indultak, mint Megyericsei János erdélyi kanonok, királyi titkár, vagy Corvin

János herceg.¹¹³ Corvin 1502 tavaszán, százfőnyi csapat élén szárazföldi úton, Friaulon, Trevison át április 1-jén érkezett Velencébe, ahonnan a Signoriától kapott hajón folytatta útját Anconába. Loretóból április 20-án érkezett vissza Velencébe, ahol a fejedelmi vendégnek kijáró tisztelettel maga a doge fogadta. Róma nem szerepelt az úti tervében.

Az a valószínűleg kisszámú zarándok, aki Compostellába is elzarándokolt, jórészt szintén Itálián keresztül utazott. A magyarok számára már nagyon távoli Compostellával – akármilyen népszerű is volt Nyugat-Európában – a rendkívül kevés forrás miatt nem könnyű a helyzetünk. A legkorábbi adat 1212-ben említ egy magyar püspököt, aki compostellai zarándokútja közben halt meg.¹¹⁴ Az 1307-ben vezeklő útra küldött Görgei családbeli Hermannus Bank Rómából ment Compostellába, onnan Aachenen keresztül térhetett haza. Szintén Rómából ygalogolt a hasonlóképpen vezeklő Krizsafán fia György lovag 1353-ban.¹¹⁵ A 15. század végén egy német zarándok Béziarsben, a compostellai zarándokút egyik jelentős pihenőállomásán más nemzet fiaival együtt magyarokkal is találkozott.¹¹⁶ Ők valamennyien a Torinóból Avignon – Arles felé, Dél-Franciaországon keresztül vezető ún. olasz úton haladtak – ez lehetett a népszerűbb útvonal. Ha valaki Aachenből folytatta zarándokútját Compostella felé, a németek által használt, „Nieder Strasse”-nak nevezett útvonalon, Brüsszel – Párizs – Orléans – Tours – Poitiers érintésével érte el a Pireneusokat.¹¹⁷ A több hónapig tartó hosszú utazás, a nagy távolság miatt a rendkívül költséges compostellai zarándoklatot Magyarországon csak nagyon kevesek engedhették meg maguknak. Ezért természetes, hogy a kevés ismert zarándok elsősorban a jómódú bárók közül került ki: Tari Lőrinc mellett hasonlóképpen népes kísérettel utazott Compostellába 1430-ban Cillei Ulrik.¹¹⁸ Az ugyancsak Compostellába zarándokló Stibor is az ország egyik legnagyobb birtokosa volt.¹¹⁹ A zarándokútra vállalkozó polgárok igen kis hányada választotta Compostellát úticélul. Sopron gazdag végrendelet-anyagában mindössze három esetben bukkant fel: ketten maguk indultak útnak, egy harmadik polgár végrendeletében hagyott szőlőrészt compostellai zarándoklatra.¹²⁰ Szerepelt viszont a vezeklő zarándoklatra küldött polgárok célállomásai közt: a 14. század végén Selmezbányáról indítottak többeket Compostellába is, egy 1493-as adat szerint Brassóból a gyóntatók híveiket bűneik bocsánatáért Róma, Mariazell, Loreto mellett Compostellába is küldhették.¹²¹

A hely szelleme, a különleges megpróbáltatások miatt – amelyek elsősorban a nem keresztény lakosság ellenséges érzéséből fakadtak – az „igazi” zarándoklat mindenképpen a szentföldi zarándoklat volt. A magyarok 11. századi megkeresztelkedése időben épp egybeesett a zarándoklat tömegessé válásával, így egyrészt a magyarok rögtön bekapcsolódhattak a szentföldi zarándoklatba, (amihez Szent István alapításai is lehetőséget teremtettek) másrésztől Magyarország keresztény országgá válása, az ezáltal biztonságossá vált szárazföldi útvonal jelentős szerepet játszott a zarándoklat fellendülésében.¹²² Magyar zarándokokról a 12. század elejétől kezdve maradtak fenn adataink – Álmos herceg mellett Gyönyörű és Petronilla az első ismert magyar zarándokok – számuk azonban II. András keresztes hadjárata után bővíthetett jelentősen. A királlyal együtt Szentföldön járt sereg viszonylag nagy tömeget képviselt, hazatérte után széles körben tette ismertté a Szentföld csodáit éppúgy,

mint az ott elnyerhető örök búcsút. Ráadásul András visszafogott katonai ambícióinak köszönhetően a sereget alig érte vérveszteség, így az expedícióhoz a szokásos nehézségeken kívül különösen rossz emlékek nem fűződtek. A magyar kereszties sereg közvetítő szerepe és az ott vitézkedők leszármazottainál jelentkező családi tradíciók is magyarázzák, miért elsősorban az arisztokrácia zarándokolt Magyarországról a Szentföldre, a legfőbb ok azonban a magas költségekben rejlik. Tény, hogy amíg Aachenbe inkább a polgárság, Rómába viszont a társadalom valamennyi rétege egyaránt elzarándokolt, szentföldi útra nemesek is inkább ispáni rangtól fölfelé vállalkoztak.¹²³ Egyháziak esetében nem volt ilyen éles határvonal: a zarándokló papok közt a plébánostól a püspökig, az egyszerű szerzetestől a tartományfőnökiig mindenki előfordult.¹²⁴ Ritka – de azért nem ismeretlen – jelenség volt a polgári származású zarándok a Szentföldre indulók közt: fennmaradt pl. egy pozsonyi polgár szentföldi útleírása, tudunk budai, bártfai polgárok úti készülődéséről.¹²⁵

Aki Magyarországról a Szentföldre zarándokolt, két lehetőség között választhatott: vagy szárazföldi, vagy tengeri utazással érthette el úti célját. A szárazföldi útvonal – amely Szent István uralkodásától volt járható – Győr – Fehérvár – Tolna – Baranyavár – Valkóvár érintésével szelte át az országot, és Belgrád – Nis – Szófia – Drinápoly – Konstantinápoly érintésével Kisázsia át Antiochia – Tripolisz – Bejrut – Emmauson keresztül ért Jeruzsálembe.¹²⁶ Az út három hónapig tartott, és a 11. századi fellendülés után a török előrenyomulásával századról századra kevesebben vették igénybe, olyannyira, hogy az 1432-ben Szentföldön járt Bertrandon de la Brocquiere lovagot, amikor a szárazföldi visszaút mellett döntött, útitársai mindenáron le akarták beszélni tervéről, mondván: „ha ezer élete is volna, mind elveszíti”.¹²⁷ A magyar zarándokok nagyrésze is a tengeren tehetette meg a Szentföldre vezető utat. A dalmáciai Spalato kikötőjében hajózott be II. András expedíciós serege, hajóval utazott 1376-ban Lackfi István vajda és Himfi Benedek bolgár bán, tíz évvel később Lackfi unokaöccse, egy évszázaddal később Lászlai János, a 16. század elején Pécsvárad Gábor ferences atya, a magyar rendtartomány korábbi vikáriusa.¹²⁸ A hajók velenceiek voltak. A valóban jómódú bárók – mint a két Lackfi István – gályát béreltek a maguk és kíséretük utazásához; akiknek „különjáratra” nem volt elég pénzük, a Padrone által bérelt hajón utazhattak, ahol a 16. század közepén a szolgálával, nemes emberhez illően utazóknak 300, a szegényebbeknek 25, sőt 3–4 dukát volt az útiköltség. Az útirány: Velence – a dalmát partok mellett Korfu – Kréta – Rhodosz – Ciprus – Jaffa kikötője volt. Hogy a szent helyekből mennyit látogattak meg, egyénenként és alkalmanként változott. Lackfi István és Himfi Benedek Alexandria kikötőjébe is elhajózott, mivel Szent Katalin ereklyéit is fel akarták keresni. Hosszú, 289 napos útjuk során Felix Faber, Lászlai János és társaik Jeruzsálem és környékének bejárása után a Sinai-félszigeten át szintén ellátogattak Egyiptomba – ők is jártak Szent Katalin sírjánál -, onnan tértek vissza Velencébe.

Lászlai János életéről viszonylag sokat tudunk: 1500-ban újabb tengerentúli útra kért engedélyt, s mivel 1508-ig hallgatnak róla a források, valószínűleg el is ment. Újbóli hazatérte után létrehozta élete főművét, a gyulafehérvári kápolnát, az erdélyi reneszánsz talán legszebb alkotását. 1517-ben, közel 70 évesen újra útrakelt, ezúttal Rómába ment, ahol 1523-ban bekövet-

kezett haláláig magyar gyóntatóként működött.¹²⁹ A magyar zarándokok többségéről azonban csupán egy-két adat áll rendelkezésünkre, ráadásul igencsak esetleges, kinek a zarándoklatáról van egyáltalán tudásunk. Emiatt – habár az egyes zarándokhelyeknél már próbáltunk általánosítani – talán legnehezebb feladat felvázolni az útnak indulók társadalmi összetételét. Az eddig összegyűlt, különböző századokból, az ország más-más pontjairól származó szórványadatok nem alkalmasak semmiféle statisztika készítésére. Viszonylag csekély számuk, fennmaradásuk esetlegessége miatt akár néhány újonnan előkerülő adat is alaposan megváltoztathatná az általunk felvázolt arányokat. Olyan forrásra van tehát szükség, amely az ország egész területéről származó adatokat tartalmaz, az általánosításhoz alkalmas mennyiségben. Lehetőségül kínálkoznak a pápai kérvénykönyvekben található – kiadott – magyar vonatkozású bejegyzések, de viszonylag kis számuk, másrészt a szentföldi zarándoklat arisztokratikus jellege miatt az oda indulók társadalmi összetétele semmi esetre sem tekinthető átlagosnak.¹³⁰ Egyetlen olyan forrással rendelkezünk, amely a fentebbi feltételeknek megfelel: ez a római Szentlélek társulat anyakönyve. A kötet 1446-tól, a társulat újraalapításának évétől kezdve tartalmaz magyar vonatkozású bejegyzéseket. A mintegy kétezer magyarországi személy nevét – akik persze nem zarándokoltak el valamennyien Rómába, hiszen meghatalmazott útján is jelentkezhettek – tartalmazó anyakönyv feldolgozása külön tanulmányt érdemelne, de alapos vizsgálatot mindenképpen. Néhány evidencia azonban már első olvasásra szembetűnik. Talán a legfeltűnőbb, hogy a társulatba lépett tagok nagyobbik hányada az egyháziak köréből került ki, lefedve az egyházi hierarchia teljes skáláját. A világiaknál gondot okoz, hogy a könyvbe bejegyzett nevek jelentős része önmagában kevés ahhoz, hogy megállapítsuk viselőjének társadalmi hovatartozását. Mivel az arisztokratákat nevük, a városi polgárokat származási helyük alapján könnyű azonosítani, a csak keresztnévvel, helynévvel megjelölt személyek elsősorban (de nem kizárólagosan) a nemesség alsóbb rétegeiből kerülhettek ki. A városi polgárok, iparosok ráadásul beiratkozásukkor nemcsak lakóhelyüket tüntették fel, hanem általában jelezték vagy civis mivoltukat, vagy szakmájukat. Az arisztokráciáról egyébként a társulat esetében is elmondhatjuk, hogy a társadalomban elfoglalt létszámarányát meghaladó mértékben iratkozott be. Figyelmet érdemel a nők nagy száma: a tagságba az asszonyok férjükkel együtt, az özvegyek saját nevükben léptek be, de találunk a névsorban hajadont, vagy apácát is. A társulatban az ország egész területéről találunk tagokat, a Rómától legtávolabb fekvő erdélyi egyházmegyéből sem volt kevesebb a jelentkezők száma, mint a dunántúli püspökségekből.¹³¹

A Szentlélek társulat anyakönyvéből kibontakozó és a szórványadatokból összeállítható kép azonosnak mondható. Az egyháziak feltűnően nagyarányú zarándoklatát az elsődleges kegyes indíték mellett főleg az motiválhatta, hogy útjukról visszatérve híveik nagyobb megbecsülésére számíthattak. Utazásuk időtartamára otthoni kötelezettségeik végzése alól felmentést kaptak.¹³² Esetükben az egyes személyek anyagi helyzete láthatóan nem befolyásolta a zarándoklási kedvet. Más a helyzet a világiaknál. Habár az Aachenbe zarándokló magyarokról korabeli források feljegyezték, hogy jórészt a szegényebb néposztályokhoz tartoztak, szórványadataink nem ezt bizonyítják. A nagy távolságok miatt még a legolcsóbb zarándoklat is igényelt némi kész-

pénzt – legalább a városi adatainknál már említett 7–10 forintot. Aki pénz nélkül vágott neki, az vagy vezekelni indult, vagy – épp szegénysége miatt – más helyett vállalt zarándoklatot. Nem zárható ki, hogy a hétévenkénti aacheni körmenetre nagy számban érkeztek mind vezeklő, mind helyettes zarándokok – róluk szólhatnak a német források. A szórványadatok és a Szentlélek társulat anyakönyve ezzel szemben arra utal, hogy mind a polgárságból, mind a nemességből annak jobb módú rétegei indultak elsősorban külföldi zarándoklatra. Ezt támasztják alá a végrendeletek éppúgy, mint a zálogosításokat írásba foglaló oklevelek. A Szentlélek társulatba belépett polgárok között is elsősorban a leggazdagabb szakmák képviselőit találjuk: aranyműveseket, kereskedőket, mészárosokat, szücsöket.¹³³ A hazai kegyhelyeken épp ezzel ellentétes tendenciákat figyelhetünk meg. A mirákulumok feldolgozásából kiderült, hogy a tanúvallomást tevők közt szinte nem volt arisztokrata, középbirtokos is kevés. A nemességet inkább a kiseresség, a klérust az alsópapság képviselte, de a tanúságtevők szinte teljes tömegükben a parasztságból és a polgárságból – annak is alsóbb rétegeiből – kerültek ki.¹³⁴ Ahogy a 16. században egy protestáns gúnyvers jószemű szerzője látta: „Az Krisztus mondja: Jertek én hozzám, mit futunk Rómában, Bódogasszonyhoz Coloniába, onnat a nagy Ágba. Bolcsós helyekre a szent Jakabhoz a Compostellába. Az kinek nincsen annyi költsége, menjen csak Bátára, Avagy Kassára, avagy Váraddá, avagy csak Darnóra.”¹³⁵

A Kárpát-medencében letelepedett magyarság krisztianizációjának eredményességét többek közt az is bizonyítja, hogy egy századdal később már felbukkantak az első magyar zarándokok. A további zarándokadatok alapján leszögezhetjük: Magyarországról az egész középkor folyamán, az ország egész területéről, valamennyi jelentős kegyhelyre indultak zarándokok. A búcsújáró kedvnek határt a társadalmi és vagyoni helyzet szabott, ez a határ viszont elég határozottan meghúzható azok között, akik csak hazai kegyhelyre tudtak eljutni, és azok közt, akik szabadon választhatták ki úticéljukat. A zarándokút hasznosságát már a 15. század közepén megkérdőjelezte Janus Pannonius. Verseiben maró gúnnyal támadt a bigott zarándokokra éppúgy, mint a rajtuk meggazdagodó római kocsmárosokra. Nézete azonban a humanisták körében sem talált követőkre, ismert humanista költő volt a Loreto-ba zarándokló Megyericsi János éppúgy, mint a Szentföldet több ízben megjárt, Rómát végső letelepedési helyül választó Lászlai János. Annál nagyobb csapást mért a búcsújárásra a reformáció magyarországi elterjedése. Az 1500-as év 500 bejegyzésével szemben a következő években alig néhány jelentkezést regisztráltak a Szentlélek társulat anyakönyvében, és az 1523-as év mindössze két magyar vonatkozású bejegyzésével meg is szakadt a magyar beírások sora. Pozsonyban 1523-ban jegyezték fel az utolsó aacheni végrendeleti zarándoklatot, 1524-ben az utolsó római.¹³⁶ Mivel Pozsonyban ekkor még a török fenyegetés fel sem merült, a magyarázat egyedül a német nyelvű polgárság áttérése lehet. Az ország három részre szakadása már csak a kegyelmdöfést adta meg az amúgy is jelentőségét veszített zarándoklatoknak, amelyek tetszhalálukból csak két évszázaddal később az ellenreformáció hatására ébredtek föl.

Jegyzetek

1. Kurcz Ágnes fordítása. Árpád-kori legendák és intelmck. Bp. 1983. 28–29.
2. Györfly György: István király és műve. Bp. 1977. 300–302.
3. Elisabeth Thocmmes: Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein. Aachen 1937.
4. Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Szerk.: V. Kovács Sándor, Bp. 1985.
5. Pécsváradi Gábor: Jeruzsálemi utazás. Szerk.: Holl Béla, Bp. 1983.; lásd még: Holl Béla: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. in: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi Erik, Bp. 1986.
6. Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. A kézirat leadása után jelent meg: Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp. 1994. A középkori magyar zarándokokról azonban e könyvben is csak az eddig írt feldolgozásokból már ismert, több esetben hibás adatokon nyugvó áttekintést találunk.
7. Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I–II. Bp. 1916–1918.; Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. I–II. Bp. 1931–1938.; Áldásy Antal: Regesták a vatikáni levéltárban. Történeti Tár (A továbbiakban Tört. Tár) 1894. 15–28., 1895. 58–89. 260–288.; Czaich Gilbert: Regesták a római dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból. Tört. Tár 1899. 1–17. 235–272.; Beke Antal: Római emlékek a magyar egyház XV. sz. történetéből. Tört. Tár 1900. 1–16.; Czaich G.: Regesták VII. Ince korából. Tört. Tár 1902. 511–527.; Czaich G.: Regesták VI. Sándor korából. Tört. Tár 1904. 161–181. – A múlt században megkezdődött kutatásokat áttekinti: Bossányi I. 76–77.
8. Bossányi I. 149. CCXCVII. sz. – Mint köztudott, a római anyag sem teljes, így az elmaradt zarándoklat miatt kért felmentés sem feltétlenül maradt ránk.
9. Pásztor 130.; Anderle Ádám: Kalandozók és zarándokok. Magyar témák a középkori spanyol történelemben. Szeged 1992. 26–27.
10. Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A római Szentlélek társulat anyakönyve 1446–1523. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/V. Bp. 1889. (A továbbiakban: Lib. confr.)
11. SA Bratislava, Protocollum testamentorum = MOL DF 277056; Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II/1–6. kötet Sopron 1930–43; Fejérfataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885.
12. Pl. MOL DL 4109, 4112, 9762, 22275, 24048, 41474, 41774, 42016, 42026, 42538, 46616, 78354, 86918, 106179, DF 201173, 228370, 263048 Ezúton mondok köszönetet Borsa Ivánnak, E. Kovács Péternek, Solymosi Lászlónak és Szent Györgyi Máriának, akik a témához adatokat gyűjtöttek számomra, vagy korábbi anyaggyűjtésük eredményét rendelkezésemre bocsátották.
13. DL 25450, 255560; Tar Lőrinc 224–5; Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411–1412) Bp. 1993. (A továbbiakban Zs. O.) 3165.
14. Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289– 1556). Bp. 1990.
15. Egy pozsonyi polgár a szakirodalom által – Pukánszky Béla: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Münster 1931. 55, valamint útána: Pásztor 116; Klaniczay Gábor: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. TSz. 1981/2. 284. – kiadatlanak vélt féljegyzései. Kiadta Knauz Nándor a Magyar Sion 1868. évfolyamában.

16. Emericus Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bp. 1938. (A továbbiakban SRH) I. 317; Györfy 305.
17. SRH II. 521.
18. James Ross Sweency: Magyarország és a kereszties hadjáratok a 12–13. században. *Századok* 1984/1. 115–124.
19. SRH I. 427; Hóman Bálint – Szekfü Gyula: *Magyar történet*. Bp. 1935–36. I. 362.
20. Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. ed: E. Galánthai et J. Kristó, Bp. 1985. (A továbbiakban: Chr. Hung.) 162–3; Thoemmes 27–28; Pór Antal: Erzsébet királyné acheni zarándoklása. *Sz.* 1901. 1–14; Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Bp. é. n. 68–70; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk: Marosi Ernő, Bp. 1987. 91. 784.
21. Chr. Hung. 174; Thoemmes 28; Dercsényi 71.
22. Áldásy in: *Tört. Tár* 1895. 281. 405. sz.
23. Kumorovitz L. Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. *Sz.* 1983/5. 958–961. 967; Békefi Remig: A pilisi apátság története 1184–1541. Pécs 1891. I. 162–168; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. 223–226.
24. Engel Pál: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. in: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Bp. 1987. 70–92.
25. Bunyitay Vince: A váradi püspökség egyházai a püspökség alapításától 1566. évig. (A váradi püspökség története. III.) Nagyvárad 1884. A többi kegyhelyre: Pásztor 96–109. 133–138.
26. Sweency 117–122.
27. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván, I–II/4. Bp. 1923–1987. (A továbbiakban: RA) RA 329.
28. RA 334.
29. Hóman–Szekfü II. 179.
30. Fraknoi Vilmos: Genealógiai és heraldikai közlemények a vatikáni levéltárból. *Turul* 1893. 3–4.
31. *Diplomata Hungariae antiquissima*. vol. I. ed: Györfy György, Bp. 1992. 411. 151. sz. (A továbbiakban: DHA)
32. Györfy 303.
33. RA 559. 554. 1694.
34. *Urkundenbuch des Burgenlandes*. bearb. von Hans Wagner, I. Bd. Die Urkunden von 808 bis 1270. Graz–Köln 1955. 78. 112. sz.; RA 2519.
35. DL 1703, hibás kiadása – Aachen helyett Eger írva –: Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius*. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. (A továbbiakban: H. O.) VII. 300.
36. DL 1703, hibás másolata: DL 71261, hibás kiadása: Carolus Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani*. III. 251; magyar nyelvű kivonat az olvasati hibák javításával: Anjou-kori oklevéltár. II. 1306–1310. Szerk.: Kristó Gyula, Bp. –Szeged 1992. 66–67. 138. sz.
37. DF 263048
38. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula: Anjoukori Okmánytár. Bp. 1878–1920. II. 609.

39. H. O. IV. 174.
40. Varjú Elemér–Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I–II. Bp. 1908–1928. I. 174.
41. DL 4112, 4109
42. Bossányi I. 34. 35. 37. 118. 214. stb.
43. Pásztor 112. 125–132; Ortvy Tivadar: Pozsony város története. II/4. Pozsony 1903. 388–393.; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmegye múltjából. IV. Sopron 1939. Sajnos e kegyhelyek jórészeről források hiányában a zarándoklás tényén kívül mást nem tudunk megállapítani.
44. DL 24048, 65871
45. “propterque votum ultramarinum solemniter emissum, ubi salvator noster supplicium pertulit pro generis humani redemptione, non adimplere, nec habens bono modo sustentari, ne indignacionem cunctorum conditoris incurrat. . .” – H. O. IV. 174.
46. “quod deo disponente et spiritus sancti gratia invocata causa salutis anime nostre cogitassetur et disposuissemus nos peregrinari ad sanctam terram visitare sepulcrum domini . . .” DL 42026 (vö: DL 42016) – utazásának valódi céljára a továbbiakban még visszatérünk.
47. Jakó I. 41. sz.
48. DHA 413.
49. Jakó I. 2342.
50. Kumorovitz 946.
51. Ortvy 388–393.
52. pl. DL 4109, 4112, 9762
53. Anderle 30.
54. Tar Lőrinc 225. 248.
55. Tar Lőrinc 37–217.
56. H. O. VII. 300.
57. DL 1703
58. DF 263048
59. Jakó I. 589.
60. Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. Filológiai Közlöny 1961/3–4. 249. 256.
61. Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Bp. 1890. 146–147. Ugyanitt további példák is találhatóak, valamint: Pásztor 113–114.; Ipolyi Arnold: Besztercebánya városa művelődéstörténeti vázlat. Sz. 1874. 622–623.; Fejérpataky 85. 94–95.
62. Thoemmes 32–35.
63. Bónis 256.
64. Pásztor 112; Ortvy 391–392; Jakó I. 1327.
65. Jakó I. 1676.
66. Ortvy 392–393.

67. Fügedi Erik: Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulmányai. in: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról Bp. 1981. 7–56; Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. Újvidék 1983. 11–89; Knapp Éva: Remete Szent Pál csodái. Sz. 1983. 511–555.
68. A kérdés egyetlen alapos áttekintése: Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt. (1365–1526) in: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk: Ruzsás Lajos és Szakály Ferenc Bp. 1986. 11–57.
69. Kumorovitz 945–947. Himfi Margit további sorsát lásd ugyanott.
70. Die Pilgerfahrt des Bruders Felix Faber ins Heilige Land Anno MCDLXXXIII. (Nach der ersten deutschen Ausgabe 1556.) Berlin, 1964. A továbbiakban: Faber
71. Fügedi 49; Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a XV–XVI. századi oszmán fogságról. Bp. 1976.
72. Faber 121.
73. Pécsváradi 103, 140, 144, 168 skk; Kimondhatatlan nyomorúság 226.
74. Pásztor 115; Pécsváradi 192.
75. Bossányi I. XXXIV.
76. Tar Lőrinc 85. 223.
77. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Bp. 1896–1908. III. köt. Bevezetés LXXXIV.; Marino Sanudo: I Diarii. Tört. Tár 1877. 10.
78. Bossányi I. köt. XXXV. CXVIII. CCXIV. CCCXIV. CDVIII. CDIX. CDX. II. köt. LIV. LXX. CII. CXXXVII. CLXXVIII.
79. DL 42538 – kivonat: Zs. O. I. 2898.
80. Zs. O. I. 3215.
81. DL 9580 – kivonat: Zs. O. II. 6947.
82. Jakó I. 890.
83. Jakó I. 912.
84. Jakó I. 1676.; DL 46616
85. Házi: Sopron középkori egyht. 306.; Ortway 388–393.
86. Bánffy I. 173–174.; H. O. IV. 173–174. – Az 1360-as évek budai számítása szerint I márka 4 forintot ért, vagyis a 12 márka = 48 forint érték nagyjából megegyezik a fentebb említett költségekkel. Az átszámításra ld.: Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Sz. 1990/1. 87.
87. DL 4109, 4112, 9762, 42016, 42026, Jakó I. 41. , AO. II. 609.
88. DL 9762 – kivonat: Zs. O. III. 298.
89. Jakó I. 41.
90. DL 22275 – 1512. II. Ulászló Kanizsai Jánosnak, DL 24048 – 1525. II. Lajos Kanizsai Lászlónak adott engedélye. Már folyó perben perhalasztás zarándokút miatt: DL 28135 – Zs. O. II. 5579.
91. DL 65871
92. ld. 48–51. jegyz.
93. RA 554

94. RA 2519
95. ld. 13. jegyz.
96. Magyar forrásokban fennmaradt zarándokládásokra ld.: Holl Béla: A középkori magyar Jeruzsálem-járás (ld. 5. jegyz.) 272–273.
97. Thoemmes; Pásztor 125–129.
98. ld. 11. jegyz. A pozsonyi végrendeletekben pl. 1429–1523 között 48 esetben rendelkeztek aacheni zarándoklatról.
99. Lászlai életérc ld. V. Kovács Sándor: A humanista Lászlai János. ItK. 344–366.
100. Fraknoi Vilmos: Magyarország és a római Szent-szék. Bp. 1902. II. 400–403.
101. Pásztor 118–119.
102. Fraknoi 408–413.
103. Fraknoi 409–410.; Áldásy in: Tört. Tár 1895. 285.
104. Csernus Sándor: A XV. századi francia útleírások magyarország-képe. in: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Bp. –Szeged 1993. II. 1013.; Hazai adataink szerint a római zarándokok januártól decemberig a legkülönbözőbb időpontokban keltek útnak: DL 4109 – január, DL 4112 – február, Jakó I. 41. – március, Jakó I. 589. – karácsonytól karácsonyig, Jakó I. 890. – szeptember stb.
105. Villani Máté krónikája. in: Középkori krónikások. Szerk: Gombos F. Albin 8–9. A három Villani. Bp. 1909. 219.
106. Janus Pannonius összes munkái. Szerk.: V. Kovács Sándor. Bp. 1987. 171–177. sz. versei: Deridet euntas Romam ad iubilaecum. De eodem. 1–2. De caupone qui anno iubilaei ditatus est. De eodem. 1–2. Galeotti peregrinationem irridet.
107. ld. 10. jegyz. – A társulat részletes történetét lásd a kötet bevezetőjében.
108. Pásztor 119. 122.
109. Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1501. Bp. 1910. 3167. sz. – Bártfa tanácsa 60 forint és 15 dénárral indította útnak küldöttét.
110. E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon.) TSz. 1990/1–2. 108.
111. ld. 36. jegyz. , Magyarországi művészet 91.
112. pl. 1500 Gersei Pető János – DL 25405, 1512 Kanizsai János – DL 22275, 1525 Kanizsai László – DL 24048
113. Megyericsi: DL 25560, Corvin: Schönherr Gyula: Corvin János. Bp. 280–282.
114. Anderle 29.
115. Tar Lőrinc 45.
116. Pásztor 118.
117. Saint-Jacques de Compostelle. 1985. Brepols, 37–75.
118. Anderle 30–32.
119. Fügedi Erik: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 18.
120. Pásztor 118.; Házi II/1. 261. 325. 366.
121. ld. 61. jegyz. , Brassói adat: Pásztor 113. Az itt idézett munkát – R. Schuller: Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und dem Siebenbürgen. . . in: Festschrift

- für Bischof D. Dr. Fr. Teutsch. Hermannstadt 1931. – sajnos nem sikerült Budapesten fellelnem.
122. ld. 1–2. jegyz. , valamint Pierre André Sigal: Isten vándorai. Bp. 1989. 99–100.
123. ld. 78. jegyz. , valamint: 1393. Mikcs bán – DL 42538, 1396. Szécsényi Frank – Zs. O. I. 4394, 1411. Miklós vegliai ispán – DL 9762, 1409. Lévai Cseh Péter – DL 9580, 1400. Kanizsai István – DL 78354 stb.
124. Pásztor 115–116; Lukcsics II. 296. 301. stb.
125. ld. 14. jegyz.; Iványi: Bártfa II. 4604. 4620; Bossányi II. CCXCII.
126. ld. 2. jegyz.
127. Marczinkó Ferenc: Bertrandon de la Brocquiere utazása Magyarországon át művelődéstörténelmi szempontból. Művelődéstörténelmi értekezések 34. szám Bp. 1909. 6–7.
128. Hóman–Szekfü I. 439–440.; Kumorovitz 946. – Lackfiék útjáról a források in: Wenzel Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I–III. Bp. 1874–1876. III. 130. 134–135. 613.; Pécsváradi 14. 25–27.; Faber – Ugyanczen munkákban ld. a hajóútra, útírányra is, valamint Marczinkó 6–7.
129. ld. 99. jegyz.
130. ld. 7. jegyz; Bossányinál: 9 egyházi – ebből öt püspök, egy apát –, 8 köznemes, katoná, 6 arisztokrata, ispán kért szentföldi útra engedélyt, polgár csak négy, de ebből három fő egy kérvényben. Létszámukhoz képest itt a prelátusok és bárók mindenkit megelőznek. Szórványadatok: ld. 123. jegyzet
131. Asszonyok (köztük főleg arisztokraták): Lib. confr. 2, 5, 23, 78, 106. stb. Erdélyiek együtt: pl. 75–77. Egyházmegyék közti összehasonlításához lásd a névmutatót.
132. Pl. vasvári káptalan 1483. évi statútuma: DL 29539. Kiadta: Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. 417.
133. Aranyművesek: Lib. confr. 14, 28, 63, 73, 95, 126; kereskedő: 37, 51, 53, 91, 130; mészáros: 23, 50; Szűcs: 28, 42.
134. ld. 67. jegyz.
135. Szkhárosi Horváth András: Az Istennek irgalmasságáról, és ez világnak háláadatlan-ságáról. Régi Magyar Költők Tára Bp. 1980. II. 204.
136. Pásztor 122–123; Thoemmes 51.

ENIKŐ CSUKOVITS

„*Cum capsula... cum bacillo*”
Ungarische Pilger im Mittelalter

Nach der Legende von staatsgründenden König Stefan dem Heiligen soll er in Rom und in Jerusalem Pilgerhäuser errichtet haben. Demnach hatten die Ungarn bereits im 11. Jahrhundert Möglichkeiten auf Pilgerfahrten zu gehen. Der erste uns bekannte Pilger, (Herzog Prinz) Álmos zog aber erst ein Jahrhundert später, 1108 ins Heilige Land. Ihm folgen zwei Frauen, vor 1121 Gyönyörű, 1135 Frau Petronilla. Nach 1217 suchten die

Ungarn wahrscheinlich in größerer Zahl das Heilige Land auf – denn zu dieser Zeit zog auch König András II. mit seinem Heer unter dem Kreuz dahin. Unter den Nachfahren der zurückgekehrten Kreuzfahrer findet man auch nach Jahrhunderten Pilger im Heiligen Land. Ab dem 14. Jahrhundert gibt es mehr Angaben über die Pilgerfahrten der Ungarn, aufgrund deren festzustellen ist, daß die ungarischen Pilger sämtliche bedeutende Wallfahrtsorte aufsuchten. Die meisten waren in Aachen, Rom und im Heiligen Land, einige kamen aber auch nach Compostella, ans Purgatorium des Heiligen Patrick in Irland und an andere namhafte Pilgerorte der italienischen Halbinsel und Deutschlands.

Die Motivation der ungarischen Pilger stimmte mit der westeuropäischen überein: sie machten sich auf den Weg, um das ewige Heil zu erreichen, um ihre Ritterehre zu vermehren, um die begangenen eigenen Sünden abzubüßen oder im Auftrag anderer. Bisher fanden sich keine Belege dafür, daß jemand der Heilung wegen pilgerte, wohl aber gab es viele, die sich davon die von der Türken verschleppten Angehörigen aufzuspüren verhofften. Die Reisevorbereitungen sind auch aus den spärlichen Angaben zu erschließen: der Pilger verschaffte sich zunächst das Geld für die Reise – die Verpfändungsurkunden zeugen von Summen zwischen 40 und 4000 Forint (Florenus) –, machte in Testament, beauftragte jemanden mit dem Schutz der zurückgebliebenen Familienmitglieder, bat um Prozeßaufschub sowie um einen königlichen Schutzpaß, einen *salvus conductus*. Das Reiseziel hing in großem Maße von der gesellschaftlichen Stellung des Pilgers ab: nach Aachen gingen in erster Linie die Bürger, das Heilige Land wurde hauptsächlich von der Aristokratie und vom Klerus bevorzugt, in Rom finden wir aber aus allen Schichten der Gesselschaft Pilger. In besonders großer Zahl wurde die Stadt in den Jubeljahren aufgesucht. Aus den zur Zeit zur Verfügung stehende Angaben ist darauf zu schließen, daß das Gros der Pilger aus den wohlhabenderen Schichten des Adels und des Bürgertums kamen. Für die Eingründler, die niederen Schichten des Bürgertums und das Bauerntum waren nur die Wallfahrtsorte in Ungarn erreichbar.

ENIKŐ CSUKOVITS

*„Cum capsula . . . cum bacillo”
Medieval Hungarian pilgrims*

King Saint Stephen, the founder of the Hungarian state, according to his *legenda*, founded pilgrims' houses in Rome and Jerusalem. This means that Hungarians had the possibility to go on pilgrimages from the 11th century. Still, the first Hungarian pilgrim known by name, Prince Almos, set out for the Holy Land only a century later, in 1107. He was followed by two women: one called Gyönyörű, the other Petronilla, they set out for the same place before 1121 and in 1135, respectively. After 1217 Hungarians visited the Holy Land in probably greater numbers than before – King Andrew II

lead his crusading army there in that year. Some of the descendants of the returning crusaders even centuries later went on their own pilgrimages to the Holy Land. Hungarian pilgrims are comparatively better documented from the 14th century, and the records show that they visited all the important holy places, in the greatest numbers to Aachen, Rome and the Holy Land, but Hungarians could be encountered at Compostella in Ireland at the purgatory of St. Patrick, and at the important places of pilgrimage in Italy and Germany.

The motives of the pilgrims were the same as those of their Western European brethren: they went on pilgrimages with pious intentions, to enhance their reputations as knights, to do penance for their sins or perhaps by proxy for someone else. So far no pilgrim has been found who went abroad to seek recovery, but there were those who went to the Holy Land in order to seek out family members carried off by the Turks. The preparations for the trip can be reconstructed even from sporadic data: the pilgrim first of all acquired the money for the trip – on the basis of the extant mortgage documents this sum amounted to 40 through 4. 000 florins –, wrote his last will, designated someone to protect the members of his family at home, asked for adjournment of his cases in court and finally applied for royal letters of safe conduct, *salvus conductus*. The destination depended to a significant extent on the social standing of the pilgrim: Aachen was frequented mostly by burghers, the Holy Land by aristocrats and the clergy, and Rome was visited by people from all walks of life, but the great masses were mostly attracted by jubilees. The available data suggest that mostly members of the wealthier nobility and bourgeoisie undertook pilgrimages to foreign countries. Members of the lesser nobility, the lower layers of the bourgeoisie and peasants could afford to visit holy places within the country only.

GERICS JÓZSEF

Szent László uralmának vitas kérdései a legendában és krónikában

Szent László királyunk uralmát is, életrajzának feldolgozásait és átdolgozásait is állandóan befolyásolta a gregorianizmus és antigregorianizmus küzdelmének hullámverése. Ez az évszázados távlatban érvényesülő hatás nem pusztán átvitt értelemben veendő, hanem szó szerint is. Ennek bizonyítására VII. Gergely igen nevezetes 1081. évi levelét, pontosabban annak magyarországi ismertségét igazoló két helyet szeretnék bemutatni a krónikából és Szent László legendájából.

A pápa a metzi püspöknek címzett levelében kifejtette: „figyelmeztetni kell tehát minden keresztényt, aki uralkodni kíván Krisztussal, hogy ne áhítozzék a világi hatalom becsvágyától vezetve uralkodni (ne ambitione secularis potestatis regnare affectent), hanem tartsa inkább szem előtt azt, amire a szentséges szent Gergely pápa figyelmeztet: ...: ‘Ezen közben mit kell követnünk, mihez kell tartanunk magunkat, ha nem ahhoz, hogy kényszerítve lépjen a kormányzáshoz az, aki bővelkedik az erényekben (virtutibus pollens coactus ad regimen veniat), aki pedig híjával van az erényeknek, kényszerítve se járulhasson oda!’ Ha tehát azok, akik félik az Istent... csak kényszerből, nagy félelemmel lépnek az apostoli trónra, mekkora félelemmel és remegéssel kell hát akkor az ország trónjára lépni, amelyen még a jók és alázatosak is csak hitványabbak lesznek, amint Saul és Dávid példájából ismeretes.”¹

VII. Gergely idézett szövegének hatását mutatja a bővebb krónika-szerkesztésnek (131. fejezet) a mondata, hogy Géza halála után a nemesei tömege Lászlót „az ország kormányzásának elfogadására egyhangúan választotta meg, sőt igazában inkább igen nyomatékos és sürgető kéréssel kényszerítette. (Ymo magis affectuosissimis et instantissimis precibus compulerunt). Tudták ugyanis mindnyájan, hogy az erények tökéletességével van felruházva (Omnes enim noverant ipsum esse vestitum consumptione virtutum)”.² A krónikafejezet további elbeszélése ennek a gondolatnak a parafrázisa és László vonakodását ecseteli a korona elfogadásáról.

Ezt az előadást a következőkben idézni fogjuk mind a Képes Krónika, mind Thuróczy szövegéből. Ez a kettő igen közel áll egymáshoz, de jellemző különbségeket is mutat. Bár a szakirodalomban tettek javaslatot arra, hogy a Képes Krónika szövegét tekintsék romlottnak és Thuróczyé alapján javítsák, ez szükségtelen. Kiténik ugyanis, hogy a Képes Krónika előadása önmagában is helyes és nem kíván semmiféle javítást, emendálást.

Képes Krónika:

Thuróczy:³

László,

„... inkább az égi koronára vágyott, mint a földre, és az életben lévő király koronájára. De folytonosan lelke mélyén nem is akarta, hogy törvényesen megkoronázzák és birtokolja a koronát, hogy visszaadhassa az országot Salamonnak, s övé a hercegség legyen, ha szilárd lehet köztük a béke.

... potius celestem coronam optabat, quam terrenam et vivi regis coronam. Sed usque legitime coronari et coronam habere noluit in eius animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet”.

„... inkább az égi koronára vágyott, mint a földre. Az életben lévő király koronáját birtokolni nem akarta, amíg törvényesen meg nem koronázzák, lelke mélyén feltéve, hogy visszaadja az országot Salamonnak, s övé a hercegség legyen, ha szilárd lehet köztük a béke.

...potius celestem coronam optabat, quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legitime coronaretur, habere noluit, proponens in eius animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet”.

A két szöveg mondanivalója **nem** azonos. Thuróczy egyszerűen megmásítja a krónika előadását, átalakítja Lászlónak a korona el nem fogadására vonatkozó szándékát.

A Képes Krónikában László nem koronáztatta meg magát és mindvégig nem akarta sem a koronát, sem a koronázást, végig fenntartotta a lehetőséget arra, hogy a regnum-ot visszaadhassa Salamonnak. Thuróczynál mindez megváltozik: László „az életben lévő király koronáját nem akarta, amíg törvényesen meg nem koronázzák, lelke mélyén feltéve, hogy az országot visszaadja Salamonnak...” Ezzel a Képes Krónika mondanivalója alapvetően módosul: ha Lászlót ‘törvényesen megkoronázzák’, akkor már akarhatja, kívánhatja a koronát, ‘törvényes megkoronázásával’ lezárul az út a **regnum** Salamonnak való visszaadása előtt. Thuróczynál a ‘törvényes koronázás’ nem **tárgya** László vonakodásának, hanem **időbeli határa**. Csak addig vonakodik a koronától, amíg meg nem koronázzák, a koronázástól azonban **nem** vonakodik. A koronázás ténye Thuróczynál véget vet az élő király, Salamon koronájának elfogadásától való vonakodásnak. Ezzel Lászlónak a **regnum** visszaadására való szándéka tárgytalanná válik, értelmét veszíti.

A Thuróczynál fenntartott mondat a Képes Krónikáéban a visszájára fordítása. Thuróczy beállításában a ‘törvényes koronázás’ törvényessé teszi László számára az életben lévő király, Salamon koronájának elfogadását. Ilyen érvelés alapján ‘törvényes koronázással’ törvényessé lehet tenni bármelyik trónkövetelő uralmát az ‘élő király’ ellenében. A Képes Krónika szövege tehát nem romlott, idézett mondata tekintendő az eredetibbnek, s ennek tudatos és lényegi megváltoztatása a Thuróczy-hely.

Ugyanilyen fontos dolog, hogy VII. Gergely említett, 1081. évi levele nemcsak a krónikát, hanem azon kívül Szent László legendáját is befolyásol-

ta. Szövegszerű bizonyítékok ezek a hatások arra, hogy Magyarországon ismertek voltak Gergely levelei, s ezzel az ismertséggel a különféle szempontú kutatásoknak mindenképpen számolniuk kell. Annál is inkább, mivel itt már nemcsak valószínű feltevésről, hanem tényről van szó.

A legenda szerint László „a hatalom, avagy a méltóság becsvágya nélkül, a világi dolgok bármiféle megkívánása nélkül (*sine potestatis aut honoris ambitione, sine qualibet secularium rerum cupiditate*)” fogadta el az ország kormányzását.⁴ Az idézett mondat nemcsak igazolja, hogy VI. Gergely levelét ismerte a László-legenda szerzője, hanem ennek szövegkritikai jelentősége is van. Szent Lászlónak egy 14. századi kódexből 1984-ben közzétett legendája, ti. amely szövegében egyébként közel áll a korábbiól ismert legendákéhoz, ezt a mondatot úgy közli, hogy László „bűnök nélkül, avagy méltóságok becsvágya nélkül (*sine peccatis aut honorum ambitione, sine qualibet rerum secularium cupiditate*)” fogadta el az ország kormányzását.⁵ A Gergely-level alapján bizonyos, hogy a ‘*potestatis*’ változat, vagyis a régebben ismert legendaszöveg az eredeti, s az utóbb kiadott szöveg ezt rontotta el ‘*peccatis*’-ra.

Köztudomású, hogy VII. Gergelynek ugyanez a levele nagyon kedvezőtlenül nyilatkozik a világi uralkodók esetleges szent mivoltáról. Kifejezetteren név szerint tagadja Nagy Konstantin, Theodosius, Honorius, Nagy Károly és Jámbor Lajos szentségét, vallásos buzgóságuk és egyház iránti odaadásuk elismerése ellenére is⁶, és említést sem tesz az évszázadok óta ténylegesen legalább helyi szenként tisztelt burgund és szigeti uralkodók kultuszáról.

Gergely szóban forgó, kérlelhetetlen álláspontját tekintetbe véve, évekkel ezelőtt – múlt századi történetírókkal is egyezően – arra a következtetésre jutottam, hogy 1083-ban, két évvel Gergely nyilatkozata után, István királyunk kanonizálása pápai közreműködés vagy engedelem nélkül ment végbe, s az egész László királynak és a magyar egyháznak az aktusa volt, amint azt István Kisebb Legendájában olvashatjuk.⁷ István szentté avatásánál a pápai közreműködés vagy engedély elmaradásának fontos bizonyítékát látom abban, hogy 1096-ban II. Orbán pápa így írt Kálmánnak: „Emlékezzék buzgóságod ... a vallásos István fejedelemre (*religiosi principis Stephani*), aki nemzetségedből elsőként (*generis tui primus*) ... fogadta be ... a római ... egyháztól ... a hit kegyességét... Elődöd István (*predecessor tuus Stephanus*)”; 1102-ben pedig II. Paschalis pápa a pannonhalmi alapítólevelet a „boldog emlékü kegyes István király oklevelének (*secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis*)” nevezte.⁸ Eszerint István szentségéről 1096-ban és 1102-ben a pápa nem tudott (vagy nem akart tudni). Ez pedig mással nem magyarázható, mint a kanonizálásnál VII. Gergely közreműködésének vagy engedélyének hiányával.

Ezért Hartviknak az a híre, hogy Istvánt pápai rendelkezésre avatták szentté, éppen úgy nem érdemel hitelt, mint ahogyan az a híre sem, hogy István a pápától „mindkét joron” való egyházszervezésre felhatalmazást és királyi koronát kapott.⁹ Fontos volna megszívlelnünk a 10–11. századra nézve Bogyay Tamás nyomatékos figyelmeztetését:¹⁰ „Arra, ... hogy a pápa saját hatáskörében, a császár világi hatalmától függetlenül királyi rangra emeljen egy fejedelmet, épp VII. Gergely nyújtotta az első példát Zvoimir

... (egyébként Szent László sógora) királlyá avatásával 1076-ban. Ha a pápai udvarban tudtak volna valamit II. Szilveszter koronaadományozásáról, VII. Gergely feltétlenül felhasználta volna Salamonnal szemben is, hiszen keresve sem találhatott volna jobb bizonyítást újszerű felsőbbbségi igénye jogosságára. Ehelyett arra hivatkozott, hogy István ... Szent Péternek ajánlotta fel országát.”

Hartvik elbeszélésének mintáit sikerült megtalálni az ún. ravennai hamisítványokban.¹¹ Ezekről a nemzetközi kutatás már több mint száz éve megállapította koholt mivoltukat. Jaffé „Regesta”-iban a 3704. és 3705. szám előtt a hamisítást jelző kereszt ki is van téve.¹² Mégis, alighanem elnézés folytán a két hamisítványt nálunk 1988-ban is Nagy Károly és Nagy Ottó pápától kapott felhatalmazásának és jogainak bizonyítására hiteles dokumentumként idézték Szent István egyházszervezetének bemutatásánál. Ám sem Nagy Károly, sem Nagy Ottó, sem István kora viszonyainak tárgyalásánál ezekre a hamisítványokra nyilvánvalóan nem lehet építeni. Annál inkább értékesítendő azonban a belőlük nyerhető tanulságok annak a kornak a viszonyaira nézve, amelyben a koholmányokat gyártották, vagyis az 1080-as évekre, az investitúra-harc idejére, és ugyanígy arra a korra nézve, amelyben a hamisítványokat mintául vették, azaz Magyarországon Kálmán és Hartvik éveire.

Az említett antigregoriánus hamisítványok Jaffénál 964-re vannak keltezve, VIII. Leo nevében szólnak és kivonataik szerint magyar fordításban az alábbiakat tartalmazzák: „Zsinatot híván egybe, ‘Szent Hadrianusnak, az apostoli szék püspökének mintájára, aki ilyen szent zsinatot tartott, és Károly úrnak, a frankok és longobardok győzelmes királyának és a rómaiak patrícusának a patrícusi méltóságot és az apostoli szék meg a püspökségek ordinálását átengedte’ (Leo) I. Ottó német királynak és az itáliai királyságban utódainak ‘átengedi’ a jogot mind a maga utódának kiválasztására, mind az apostoli szék főpapjának és ez által az érsekek avagy püspökök ordinálására, úgy hogy ők tőle nyerjék az investitúrát és a szentelést kapják meg attól, akire tartozik, kivéve azokat, akiket a császár a pápának és az érsekeknek engedett át; végül azt mondja, hogy ezután senkinek ne legyen joga király vagy patrícus vagy ... pápa vagy akármely püspök ordinálására, hanem egyedül a római imperium királyának adományozza a megtiszteltetésnek ezt a jogát úgy, hogy a fent mondottakat mind pénz nélkül intézze, s hogy ő király és patrícus legyen. Ha tehát valakit a papság és a nép püspökké választ, azt ne szentelje fel senki, ha a fent mondott király nem helyesli és nem részesíti investitúrában.”

A VIII. Leo nevére koholt, állítólag szintén 964. évi másik hamisítvány Jaffé szerint ezt tartalmazza: „Az Ottó császár kérésére összehívott zsinaton elhatározta, hogy a római nép ne kívánja sem a pápai székre, sem a patrícusra, sem a királyi hatalomra való választásnak a gyakorlását, hanem az apostoli szék főpapjává való választásnak és ordinálásnak a joga egyedül a római imperium királyáé legyen, felszentelését (a pápa) kánoni szokás szerint püspököktől kapja meg. Ezen felül legyen joga a provinciákban a püspökök kiválasztására és ordinálására úgy, hogy ha valaki püspökséget kíván, tőle kapja meg tisztelettel a gyűrűt és a pásztorbotot. De ha az egész nép és a papság

valakit püspökké választ, azt ne szenteljék fel, ha előbb nem vezetik a princeps színe elé és ő nem helyesli, s nem nyeri el tőle az investitúrát. Magának is válassza ki utódát (Ottó), akit csak akar.”¹³

Hartvik (és Kálmán király) igényeinek és érvelésének nem-gregoriánus irányára figyelmeztet az Istvánnak állítólag „mindkét jogon” adott pápai felhatalmazás felbukkanása Hartviknál: az a körülmény ugyanis, hogy jelen van ez a fogalompár a Ferrarai Wido 1080-as években megjelent antigregoriánus vitairatában is, antigregoriánus éllel. Legalább ennyire eligazít a Szent László uralmának végén történt politikai irányváltás dolgában, s Hartvik és Kálmán törekvésének megítélésében II. Orbán pápának említett 1096. évi levele Kálmánhoz: „... Krisztusban szeretett fiunk, mind a magad, mind a reád bízott népek üdvösségére nagyobb gondot kell fordítanod, mint azok (fordítottak), akik elődeid voltak az ország kormányzásában... A magyarok népei már régen tévelygések járhatatlan útját követték, és elhagyván üdvösségük pásztorait, idegen nyájak nyomába szegődtek. ... Ama hamis apostolok semmiféle mérge se rontson meg téged, akik megtámadták (Péter és Pál) egyházát, semmiféle gonoszságuk ne csábítson el az igaz vallástól. Hisszük mi, hogy jól tudod: Guibert eretnekvezér, akit minden katolikus mindenhol kiközösített és elítélt, aki az isteni törvény rendelkezései, az evangélium határozatai és a szent kánonok döntései ellenében az élő Atya és Úr fekhelyére hágott, az apostoli emlékü VII. Gergely pápa trónjára tolakodott, a római egyházzal, a minden hívő anyjával szemben vérfertőzést követett el. De róla az isteni megvilágosítás kegyelme által szinte az egész világ tudja, hogy tolvaj és rabló. Úgy gondoljuk, hogy tudomásodra jutott az is, mit tett és tesz Henrik, az ilyenfajta gazság és elvetemültség értelmi szerzője ellen az isteni felség igazsága ... Az ördögi üldözés eme viharai közepette országod már régen eltántorodott az Apostoli Szék iránti engedelmességtől és az említett tévelygés főinek és szolgálkaink behódolva a magesebb út útvesztőjére tévedt. Most végül, amint hisszük, személyedet megszasztalja fel az isteni kegyelem, hogy eltávolítsad azt, ami a nép (szemét)elfedi. Ezért mi ... ezekre a dolgokra fel akartuk hívni bölcsességed figyelmét, bizonyosan ismerni akarván lelked szándékát, beleegyezel-e abba, hogy országod üdvére és néped oktatására az Apostoli Szék követeit elküldjük. ...Egyébként kívánjuk, bizakodjék velünk kapcsolatban felséged úgy, hogy ami tisztséget és méltóságot csak kiérdemelt tudomás szerint (quicquid honoris, quicquid dignitatis ... promeruisse cognoscitur) elődöd, István az apostoli széktől, kérjed azt bizonyosságban lévő hódolattal, s nyerjed meg erős szilárdsággal az apostoli szék egységében, s teljesítsd iránta hűséges jó szándékkal hódolóan azt, ami méltóságot és tiszteletet a mondott király megadott.”

Régóta ismert, szinte közhelyszámba megy, hogy itt a Hartvik-legenda egyik ihlető forrásával állunk szemben abban az értelemben, hogy utóbb Hartvik és Kálmán a legendában voltaképpen pápai biztatásra adta elő, milyen felhatalmazásban részesült szerintük István. Kitűnt az is, milyen szövegszerű hatással volt a Pseudo-Isidorus-i gyűjtemény a Hartvik-legenda pápai felhatalmazást előadó mondanivalójára. Ezekhez itt csak azt tenném hozzá, hogy az angyal pápához intézett szavaiban¹⁴, amelyek szerint a korona Istvánt illeti „a királyi méltósággal egyetemben életének érdemeiért (Sibi ... eam

[coronam] cum regni gloria pro vite sue meritis scito deberi)”, Orbán leveleinek szöveg szerinti befolyását látom.

Orbán pápa levele ezen túlmenően közvetlen, név szerinti hivatkozást is tartalmaz a IV. Henrik által kinevezett III. Kelemen ellenpápára (1080–1100), azaz Wibert ravennai érsekre. A szakirodalom az ő környezetében keresi a már tárgyalt, ún. ravennai hamisítványoknak az eredetét, amelyek a Hartvik-legenda mintájául is szolgáltak a Szent Istvánnak állítólag adott pápai felhatalmazás Kálmán-kori szerkesztésénél. Ennek konstruálásakor még olyan Szent László-kori wiberti hagyomány érvényesült, amelynek meghaladására éppen Orbán buzdította Kálmánt. Ezzel a buzdítással Orbán tulajdonképpen fontos útbaigazítást adott a történetírásnak arról, hol is keresendő a Hartvik példaképei.

Jegyzetek

1. Das Register Gregors VII. Herausgegeben von Erich Caspar. Berlin, 1923. nr. VIII. 21. 560–561.; VII. Gergelyről összefoglalóan, további irodalommal lásd Székely György monográfiáját: VII. Gergely. Bp., 1984. (Életek és korok. Szerkesztette: H. Balázs Éva.)
2. Scriptorum rerum Hungaricarum ... (a továbbiakban: SRH) Edendo operi preluit Emericus Szentpétery. Bp., 1937–38. I. 404.
3. Képes Krónika: SRH. I. 405.; Thuróczy művének legújabb kiadása: Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp., 1985. 114.; A szövegek értelmezéséhez: Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a tört. tud. köréből 22.) Bp., 1961. 92–94.; Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika 15. századi kiadásai. Magyar Könyvszemle, 1967. 8–9.; Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. Századok, 1974. 602–603.; Gerics József: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Bp., 1984. 134–135.; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó. Bp., 1988. 392–393.
4. SRH II. 518.
5. Szelestei N. László: A Szent László-legenda szöveg-hagyományozódásáról. Magyar Könyvszemle, 1984. 188.
6. Idézett kiadás 559.
7. Gerics József: Judicium Dei a magyar állam 11. századi külkapcsolataiban (A Szent László-kori politikai és jogi ideológia történetéhez). In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Bp., 1980. 123–124.; A Legenda minor István pápai közreműködés nélküli szentté avatásáról: SRH II. 400.
8. Századok, 1906. 407. s következő oldalak; A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története. Bp., 1902. I. 593. (Vö. Györffy, Georgius: Diplomata Hungariae Antiquissima. Bp., 1992. vol. 1. 317–318. 333.)
9. SRH II. 433. és 414.
10. Bogyay Tamás: Kritikai tallózás a szentkorona körül. In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Művészettörténeti tanulmányok Mojer Miklós hatvanadik születésnapjára. Bp., 1991. 31.

11. Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. Magyar Könyvszemle, 1981. 183. és következő oldalak.
12. Regesta Pontificum Romanorum ab ecclesia condita ad annum post Christum natum MCXCVIII. Edidit Philippus Jaffé. Editionem secundam ... curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Tomus primus. Lipsiae, 1885. Nr.+3704 és Nr.+3705. A két hamisítvány hiteles forrásként való idézése: Püspöki Nagy Péter: Szent István egyházszervezete (Előzmények, kánonjogi háttér). In: Szent István és kora. Szerkesztette: Glatz Ferenc–Kardos József. Bp., 1988. 72. 79. old. 42. jegyzet.
13. Mivel a hazai szakirodalomban az 1080-as évek ravennai hamisítványai közül kettőre történt kifejezett hivatkozás Jaffé alapján, ezért ez alkalommal én is az ő „Regesta”-jára támaszkodva tárgyalom a dokumentumokat. A teljes szövegeket lásd Weiland kiadásában: MGH Const. I. nr. 446. (=Hadrianum), nr. 448. (Privilegium minus), nr. 449. (Privilegium maius), nr. 450. (Cessio donationum). Beható diplomatikai elemzésük: Jordan, Karl: Ravennater Fälschungen aus den Anfängen des Investiturstreites. Archiv für Urkundenforschung. 1938.
14. SRH II. 414.

JÓZSEF GERICS

Die umstrittenen Fragen der Herrschaft von Ladislaus dem Heiligen

Im ersten Teil der Studie werden jene Stellen angeführt, wo der Brief von Papst Gregor VII. aus dem Jahre 1081 in den ungarländischen Quellen zitiert wurde, so im Bericht über Ladislaus den Heiligen in der Bilderchronik (Képes Krónika) sowie in der Legende über den Heiligen Ladislaus.

Über die Thronbesteigung des Helden berichtet die Legende über den Heiligen Ladislaus: er sei „sine potestatis aut honoris ambitione, sine qualibet secularium rerum cupiditate” zum König geworden. Eine bislang unbekannte Variante der Ladislaus-Legende aus einem Kodex aus dem 14. Jahrhundert wurde 1984 publiziert. Den oben zitierten Satz enthält auch diese Textvariante, obwohl mit einer kleinen Abweichung: statt „sine potestatis” steht da „sine peccatis”. Gregors VII. Brief richtet folgende Warnung an die Christen: „ne ambitione secularis potestatis regnare affectent”. Der seit längerem bekannte Text der Ladislaus-Legende zitiert die päpstlichen Worte genauer, und dieser Umstand weist darauf hin, daß es sich bei der erst seit kurzem zum Vorschein gekommenen Variante um Textveränderung bzw. Textverderben handelt.

Der zweite Teil der Studie befaßt sich mit bestimmten Details der von Bischof Hartwick verfaßten Biographie des Königs Stephan des Heiligen, die ihm König Kálmán (Koloman) (1095–1116) in Auftrag gab. Bezüglich der Heiligsprechung Stephans des Heiligen im Jahre 1083 kommt der Verfasser der Studie zum Schluß, die von Hartwick erwähnte päpstliche Mitwirkung oder Zustimmung bei der Kanonisierung sei nicht glaubenswürdig, sondern sie sei vielmehr ein vom ungarischen Episkopat bzw. von der Bischofssynode inspirierter Akt gewesen.

JÓZSEF GERICS

The Unsettled Questions of the Rein of St. Ladislav

In the first part of the paper the author shows how the letter of Pope Gregory VII written in 1081 (Reg. nr. VIII.21.) is quoted in Hungarian sources, such as the narrative on St. Ladislav in *Chronicon Pictum* and the legend of St. Ladislav.

The legend of St. Ladislav writes that the protagonist became king „sine potestatis aut honoris ambitione, sine qualibet secularium rerum cupiditate”. A previously unknown version of the legend of St. Ladislav, published in 1984 from 14th century codices also contains the above clause, but with *sine peccatis* instead of *sine potestatis*. Gregory VII's letter contains the admonition to Christians: „ne ambitione secularis potestatis regnare affectent”. The previously known text of the Ladislav legend quotes the papal admonition more precisely thus showing that the recently published legend had changed and/or corrupted the earlier text.

The second part of the paper, discussing certain parts of King St. Stephen's *vita* written by Bishop Hartvik at the behest of King Coloman (1095–1116), comes to the conclusion that St. Stephen's canonization in 1083 took place without the cooperation or the permission of the Pope and was an act of the Hungarian bishops and/or council, suggested by King Ladislav.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában

1. A „Fueros de Sobrarbe” és Anonymus Gestájának 6. fejezete közötti kapcsolat kérdése

A magyarországi kutatásban Győry János foglalkozott elsőként a középkori magyarországi és spanyol, elsősorban aragón latin nyelvű historiográfia közötti kapcsolatok feltárásával. Győry János 1948-ban megjelent Anonymusszal foglalkozó monográfiájában számos latin kifejezés, motívum egyidejű és első pillantásra meglepő előfordulására hívta fel a figyelmet a két távoli terület irodalma között.¹ Néhány hivatkozástól, említéstől (Győrffy György) eltekintve Győry eredményei a feledés homályába merültek, jórészt az ifj. Horváth Jánossal folytatott elmérgesedett szakmai vitái következtében.² A Győry által bemutatott párhuzamok persze nem is igazolták meggyőzően – ő sem mindig erre gondolt – a közvetlen, szövegszerűen kimutatható filológiai kapcsolatot, inkább az akkori történetírás „divatos”, akkor modernnek számító fordulataira irányíthatták a figyelmet. Az általa bemutatott párhuzamos helyeket is végeredményében úgy kell értékelnünk, mint Fest Sándornak az angol középkori latin irodalomból kölcsönzött példait: azaz az író korára s nem az általa közvetlenül olvasott forrásokra vetnek fényt.³ Egyetlen egyszer, a Gesta Roderic és a magyar krónikaszerkesztés egy helye között mertünk közvetlenebb kapcsolatot feltételezni, de még azt is csak komoly fenntartásokkal tettük.⁴

Valójában nem Győry volt az első, aki felfigyelt Anonymus krónikája és hispániai források közötti esetleges kapcsolatokra. Fritz Kern még 1914-ben felismert bizonyos hasonlóságot a magyar krónikában leírt szerződéspontok és a Fueros de Sobrarbe egyes cikkelyei között.⁵ Ezen a ponton meg is állapodhatunk, mivel a Fueros de Sobrarbe (Fuero de Tudela)-nak nincsen kiadása, s így mind a szöveg olvasata, mind datálása igen problematikus.⁶

A nehézségek részben abból is származnak, hogy a szövegpárhuzamok esetében nem magáról a törvénygyűjteményről, hanem annak általános jellegű bevezetőjéről van szó. Továbbá a kutatás mára valószínűsíti, hogy ilyen formában, ilyen elnevezéssel sohasem létezett törvények gyűjteménye. Annál is inkább gyanítható ez, mivel maga Sobrarbe is földrajzi egységként, s nem valós, különálló kormányzattal rendelkező területként ismert.⁷ 1110-ben ugyan I. Pedro (Péter, 1094–1104), a pamlónaiak és aragónok királya sobrarbei királynak is nevezi magát, mégis ez csak egy terület jelölésére vonatkozik. Az tény, hogy az ún. sobrarbei kiváltságok a századok során legendásá váltak, ennek hátterében azonban az I. Pedro király által a barbastrói infan-

zónesnek adott kiváltságokat (fueros) kell keresnünk. Később ezeket a kiváltságokat nyerték el különböző navarrai helységek, köztük Tudela is, amelynek fuerója talán legközelebb állhat ahhoz, amit később „sobarbei”-nek neveztek. Maga Sobrarbe, általános értelmezés szerint „super-Arbe”, azaz az Arbe folyón túli terület a ribagorzai contado-hoz tartozott, majd azzal együtt került aragón fennhatóság alá, éppen a már emlegetett I. Pedro uralkodása alatt. I. Alfonso (1104–1134) idejében mindenesetre már hivatkoznak az ún. sobarbei törvényekre, amikor is ilyen néven jut kiváltságokhoz Tudela, Galipiezo és Cervera.

A törvények általános jellegű bevezetőjében foglaltak datálásában fontos szerephez jutnak az elbeszélő források. A legkorábbi spanyol vulgáris nyelvű krónika, az 1200 körül keletkezett Liber regum, más néven Cronicón Villarense a Fueros bevezetőjében foglaltaknak, az államalapítás legendájának már ismerteti a magját.⁸ Ennek a lényege a következő: a gótok király nélkül érkeztek meg későbbi lakhelyükre, s maguk közül választottak egyet. Később azonban Rodrigo halála után a hegyekbe menekült lakosok ismét választásra kényszerülnek, s most Don Pelaiot választják meg királyuknak. A Cronicónban hagyományozódott változat persze még igen szerény ahhoz képest, ami a sobarbei törvényekben olvasható. Ennek jelenleg a legjobb szövege a Fuero general de Navarra kiadásában található, mégpedig a Fuero general első cikkelyeiben.⁹ A Fueros bevezetőjében foglaltak szövegkritikai története úgy rekonstruálható, hogy a Cronicónban olvashatók, kibővülve, először a Fueros de Tudela bevezetőjébe kerültek a 13. század folyamán (ennek kritikai kiadásának előkészületei folyamatban vannak). Majd a Fueros de Tudela került be nagy navarrai törvénygyűjteménybe, a sobarbeinek tartott bevezetővel együtt. A neves jogtörténész, Lacarra szerint e bevezető, az első 12 cikkellyel együtt már a Fuero general de Navarra előzményében is benne volt, vagyis az ún. Fuero Antiguó-ban. Az ún. sobarbei bevezető mai formájának a kialakulását, azaz a korábbi történeti mag bővülését a navarrai történelem eseményeivel magyarázza. Tekintettel arra, hogy a bevezető pontja igen hasonlítanak egy koronázási eskü, azaz koronázási feltételek pontjaihoz, így annak a navarrai törvények közé emelését egy idegen eredetű uralkodó, Teobaldo de Champana (1234–1253) navarrai trónra kerülésével hozza összefüggésbe.¹⁰ Erre 1238 folyamán került sor. Ezt a feltételezést erősítheti a bevezetőben az idegenek hangsúlyos emlegetése, a pápával való konzultáció ténye, amire egyébként valóban sor került mind az új uralkodó, mind a helyi előkelők részéről. A király megkoronázásakor kidolgozott feltételek kerülhetek bele a navarrai Fuero Antiguóba, mivel általánosan megfogalmazott pontjai megfeleltek a királyság „alkotmányának”. Ezeket az elveket vetítették vissza, amikor e pontokat az ősi sobarbei királyválasztáshoz kapcsolták, s mint a „Fueros de Sobrarbe” leglényegesebb pontjai váltak ismertté. Néhány évtizeddel később, Aragóniában ilyen értelemben hivatkozhattak a sobarbei törvények elveire és cikkelyeire, amikor I. Jaime (Jakab, Hódító, 1213–1276) 1265-ben szembeszállt a ricos hombres-tagjaival. A szorongatott helyzetben az előkelők magától értetődően hivatkoztak a sobarbei kiváltságok ősi voltára.

A történetnek azonban itt még nincs vége. Az ősi sobarbei törvények

mítosza Aragóniában a 15–16. században elevenedik fel. A 14. század második felében ugyanis Martín de Sagarra, lugarteniente de justicia idézi fel, a törvények keletkezési helyét áthelyezve Jaca és San Juan de la Pena környékére. Magától értetődően az akkori legfőbb bírói tisztség, a Justicia szerep-körét is a mítikus prológosban helyezi el. A reneszánsz historiográfia pedig biztosította, hogy még az újkor is felhasználja alkotmányjogi fegyvertárában – természetesen az abszolutizmus ellenében – a legendás törvények mítoszáát.

Ezek után lássuk magát a szöveget, legalábbis a navarrai törvények között fennmaradt változatát! A bevezetőben arról értesülünk, miként választottak maguknak királyt a mórok elől a hegyekbe menekültek¹¹: „...Itt a hegyekben csak néhány felkelő volt, futásnak eredtek, rajtaütésképpen lovakat zsákmányoltak, a vagyonosabbakat kifosztották, és így több mint háromszáz lovas bevette magát Sobrarbe és Aínsa vidékén a hegyekbe. És közöttük egy sem volt, aki zsákmányát megosztotta volna. És megvitatták, hogy tanácsért valakit az apostoli Hildebrandhoz küldenek, és más valakit Lombardiába, ahol a jogot jól ismerő emberek laknak, és megint mást Franciaországba. És ezek megüzenték, hogy vezérül királyt kell, hogy válasszanak, és először kell, hogy legyen elfogadott törvényük, amelyre fölesküdenek és írásba foglalják. És a tanács szerint cselekedtek, és a lombardok és franciák tanácsai alapján megírták törvényeiket, amilyen jól csak tudták, mint olyanok, akik a területet a móroktól szerezték. Ezután megválasztották királyuknak don Pelayot, aki a gótok nemzetségéből származott és vitéz volt, s aki a mórok ellen Asturiában és az egész hegyvidéken harcolt.” (Klimes Szmik Katalin fordítása; „Et en estas montaynas se alcaron muyt pocas gentes, et dieron-se a pie faziendo cavalgadas, et prisieron-se a cavayllos, et partian los bienes a los mas esforcados entroa que fueron en estas montaynas de Aynsa et de Sobrarbe mas de CCC a cavayllo, et no avia ninguno que fiziesse per otro sobre las ganancias et las cavalgadas. Et ovo grant envidia entre eyllos, et sobre las cavalgadas barayllavan, e ovieron lur acuerdo, que enbiassen a Roma por conseyllar como farian al apostoligo Aldebrano que era entonc, et otrosi, a Lonbardia que son omes de grant iusticia et a Ffrancia et estos embiaron-lis dizir que oviessen rey por que se cavdeyllassen, e primerament que oviessen lures establimientos iurados et escriptos. Et fizieron-lo como los conseiaron, et escrivieron lures fueros con conseyllo de los lonbardos et franceses quanto eyllos mellor podieron, como omes que se ganavan las tierras de los moros. E puees esleyeron rey al rey don Pelayo, que fue del linage de los godos, et guerroo de Asturias a moros et de todas las montaynas.”)

Amint a Liber regumból megismertük, ez a legenda ősmagja, amely szinte alig változott. Később ezt bővíthették ki a kutatás által koronázási feltételeknek tartott pontokkal, amelyek a Fuero general első cikkelyébe kerültek.

A navarrai törvények szövegállapotával összehasonlítva a magyarországi Névtelen szövegét a hasonlóságok kétségtelenek, de a közvetlen átvételnek még a lehetősége sem merülhet fel.¹² E hasonlóságok a következők: szabad akaratukból, örök időnkig választják uralkodójukat, akinek és utódainak bizonyos törvényeket be kell tartaniuk. A később megszerzendő javakat meg kell osztani az előkelőkkel, az előkelők véleményét, tanácsát ki kell kérniük.

Valójában a jogi alapelvek azok, amelyek teljesen azonosak a két szöveg között: a szabad emberek közösségének léte megelőzte a fejedelemségét, a királyságét. Miként a római pápa arra inti a hispánokat, hogy a királyválasztás előtt alkossák meg törvényeiket, úgy ez az aktus a vérszerződés megkötésében ismerhető fel, amely örök időkre megszabja az uralkodó számára a kormányzás feltételeit. Közös a királyi hatalom törvények általi korlátozásának gondolata, bár az országlakosok védelme a külföldiekkel szemben sokkal határozottabban jelentkezik a navarrai szövegben. A két szöveg közötti hasonlóságot – Schrammhoz hasonlóan – a népszuverénitás közös európai gondolatkörében látnánk, amely a kor jogásza előtt jól ismert volt.¹³ Ugyanakkor a párhuzam felismerésének van jelentősége az Anonymus-kutatás szempontjából is. Ez ismét csak ellentmond annak a naiv felfogásnak, hogy a szerző szellemi tájékozódásának forrásait egy magyarországi monostor könyvtárának a keretei között meg lehetne találni s ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy a szerző több vonatkozásban lépést tartott nyugat-európai kortársaival.

2. *Izidór: Etimológiák könyve egy szöveghelyének (5,14) előfordulása a korabeli krónikákban*

A hazai krónikairódalom érdekes és tanulságos problémája Izidór Etimológiák könyve egy helyének (5,14) visszatérő idézése. A szöveghely jelentősége nem utolsósorban az, hogy a kisebb-nagyobb változtatások sora jól és meggyőzően felfedi az átvételek sorrendjét. Horváth János, majd Gerics József a következő eredményre jutott: tekintettel arra, hogy Anonymus átvétele egyezik szó szerint Izidórral, úgy látják, hogy a definíció Anonymus révén került be krónika-irodalunkba. Kézai ezt már megrövidítette hozzá, majd a Budai és Képes krónika szövege még ennek a rövidített szövegnek a szörendjét is felforgatja.¹⁴ Később Gerics József, majd az új Anonymus-kommentár is rögzítette azt a tényt, hogy Izidór szövegrészlete Gratianus dekrétumába is bekerült (1, Dist.1,c.5., Friedberg 4,7), még pedig szó szerint, s így filológiailag eldönthetetlen, hogy honnan került sor az átvételre.¹⁵

Anonymus szövegében már azért is figyelemre méltó az Izidór-hely előfordulása, mert a Névtelen művében az irodalmi mintaképeken kívül (Trója- és Nagy Sándor-történetek) ez az egyetlen pontosan azonosítható idézet. Az idézet az Anonymus-mű hangsúlyos részén, a mű vége felé, mintegy a magyar államalapítás önállóságának a hangsúlyozásaképpen jelenik meg az 53. fejezet elején. A vonatkozó részlet a következő: „Kis idő múltával, amikor Zolta fejedelem betöltötte 13. évét, országának minden előkelője közös határozatukkal és egy akarattal az ország élére, a fejedelem alárendeltségében bizonyos rektorokat neveztek ki, hogy a szokásjog alapján a pereskedők jogvitáit és peret őt intézzék el.” „...omnes primates regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam rectores regni sub duce prefececerunt, qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent”)

A középkor Izidórbán nem elsősorban jogi szövegek és terminusok magyarázatát kereste, ennek ellenére bizonyos jogi jellegű szómagyarázatai

elsőprő népszerűsége tettek szert (rex, ius, lex, mos, stb.).¹⁶ Izidór jogi meghatározásainak forrásai nem mindig követhetők egykönnyen nyomon, a Justinianus-féle kodifikáció művei mellett Gaius, de még inkább az egyházatyák és az egyházi klasszikusok is sokszor azonosíthatóak (miként például a pater familias forrása Ágoston, *De civitate Dei* 19,16 –CCL 48,683,1–10).¹⁷

Az általunk említett 15,14 Izidór-hely forrását a kutatásnak sikerült azonosítania.¹⁸ Ha szó szerint nem is, tartalmilag Gaius 1,7 (*Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum est iura condere*), *Institutiones* 1,2,8 (*Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum erat iura condere. Nam antiquitus institutum erat ut essent qui iure publice interpretarentur quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur*) és Lactantius: *Divinae institutiones* I,1,12 (et si quidam prudentes ed arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur, in quibus non de stillicidis, aut aquis arcendis aut de manu conserenda, sed de spe, de vita, de salute, de immortalitate, de deo loquemur, ut superstitiones mortiferas erroneque turpissimos sopiamus?). Izidór fontos szöveghelye, amelyet Gratianus is idézett, Anonymus krónikájában némileg magányosan állna, ha nem vonnánk be a spanyol krónikákat is vizsgálódásunk körébe.

A spanyol jogtörténet-írás klasszikusa, Alfonso García Gallo gyűjtötte egybe a Kasztília függetlenségének az igazolására vonatkozó jogi színezetű, alapjában mítikus érveléseket.¹⁹ A leóni királyság által a Reconquista során visszahódított területeken ugyanis Kasztília észrevétlenül erősödött meg, s került a 12. század végére és a 13. század elejére gazdasági és társadalmi fölénybe az eredeti leóni területekkel szemben.²⁰ A kor történetírói a kasztíliai területek elhúzódó formálódását próbálták egy-egy jogi cselekménnyel jól megragadhatóan korok közvéleménye elé állítani és magyarázni. Ennek egyik típusa volt az az elbeszélés, amely Kasztília függetlenségét a területek élére állított bírók működésében láttatta. Erre az első példa a vitatott datálású, valószínűleg a 13. század első éveiből származó Liber regumban található.²¹ Ebben az olvasható, hogy II. Alfonz asztúriai király halála (842) után választottak a helyiek 2 bírót a király helyébe: „Ez a don Alfonso király trónörökös nélkül halt meg, sem gyermek nem maradt utána, sem más, aki a rokonságából megtarthatta volna a királyságot és eképpen király nélkül maradt az ország hosszú időn keresztül. Majd a kormányzásra két bírót választottak” (Klimes Szmik Katalin fordítása).

Lucas de Tuy püspöknek a 13. század első felében íródott latin nyelvű krónikájában ugyanezt az aktust a 924. évhez kapcsolja.²² A kortárs, a toledói érsek, Rodrigo Jiménez de Rada *De rebus Hispaniae* c. művében (5,1–2.) szintén a 924. évhez kapcsolódóan mindezt már Izidór szavaival adja elő: „...duos milites, non de potentioribus sed de prudentioribus elegerunt, quos et iudices statuerunt ut dissensiones patriae et querelantium causas eorum iudicio sopirentur.”²³ Ezekből a példákból egyértelműen kitűnik, hogy a 13. század első felében egy ország jogszolgáltatása önállóságán alapuló függetlenségének gondolata Európa szerte – vagy legalábbis a kontinens két végén

bizonyíthatóan – ismert volt.²⁴ A toledói érsek krónikájának és a magyar szövegeknek filológiailag semmi közük egymáshoz, így a tartalmi hasonlóság gyökereit talán közös jogi olvasmányokra, jogi oktatásra vezethetjük vissza. Felvethető, de ebben a konkrét esetben szövegekkel nem igazolható, hogy esetleg az Izidór-művekből készített és elterjedt kivonatok valamelyike is tartalmazta az Etimológiák 5,14 szöveghelyét.²⁵ Számolni lehet ezen kívül a római történelem interpretációjának a hatásával is, ti. hogy Tarquinius halála után konzulokat választottak, akik felügyelték a törvénykezést.²⁶

3. A „fehér ló” monda kasztíliai változata

A 13. század közepén tanulmányunk második pontjában tárgyalattól egyáltalán nem függetlenül Kasztília Leóntól való önállóságának bizonyítékára egy újabb motívummal gazdagodott.²⁷ Az ország függetlenségének egy lóért és egy sólyomért történő megvétele érdekes módon csak a kasztíliai nyelvű történeti irodalomban jelenik meg. A névtelen szerzőjű Poema de Fernán González 1250 körül fogalmazza meg a történetet²⁸, de feltűnik a Crónica general 720. fejezetében is²⁹.

A verses elbeszélésben a következőket találjuk:

*„Don Ferrandoé volt a vadászhéjja,
amelyhez foghatót nem látott Kasztíjja
Almanzor lova is a párját ritkítja,
mindkettőre támadt Királynak étvágya.
A Király hó vágya, hogy magával vigye,
majd a Gróftól kérdé, hogy megvehetné-e?
'Uram, el nem adom, parancsold meg mégis,
s fogadd ajándékként, úgy kívánom én is.'
A Grófnak a király megfelelt és mondta,
héjját és lovat inkább vásárolna,
ezer márka súlyban fizetséget adna,
héjját és lovat pénzen megváltana.
Egyezséget kötöttek, létrejött az üzlet,
az átadás napja szintúgy kitűzetett,
s ha a fizetéssel a Király elmarad,
minden nap duplázza az árat ezalatt.
Levélbe foglalták ezt az egyezséget:
A.B.C. pontba szedve mind e feltételt,
végül aláírta mind ki csak jelen volt,
tanúként szerepelt s az üzlet ekkép szólt.
Hiába volt mégis jó vétel ama ló,
három év múlva vált igazán drágálló,
Francia hon kincse érte csekély váltó,
grófsággal fizetett az adós kasztejjo.”*

(579–587. sorok. Klimes Szmik Katalin fordítása)

Tekintettel arra, hogy a latin nyelvű munkák (Liber regum, Jiménez de Rada) nem említik, Menéndez Pidal s követői egy régi hősi ének nyomait

vélték benne felfedezni. Meglepő módon azonban A. García Gallonak sikerült a 10., 11. századi kasztíliai jogszokások között a lóért való „vásárlásnak” a nyomára bukkannia. Kialakult az a gyakorlat, hogy az immunitás, birtokadományokért, illetve az adománylevelek megerősítésért az adományozott ajándékot adott. Ezek az adományok nem sértették azt a jogelvet, hogy az adomány az adományozó egyoldalú, szuverén döntésének, s nem anyagi ügyletnek az eredménye, ugyanakkor a hála jeleként adott ajándékok megbecsült társadalmi szimbólumok voltak, mint éppen – de nem kizárólag – a (harci)mén vagy a (vadász) sólyom. A korabeli okleveles anyagban például a következő megjegyzésekkel találkozhatunk az adományozók részéről: „pro ad confirmandum hunc series testamenti accepimus a vos in ofertione kaballum bonum et optimum smul et mula legitima”, „accepi de te equo colore nigro...et cum sella et freno de argento”, „accepimus a vobis in honore duos kaballos cum sella quattuor centas obelias seu panno de algupa, et alium caballum colore morcello”. Ennek a társadalmi gyakorlatnak az ismeretében igen könnyen alakulhatott ki a képzet, hogy az ajándékokkal tulajdonképpen „megvásárolták” az adomány tárgyát. Egyúttal annak, a nyilvánvalóan nemcsak hispániai, jogszemléletnek a nyomára is rábukkanunk, aminek elemei a magyar „fehér ló” mondában is megcsillannak.³⁰ A ló ezekben a példákban nem fehér, csak esetlegesen, de nem is a színe a fontos, amint azt egy korábbi tanulmányában Szegfű László kísérelte meg bebizonyítani.³¹ Ha jobban megnézzük, akkor Anonymusnál is szinte eltűnik a fehér ló a többi ajándék sorában, Kézainál pedig egyáltalán nem kerül szóba.³² Tovább mehetünk: nem is a ló a fontos, hanem az ajándék ténye. Végérvényesen fehérré a magyar mondakörben is csak a Képes krónika miniatúráján válik (Anonymusnál eléggé elsikkad). Maga az ajándék a fontos, ami nyilvánvalóan megfelel a társadalmi értékítéletnek és szimbolikának. Nem véletlenül, az európai nemesi társadalmak mindenütt nagyra értékelték a lovakat, harci méneket.

Külön kitérőt érdemel meg Jordanes hatásának a kérdése. Jordanes hatása már a középkori hispániai historiográfia számára is meghatározó volt, ismerték őt, ám konkrét formában mégsem merül fel az onogurok lóvásárlási elbeszélésének az ismerete. (Getica 5,8). Sőt, például Jiménez de Rada használja Jordanest, de ezt a történetet említés nélkül hagyja. Némiképpen hasonló a helyzet az Árpád-kor historiográfiában is. Az új Anonymus-kommentár ugyan nem zárja ki a lehetőségek közül a Jordanésnál olvasható történet hatását a magyar Névtelenre, mégis ezt a hatást inkább kétségbe vonhatjuk, mint valószínűsíthetjük.³³ Így például bizonyos, hogy az ajándékul szánt lovak leírását egy Trója-történetből veszi át, s nem Jordanéstől. Még meglepőbb Kézai esete, aki – a hunok története miatt – részletesen, jól ismeri és sokat, mégha önkényesen is, hasznosítja a gótok krónikását. Kézai ugyanis csak utal a magyarok által elküldött ajándékokra, de tőle még annyit sem tudunk meg, mint az általa egyébként használt és ismert Anonymus krónikájából. Mindebből nyugodtan következtetünk arra, hogy a 13. században Európa szerte élt még az az ősi – talán germán – jogszemléletből táplálkozó hiedelem, hogy a megszerzett adomány az érte adott ajándékkal válik maradtalanul az adományos tulajdonává.³⁴ Ez ötvöződhetett az állami függet-

lenség igazolásának az igényével, amire a 12–13. századi jogászok rendkívül érzékenynek és fogékonyak mutatkoztak.

Ha választ próbálnánk adni a historiográfiai hasonlóságok eredetére, akkor ezeket mindenekelőtt az egyetemi iskolázás nagy európai központjai hatásának tulajdonítanánk. Ezen belül is szóba jöhet az elsajátított tananyag, s témánk miatt főleg a jogi, római és egyházjogi oktatás, valamint az esetleges személyes találkozások.³⁵ A jogi oktatás keretei az ibériai félszigeten, valamint a hispániaiak 12–13. századi külföldi egyetemek látogatására vonatkozó adatok igen jól feltárták.³⁶ Könnyen érthető módon a katalóniai diákok járnak élen, akik folyamatosan a külföldi hispániai diákok legnagyobb részét alkotják. Sőt, a római jogi kódexekre vonatkozó legrégebb adatok is a katalán területekhez köthetők.³⁷ Azonban a navarrai adatok is említésre méltóak,³⁸ részben az ország fekvése miatt, részben francia eredetű királyainak köszönhetően. Egészen a Kasztíliaival való egyesülésig az itteni diákok többsége külföldi, jórészt francia egyetemeken tanult, s például a pamlóniai püspökök között is igen magas volt a francia származásúak aránya. Nem véletlen, hogy a navarrai törvényekben is kimutatható a római jogi hatás, bizonyítva azt, hogy a római joggal való elvi szembenállás nem jelentette a római jogi technikák és ismeretek teljes elvetését.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy középkori krónikásaink – így Anonymus, Akos mester, Kézai – általában rendelkeztek valamiféle jogi műveltséggel, ismerettel, nincs is mit csodálkoznunk azon, ha tanulmányaik során megszerzett ismereteik meg is csillannak műveikben. E hasonlóságok, párhuzamok magyarázatában az iskolázást tennénk az első helyre, s csak ezután utalnánk a jól ismert, elsősorban a dinasztikus kapcsolatok hatásának tulajdonítható személyes kapcsolatok – egyébként a 13. század folyamán egyre szorosabbá váló – szájlaira (követjárások, idegen családok letelepedése, udvari mulattatók szerepe stb.).

Jegyzetek

A tanulmány a Valladolidi Egyetem (Prof. Julia Montenegro, Prof. István Százdi) és a Soros Alapítvány támogatásával született meg, amiért ezúton is köszönetet mond a szerző.

1. Győry János: *Gesta regum, gesta nobilium*. Bp., 1948. 90–96.
2. Győrffy Gy. In: *Anonymus Gesta Hungarorum*. Bp. 1975. bevezető tanulmány 13–14.; Csapodi Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Bp., 1978. említésre méltónak sem tartja Győry vonatkozó észrevételeit. 96–98.
3. Fest Sándor: *Anonymus angol forrásai*. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 59. 1935. 162–179.
4. Veszprémy László: *A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. 1991. 70–71.
5. Kern, Fritz: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Mittelalter*. Leipzig, 1914. Függelék XVI. 294. jegyzet 370. passim. (újabb angol fordításából már hiányzik a függelék magyar vonatkozású része). Kern megfigyelését regisztrálta Deér József tanulmányában: *Der Weg zur goldenen Bulle Andreas II. von 1222*. In:

- Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 10. 1952. 130. Legutóbb az új Anonymus-kiadás kommentárjában utaltunk a helyre. In: Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Hrg. Silagi, Gabriel Mitarbeit v. Veszprémy, L.: Sigmaringen, 1991. 144. A vérszerződésről legutóbb Boba Imre: The Federal Structure of the Earliest Hungarian Polity: The Role of the Covenant of Blood. In: Ural-Altäische Jahrbücher 1991. 99–122.
6. A kérdés összefoglaló bibliográfiája Jesús Lalinde Abadía, *Iniciación histórica al derecho español* Barcelona. 1983. (3. kiad.) A probléma összetett voltát jól mutatja a neves amerikai kutató, Ralph E. Giesey e témával foglalkozó könyvének megjelenését követően kibontakozott heves reagálások sora. A hivatozott mű: *If Not, Not. The Oath of the Aragonese and the Legendary Laws of Sobrarbe*. Princeton, New Jersey, 1968.
 7. A kérdéskör két legjobb szakértője Jesús Lalinde Abadía és José María Lacarra y de Miguel. A felhasznált művek: Lalinde Abadía: *Los Fueros de Aragón*. Zaragoza, 1976. 27–33. 95–99. Lacarra: *El juramento de los reyes de Navarra (1234–1329)*. Madrid, 1972. 14–30. Összefoglalóan még Utrilla kiadásában megjelent *El Fuero general de Navarra* kiadásának első kötetéhez írott bevezetőjében és bibliográfiájában 14–19. és Barrero García, Ana María–Alonso Martín, María Luz: *Textos de derecho local español en la edad media. Catálogo de fueros y costums municipales*. Madrid, 1989. Tudelára 447. 8. *Cronicón* két kiadása: L. Cooper. Zaragoza, 1960. 31–32. és M. Serrano y Sanz In: *Boletín de la Real Academia Española* 6. 1919. 207–208. Idézet az utóbbiból: „Quando fo perdido el rei Rodrigo conquerieron moros toda la tierra troa en Portugal et en Galicia fueras de las montañas d'Asturias. En aquellas montañas s'aculleiron todas las hientes de la tierra los qui escaporon de la batalla. E fizieron rei por election al rei don Pelaio, qui estava en una cueva en Asseva.”
 9. Az *El Fuero general de Navarra* kiadásai: Ed Learregni, Pablo–Lapuerta, Segundo. Pamplona, 1869. és Utrilla, Juan F. Pamplona, 1987. (a továbbiakban: Utrilla) Az első cikkely a következőképpen hangzik: „Hispaniában most szögezte le először törvény mindörökre, miként kell ezután a királyt választani, úgy hogy ne lássák kárát, mivel a királyt a tanács, vagyis a nép válassza, amit a móroktól elvettek, azt adták a királynak. Először is mielőtt felemelnék (ti. pajzsukra), esküdniük kell a keresztre és az evangéliumokra, hogy megtartja a törvényeket és azokat nem silányítja, de tökéletesíti és megszünteti az erőszakot, és megosztja a föld javait az egyes területek népeivel, a vagyonosokkal (ricos omes), a városi polgárokkal, a lovagokkal és infánsokkal, de más országból való idegenekkel nem. És ha történetesen a király idegenből való, vagy más nyelvet beszél, ne hozhasson más országból való idegent V-nél többet. ...És egyetlen királynak se legyen joga sohasem országos gyűlést hirdetni (fer cort) az ország természetes vagyonos polgárainak tanácsa nélkül, sem arra, hogy más királlyal vagy királynővel az ország XII vagyonos polgára (ricos omes) vagy XII legidősebb tudósának (ancianos savios) a tanácsa nélkül tárgyaljon a háború, a béke, a fegyvernyugvás vagy más nagy horderejű ügyről.” (Klimes Szmik Katalin fordítása)
 10. A koronázási esküre Lalinde Abadía: *El pactismo en los reinos de Aragón y de Valencia*. In: *El pactismo en la historia de España*. Madrid, 1980. 132–139. Uő: *Las libertades aragonesas*. In: *Cuadernos de historia Jeronimo Zurita*, 25–26. 1972. 10–17. *Palacios Martín, Bonifacio: La práctica del juramento y el desarrollo constitucional aragonés hasta Jaime I*. Madrid, 1979. 76–85.; *Marongiu, Antonio: I giuramenti dei re e dei sudditi in Aragona e in Navarra*. In: *Annuario de estudios medievales* 8. 1972–73. 505–507.
 11. Utrilla 151–153.
 12. Anonymus idézett kiadás. cap. 6.
 13. Schramm, Percy Ernst: *Der König von Navarra (1035–1512)*. *Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.* 68. 1951. 150–153.

14. Horváth János: A hún történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények, 67. 1963, 454; Gerics József: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutató és történész. Századok, 112. 1978. 246–247.
15. Gerics J.: A korai rendiség Európában. Bp., 1987. 237. (a továbbiakban: Gerics); Die Gesta Hungarorum. 177.
16. A szinte áttekinthetetlen Izidór-irodalomból a következőkre utalunk csak: García Gallo, Alfonso: San Isidoro jurista. In: Isidoriana. León, 1961. 133–141.; Madoz, José: San Isidoro de Sevilla. Semblanza de su personalidad literaria. León 1960. 142–143. és a vonatkozó bibliográfia.; Paulmier-Foucart, Monique: Les Étymologies d'Isidore de Séville. In: L'Europe héritière de l'Espagne wisigothique. Madrid, 1992. Ed. Jacques Fontaine-Christine, Pellistrandi: 269–284. (a továbbiakban: L'Europe héritière); Verger, Jacques: Isidore de Séville dans les universités médiévales. In: L'Europe héritière 259–268.
17. Churruga, Juan de: Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla in Anuario de historia del derecho Español (a továbbiakban: AHDE) 43. 1973. 435.
18. Churruga, Juan de: Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla. Bilbao, 1975. 42. Vö. még Gibert, Rafael, In: Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid N.S. 18. 1974. 49. Cenderelli, A. Varroniana. Milano, 1973. 8.
19. García Gallo, A.: Las versiones medievales de la Independencia de Castilla. in. AHDE 54. 1984. 253–294. (a továbbiakban: García Gallo 1984)
20. Erre általában García Gallo 1984. 265. Iradiel, Paulino–Moreta, Salustiano–Sarasa, Esteban: Historia medieval de la España cristiana. Madrid, 1989. 143–204.
21. A kasztíliai bírák történetének értelmezésére tett korábbi kísérlet: Ramos y Loscertales, José María: Los jueces de Castilla. Quadernos de historia de España, 10. 1948. 75–104. Liber regum: „Est rei don Alfonso non lexó fillo ninguno, ni non remansó omne de so lignage qui mantoviese el reismo, et estido la tierra assí luengos tiempos. Epués, acordáronse et slieron dos júdices, por que s'cabdellassen...” (García Gallo 1984. 260–261.)
22. Tuy, Lucas de: „Rege Froylano vivente nobiles de Castella contra ipsum tyrannidem sumpserunt, cum regem habere nolentes. Elegerunt autem sibi duos iudices milites, ...Hunc simplicem (ti. Nunnus) militem Castellani nobiles super se iudicem exerunt, ne si de nobilioribus suis iudicem facerent pro rege vellet in eis dominari” (García Gallo 1984. 261.)
23. Rodrigo Jiménez de Rada új kiad. Historia de rebus Hispaniae scu historia Gothica. Ed. Valverde, Juan Fernández: In: Corpus Christianorum. Cont. Med. t.72. Turnholt, 1987. 148. Nem tud az Izidór-szöveggel való rokonságról.
24. Ezt Anonymus kapcsán hangsúlyozza Gerics. 236–237.
25. Tardif, J.: Un abrégé juridique des Étymologies d'Isidore de Séville. In: Mélanges Julien Havet. Paris, 1895. 659–681. Bár az általa kiadott jogi Izidór-szövegből hiányzik az 5,14 idézett mondata.
26. García Gallo 1984. 268.
27. García Gallo 1984. 273–287.
28. Poema de Fernán González: 579. sortól
*„Levava don Ferrando un mudado acor,
no avía en Castiella otro tal nin mejor,
ostrosí un cavallo que fuera d'Almancor,
avía de todo ello el Rey muy grand sabor.
De grand sabor el Rey de a ellos llevar,*

*luego dixo al Conde que los quería comprar
 „Non los vendría, señor, mas mándes los tomar,
 vender non vos los quiero, mas quiero vos los dar”
 El Rey dixo al Conde que non los tomaría,
 mas acor e cavallo que gelos compraría,
 que d'aquella moneda mill marcos le daría
 por acor e cavallo si dárgelos quería...
 Assaz avía el Rey buen cavallo comprado,
 mas saliol' a tres anos muy caro el mercado,
 con el aver de Fancia nunca sería pagado,
 por i perdió el Rey Castiella su condado...”*

(García Gallo 1984. 271–272.) A részlet némiképp hibás magyar fordítása megjelent: Hesperidák kertje. Az ibéri világ költészete. 1. k. Bp., 1971. 27–29.

29. Crónica general: „Empós esto que dicho es, el conde Fernand González de Castiella... envió estonces dezir al rey don Sancho de León que l'diesse su aver l'devie por el cavallo et ell acor que l'comprara, si non que non que no podrie estar que l'non pendrasse por ello.” (García Gallo 1984. 272–273.)
30. „A fehér ló” mondáról legutóbb Szovák Kornél: A fehér-ló monda kérdéséhez. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985. 2. kötet. Szeged, 1991. 563–570.
31. Szegefü László: Equus fabulosus. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szeged, 1989. 31–46.
32. Erről részletesen Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténeti Közlemények, 1990. 15.
33. Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars 156–157. A Jordanes-helyre legutóbb Löwe, Heinz: Vermeyntlich gotische Überlieferungsreste bei Cassiodor und Jordanes in Ex ipsis rerum documentis. Festschrift Harald Zimmermann. Sigmaringen, 1991. 26–30.
34. A germán jogszemléletre García Gallo, A.: El caracter germanico de la épica en la Edad Media española. In: AHDE 25. 1955. 583–679. vonatkozó részt 642–668.
35. Ochoa Sanz, Javier: Vincentius Hispanus Canonista Bolones del siglo XIII. Roma-Madrid, 1960. Paulus és Damasus de Hungria-ról 42. 109. 132. 133. a bolognai nemzetközi diák- és tudóstársaságra 45–46. Itt jegyezzük meg, hogy J. Lee Shneiderman maga a Fueros de Sobrarbe cikkelyei között lát római jogi hatást, ami azonban még további bizonyításra vár (a szenátus hozzájárulása a béke- illetve szerződés-kötéshez), vö. Political Theory and Reality in 13th Century Aragon. Hispania, 22. 1962. 171–185.
36. Font y Rius, José Maria: El desarrollo general del derecho en los territorios de la Corona de Aragón (siglos XII–XIV) In: VII. Congreso de la historia de la Corona de Aragón. t.1. Barcelona, 1962. 289–326.; García y García, Antonio: Estudios sobre la canonística portuguesa medieval. Madrid, 1976. (tanulmánygyűjtemény); Uő: Derecho común en España. Los juristas y sus obras. Murcia, 1991. (tanulmánygyűjtemény) (a továbbiakban: García y García 1991) García y García műveinek bibliográfiái és jegyzetei szinte a témakör teljes irodalmával megismertettek.
37. Miret y Sans, J.: Escolars catalans al estudi de Bolonia en la XIIIa centuria in Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona 15. 1915. 137–155., és lásd még García y García 1991. 47–82.
38. Lacarra, José Maria: Sobre la recepción del derecho romano en Navarra. In: AHDE 11. 1934. 457–67.; García, Juan-Fernández, Granero: Estudio sobre el capítulo 3,20,6 del Fuero de Navarra. In: AHDE 46. 1976. 225–343.

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

*Gemeinsame Motive in der ungarischen und spanischen
Historiographie im 13. Jahrhundert*

Die Ähnlichkeit in den Eidpunkten im „Fueros de Sobrarbe“ und in der Gesta Hungarorum von Anonymus entdeckte Fritz Kern bereits 1914. Von einer direkter Übernahme kann eigentlich nicht die Rede sein, nur die juristischen Grundprinzipien sind auf die gemeinsame europäische Idee der Volkssouveränität zurückzuführen. Die Parallelen zeigen aber doch, wie aktuell die juristischen Kenntnisse des Autors waren. Eine Stelle (5,14) aus dem Etymologiarum libri von Isidor – die auch bei Gratianus erscheint – wird zuerst in Anonymus Gesta adaptiert und von hier in die anderen lateinischen Chroniken Ungarns übernommen. Jiménez de Rada betont in seinem Werk „De rebus Hispaniae“ (5,1–2) die Unabhängigkeit Kastiliens mit dem gleichen Zitat. Die Übernahme vom spanischen Chronisten ist auszuschließen, da er sein Werk später schrieb und von den beiden nur der ungarische Autor Isidor wortwörtlich zitiert. Im Hintergrund dieser Ähnlichkeiten steht das Jurastudium im 12–13. Jahrhundert, obwohl man in den Universitätsstädten die persönlichen Kontakte auch nicht ausschließen darf. Zum Schluß macht die Studie auf die kastilianische Variante der ungarischen Sage vom „Weißen Roß“ aufmerksam. Der Autor weist auf die Forschungsergebnisse von García Gallo hin, aus denen klar hervorgeht, daß diese Sage auf jene juristische Ansicht zurückzuführen sei, die besagt, daß die erworbene Gabe erst samt dem dafür erhaltenen Geschenk restlos in den Besitz des Empfängers übergeht.

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

*Common motives in 12th and 13th century Hungarian and
Hispanic historiography*

The similarity between the points of the oaths in the so-called „Fueros de Sobrarbe“ and of that in Chapter 6 of Anonymus' Gesta Hungarorum was noticed first by Fritz Kern (1914). This is of course not a direct borrowing, only the legal principles can be traced back to common European ideas of popular sovereignty. The parallels at the same time indicate the up-to-date legal knowledge of the Hungarian author. One locus (5,14) of Isidor Etymologiarum libri, which can be found in Gratianus as well, found its way first into Anonymus' Gesta (ch. 53) and thence into the other Latin chronicles in Hungary. Jiménez de Rada uses the same quotation in his „De rebus Hispaniae“ (5,1–2) to emphasize the independence of Castile. Borrowing from Jiménez can be ruled out since the Spanish chronicler wrote his work later, and of the two it is the Hungarian author who quotes Isidor word for word. While these similarities point to 12th and 13th century legal education in the

background, the possibility of personal contacts in university centres cannot be ruled out either.

Finally, the paper draws attention to the Castilian version of the Hungarian legend of the white horse. A reference to the results of García Gallo makes it clear that the legend is the result of the legal view which holds that the gift becomes completely the property of the grantee with the gift received in return for it.

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

Esetleges spanyol (León-aragóniai), valamint nyugati behatás III. András diétáinak összetételében

Bölcs X. Alfonzo, León-Kasztília királya törvényeiben, a *Siete partidas*, közel 2 700 dolgozatot magába foglaló törvénykönyvében hangsúlyozta, hogy az uralkodó egymagában nem törvénykezik, hanem országa „minden jó emberével” eszközöl törvényeiben szükséges változásokat. Ha újabb törvényre van szükség, az uralkodó kikéri megértő és bölcs egyének, *ricos omnes*: udvari, illetve országnagyok tanácsát. Joggyűjteményének előszavában kiemeli, hogy törvényeit az érsekek, püspökök, továbbá a jogban jártas főemberek tanácsával és hozzájárulásával hozza. Bölcs Alfonzónak az az álláspontja, hogy császár, király, illetve megbízottak hozhatnak törvényt, de az uralkodó önmagában nem törvények forrása – csupán a törvényhozás szerves résztvevője. Így például hozzájárulása nélkül jogi cikkely nem válik jogerőssé. Mint uralkodó elismeri, hogy az *usus*: régi időkbe visszanyúló jogi szokás, illetve a *consuetudo*: rövidebb múlttal rendelkező jogszokás bírósági használatra, bár jogilag szavatolt, gyengíti az írott törvény értékét. A *fuero* pedig, bár különbözik a szokásjogtól, a törvény és igazságszolgáltatás fontos kelléke, mert „jó és bölcs” egyének alkalmazzák azoknak jóváhagyásával, akikre vonatkozik. Az írott törvény tehát fontosabb és hasznosabb, mint a múltba visszatekintő szokásjog, mert azt a jogban jártas személyek alkották a királlyal egyetemben és írásba foglalták, nehogy elenyésszen.

Az 1020. évi összejövetelen a „spanyol királyság” főpapjai és legjobbjai Leónban a király és a királyné felszólításának engedelmeskedve tanácskoztak, hogy a királyi pár jelenlétében törvényt hozzanak; „...in praesentia domini Alfonsi et uxoris eius Geloire, convenimus apud Legionem in ipsa sede beatae Mariae omnes pontifices, abbates et optimates regni Hispaniae, et issu ipsius regis talia decreta decrevimus, quae firmiter teneantur futuris temporibus.”

Ferdinánd király feleségével 1050-ben hívott egybe tanácskozást Cojanában – „fecimus concilium in castro Cojanza” –, hogy országa püspökeivel, apátjaival és főuraival, „et totius nostri regni optimatibus” határozzon a kereszténység, – *recte*: itt a keresztény államforma – helyreállítása érdekében: „ad restorationem nostrae Christianitatis.” Megfigyelendő, hogy Alfonso idejében a királyi szóra, „et issu ipsius regis” egybegyűlt főpapok és országnagyok voltak a törvényhozók: „omnes pontifices, etc., ... talia decreta decrevimus”; ezzel ellentétben Ferdinánd király kastélyában maga tartott összejövetelt, hogy országa, *nostrum regnum*, főpapjaival és főembereivel a kereszt-

tény királyság ügyét felújítsa. Mintha királyi intésre egy *concilium mixtum* ült volna össze a király udvarában, hogy országos vallási és politikai kérdésekben intézkedjék.

Több mint egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Leónban IX. Alfonzo király udvart tartva gyűlést hívjon össze 1188-ban országa: *regni mei*, főpapjaival, főembereivel, *valamint* – s ez fontos! – országa minden városának küldötteivel. Itt fordult elő először, hogy a királyság városai választott képviselőket küldtek az országos gyűlésre, hogy érdekeiket képviseljék. Figyelemre méltó a határozatok szövege: „Ego, dominus Aldelfonsus, rex Legionis et Galliciae, cum celebrarem curiam apud Legionem cum archiepiscopis et episcopis et magnatibus regni, mei, et cum electis civibus ex singulis civitatibus...” Az uralkodó tehát „udvart tartott,” ahol a városok *választott* küldöttei is megjelentek. Előttük a király kijelentette, hogy háborút nem kezd, békét nem köt, de határozatot, *placitum*, sem hoz főpapjai, nemesei és „jó embereinek” hozzájárulása nélkül, mert tanácsuk csupán segíti az uralkodót abban, hogy helyesen gyakorolja hivatalát. „Promisi etiam, quod nec faciam guerram vel pacem vel placitum, nisi cum concilio episcoporum, nobilium, et bonorum hominum, per quorum concilium debeo regi.” A „bonorum hominum” kifejezés a *ricos hombrés* szókombinációra emlékeztet: a *ricos* szó gyökere a latin *regere* (a német Reich!), ami itt az uralkodó osztály tagjait jelenti, akiknek társadalmi helyzete részben születésük, részben családi és társadalmi kapcsolataik, részben jövedelmük révén predesztinálta őket a nyilvános életben való részvételle.

Az a felfogás, hogy a király révén kiadott törvényt a közösség jóváhagyta, alátámasztható az 1202. évben Beneventében a király és a királyné révén egybehívott összejövétel cikkelyeivel, amelyeknek az a további érdekessége, hogy megfogalmazásuk egy „teljes udvari ülés” keretében történt: „Dei gratia rex Legionis et Galletiae, cum uxore mea, ...notum facio vobis, ... et presentibus episcopis et vassalis meis et multis de qualibet villa regni mei *in plena curia*” (kiemelés – K. Z.).

IX. Alfonzo 1208. február havában León *városában*, „apud Legionem regiam civitatem,” újra tarott egy összejövetelet, hogy országa főpapjaival, nagyaival, báróival – itt különválasztja az ország „nagyjait” a báróktól: „et totius regni primatum et baronum!” – , *továbbá* a városok küldötteivel, „destinatorum a singulis civitatibus,” hogy velük maga és utódai részére törvénykezzenek; „... mihi et a meis posteris omnibus observandum,” akik elfogadták törvényeit, „multa deliberatione prehabita, de universorum consensu.” A *közösséget* a főpapok, országnagyok, bárók és a városok választott képviselői alkották: „... et totius regni primatum et baronum glorioso colegio (sic) civium, ... a singulis civitatibus considente,” akik körében az uralkodó mindenkit meghallgat, velük, közreműködésük révén hoz törvényt, és az így létrehozott törvényt önmagára is alkalmazza.

Midőn pedig X. Bölcs Alfonzo, Kasztília-León királya 1258-ban Valladoilidban gyűlésezett főpapjaival, országa nagyaival: *ricos omnes*, továbbá a városok képviselőivel, hogy véleményeiket közös nevezőre hozzák, s így a fennálló félreértéseket megszüntessék, az uralkodó újra hangsúlyozta, hogy nem önmaga hoz törvényt, hanem a meghívott főpapok, főurak – beleértve a

külön említett, társadalmilag tehát szétválasztott bárókat! –, valamint a városok képviselőinek meghallgatásával és közreműködésével eszközöl törvényváltozást. Az uralkodó csupán a közösen hozott törvényt emeli királyi hivatalából jogerőre, hogy annak megtartását mindenki részére, saját magára is kötelezővé tegye.

Német területen Habsburg Rudolf 1274-ben úgy intézkedett, hogy a salzburgi érsek, a passauai és regensburgi püspökök tartsanak összejövetelt, hogy ott a birodalom ügyeit megtárgyalják, de a birodalmi urak és bárók mellett a városok polgárait is belevonják tanácskozásaikba: „cum pro reformatione Romani imperii tractatus varii et diversi ... quatenus cum baronibus, comitibus, liberis ministerialibus, militibus, civibus et communitatibus civitatum ... colloquientur.”

A szabályt önmagára is alkalmazta. Ugyanabban az évben birodalmi tanácsot: *curiam generalem* hívott egybe, hogy a közös kérdéseket megbeszéljék. Érdekes a meghívás indokolása: „quia non est in rerum natura possibile quod substantia corporis universi capite sine membrorum subvencione regatur, interdum cogimur alios in compartacionis huius participatium evocare.” Mintha Salisbury János *Policraticus* című művében, lib. V. cap. 2, lefektett elképzés tükröződne e sorokban: szerinte a királyság olyan, mint az emberi test, ahol a „test” fej nélkül, illetve a „fej” a testtagok közreműködése nélkül nem létezhet. A politikai hatalom az ésszerűség és egyenlőség alapelveit kell, hogy magába foglalja: a *res publica*-t az ész kormányozza. „Est autem respublica, sicut Plutarco placet, corpus quoddam quod divini muneris beneficio animatur, et summae aequitatis agitur nutu et regitur quodam moderamine rationis.” (Rudolf komolyan vette a meghívást. A hercegekhez és *fideles*-hez intézett felhívásában kérte őket, hogy Lübeck polgárai részére, akik útra keltek, hogy a „kúrián” részt vegyenek, szabad átvonulást biztosítsanak.)

I. Edward angol király 1282-ben a walesi harcokkal kapcsolatban meghívta a grófságok és városok megbízottait, hogy a fentálló problémákat megvitassák és intézkedjenek. Minden grófságból négy *megbízott* köznemes: *miles*-t hívott meg; et quattuor milites de utroque comitatum... habentes plenariam potestatem.” 1290-ben és 1294-ben pedig a grófságok „lovagjait,” azaz köznemeseit szólította fel, hogy tárgyalják meg a király és az urak által már megvitattott anyagot, amit az uralkodó az urakkal és bárókkal már megtárgyalt, s szóljanak hozzá az elmondottakhoz: „precipimus, quod duos vel tres... de militibus de comitatu praedicto, sine dilatione elegi, et eos ad nos uwsue ad Westmonasterium venire facias, „ így szól a királyi grófspánhoz, „shire reeve”, intézett utasítás.

Az aragóniai és kasztíliai *cortes*: választott megbízottak aktív részvétele a királyi kúria ülésén, ahol országos ügyeket beszéltek meg, ahol az uralkodó főpapjaival, főnemeseivel, báróival és közenemesseivel közös kérdéseket vitatott meg, továbbá a német, illetve az angol példák befolyásolták minden biztonnyal a 13. század magyar történetének alkotmányos fejlődését. Imre király felesége aragóniai királyleány volt, Konstancia, Trubadur Alfonzo leánya, II. Katolikus Péter nővére, akinek kíséretében aragónia előkelők érkeztek magyar földre, mint például a több magyar királyi iratban szereplő Simon ispán,

avagy Tota asszony, a királyné udvarhölgye, aki később II. András második feleségének, Jolántának, Courtenay Péter leányának is udvarhölgye volt, vele szintén foglalkozik legalább egy királyi oklevél. Tekintve, hogy a leóni és aragóniai cortes egybehívását és üléseit úgy a király, mint a királyné kezdeményezték, s azokon a királyi pár is résztvett, az Imre udvarába érkező spanyol királykisasszony, s az őt követő udvarhölgy, illetve nemesek hatása nem maradhatott nyom nélkül a magyar udvarban.

III. András atyja István herceg volt, II. András harmadik házasságából későn született fia, aki olasz származású édesanyja s annak rokonai révén mint gyermek itáliai nevelésben részesült. Egy ideig azonban Jolán nővérének, I. Jakab aragóniai király feleségének udvarában is tartózkodott. Onnan olasz földre tért vissza, hogy a Ravennában elszenvedett viszontagságok után Velencében egy dúsgazdag polgár leányát vegye feleségül. Ebből a házasságból született III. András. Édesapjának az aragóniai királyi udvarban nyert benyomásai nyomot hagyhattak fiának lelkében, befolyásolhatták szellemi fejlődését – annál is inkább, mivel – amint azt J. F. O'Callaghan megállapította – Jolán királyné erős akaratú asszony volt, aki nagy mértékben befolyásolta férje politikai sakkhúzásait. Az sem érdektelen, hogy I. Jakab és Jolán házasságából született több gyermek közül az egyik, szintén Jolán, X. Bölcs Alfonzo felesége lett. Mintha erre utalna a magyar krónikás fogalmazása, aki III. András családi hovatartozásának leírását így kezdi: lássuk hát ennek az Andrásnak származását. „Cuius Andree regis ortum et originem videamus.”

Andrást IV. László megölése után az ország bárói készséggel királlyá koronázták: „a baronibus regni Andreas dux feliciter coronatur.” De országlását némely nemesek, „quidem nobiles regni”, nem nézték jó szemmel, írja a krónikás, így András sérelmére, *in praeiudicium regis!* – a pápától kértek királyt. III. Andrásnak tehát alapos oka volt rá, hogy királyságát – már ti. királyi hivatalát – minden népe részvételével biztos jogi alapra helyezze.

Így történt az, hogy királysága első heteiben, 1290-ben, *congregatio generalis*-t hívott egybe és annak határozatait még „régimódon”, királyi kiváltságlevél formájában hozta nyilvánosságra – miután nemeseit előbb meghallgatta. A nádort, a tárnokmestert, országbírókat és alkancellárt – a fehérvári egyház jogait figyelembe véve – régi szokást követve az uralkodó nevezte ki – nemesei közreműködésével. „Dominus Andreas Dei gratia rex... habita congregatione generali... nobilium regni nostri a sanctis progenitoribus nostris data et concessa nobilibus privilegium... firma fide promissimus observare.” Azáltal, hogy az uralkodó főtisztviselőit, nemeseit meghallgatva nevezi ki, nemeseinek befolyást biztosít a kormány vitelében. Amikor a nádor országszerte bíraskodik, megyéenként nemcsak a megyés ispán, hanem négy megyei nemes is kíséri, akik törvényellenes eljárást észlelve az uralkodóhoz fellebbezhetnek. A megye nemessége így közvetlen kapcsolatba került az uralkodóval, mint minden jog forrásával.

Az 1298. évi magyar diétán már a meghívott főpapok voltak azok, akik a papi és nemesi osztályok – rendek? – határozatait írásba foglalták, hogy azokat pecsétjükkel megerősítve bocsássák a király és bárók elé, akik saját pecsétjüket ráütve azt jogerőre emelik. Az uralkodóval szemben tiszteletteljes hangot ütnek meg. „Dominus Andreas spiritu sancto suggerente aures aperuit

suae clementiae... congregationem indixit generalem, ad haec ut prelatos et viros ecclesiasticos, nec non et nobiles regni, exclusis quibuscunque baronibus, prout moris est, ... subveniretur.”

Az 1298. évi diétán az uralkodó túlteszi magát a bárók és királyi tanácsosok alkotmányos ellenőrzésén: helyettük a főpapság és köznemesség közvetlen befolyásának nyit utat a közéletben. A főpapok és a nemesek két-két tagot küldenek a királyi tanácsba (art. XX. ez voltaképpen a nemzet részvételét jelentette az országos ügyek kormányzása terén; Marczalinál ez a XXIII. cikkely), az udvar és az ország *helyesebb* kormányzása érdekében. Mondjuk talán úgy, hogy az uralkodó törvényes hatalmának *megszilárdítása* érdekében!

Az 1298:5. artikus együtt tárgyalja a király és királyné elbitorolt birtokait; spanyol földön a király és királyné igényei, szándékaik a főpapok, országnagyok és városi kiküldöttek érdekeivel együtt került tárgyalásra. A magyar diétán III. András velencei származású feleségének, Marosini Tomasinának befolyása érvényesült, amint ez kitűnik az 1298:7. cikkely rendelkezéséből, mely kimondja, hogy ha uralkodó nem bünteti meg kellően a nyilvános bűnözőket, az egyház veszi átok alá. A spanyol *cortesén* az uralkodó elvben elismerte, hogy a meghívottak hozzájárulása: közreműködése nélkül eredményesen nem uralkodhat.

Az 1298. évi diétán a küldöttek kellően ellensúlyozták a bárók és főnemesek országos dolgokba való beleszólását. Nem volt véletlen, hogy a főpapi tanácsosok az esztergomi és kalocsai egyháztartomány püspökei közül kerültek ki, akik tisztjüket három hónaponként változtatták azért, mert el akarták kerülni a személyes érintkezésem alapuló, a bárók részéről megnyilvánuló esetleges befolyás veszélyét. Az sem volt véletlen, hogy a nemesi tanácsokat a diéta választotta, de a kincstár fizette őket – mintegy fizetőképességükre figyelmeztetve az uralkodót körülvevő bárókat. A diétán hozott határozatok egyike leszögezte, hogy a királyi végzés, illetve adomány érvénytelen a főpapi és nemesi választottak hozzájárulása nélkül.

1267-ben IV. Béla még királyi kiváltságlevél formájában hitelesíti a királyi serviensek közjogi helyzetét. „Nos B(ela) dei gratia rex... significamus omnibus praesentes litteras inspecturis...”. Az 1290-es években a hatalmáért küzdő magyar uralkodó a nemesi diétán erősíti meg az ősi jogon birt nemesi szabadságot, hogy ezzel királyi hivatalát alátámassza. Az aragóniai családi kapcsolatokkal bíró, Ravennából, illetve Velencéből hazatérő III. András természetesen tartotta, hogy a közéletben közakarat érvényesüljön: „...de his, quae regiae magnificentiae et statui regni... et ordine aliorum consuletur.”

A magyar földön még gyéren létező városok és városi lakosság helyett a köznemességre hárult tehát az a feladat, hogy az uralkodóval való együttműködés alapján, illetve nyugati: spanyol, német, angol, majd itáliai példákat követve a közügyekben való öntudatos részvétele révén az utolsó Árpád-házi királyt Magyarország első alkotmányos uralkodójává tegye!

Jegyzetek

1. Bölcs Alfonzo törvénykönyve – közel 2700 jogi témával foglalkozó dolgozat gyűjteménye, Burns, R. I.: *The Worlds of Alfonso the Learned and James the Conqueror*. Princeton, 1985. 12.; *Siete partidas*. Madrid, 1807. u.ny. 1972. I:1. 18–19., ill. I:2. 11.; *Especulo*, bev., In: *Opusculos legales del Rey Alfonso el Sabio*. Madrid, 1886.; Scott, S. P.: *Las Siete Partidas*, New York, 1931. kitűnő angol fordításban. Lásd: Beretta, A. Ballestros: *Alfonso X el Sabio*. Barcelona, 1963.; O'Callaghan, J. F.: *A History of Medieval Spain*, Ithaca-London, 1975. 358kk., de külön fejezetekben tárgyalja a kor társadalmi és gazdasági hátterét, uo. 459kk., valamint a vallásos és kulturális fejlődést, uo. 487kk.; Hillgarth, J. N.: *The Spanish Kingdoms, 1250–1516*. I. köt.: *Precarious Balance, 1250–1410*. Oxford, 1976. 425kk., terjedelmes könyvvezetet közöl, de Bölcs Alfonzo alakját szimpatikus vonásokkal rajzolja meg, uo. 215kk. Ehhez járul még két jól sikerült dolgozat; Bisson, T. N.: *Prelude to Power: Kingship and Constitution in the Realms of Aragon 1175–1250*. In: Burns, 23kk., valamint McDonald, R. A.: *Law and Politics: Alfonso's Program of Political Reform*, Uo. 150kk.; Merriman, R. B.: *Cortes of the Spanish Kingdoms in the Later Middle Ages*. In: *American Historical Review*, 16. (1911.) 476kk., és Callaghan, J. F.: *The Beginnings of the Cortes of León-Castile*. Uo. 74. (1969.) 1503kk. – alapvető munkák; még ma is használható R. B. Merriman négykötetes műve: *The Rise of the Spanish Empire*. I. köt.: *The Middle Ages*. New York, 1918. u. ny. 1962. 98kk., ill. 217kk., a kasztíliai cortessel kapcsolatos megjegyzései: Brachfeld, F. O.: *Dona Violante de Hungría, reina de Aragón*. Madrid, 1942. III. Endre néniével, aki Aragónia királynéja volt, foglalkozik. Bőséges anyagot és alapos feldolgozást nyújt Procter, E. S.: *Curia and Cortes in León and Castile, 1072–1295*. Cambridge, 1980., uő. *The Castilian Chancery in the Reign of Alfonso X*. In: *Oxford Essays in Medieval History*. Oxford, 1934. 103kk. I. Jakab aragón király második feleségével, aki II. András leánya volt, Callaghan 346k. foglalkozik: erős akarátú asszonyként jellemzi. Leányuk, szintén Violante (Jolán), X. Bölcs Alfonzo felesége lesz, Burns 211kk.
2. Hillgarth I. 278kk. az aragóniai cortessel foglalkozva hangsúlyozza, hogy „the basis of the Cortes was seen in subject's duty to give counsel and aid to the king in his court, when he summoned them. The king promised not to act without taking counsel, but he was not bound to follow the counsel he received.” Uo. I. 304. A spanyol forrásokból származó latin idézetek a Colmeiro, M. (ed.): *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*. 5 köt. Madrid, 1896–1922. I. 3. 7. számok alatt; e öt-kötetes gyűjteményhez M. Colmeiro írt egy kétkötetes bevezetést ugyanazzal a címmel, Madrid 1883–84. Az aragóniai cortes anyagát külön la Fuente, V. de (ed.): *Estudios criticos sobre la historia y el derecho de Aragón*. 3 köt. Madrid, 1884–86. közölte.
3. Fontos H. Mitteis klasszikus műve: *Der Staat des hohen Mittelalters*. 8. kiad. Weimar, 1968. 414kk., aki megjegyezte, hogy az aragóniai cortes világi eredetű intézmény, s nem egyházi zsinatokból fejlődött ki, mint például a kasztíliai. Mitteis figyelmeztet, hogy I. Jakab trónraléptekor sikerrel legyűrte a főnemesek igitkezését, hogy a hatalmat maguknak szerezzék meg a közjó rovására! – uo. 416k. – „Die Stadtrechte – fueros; der aragónischen Städte wurden, wie auch in Kastilien, von König und Parlament bestätigt.” Uo. 416. X. Alfonso igyekezett kormányát központi vezetés alá helyezni, uo. 419.
4. Habsburg Rudolf diétáit a *Monumenta Germaniae historica. Leges. Constitutiones* III. 67. jellemzi, ill. a lübecki polgárokkal összefüggésben 58. 1231-ben II. Frigyes császár Siena és a toszkán városokat felszólította, hogy az év áprilisában megtartandó tanácskozásra választott képviselőket küldjenek, „electos de communitate vestra viros providos et discertos ad nostram presentiam transmittatis. Uo. II. 52. Hampe, K.: *Das Hochmittelalter*. 5 kiad. Köln-Graz, 1963. 409. írja, hogy a meghívás „war nicht Selbstzweck, sondern nur ein Kampfmittel neben anderen.” A császár nem akart népmozgalmat előidézni, cf. Gebhardt, B.: *Handbuch der deutschen Ge-*

- schichte*, 8 kiad. 4. köt. Stuttgart, 1954. etc. I. 398kk. Salisburly János: *Polcraticus*, v.2. munkáját a C. C. J. Webb 2 kötetes Oxford, 1909. kiadásban használtam. Lásd még Wilks, M.: *The World of John of Salisbury*, Oxford, 1984. széleskörű könyvszeti adatokkal. I. Edward parlamentjeivel Stubbs, W. (ed.): *Select Charters of English Constitutional History*. 8 kiad., Oxford, 1895. 410kk., foglalkozik; vö. Lyon, Bryce: *A constitutional and legal history of medieval England*. New York-London, 1960. 408kk., aki úgy látja, hogy „the king was beginning to augment his great and small councils with men who represented the lesser aristocracy and freemen of the counties and the burgesses of the towns.” – Uo., 413.
5. Imre király aragóniai házasságáról a Képes Krónika, c. 172. Szentpétery, E. (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. 2 köt. Budapest, 1937–38. (továbbiakban: SRH) I. 463. Imre halála után Konstancia II. Frigyes felesége lett. Zurita, J.: *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum*, CaesarAugustae, 1578. I. 84 és 103.: jellemző a német krónikás megjegyzése, hogy Konstancia pogány volt, s csak a császárhoz való férjhez menetele révén lett keresztény! – *Chronica regia Coloniensis*, SSrG, ed. Waitz, G.: Hannover, 1880. uny. 1978. 184. Az aragóniai Simon ispánnal több királyi oklevél foglalkozik – Lásd Szentpétery, E. (ed): *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. 2 köt. Budapest, 1923–87. (a továbbiakban: RA.) 393. 443. 495. 731–32. s 746. számok alatt. Tota-val, Konstancia, később II. András második feleségének udvarhölgyével a 362. számú oklevél foglalkozik.
6. III. András származásával, hazatérével és koronázásával újra a Képes Krónika 186. SRH. I. 475kk.; jellemző a Krónika kézirat f. 65va, „P” iniciálé, ill. fol. 66rb „Q” kezdőbetű rajzainak jelentősége: az elsőn a hazatérő Andrást két csuklyás egyén kíséri; a „Q” kezdőbetűn a gyermek Károlyt, „puerum XI annorum nomine Karolum”, a magyar főurak kérte pápai trónjelöltet két báró veszi közre. Dercsényi, D. (ed): *Chronicon pictum: Képes Krónika*, 2 köt. Budapest, 1963. I. köt.: faksimile. A Krónika szövegét érdemes egybevettni Iohannis Victoriensis *Libri certarum historiarum*. SSrG. ed. Schneider, F., Hannover-Leipzig, 1909. 299. 312. 332k. és 367. oldalakon tett megjegyzéseivel. Az 1290-ben, valamint 1298-ban megtartott congregatio generalis-ok szövegét a Endlicher, St. L. (ed): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, 2 köt. Sanktgallen, 1849. uny. Lcipzig, 1931. II. 615kk., ill. 630kk., és Marczali, H. (ed.): *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapest, 1901. 186kk. és 191kk. szem előtt tartva, hogy például az Endlicher közölte 1298:20 Marczalinál 1298:23-nak felel meg. Az 1290. évi diétával összefüggésben lásd még RA. 3705. számot; a 4209 sz. alatt iktatott oklevél az 1298. évi diétát nevezi meg. A kor hátterét Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet*. 6. kiad. 5 köt. Budapest, 1939. I. 622k; Hóman szerint III. Andrást nemzeti közhangulat emelte trónra: az egymással szembenálló hatalmi csoportok szövetkezése tette lehetővé trónra lépését. Uo. 615. A magyar városokkal Pleidell Ambrus: *A magyar várostörténet első fejezete*. In: Századok, 68. (1934.) 1kk. 158kk. és főleg 276kk., még ma is értékes dolgozata, valamint Kubinyi, A.: *Urbanisation in the east-central part of medieval Hungary*. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed. Ge-revich, L.: Budapest, 1990. 103kk. különösen 120k. és 145kk. értekezése. „Nyugati szemszögből”: Bosl, K. et al; *Eastern and western Europe in the Middle Ages*. London, 1970. 125kk. közelíti meg a problémát.

ZOLTÁN KOSZTOLNYIK

*Eventuelle spanische (Leon-aragonische) und westliche Wirkungen
in der Zusammenstellung der Landtage während
der Regierungszeit András' III.*

In der ersten Hälfte zeigt der Autor die Entwicklung der aragonischen Gesetzgebung vom 11. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der von Alfonso IX. 1188 in Leon einberufenen Versammlung, zu der zum ersten Mal auch die Vertreter der Städte eingeladen wurden. 1258 traf sich Alfonso der Weise in Valladolid mit den kirchlichen Würdenträgern und den führenden Persönlichkeiten des Landes. Auch diesmal waren auch die gewählten Vertreter der Städte anwesend. Der König betonte, die Regierungsangelegenheiten seien nicht nur die Sache des Herrschers, sondern er müsse die neuen Gesetze des Landes, die für ihn genauso gelten wie für seine Untertanen, in Einklang mit den Einberufenen machen. Neben den spanischen Beispielen zeigt die Studie auch das Auftreten der gewählten Vertreter in der Gesetzgebung im deutschen Reich und in England.

Die Einladung und die aktive Mitarbeit der gewählten Vertreter im aragonischen und kastilianischen cortes sowie die deutschen und englischen Muster übten auch auf die konstitutionelle Entwicklung Ungarns im 13. Jahrhundert ihre Wirkung aus. Die aragonisch-ungarischen dynastischen Beziehungen ließen ihre Spuren zurück. István, der Vater des 1290 zum König gekrönten András III., lebte eine Zeitlang am Hofe der Jolanta von Ungarn, der Gattin des Königs Jakob I. In den ersten Wochen seiner Regierung veröffentlichte András III. die Beschlüsse der congregatio generalis noch in der Form eines königlichen Freibriefs, die Hauptamtsträger ernannte er aber in Eintracht mit dem Adel. Auf diese Weise wurde der Einfluß des Adels in der Regierung gesichert und der Landadel hatte unmittelbaren Kontakt zum König. Am Landtag 1298 waren es bereits die eingeladenen hohen Geistlichen, die die Beschlüsse formulierten, die anschließend mit dem Petschier des Königs und der Baronen rechtskräftig wurden. András II. öffnete den Baronen gegenüber den hohen Geistlichen und dem Gemeinadel den Weg ins öffentliche Leben, die bei den Landtagen den Baronen die Waage hielten. Statt der in dieser Zeit nur spärlich vorhandenen Städte und ihres Bürgertums waren es die Gemeinadeligen, die in Zusammenarbeit mit dem König bzw. westlichen, spanischen, deutschen, englischen und italienischen Mustern folgend, durch ihre aktive Mitwirkung bei den öffentlichen Angelegenheiten den letzten König aus dem Arpaden-Haus zum ersten konstitutionellen Herrscher Ungarns machten.

ZOLTÁN KOSZTOLNYIK

*A possible Spanish (León-Aragon) and western influence
on the composition of Andrew III's Diets*

The first part of the paper outlines the development of Aragonian legislation from the 11th through the mid-13th centuries, with special attention to the meeting Alfonso IX held in Leon in 1188, with the representatives of the towns in attendance for the first time. In 1258, Alfonso X the Wise held a meeting in Valladolid with his prelates and the magnates of his realm, with the elected representatives of the towns present again. The king pointed out at that meeting that legislation was not the responsibility of the sovereign alone, but the latter ought to make new laws for the realm together with those invited, and those laws would be binding for him as well as for his subjects. In addition to Hispanic examples, the appearance of elected representatives in German and English legislatures is also briefly described.

The invitation and active participation of elected representatives in the Castilian and Aragonian cortes as well as the German and English examples influenced the constitutional development of 13th century Hungary. The 13th century dynastic connections between Aragon and Hungary did leave a mark. Stephen (István), the father of Andrew (András) III, King of Hungary crowned in 1290, had lived for a while in the court of Yolande of Hungary, wife of James I. Andrew III published the decisions of the general congregation summoned in the first weeks of his reign (1290) in the old way, in the form of a royal letters patent, but the chief officers were appointed with the assistance of the nobility. The influence of the nobility secured in the government, the county nobility thus established direct connections with the monarch. At the Diet of 1298 it was already the invited prelates who put the decisions down in writing, then the king and the barons made it law by attaching their seals to the document. In 1298 Andrew III opened the way for the prelates and the gentry as opposed to the barons into public life, thus sufficiently counterbalancing the barons at the diet. Instead of the towns and the burgesses still scarce in Hungary, it was the responsibility of the gentry, by cooperating with the monarch and through their active participation in public life, following western, Spanish, German, English and then Italian examples, to make the last member of the Árpád dynasty the first constitutional ruler of Hungary.

GYÖRFFY GYÖRGY

Jób esztergomi érsek kapcsolata III. Béla királlyal és szerepe a magyar egyházi művelődésben

III. Béla magyar és Fülöp Ágost francia király uralma idején, 1180 körül István, a párizsi Szent Genovéa monostoriskola apátja levelet írt III. Béla királyhoz, melyben közli, hogy Párizsban elhunyt a becsületes életű Betlehem diák, semmi adósságot nem hagyva maga után. A monostorban történt temetésen jelen volt Jób, Mihály és Adorján magyar klerikus. Az a körülmény, hogy az apát a királyt is értesítette Betlehem haláláról, jelzi, hogy a király által magasabb képzésre Párizsba küldött udvari klerikusokról volt szó.

E klerikusok főúri családokból származtak, amit tanúsít István apátnak ugyanakkor küldött levele Betlehem diák szüleikhez, L. comeshez, bizonyára Lőrinc volt udvarispánhoz, és Krisztina asszonyhoz, melyben megköszöni az általuk az apátság részére Párizsba küldött két selyem miseruhát, zászlót, pénzt és fehér lovat.

Amióta e leveleket az ékes tollú István apát, utóbb tournay-i püspök levélgyűjteményéből Masson 1661-ben kiadta, s ő a Jób nevet tévesen *Jacobus* rövidített alakjának olvasta, történészeink a Párizsban tanult magyar klerikusok közé – a korábban is ismert Lukács esztergomi érsek és Adorján erdélyi püspök mellé – az ismeretlen Jakabot és Mihályt számították. Legrégibb okleveleink és irataink Európában fellelhető kézíratai után nyomozva István tournay-i püspök leveleskönyvének hat középkori kódexét vettem kézbe; ezek mindegyikében az elírt név csak Job formában szerepel, s így kézenfekvővé vált, hogy a Párizsban tanult Jób a későbbi Jób érsekkel azonos. Ami a további tanulókat illeti, a Sainte Geneviève apátság halottaskönyvébe Betlehem kívül bejegyezték az utána elhunyt Mihály magyar klerikus nevét is.

III. Béla első felesége, a Bizáncban nőül vett Châtilloni Ágnes, másnéven Anna antiochiai hercegnő francia anyanyelvű volt, így érthető, hogy ekkor a francia-magyar egyházi és művelődési kapcsolatok felvirágoztak, ami főként az udvari klerikusok párizsi neveltetésében és a ciszterci kolostorok alapításában nyilvánult meg. Még inkább kiteljesedett ez a kapcsolat, amikor III. Béla 1186-ban nőül vette Fülöp Ágost francia király hűgát, Henrik angol trónörökös özvegyét, Margitot. Margit gyermekkorának nagy élménye Becket Tamás canterbury érsekhez fűződik, mivel ő kísérte, még mint Anglia kancellárja a kisleányt a tengeren át Angliába, és továbbra is lelki atyja maradt az érsek 1170-ben, az oltár előtt történt megöléséig.

Az özvegy III. Béla már 1185-ben elküldte Párizsba a francia királyhoz követeit hűga megkérésére, de a hozománya gyanánt Angliához került nyugat-franciaországi uradalmak ügyének elintézetlensége miatt a házasságra csak a következő évben került sor. Nem lehet véletlen időbeli egybeesés,

hogy Béla 1185-ben nevezte ki a Párizsban tanult Adorjánt kancellárrá s budai préposttá, s ekkor jelölte iskolatársát, Jóbót esztergomi érseknek, aki 1183-ban még csak váci püspökként szerepel. Mivel a kora-középkori királyi kancellárok és egyháznagyok diplomáciai feladatai közé tartozott az udvari leánykérés is, okkal tehetjük fel, hogy III. Béla Párizsba küldött követségében Adorján prépostnak komoly szerepe volt, s kezdetben talán Jób mint váci püspök is vezetett ilyet. Ezek egyben magyarázzák, hogy pályájuk miatt emelkedett a királyi székhelyekig. Jób érsek Esztergomban ugyanúgy franciául társaloghatott a királynővel, mint Adorján kancellár a budai udvarban; a kancellár méltósága ugyanis ekkortájt az óbudai prépostsághoz kapcsolódott. E tények egyben magyarázattal is szolgálnak arra, hogy miért éppen ezekben az években alakult ki a magyar királyi kancellária és fejlődött nyugati szintre írásbeliségünk.

III. Béla és francia születésű, de angol neveltetésű felesége, Margit tíz éven keresztül állt Magyarország és társországai, Horvátország, Dalmácia és Ráma élén. Ezekről az országokról annyit kell tudnunk, hogy a 12. század végén másutt terültek el, mint ma.

A Dráván túli rész a Gozdnak nevezett Dinári Alpokig nem Horvátország része volt, hanem a honfoglalástól kezdve olyanféle magyar uralom alatt lévő gyepüelve, mint a későbbi Alsó-Ausztria; Bíborbanszületett Konstantin császár szavai szerint eddig terjedt Turkia vagy a turkok földje. Egyházi szempontból a magyar egyházszervezet 1001 évi megalapítása óta e terület az esztergomi érsek primátusa alá tartozott; kezdettől fogva 1090 tájáig a pannonhalmi apátság gyakorolt püspöki jogokat felette, majd a zágrábi püspökség 1091 előtt történt alapítását követően a kalocsai érsekséghez tartozott. A területet szlapon, magyarul tót, németül windsch lakói után III. Béla uralmától kezdve nevezték Szlavóniának, magyarul Tótországnak. Csak Kálmán herceg, volt halicsi király spalatói regnálása idején, az 1220-as évektől kezdődött el az a horvát-szlavon egyházi törekvés, hogy a pápa a zágrábi püspökséget rendelje a spalatói érsekség alá, s ezzel egyidejűleg alakították azt a koholt történetet, hogy a Dráván túli részeket csak Szent László hódította meg 1091-ben, s ezt dolgozta ki bővebben Spalatói Tamás az 1260-as években írt történetében, ami dogmává vált. Ennek nemcsak az a történeti tény mond ellent, hogy a 10. század első felében a kalandozó magyarok a Szávától délre húzódó Strata Ungarorumot használták itáliai útjaikon, hanem történeti adatok sora. Az Andalúziában 942-ben elfogott és kivallatott kalandozó vitézek szerint Lombardia határos volt a turkok földjével; Konstantin császár 950 körül pontosan leírta Turkia és Horvátország kiterjedését. Ennek során szól arról, hogy a turkok földje a Száva-vidékre is kiterjed, Horvátország pedig a Dinári Alpokkal azonosítható hegyeknél végződik. Horvátország két ízben történt földrajzi leírásában külön-külön felsorolta városait és zsupáit, ill. kerületeit; ezek mindegyike az Adriától a Dinári Alpokra terjedő Tenger-melléki Ó-Horvátországban terült el. Amikor Szent István az egyházszervezést elkezdte, egy csapat pereumi remete részt óhajtott venni a térítés munkájában, de miután Isztria felől bejöttek az országba, magyar határhoz tartóztatták fel őket. Így érthető, hogy már Szent István és utódai adományokat tettek a Dráva mindkét partján egyházaknak, Pannonhalma mellett a

zalavári, bakonybéli és pécsváradi apátságnak, valamint a Vojk nembelieknek. A 11. századi horvát királyok oklevelei sohasem intézkedtek a Gozd (Kapella) hegységen inneni ügyekben. A horvát királyoknak három székvárosa volt: Nóna, a mai Nin, továbbá Belgrád, azaz Tengerfőhérvár (mai nevén Biográd ill. Zara Vecchia), mindkettő Zára (Zadar) közelében, végül a hegyekben Tinnin, a mai Knin.

Ami III. Béla harmadik délszláv országát illeti, Ráma területe Dél-Boszniában terült el; egyebekben Bosznia Magyarországhoz kapcsolódásának időpontja vitatott. Szent László, miután nővére, Demeter horvát király özvegye egy horvát párt élén behívta a fejetlenségbe zuhant Tenger-melléki Horvátországban való rendcsinálásra, onnan Montecassinoba írt levelében már *Messia*, azaz *Moesia* királyának a címét is felvette, aminek mindenképpen érintenie kellett a Boszna folyó völgyét, melynek térsége Bosznia néven csak Vak Béla egyik fiának hercegségeként merül fel. Így, amikor Komnenos Mánuel görög császár a vejeének és bizánci trónutódjának kiszemelt Alexios, a későbbi III. Béla uralmi területének Dalmáciát jelölte ki, Béla nem a magyar koronától idegen területet kapott meg.

III. Béla uralma alatt Boszniában már meggyökeresedett a bogumil eretnokség, amit csak a fia, Imre király és III. Ince pápa közötti sűrű levélváltás világít meg. A bogumil eretnokség máig kiható jelentőségét az újabb kutatások világították meg, mely szerint Boszniában főként a Rómával és Bizánccal egyaránt szembenálló szláv bogumilok vették fel a mohamedán vallást.

III. Béla uralma idején az Iszlám másféle veszélyként jelentkezett. 1187-ben Szaladin szultán elfoglalta Jeruzsálemet, ami az egész keresztény világot megrázta és az európai uralkodókat újabb keresztes hadjáratok indítására ösztönözte. Magyarországon át Barbarossa Frigyes német-római császár vette útját, akit III. Béla és neje, Margit ünnepélyesen fogadott Esztergomban, majd Óbudán és a Csepel-szigeten. Béla maga nem tudott részt venni a hadjáratban, de maga helyett ifjabb fiát, II. Endrét szánta e szerepre, aki azonban csak harmadfél évtized múltán, biztonságosabb viszonyok között váltotta be fogadalmát.

Béla király és az esztergomi érsekség között Lukács érsek halála után olyan harmónia alakult ki, aminek tárgyi emlékei, a székesegyház és a királyi palota napjainkra már csak töredékeiben szemlélhetők a Porta Speciosa dískapu emlékeiben. Még nagyobb veszteség, hogy az ekkor, a király és királyné közös elhatározásából életre hívott tamáshegyi prépostságból csak egy helynév maradt fenn. Ma már eléggé ismert, hogy az a Szent Tamás mártír, akinek emlékére Esztergomban, valamint számos királynéi birtokon egyházat emeltek, nem más, mint Becket Tamás canterbury érsek, akit 1170-ben az oltár előtt ölték meg a király dühös kifakadását parancsnak értelmező udvari ifjak.

Becket Tamást, mint mártírt a pápa már 1173-ban szentté avatta, s kultusza különösen foglalkoztatta Margit magyar királynét, hiszen Becket Angliában mintegy lelki atyja volt. Ennek adta tanújelét a Tamás-hegyen egy prépostság alapításával, melyben hat kanonoki helyet létesített a szent tiszteltetére. A prépostságot igen gazdag adományokkal látták el; egyebek között

Imre királytól megkapta Pest város vámjának felét. Miután a tatárok feldúltak Esztergomban mindent, ami a váron kívül állt, a prépostság is elpusztult, s 13. századvégi helyreállítása után sem kaphatta vissza eredeti fényét. Csak sejtjük, hogy a törökök által bástyaépítésre elhordott köveivel milyen káprázatos művészi emlék ment veszendőbe, talán olyan, aminek Európában kevés párja akadt.

Szent Tamás mártírnak számos templomot szenteltek az ekkortájt épített királynéi falvakban, kultuszáról pedig Szent Margit életrajzai is tanúsodnak, Becket életrajza ugyanis a nyúlszigeti szűz kedvelt olvasmányai közé tartozott.

Jób érsek közel két évtizedes működése Esztergom történetének legfényesebb lapjaira tartozik, s hozzájárult a magyar művelődés III. Béla-kori felvirágzásához.

Irodalom

III. Béla magyar király emlékezete. Szerkesztette: Forster Gy. Bp., 1900.; 'C'irkovic, S.: Bosnien. Lexikon des Mittelalters. München II. 472–477.; Desilve, J.: Lettres d'Étienne de Tournai. Valenciennes-Paris, 1893. 53.; Fejér G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829. II. 189–190.; Györfly Gy.: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közöny, 1970. 153–156.; Uő: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények, 1970. 223–240.; Kristó Gy.–Makk F.: III. Béla emlékezete. Bp., 1981.; Laszlovszky József: Angol-magyar kapcsolatok a 12. század második felében. Századok, 1994. 222–3.

GYÖRGY GYÖRFFY

Die französisch–ungarischen Kontakte des Esztergomer (Graner) Erzbischofs Hiob (1185–1201)

Ètienne, der Bischof zu Tournay schrieb 1180–1190, als er der Abt des Klosters Saint Geneviève in Paris war, zwei Briefe in der Angelegenheit eines ungarischen Studenten, der in diesem Kloster verstarb; den einen adressierte er an den ungarischen König Béla III., den anderen an den Comes L(aurentius), den ehemaligen Landesrichter und dessen Frau, die er über den Tod des ehrbaren Jünglings namens Bethlem, der keine Schulden hinterließ, benachrichtigte, und bedankte sich zugleich bei den Eltern für die Geschenke (Geldgaben, Messgewänder, Kirchengeräte und ein weißes Pferd). Der erst 1664 publizierte Brief endet damit, daß um das Grab herum drei ungarische Theologiestudenten gestanden hätten, nämlich Adrian, Jakob und Mihály. Von Mihály erfahren wir aus dem Nekrologium des Klosters Saint Geneviève, daß er ebenfalls da gestorben ist, von Adrian wissen wir, daß er 1185–1190 königlicher Notar, dann Kanzler und Budaer Propst, schließlich 1186–1199 Bischof von Alba Julia war. Von Jakob stellte sich erst nach der Entdeckung der sechs mittelalterlichen Handschriften des Epistolars heraus, daß die Lesung falsch war und in jeder Handschrift Job (Hiob) steht. Die

Person mit dem seltenen Namen hatte 1193 das Amt des Vácer Bischofs inne, 1196 wurde er Erzbischof zu Esztergom (Gran). Die Beweggründe dafür, daß Béla III. an die Spitze der zwei Kirchenzentralen in Ungarn (Buda und Esztergom) ehemalige Pariser Studenten eingesetzt hatte, lagen wohl darin, daß er 1185 um die Hand Margarethens, der Schwester des französischen Königs Philipp-August angehalten hatte, die als Wittwe des verstorbenen englischen Thronfolgers Henry in London lebte, und schließlich 1186 Béla III auch heiratete. Die Hauptaufenthaltsorte des ungarischen Königs waren zu dieser Zeit Esztergom und Buda, und so ist es verständlich, daß zwei hohe Geistliche an die Spitze der kirchlichen Hierarchie kamen, die in Paris studierten.

Da Margarethe von Thomas à Becket von Paris nach London begleitet wurde und der Primas von England wohl auch später mit ihr in Verbindung blieb, führte Margarethe nach der Ermordung und der Kanonisierung Thomas Becketts dessen Kult in der ungarischen Kirche ein; in Esztergom ließ sie auf dem Hügel neben dem Dom eine Propstei errichten, die zuerst 1242 durch die Mongolen, nach dem Wiederaufbau dann im 16. Jh. durch die Türken zerstört wurde (Vgl. G. Györffy: Thomas à Becket and Hungary, in: English Studies in Hungary. Debrecen vol. IV. Red. L. Országh, 1969. p. 45–52.).

GYÖRGY GYÖRFFY

*The Franco-Hungarian Connections of Job,
Archbishop of Esztergom (1185–1201)*

Between 1180 and 1190, when he was abbot of the monastery of Saint Geneviève in Paris, Bishop Étienne of Tournay wrote two letters concerning a Hungarian student, who had died in Paris as an inmate of the monastery. One letter went to King Béla III of Hungary, the other to comes L(aurentius), former chief justiciar and his wife, telling them that the honest young man named Bethlem had died without debts, and thanking the parents for the presents (money, vestments, devotional objects and a white horse) they had sent. The epistle, first published in 1661, concludes that the grave was surrounded by three Hungarian clerical students, Adrian, Jacob and Nicholas. We know from the necrologium of the monastery of Saint Geneviève that Nicholas died there as well; Adrian is known to have been royal notary from 1185 to 1190, then chancellor and provost of Buda, and Bishop of Alba Julia (Gyulafehérvár) between 1186 and 1199; while it turned out only after the discovery of six mediaeval manuscripts of the epistolarium that the name Jacob was an erroneous reading, and all the manuscripts had Job. The bearer of this rare name was Bishop of Vác in 1193 and became Archbishop of Esztergom in 1196. Béla III put the Paris students to the head of the ecclesiastical sees at the two royal residences probably because in 1185 he proposed to marry Margaret, the sister of King Philip August of France, who, as the widow of the Young King Henry, was

living in London. Béla III married Margaret in 1196. The Hungarian king at this time spent his time mostly in Esztergom and Buda, so it easy to see that two prelates educated in Paris were put to the head of the two sees.

Since Margaret had been escorted to London from Paris by Thomas à Becket, and the primate of England probably went on to keep in touch with the princess, after his murder and subsequent canonization Margaret transplanted to Hungary the religious cult of the martyred Saint Thomas. She had a provostship built in Esztergom on the hill next to the cathedral, with six canons; the building was destroyed first by the Tartars in 1242; it was restored and then demolished again by the Turks in the 16th century. (See G. Györfy: Thomas à Becket and Hungary, in: English Studies in Hungary. Debrecen vol. IV. Red. L. Országh, 1969. pp. 45–52.)

KOSZTA LÁSZLÓ

Egy francia származású főpap Magyarországon

Bertalan pécsi püspök
(1219–1251)

A pécsi egyházmegye élén a 13. század folyamán öt püspök követte egymást: a Bár-Kalán nemzetségből Kalán 1218-ig¹, utána a burgundiai származású Bertalan 1219 és 1251 között, 1251-ben Achillés a Hont-Pázmány nemzetségből², majd 1252-től Zách nembeli Jób, aki 1279 és 1281 között hunyt el.³ Ezután több mint öt esztendő üresedést követően Pál esztergomi nagyprépost a Balog nemzetségből először 1286-tól mint adminisztrátor, majd 1294-től pedig mint püspök kormányozta a pécsi egyházmegyét.⁴ A pécsi püspökök közül négy az ország életében vezető szerepet játszó családok tagjai közül került ki. Így származásuk egyházi és világi tevékenységük jobban ismert, rájuk nagyobb figyelmet fordított a kutatás. Érdekes és jól adatolható azonban az idegen származású Bertalan püspök karriertörténete is, aki a 13. században a leghosszabb ideig állt a pécsi dioecesis élén, 32 esztendeig kormányozta az pécsi egyházmegyét.

Sokan foglalkoztak az Árpád-kori Magyarország és a mai Franciaország, illetve Belgium területének nagyon jelentősnek tűnő középkori politikai és művelődéstörténeti kapcsolataival. Ezekhez a kutatásokhoz kapcsolódhat, szolgálhat adalékkul Bertalan püspök életpályájának bemutatása.

Bertalan Pécsre kerülése előtt is volt már kapcsolata az egyházmegyének, illetve Pécsnek a középkori francia tartományokkal. A város első püspöke, Bonipert levelezésben állt Chartres tudós főpapjával, Fulberttel, akitől követe, a valószínűleg szintén frank származású Hilduin, Priscianus egy kódexet hozta ajándékba a szerveződő pécsi iskola számára.⁵

A 12. század folyamán Pécsre, a város közvetlen környékére és az egyházmegye számos településére latin hospesek költöztek be. 1150-ben például egy keresztes krónika a Valkó megyei Nagyolaszit villa advenarum Francorumnak nevezi. Egy 1162-es másik krónika pedig úgy tudja, hogy a település hospesi Milánóból menekültek. A telepesek latinus, gallicus említése gyűjtőfogalom, érthetünk alattuk Lombardiától egészen Flandriáig húzódó hatalmas területről jött lakosokat.⁶ A Pécsen élő hospeseket 1181-ben említik először. A személyek között, akik Marcel prépost özvegyének, Froa asszonynak birtokeladásánál tanúskodtak, előfordulnak német, olasz és francia hangzásúak egyaránt, a nevek között egyértelműen franciának tekinthető Gilbertus ispotályos mester.⁷ A francia eredetű telepesek származási helyét a prépost (praepositus) méltóság jelzi. A megnevezés kapcsán a székeskáptalan vezetőjének özvegyére gondolhatnánk. Jóllehet Magyarországon csak a 13. század folyamán valósul meg a cölibátus, és a középkor ebben a

szakaszában a kanonoki javadalmak nem voltak a nőtlenséget már megkívánó nagyobb egyházi rendek felvételéhez kötve, mégis szokatlan lenne, hogy az egyházmegye második embere, a székeskáptalan vezetője a 12. század végén nős pap. A praepositus szónak azonban létezett olyan jelentése is, hogy iudex, illetőleg villicus. A praepositus (prevóst) szó ilyen jelentésben elsősorban Franciaországban, különösen Észak-Franciaországban gyakori.⁸ Ezt a jelentésváltozatot a korabeli magyar latinságban is megtalálhatjuk. Olaszi, a mai Sárospatak mellett fekvő Olaszliszka 1201-ben Imre király által kiadott privilégiumában a telepések bíróját prépostnak nevezik.⁹ A prépost szó említett jelentésének leggyakoribb előfordulási területe (Észak-Franciaország), a pécsi hospesek német és francia hangzású személyneveinek együtt jelentkezése azt mutathatja, hogy a város 1181-ben szereplő telepeseinek egy része a hajdani német-francia nyelvhatár vidékéről származott. A hospesek Pécssett bizonyos önkormányzattal rendelkeztek, külön plébániájuk volt, amelyet Bugardi pap vezetett. Ugyanezen 1181-es oklevél említ Pécs közelében egy Olaszi falut is,¹⁰ s a korban az olasz elnevezés alatt elsősorban franciákat és vallonokat kell értenünk.

A pécsi székesegyház 12. század második felére, végére datálható épületplasztikai díszítései lombard (Szt. Kereszt-oltár) és burgundiai (altemplomi lejárók reliefsjei) hatást mutatnak.¹¹ A faragványok stílusa és nagy mennyisége valószínűsíti, hogy az építkezésen jelentős számú latin (lombard, burgundiai) kőfaragó dolgozhatott hosszabb ideig, akik közül talán többen véglegesen le is telepedtek Pécssett.

A francia származású Bertalan püspök nyelvét és kultúráját tekintve rokon, hozzá közel álló emberekkel is találkozhatott a városban, így nem volt teljesen idegen számára Pécs már megérkezése idején sem. A lombardok sem lehettek ismeretlenek Bertalan számára, mivel a családi birtokaihoz közeli Lyonban igen sok lombard kereskedő élt, a települést jóformán lombard városnak tekintették.

Bertalan püspök családjának, a Gros-knak a története a 10. század közepétől kísérhető nyomon. Első ismert tagja, I. Josseran a 980-as években Mácon hat legbefolyásosabb urának egyike.¹² Váraik közül először Uxelles vált a család központjává, később azonban Brancion került előtérbe és lett a Gros-k székhelye. Mindkét erődítmény a mâcon-i comte várával rivalizálni tudó hatalmi központ volt.¹³ A Gros család igazán nagy befolyásra a 12. századtól tett szert.¹⁴ Ebben az időben – a század elején – egyik tagjuk Flandriába költözik, s az ősi birtokon maradt rokonok rajta keresztül kapcsolatba kerültek a nyugati udvarokkal, különösen a flandriai grófokkal.¹⁵ A 13. század elején VI. Josseran, Bertalan püspök bátyja kihasználta a Capetingek központosító törekvéseit, a francia király támasza lett a vidéken. 1232-ben IX. Lajos várnagyává, majd 1236-ban a mâcon-i tartomány nemességének hadnagyává nevezte ki őt.

A család politikai befolyásának növekedése a 13. században furcsa módon gazdasági nehézségekkel párosul. Először ezer dijoni livre-ért egy grange-t és a Szent Ipoly-uradalmat zálogosítják el a clunyi apátságnak, majd 1224-ben újabb uradalom következik. 1237-ben 1500 ezüst márkáért Bertalan bátyja átengedi a boutenvant-i várbirtokot, további falvakat és egy temp-

lom kegyuraságát 400 dijoni livre-ért, szintén Clunynek. A Gros család válságát leginkább az mutatja, hogy 1259-ben eladják birtokaik nagy részét, a három várral együtt, köztük a két ősi központot, a brancion-i és uxelles-i várakat.¹⁶

A Mâcon-t irányító hat vezető család is igyekszik tagjainak birtokaikhoz közeli egyházi javadalmakat szerezni. A m^êcon-i comte-ok a 12. század elején Besançon-nak és Vienne-nek adnak püspököt, sőt rokonságban álltak II. Callixtus pápával is. A Bágé család egy tagja 1148-1153 között lyoni érsek, továbbá egy-egy tagjuk mâcon-i és autun-i püspök.¹⁷ Érdekes módon a Gros család a világi egyházi javadalmak helyett a szerzetességhez vonzódott. Birtokaik közvetlenül Clunnyel határosak, rezidenciájuk, a brancion-i vár 25 km-re feküdt a híres kolostortól. A család, amióta csak követni lehet történetüket az oklevelekben, jelentős adományokat tett az apátságoknak, sőt több tagjuk be is lépett a clunyi bencések közé. A 11. század végén III. Josseran a kolostor tagjává vált, s rövidesen a kolostor őrszerzetese lett.¹⁸ A család a 12. század közepén pedig már apátot is adott a nagyhírű monostornak. Robert le Gros 1130-ban tett fogadalmat Clunyen, majd 1157 áprilisában Petrus Venerabilis halála után apáttá választották. Az apátválasztás körülményei sejtetik, hogy Róbert megválasztásában nem kis szerepe lehetett burgundiai rokonainak, sőt talán nagybátyjának, a flandriai grófnak is. Brancion urai azonban nem sokáig büszkélkedhettek apáttá lett rokonukkal, mivel Róbert apát még megválasztásának évében (1157. november) elhunyt.¹⁹ 1230 és 1235 között újra a család rokona, István de Berzé, majd pedig egyik tagja, Bertalan püspök unokaöccse, István de Brancion került a monostor élére.²⁰ A Gros család egyházi pályára lépő, ismert tagjait vélhetően Cluny közelsége és tekintélye miatt vonzotta a szerzetesség, úgy tűnik, egyedül Bertalanból lett világi pap.

Bertalan püspök Brancion várában láthatta meg a napvilágot. Apja II. Henri le Gros, anyja Vigornyi Bertalan leánya, Beatrix.²¹ A házasságból három fiú született, VI. Josseran, aki Brancion várát kapta; III. Henri, aki Uxelles vár élére került, míg a legfiatalabb fiú, Bertalan papi pályára lépett. A várak felosztása ellenére a családi birtokok oszthatlanok maradtak az idősebb fiú felügyelete alatt.²² Bertalan pécsi püspökké választása alkalmával felmerült problémák lehetőséget adnak a püspök születési évének meglehetősen pontos megállapításához. 1219-ben azzal vádolták Bertalant III. Honorius pápa előtt, hogy nem érte el a III. lateráni zsinat (1179) által a püspöki hivatal betöltéséhez előírt életkort,²³ vádlói túl fiatalnak vélték. A vizsgálat azonban igazolta Bertalant,²⁴ következésképpen 1219-ben alig múlhatott el 30 éves, így nem sokkal 1189 előtt születhetett.

Bertalan fiatalon nem egy környező burgundiai gazdag egyházi javadalom megszerzésére törekedett, hanem elhagyta szülőföldjét, Mâcont. Ezt részben családi tradíciókkal, részben rokoni kapcsolataival magyarázhatjuk. A Gros-k szinte minden alkalmat megragadtak arra, hogy felvegyék a keresztet, részt vegyenek a Szentföld védelmében. Így gyakran találjuk őket Jeruzsálemben. IV. Bertrad 1116-ban tért vissza a Szentföldről, de 1147-ben újra indult. 1190-ben Bertalan apja, II. Henri vette fel a keresztet és indult útnak fegyverrel Jeruzsálem felszabadításáért. Bertalan idősebb testvére, VI. Josseran pedig Szent Lajos 1248-ban indult egyiptomi kereszteshadjáratában

vitézkedett és halt meg 1253 körül.²⁵ A keresztes motivációk nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Bertalan az 1204-ben elfoglalt Konstantinápolyba került. A keresztesekhez Cîteaux-ban 1201. szeptember 14-én csatlakozhatott, amikor a burgundiai nemesek a ciszterci nagykáptalanon felvették a keresztet. Geoffroy de Villehardouin név szerint is megemlíti a csatlakozó nemesek közül Bertalan közeli rokonait, idősebb és ifjabb Hugues de Berzé-t.²⁶ Bertalan családi kapcsolatai révén is csatlakozhatott a szerveződő hadjáratához. Flandriai rokonsága révén bekerült V. Balduin flandriai gróf leányának, Jolántának VI. Balduin, majd Henrik konstantinápolyi császárok testvérének a kíséretébe.²⁷ Így a fiatal klerikus 1204 és 1215 között a konstantinápolyi császári udvar közvetlen közelében élt.

Az 1213-ban megözvegyült II. András Courtenay-i Péter latin császár (1216–1219) és Jolánta flandriai grófnő hasonló nevű leányának, Jolántának a kezét kérte meg. Az új királynét Magyarországra hozó követség vezetője Péter győri püspök és Bertold fia Frank volt, akik megjutalmazásuk idejéből ítélve 1216 végén vagy 1217 elején érkezhettek vissza a leendő királynéval II. András udvarába.²⁸

Jolántát, mint a középkorban minden királynét, udvarhölgyekből, papokból és lovagokból álló népes kíséret követte új hazájába. A kíséret tagjai közül néhányat név szerint is ismerünk, például a francia származású Ahalyz asszonyt, Botez nemes feleségét, akit a királyné kérésére jutalmazott meg II. András.²⁹ Csák nembeli Miklós második felesége is francia volt. Csák Miklós kapcsolata a Jolántához közel álló egresi ciszterci kolostorral megengedi azt a feltételezést, hogy az ő felesége is az új királyné udvarhölgyei közül került ki.³⁰ A királynéval Magyarországra jött lovagokról sajnos keveset tudunk, csak egy Dénes nevű rokonát³¹ és egy Galterius nevű vitézét³² említik a források. Az utóbbinak neve is valószínűsíti külföldi származását. Ismerjük továbbá Jolánta két klerikusát, Bertalant, Veszprém székeskáptalanjának prépostját, majd 1226-tól püspökét, aki megszervezi Magyarországon a királynéi kancelláriát (1224),³³ és a pécsi káptalan által az 1218-ban elhunyt Kalán püspök utódjául bizonyosan királyi ajánlásra megválasztott Gros Bertalant.

Bertalant – amint arra az előbbiekben már utaltunk – pécsi püspökké választása után röviddel feljelentették III. Honorius pápánál, hogy a választás idején nem töltötte még be a törvényesen előírt életkort, sőt a tudományban is járatlan. A pápa azonnal szigorú vizsgálatot indított 1220. augusztus 25-én kelt leveleiben.³⁴ A Bertalanhoz címzettben elrendeli, hogy ha nem töltötte be a szükséges életkort, érvényteleníti megválasztását. Ha viszont csak a tudományban szenved hiányt, akkor csupán az in spiritualibus ügyekben függeszti fel püspöki jogait. János esztergomi érseket, aki a zsinati előírásokkal szemben erősítette meg és szentelte fel Bertalant, eltiltja attól, hogy rendelkezék esztergomi egyházmegyéje jövedelmeivel, a szükséges kiadásokat csak a veszprémi és az egri püspökök beleegyezésével teheti meg. Az ítélet súlyosságát mutatja az, hogy az érsektől a következő pécsi választott püspök megerősítésének jogát is megvonja. A Bertalannal és János esztergomi érsekkel kapcsolatos rendelkezések kihirdetésével és végrehajtásával Róbert veszprémi és Tamás egri püspököket bizta meg a pápa. III. Honorius nagyon körültekintően járt el Bertalan életkorának megállapításánál. Ezzel nem a két magyar

püspököt bízta meg, akik csak megbecsülni tudták volna Bertalan korát, hanem erre a püspök burgundiai családi birtokainak területileg illetékes egyházi vezetőjét, a mácon-i püspököt, azt a főpapot, akinek egyházmegyéjében pappá szentelték Bertalant, és a Brancionhoz közeli La Ferte-i ciszterci kolostor apátját szólította fel.³⁵ Az pápa utasítására a megbízottak gyors, de alapos vizsgálatot tartottak, így III. Honorius öt hónappal később, 1221. január 29-én kiadott bullájában elismeri, hogy Bertalan betöltötte a 30. életévét választása idején.³⁶ Röviddel ezután pedig 1221. április 17-én tudomást szerezve, hogy Bertalan részleges püspöki hatalma miatt a pécsi egyházmegyében nehézségek támadtak, a pápa megadja Bertalannak a teljes püspöki hatalmat, az in temporalibus ügyek intézése mellett az in spiritualibus feladatok ellátását is, azzal a feltétellel, hogy a megfelelő műveltség megszerzéséig mindig vigyen magával egy tudományban jártas férfit.³⁷ Ugyanezen a napon a pápa János esztergomi érseket is felmentette a reá kirótt büntetésektől.³⁸ Bertalan püspök így csak mintegy fél esztendeig volt korlátozva püspökségének irányításában.

Bertalan püspöki tevékenységének bemutatásánál az egyik legfontosabb kérdés székeskáptalannal kialakított viszonya. A pápai oklevelekből kiderül, hogy a káptalan választotta őt püspökké, de Honorius nem tesz említést a káptalan választási jogának felfüggesztéséről, amely ily szabálytalanság esetén alkalmazható büntetés. Ezzel hallgatólagosan elismeri, hogy Bertalan püspökké választását nem a káptalan, hanem a király kezdeményezhette. III. Honorius diplomatikusan hallgat arról, hogy ki jelentette fel előtte Bertalant.⁴⁰ A csak röviddel püspökké választása előtt Magyarországra érkező klerikust, fiatal korát, tudományos képzettségét, illetve annak hiányosságát leginkább pécsi kanonokjai ismerhették. A káptalan elleni szankciók hiánya sejtetni engedi, hogy a pápát tájékoztatók mely körből kerülhettek ki.

A káptalan tiltakozásának természetesen nem a királyi ajánlás volt az oka, mivel az gyakorlatnak számított ebben az időben Magyarországon. Így nem a helyi káptalan tagjaival, hanem a királyi kancellária klerikusaival töltötték be a megüresedett püspökségeket.⁴⁰ A kanonokok elutasító magatartását sokkal inkább a kommunikációs nehézségekben kereshetjük. A püspökké választása idején alig két éve Magyarországon élő, s Jolánta királyné jobbjára francia nyelvű, Konstantinápolyból vele érkező kíséretéből álló udvartartásában tartózkodó Bertalan még nem tudhatott magyarul. Hiányos műveltsége pedig latin tudásának nem megfelelő voltát is felveti. Így Bertalannak a kezdeti időszakban még székesegyháza klerikusaival is problémái lehettek a kapcsolatteremtést illetően. Egyházmegyéjével, a laikusokkal nem tudott közvetlenül érintkezésbe kerülni, nem volt képes önállóan pasztorálni, prédikálni, gyóntatni.⁴¹

A kezdeti nehézségek után a püspök és káptalanjának kapcsolata problémáktól mentesnek tűnik. Az első időszak nyelvi nehézségei (tolmácsolás), később pedig gyakori külföldi követjárásai miatt Bertalan rá volt szorulva kanonokjainak a korábbiaknál nagyobb segítségére, ezzel lehetőséget teremtve arra, hogy a káptalan mind erőteljesebben vegyen részt az egyházmegye kormányzásában. A problémamentes viszonyt mutatja, hogy IX. Gergely pápa 1236-ban a püspököt és prépostját együtt küldi ki Kálmán szlavón herceg és

a szlavóniai templomosok viszályának rendezésére.⁴² 1239-ben Kálmán és a lovagok között két birtok ügyében újra ellenségeskedés támadt. Bertalan Kálmánnak egy adománya fejében a béke érdekében két falu tizedét átengedi a templomosoknak. Az ügyben a püspök és kanonokjai közösen jártak el,⁴³ így az egymásmegye irányításában az 1230-as években konszenzus jog illette meg a székeskáptalant. Bertalan püspökségének idejére esik a káptalan megerősödése. A rendezett, kiegyensúlyozott viszonyt jelzi a székeskáptalan hitelshelyi tevékenységének egyre növekvő jelentősége az 1230-as évek elejétől.

Bertalan főpapi működésének egyik legismertebb cseménye kolostoralapítása. A püspök 1225 körül a székvárosa környékén élő remeteket összefogta és egy monostort alapított számukra a Pécshez közeli Üröghegyen.⁴⁴ A remetetelep létezése oklevelekkel 1234-től bizonyítható.⁴⁵ A kolostor templomát Szent Jakab tiszteletére dedikálták. Szent Jakab apostol kultusza a 13. század elején felerősödött Magyarországon,⁴⁶ mégis a patrocínium kiválasztását elsősorban nem ez a tény, hanem sokkal inkább az alapítónak a szenthez való személyes vonzódása magyarázhatja. Bertalan olyan vidékről származott, amelyen keresztül fontos zarándokutak haladtak Compostela felé,⁴⁷ másrészt családja szoros kapcsolatban volt Clunnyel, azzal a monostorral, amely a Szent Jakab sírjához induló zarándoklatok egyik inspirálója és szervezője volt. Szinte bizonyos, hogy püspökünk is elzarándokolt egykor Compostelába, és az onnan hozott ereklyét helyezte el a remetetelep templomának oltárában. A kolostor birtokait nem különítették el pontosan a püspökség birtokaitól, így igen szoros maradt annak függése a püspöktől. A teljes birtokjogi önállósulás csak a század közepén Bertalan utóda, Achillés püspök alatt történt meg⁴⁸, és vált ezzel teljessé a monostor megalapítása. A 13. század második felében a szerzetesek csatlakoztak a szerveződő pálos rendhez.

Gyöngyösi Gergely pálos generális prior Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli című, 16. század elején összeállított munkájában közli Bertalan püspöknek remetéi számára készített, levél formájában kelt reguláját.⁴⁹ A szabályzatot a pálosokkal foglalkozó régebbi szakirodalom autentikusnak tekintette.⁵⁰ Mályusz Elemér viszont bebizonyította, hogy az oklevél már formai okok miatt sem lehet eredeti. Bertalan helyett inkább Gyöngyösi saját fogalmazványának tarthatjuk, amelyben a pálos rend 16. század eleji törekvéseit kívánja visszavetíteni a kezdeti időkre.⁵¹ Alátámasztja mindezt az is, hogy a Gyöngyösi-féle regulával rövidegsége és tartalma alapján sem lehet egy alakuló szerzetesi közösség életét normatív módon szabályozni.

Bertalan püspök másik ismert egyházi alapítása a pécsi Szent Bertalan-plébániatemplom felépítése. A középkorban az emberek patrónusuknak tekintették azt a szentet, amelynek nevét viselték, s gyakran gazdag alapítványokat tettek számára.⁵² A magyar krónikakompozíció tudósít arról, hogy II. András király 1217-es kereszteshadjárata idején a Szentföldön több más ereklye mellett megvásárolta Szent Bertalan apostol jobb kezét.⁵³ Jolánta királyné révén az uralkodóhoz közel álló pécsi püspök megszerezhetett egy darabot ebből az ereklyéből, amellyel templomot épített névadó szentje tiszteletére. Az 1930 körül végzett ásatások megállapították, hogy a Szent Bertalan-templom a tatárjárás körül készülhetett el.⁵⁴

Fontos településtörténeti információkat nyújt Pécs középkori topográfiai fejlődése szempontjából az új plébániatemplom elhelyezkedése. A kanonokok együttélésének megszűnése, az önálló kanonoki házak felépülése a magyar püspöki székhelyeken általában a 13. század elején indult meg. Ezek az épületek és az általuk alkotott utcák legtöbbször a püspöki várak közelében jöttek létre azért, hogy a kanonokok gyorsan eljuthassanak a székesegyházban tartott misékre, amelyeken, legalábbis elvben, kötelező volt részt venniük. A kanonoki kúriák mellett építették fel lakhelyeiket a székeskáptalanba szintén ez idő tájt beköltöző főesperesek is. Így egy új településmag alakult ki a 13. század első felében Pécsen a székesegyháztól keletre. A kanonokoknak természetesen szolgazemélyzetük is volt, melyeknek száma a kanonoki jövedelmek növekedésével emelkedett. Így a megnövekedett lakosságszám egy új plébániatemplom felépítését igényelte. Maga a Szent Bertalan-templom éppen ennek a kialakuló új településrésznek a déli határán épült fel. Kegyura valószínűleg az építtető Bertalan püspök volt,⁵⁵ de a 14. századi adatok már a plébánia és a székeskáptalan szoros kapcsolatát mutatják. További vizsgálatot igényel a templom kegyuraságának alakulása. Úgy tűnik, a templom patrónusi joga átkerült a káptalan tulajdonába, valószínűleg a püspökségéről 1251-ben lemondó Bertalan adta át azt kanonokjainak, s a plébánia mellé egy ispotályt is csatoltak. A templom alapításkori javadalmazásáról nem maradt fenn semmilyen információ, de a pápai tizedjegyzék (1332–1337) alapján plébánosának jövedelme magas volt, egy kanonok bevételeivel egyenlő, s így több káplánt is tartott.⁵⁶

Az új plébániatemplom elhelyezkedése katalizátor szerepet játszott abban, hogy az addig több különálló településcsoportból álló püspöki székvárosban egy központ, egy főtér – a mai Széchenyi tér – jöjjön létre, s ezzel megindult a pécsi belváros máig jellemző topográfiai arculatának kialakulása.

Bertalan püspök egyházmegyéje irányítása mellett részt vállalt a kunországi és a boszniai térítésben. 1227 második felében Béla ifjabb király támogatásával pápai legátusként Róbert esztergomi érsek Kunországban megkezdte a térítést, és Borc fejedelmet népével együtt megkeresztelte, felállítva a kun missziós püspökséget élén Teodorik domonkos tartományfőnökkel.⁵⁷ Az érseket elkísérő püspökök között találjuk Bertalan pécsi főpapot is. Figyelemre méltó, hogy a Kunországban térítő, név szerint említett főpapok mindegyike francia származású. Róbert érsek Liège közelében született,⁵⁸ Rajnald erdélyi püspök normandiai származású,⁵⁹ Bertalan veszprémi püspök Jolántával érkezett Magyarországra, a pécsi Bertalan szülőföldje pedig Burgundia. Az idegen származású püspökök aktív részvételét a missziós törekvésekben több tényező magyarázhatja. Az említett főpapok a latin kereszténység központi vidékeiről származtak, ahol már nem jelentett problémát a pogányság. Számukra szokatlan, hogy itt, a Magyarországgal határos területen még nagy tömegű nem krisztianizált nép élt. A magyar származású főpapok számára ez megszokott, természetes dolognak tűnt, beletörődtek abba, hogy határterületen éltek. A francia származásúak számára ez szokatlan, rendellenes jelenségnek, kihívásnak tűnt. Bennük erősebben lehetett jelen a hit terjesztésének vágya. Mentalitásukra jellemzőbb a vállalkozókedv, a kalandvágy, a hódításvágy, újabb területek és népek meghódítása a kereszténység számára. Inkább

hajlottak a veszélyek vállalására, amit a központból a latin kereszténység periferiájára költözés már önmagában is mutat. Másrészt mint idegeneknek, jövevényeknek még inkább bizonyítaniuk kellett a dinasztia, a befogadó társadalom előtt, mint a hazai arisztokrata származású püspöktársaiknak. Ez aktívabb tevékenységre ösztönözte őket. Könnyebben értették meg és segítettek a Magyarországon újonnan megtelepülő domonkosok terveinek megvalósítását is.

Bertalan, úgy tűnik, maga is támogatta a domonkos rend magyarországi megtelepedését. Péccett 1238-ban hallunk először a domonkosok rendházáról. Letelepedésükhöz a város urának, Bertalan pécsi püspöknek engedélye mindenképpen szükséges volt, de elképzelhető az is, hogy éppen az ő hívására érkeztek a szerzetesek. A pécsi rendház a boszniai domonkos térítés egyik bázisa lett. Tudunk arról, hogy innen küldtek a Délvidékre térítőszerzeteseket, és itt őrizték a boszniai székesegyház felépítésére szánt pénzt.⁶⁰ IX. Gergely pápa 1236-ban Róbert esztergomi érseket és Bertalan püspököt bízta meg azzal, hogy támogassák az eretnokségtől elfordult néhai István bosnyák bán fiát, Zobisclaust.⁶¹ Bertalan Száván túli érdekelttségét mutatja Kálmán szlavón herceggel fenntartott szoros kapcsolata is.⁶²

A boszniai misszióban való részvétel is már bizonyos rivalizálást jelentett a kalocsai érsekséggel. Bertalan alatt a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség között nyílt határvita alakult ki a Szerémség egyes területeinek hovatarozását illetően. Egy 1228-as perből tudjuk, hogy Bertalan püspök megszerzte – tegyük hozzá, hamis oklevéllel – a szávaszentdemeteri kolostor kegyuraságát.⁶³ Végül Benedek kalocsai érsek személyesen kérte fel 1247-ben IV. Ince pápát, hogy határoltassa el a két egyházmegyét, mivel a biztos határok hiányában sok viszály támadt a két egyházmegye vezetője között.⁶⁴

A Pápaság a vitás egyházi ügyek elintézésére a 13. század elején bevezette a delegált bírák intézményét. A nyomozással, idézéssel, a békesség helyreállításával a közeli vezető egyházi személyek közül bíztak meg kettőt-hármat. Az efféle felkérések bizonyos mértékig a pápa előtti tekintélyt, a Szentszéknél való ismertséget, elismertséget mutatják. Bertalan püspököt nyolc alkalommal kérték fel ilyen jellegű közreműködésre. Először egy 1224-es oklevél említi, hogy a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan között már 16 esztendeje a Somogy megyei tordi Szent Üdvözítő és a Szent Apollinárius egyházak tizedeinek hovatarozása ügyében folyó per rendezésére III. Honorius a váci püspök és a szentgotthárdi apát mellett Bertalant is megbízta. A felkérés 1223-ban történhetett, 1224-ben azonban maga a pápa jelenti ki, hogy a megbízottak nem haladtak előre az ügyben. A felkért három egyházi méltóság közül kettő végül is megidézte a peres feleket. A váci püspök az ügyben újabb megbízást kapott,⁶⁵ így gyanítható, hogy a ciszterci apát vagy a pécsi püspök nem teljesítette feladatát. Bertalan ezután hosszú ideig nem kap újabb felkérést, mellőzése elárulja, hogy nem serénykedhetett az említett ügyben.

A pécsi püspök hét további felkérése 1231 és 1236 közé esik.⁶⁶ Bertalan tekintélyét Rómában sikeres aragóniai követjárásai alapozták meg, I. Jakab aragón király és II. András Jolánta nevű leányának házasságát ugyanis IX. Gergely pápa is támogatta, másrészt diplomáciai képességei mellett Ber-

talán püspök talán erre az időre szerezte meg a megválasztásakor annyira hiányolt műveltséget. Kánonjogban való jártasságát bizonyítja, hogy két alkalommal is ő volt az egyik megbízott 1236-ban a váradi püspökség betöltése körül akkor már öt éve húzódó ellenségeskedés ügyében történt vizsgálatban.⁶⁷ A vitát az válltotta ki, hogy a váradi káptalan egy része 1231-ben Primogenitus pápai subdiaconust választotta püspökének, míg a másik párt Benedek esztergomi olvasókanonokot.⁶⁸ Bertalan további megbízásainak zöme boszniai és szlavóniai ügyekkel kapcsolatos.

1232-ben és 1234-ben a pápa a Szentföld megsegítésére készülő, a keresztet felvett magyaroknak a fogadalmát megváltoztatva őket a konstantinápolyi császárság támogatására szólította fel. A magyar segítség megszerzésére Gergely győri és Bertalan pécsi püspökök kaptak megbízást.⁶⁹ Figyelmet érdemel az, hogy mindkét alkalommal a pápai oklevél Bertalan mellett említi a laoni Szent Péter-egyház dékánját. Úgy tűnik, a laoni dékán legalább 1232 és 1234 között Magyarországon tartózkodott. A két pápai oklevél nem említi, hogy őt a Szentszék küldte volna ki, így a francia klerikusban Bertalan püspök kíséretéhez tartozó személyt kell keresnünk, aki talán az aragóniai követjárása idején csatlakozott Bertalanhoz Franciaországban, vagy pedig benne kell látnunk azt a tudományban jártas férfit, akit a pápai előírásnak megfelelően Bertalannak maga mellé kellett vennie mindaddig, amíg a szükséges műveltséget meg nem szerzi, s aki így a bizalmas kapcsolat folytán a későbbiekben is a püspök kíséretéhez tartozott. Ezek a pápai megbízások egyben azt is mutatják, hogy az egykoron Konstantinápolyból Magyarországra érkező püspök továbbra is kapcsolatban maradt a latin császársággal, legalábbis érzelmeit illetően, és feladatot vállalt a császárság védelmére küldendő keresztetek toborzásában.

A továbbiakban Bertalan világi megbízatásait tekintjük át. A középkori püspökök mint a királyi tanács tagjai, gyakran kaptak világi jellegű diplomáciai feladatokat. I. Jakab aragón király és II. András Jolántától született hasonló nevű leánya házasságának diplomáciai lebonyolítását Bertalan pécsi püspök végezte. I. Jakab aragón királlyal, a Földközi-tenger nyugati medencéjének legbefolyásosabb uralkodójával kötött házasság nem volt rangon aluli II. András leánya számára,⁷⁰ így sikeres lebonyolítása növelte az Árpádok, II. András külföldi tekintélyét. A dinasztikus házasság előkészítése még Jolánta királyné életében megkezdődött. Bizonyosan az ő kezdeményezésére bízta meg II. András király a hely- és nyelvismerettel is rendelkező Bertalan püspököt a Barcelonába induló követség vezetésével. A pécsi püspökség 1235-re datált hamis adománylevele szerint Bertalan négy alkalommal járt Aragóniában, egyházmegyéje jövedelmeiből fedezett kiadásai 5 ezer marka ezüstöt tettek ki.⁷¹ Az utazások időpontjai 1229–30, 1233, 1234–35 és 1235-re tehetők.⁷² 1233-ban Jolánta királyné halála után Aragónia mellett fel kellett keresnie a elhunyt királyné namuri birtokát Flandriában, auxerre-i birtokát Franciaországban és néhány burgundiai birtokot a tulajdonjogi kérdések rendezése végett.⁷³

Jakab és Jolánta királyné első, ideiglenes házassági szerződéséről 1233. február 20-án állított ki oklevelet Barcelonában Bertalan püspök és Bernardus ispán, II. András másik követe. Jolánta hozománya a provizórikus

házassági szerződéslevélben a következő pontokban foglalható össze: 1. 10 ezer márka ezüst anyai hozományként; 2. 200 márka arany behajtásának átengedése, amellyel az osztrák herceg tartozik II. Andrásnak; 3. a namuri birtorrész Flandriában; 4. Jolanta anyjának franciaországi, burgundiai és magyarországi birtokai; 5. édesanyjától rámaradt ingóságok.⁷⁴

A végleges oklevelet a hozományról 1235-ben I. Jakab király két követe előtt Magyarországon adta ki II. András. Az első szerződést némileg módosították. Az osztrák herceg 200 aranymárkás tartozásának átengedése kimaradt, s helyette a korábbi 10 ezer márka ezüstöt 12 ezerre emelték. Az összeg kifizetésére lekötötték a harmincadvámot, amelyből évi 1500 ezüst márkánként kellett törleszteni a 12 ezer márkát.⁷⁵ A pénz behajtására Bertalan pécsi püspököt, továbbá a johanniták és a templomosok magyarországi mestereit bízták meg. Megbízásukat IX. Gergely pápa is megerősítette.⁷⁶

A szerződés után II. András leányát újra Bertalan püspök vezette követség kísérette Aragóniába. A határon, Perpignanban a király nagybátyja fogadta ünnepélyesen a követséget,⁷⁷ majd Barcelonában a Szent Eulália-székesegyházban Berengár érsek jelenlétében a pécsi püspök 1235. szeptember 8-án összeeskette I. Jakab aragón királyt és magyarországi Jolántát.⁷⁸

A burgundiai és aragóniai diplomáciai küldetések több ízben is alkalmat nyújtottak Bertalannak arra, hogy évtizedek óta nem látott rokonait felkeresse, bekapcsolódjon családjá ügyeinek intézésébe. 1230. februárjában János chalon-i comte-tal együtt közvetít testvére, Jossieran és Cluny viszályának rendezése érdekében.⁷⁹ A következő esztendő augusztusában ugyan nem tartózkodik Bertalan Burgundiában, de testvére egy birtokzálogosítási ügyben szükségesnek tartja megjegyezni, hogy azt meg fogja majd erősíteni a pécsi püspök.⁸⁰ A burgundiai tartózkodások lehetőséget adtak arra is, hogy felkeresse a clunyi monostort, amelynek élén 1230 és 1235 között két rokona állt. Szülőföldjének viszontlátása alkalmából már az 1230-as évek elején megfogalmazódott Bertalanban, hogy egykor lemond majd a pécsi püspökségről és Magyarországról visszatér Burgundiába. Ennek szellemében 1234-ben, amikor felkereste apja sírját a clunyi monostorban, saját magának is sírhelyet választott.⁸¹ 1235. február 8-án Cluny mellett kiadott pecsétes oklevelében pedig 12 márka aranyat adott lemezekben zálogba a clunyi konventnek abból a célból, hogy a monostorban nyugvó őseinek lelkéért évenként évfordulós gyászmisét tartsanak.⁸² Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen hatalmas összeg felett rendelkezhetett szabadon egy magyar püspök a 13. század elején, és azt milyen könnyen kivihette az országból.⁸³

Felvetődik a kérdés, milyen haszna volt Pécsnek Bertalan költséges utazásaiból. Az oklevelekben a 13. század végén említett Gallicus-nak, Latinus-nak nevezett pécsi lakosok között⁸⁴ nem kereshetünk-e olyanokat, akik nem a 12. század folyamán, hanem a 13. században telepedtek meg a városban esetleg Bertalan utazásaihoz, hazalátogatásaihoz kapcsolható hospes-toborzás eredményeként? Másrészt talán Bertalan révén került ki Franciaországba az a Dalmatius nevű magyar származású lovag, aki 1244-ben a clunyi apáttól a Szent Ipoly-kerületben hűbérbirtokot kapott, amelyről Siguinus mácon-i püspök oklevelet is kiadott.⁸⁵

Bertalan püspök aragóniai és burgundiai követjárásainak volt egy szá-

mára igen kellemetlen következménye. Az 1232 vége és 1234 tavasza között Magyarországon tartózkodó pápai legátus, Pecorari Jakab, mialatt ő II. András király megbízásából Hispániában és Burgundiában járt, távolléte miatt felfüggesztette püspökségében. Jakab legátus lépése meglehetősen szokatlan, mivel a püspök az ország érdekében hagyta el egyházmegyéjét, és a főpapok ilyen jellegű szolgálatok miatti távollétei teljesen természetesek voltak a korban. Az eset annál is furcsább, mivel a pápa, IX. Gergely is támogatta a házasság létrehozását, az aragón király a pápa vazallusa volt. Bertalan sikeres követjárásai pedig hozzájárultak ahhoz, hogy Jakab aragón király ne IX. Gergely legfőbb ellenségének, II. Frigyes császár birodalmához tartozó Babenberg-családdal, hanem az Árpádokkal lépjen dinasztikus kapcsolatba,⁸⁶ ezért Bertalan követjárásainak eredményeit a Szentszéknél is figyelemmel kísérhették. A felfüggesztés az 1233-as út kapcsán történt, és Bertalan visszatérése után 1234-ben azonnal kérvényezte a pápától a büntetés alóli felmentését, melyet 1234 decemberében meg is kapott.⁸⁷ A legátus döntésének célja így semmiképpen sem az volt, hogy ezzel megakadályozza Bertalan diplomáciai útját, lépését inkább személyes indítékok motiválhatták. Pecorari Jakab bíboros a ciszterci rend tagja volt,⁸⁸ Bertalant viszont a nagy riválisához, Clunyhez fűzték szoros kapcsolatok. Az 1230-as évek legelején Cluny és Cîteaux kapcsolatai rövid időre újra megromlottak. Clunyben az 1230-as évek az anyagi felvirágzás időszaka, de fegyelmi szempontból a helyzet egyre rosszabb lett. IX. Gergely pápa 1231. július 28-i bullájában elrendeli, hogy Clunyben szervezeti szempontból Cîteaux-t kövessék, tartsanak a ciszterekhez hasonlóan és az ő segítségükkel nagykáptalanokat. Clunyben megaláznál tartották a pápai rendelkezést, vonakodtak azt végrehajtani. IV. Ince pápánál pedig kieszközölték, hogy a nagykáptalanok rendezésénél ne a ciszterek, hanem a karhausiak legyenek segítőként jelen.⁸⁹ Pecorari döntésében így a clunyi bencések és a ciszterek súrlódásának magyarországi „hullámvérését” láthatjuk. A felfüggesztéssel akarta a legátus megakadályozni Bertalant abban, hogy egyházmegyéje javaiból a pápa utasításával is dacoló Clunyt adományokban részesítse.

Az Aragóniából 1235 őszén hazaérő Bertalan megbízóját, II. Andrást már nem találta életben. A püspök azonban az új király, IV. Béla alatt is megtartotta befolyását. A pécsi püspök IV. Bélával már az 1220-as évek elején jó viszonyba került, amikor a leendő uralkodó a Délvidéket kormányozta, majd Bertalan részt vett a Béla által támogatott kun misszióban. Bertalant gyakran találjuk a király közelében. Így Róbert érsek mellett személyesen is jelen van három más világi előkelőn kívül 1238. január 29-én, mikor IV. Béla megerősíti a johanniták birtokait.⁹⁰ A tatárjárás alatt is a király mellett találjuk a püspököt.

Rogierius tudósításából tudjuk, hogy a muhi csatában Bertalan egyházmegyéjének katonáit személyesen vezette hadba, de amikor látta, hogy az ütközet elveszett, csapatával kitört a szekérvárból. A püspököt a tatárok üldözőbe vették, végül a Muhi alá katonáival késve érkező (Kán nembeli) László sqmogyi ispán mentette meg a menekülő pécsi püspök életét.⁹¹

A tatárjárás alatt Bertalan István zágrábi, Bánca István váci püspökkel és Benedek kancellárral, választott kalocsai érsekkel együtt IV. Béla Tenger-

mellékre menekült udvarában tartózkodott Spalatóban.⁹² Bertalan püspöki székhelyét, Pécsét kifosztották a tatárok, a székesegyház sekrestyéjében őrzött hiteleshelyi oklevelek is elpusztultak.⁹³ A kanonokok azonban idejében elmenekültek. 1242. február 2-án a pécsi káptalant Székesfehérváron említi egy pápához írt levél, s a Rómába küldött beszámolóban Pécs már nem szerepel a tatárokra még ellenálló települések között.⁹⁴

Pécsnek a tatárdúlás utáni újjáépítésében, az egyházmegye újrászervezésében Bertalannak nemigen volt módja részt venni. Bánca István esztergomi érsekké választása után, úgy tűnik, Bertalan veszi át a volt váci püspök diplomáciai feladatait, és így újabb királyi megbízatások vártak rá. Dénes herceggel, szlavón bánnal a Tengeremellékre küldik, hogy közvetítsenek a Spalato és Trau között kirobbant háborúskodásban. A király a tatárjárás alatt neki menedéket adó Trau oldalára állt, a spalatóiak viszont erre az eretnek Ninoszláv bosnyák bántól kértek segítséget. IV. Béla seregével Ninoszláv ellen vonult, de az őt közben felkereső és mentetőző spalatói küldöttségnek látszólag megbocsátott, kérve tőlük, hogy válasszák spalatói érsekké a nemes és tudós Csák Ugrin csázmái prépostot. Csák Ugrin érsekké választását azonban a spalatói káptalan megtagadta, mondván, csak érett megfontolásból választanak főpapot maguknak, parancsra vagy tömegnyomásra nem. Két hét múlva a város közelébe érve Dénes bán serege Salonánál vert tábort, majd 1244. július 12-én megostromolták Spalatót. A magyar sereget csapatokra osztották. A bán mellett közvetlenül a Bertalan püspök irányította csapat vezékedett, majd Phile zágrábi prépost katonái, végül a trauiak és a klisszai várnagy harcolt. A spalatóiak a belső várba szorultak vissza. A magyarok az elfoglalt nyugati városrészt felgyújtották, az ott lévő összes fa és vesszőből font ház leégett, sőt húsz kőház is megperzselődött. A harc hevességét mutatja, hogy az ostrom napján ötszáz ház pusztult el a városban. Spalatói Tamás szerint a polgárok 10, a magyarok és a trauiak pedig 30 embert vesztek az ütközetben. Végül a spalatóiak békét kértek és elfogadták a király követének 1244. július 19-én kiadott békediktátumát.⁹⁵

1244. decemberének végén IV. Ince pápa Lyonban zsinatot hirdetett, és 1245. január 3-án felszólítja az egyház vezetőit az azon való részvételre.⁹⁶ IV. Ince pápa június 28-án a tárgyalásokat megnyitó első plenáris ülésen a lyoni katedrálisban az egyház öt sebe, a zsinat fő témái között említette a mongol betörést Európába.⁹⁷ Jóllehet a zsinat tárgyalásaira rányomta bélyegét a Pápaság és II. Frigyes császár közötti konfliktus, ennek ellenére foglalkoztak – a harmadik plenáris ülésen – a tatár kérdéssel.⁹⁸ Meghallgatták Péter orosz érsek beszámolóját, aki áttekintést adott a tatárok etnikai és vallási helyzetéről. Vélhetőleg a ferencesek játszottak aktív szerepet a kérdés tárgyalásánál.⁹⁹ A záródokumentumok közül a „Christianae religionis cultum...” kezdetű konstitúció foglalta össze a kérdésben kialakult álláspontot. A zsinati döntés a tatárkérdést a ferences befolyás nyomán elsősorban missziós problémának tekintette, s nem katonainak. A rendelkezés második szakasza leírja a tatárok pusztítását, a harmadik részben pedig felszólítja a veszélyeztetett területeken élő népeket, hogy árkokkal, falakkal, várak építésével akadályozzák meg a tatárok támadását. Végül elrendeli: a tatárok várható előrenyomulásáról azonnal értesítsék a Szentszékét, hogy a pápa kérni tudja a

hívek segítségét.¹⁰⁰ Péter érsek beszámolójához hasonlóan a zárórendekezés is említi Magyarországot. Felvetődik a kérdés, képviseltette-e magát IV. Béla és a magyar egyház Lyonban. Fraknoi és a zsinatról készült újabb monográfia szerint igen, mégpedig Bertalan pécsi püspök révén.¹⁰¹ Györffy György viszont nem említi magyar résztvevőket.¹⁰² A lyoni zsinat tárgyalásainak aktái nem maradtak fenn. Matheus Parisiensis beszámolójából tudjuk, hogy ott közel 150 főpap jelent meg, elsősorban Hispániából és Franciaországból. Német területekről viszont csak egy-két püspök merészkedett elmenni. A krónikás a résztvevők felsorolásánál meglepődve ki is emeli: annak ellenére, hogy Magyarország nagy részét a tatárok elpusztították, az országból senki sem érkezett a zsinatra.¹⁰³ Ez tehát arra mutat, hogy Bertalan püspök sem lehetett jelen. Magyarország pusztulásáról az orosz érsek mellett Berthold aquileiai pátriárka, IV. Béla rokona és az angol követség tagjaként Lyonban tartózkodó, a tatárjárást személyesen átélő és Sirmalmas énekében megörökítő Rogerius számolhatott be.¹⁰⁴

A tatárkérdés kiéleződése miatt másfél évvel a zsinat után Bertalan püspök újabb diplomáciai feladatot kap, IV. Béla megbízásából felkeresi a még mindig Lyonban tartózkodó IV. Ince pápát. 1246–1247 fordulóján fenyegető hírek érkeztek IV. Béla udvarába a tatárok újabb európai támadásáról. A király a zsinat határozatának megfelelően a segítség reményében azonnal értesítette IV. Incét. 1246 végén Jakab fratert, ferences tartományfőnököt küldte Lyonba,¹⁰⁵ majd a pécsi püspököt. Bertalan hosszabb ideig a pápai udvar közelében maradt, mert az 1247-re, esetleg 1248-ra datálható, év nélkül november 11-én kelt ún. tatárlevéllel együtt kiadott levelével IV. Béla Simon ispánt küldi követségbe a pápához, akinek Bertalan püspökkel együtt kellett felkeresnie IV. Incét.¹⁰⁶

Úgy tűnik, Bertalan 1247 után már nem is tért vissza Magyarországra. Az 1251 áprilisáig Lyonban maradó pápa közelében,¹⁰⁷ valószínűleg jobbra a várostól nem messze fekvő családi birtokain tartózkodott. 1251 elején végleg lemondott a pápa előtt^{107a} a pécsi püspökségről. Utódja a Hont-Pázmány nembeli Achillés királyi alkancellár, fehérvári prépost lett, aki 1251 júliusában már mint választott pécsi püspök szerepelt.¹⁰⁸

Bertalan lemondásának több oka lehetett. Egyrészt diplomáciai sikertelensége a tatárkérdésben, hiszen érezhette, hogy IV. Béla is elveszítette hitét a nyugati segítségben egy tatár betörés esetén. Másrészt családjának komoly anyagi nehézségei támadtak a század közepén, a birtokokat addig irányító bátyja, VI. Josseran viszont 1248-tól Burgundiától távol IX. Lajos mellett harcolt Egyiptomban.¹⁰⁹ A Gros család anyagi gondjaival függhet össze az, hogy Bertalan lemondásakor a pápától a pécsi püspökség jövedelméből élete végéig 200 márka ezüst “nyugdíjat” kapott.¹¹⁰ Végül talán a legfontosabb érv a lemondás mellett Bertalan életkora lehetett. A püspök 1251-ben elmúlt már 62 éves, és ez a 13. században már igencsak előrehaladott kornak számított.¹¹¹ Készülnie kellett a földi világ elhagyására, és Clunyben, apja sírhelye közelében akart örök nyugalmat találni, amint arról már 1234-ben rendelkezett.¹¹²

IV. Béla tudomásul vette Bertalan lemondását, s úgy tűnik, nem gördített akadályt a pápa által előírt “nyugdíj” folyósítása elé sem, elismerve

ezzel diplomatájának évtizedeken át nyújtott szolgálatait. A püspök pedig a királytól kapott magyarországi birtokait visszaadta az uralkodónak, amint azt a Váska melletti Szent Márton föld is bizonyítja.¹¹³

Bertalan a számára megítélt járadékot azonban két év múltán sem kapta meg. Ezért vállalva a hosszú utazás minden kockázatát 1253 májusában személyesen felkereste IV. Ince pápát Assisiben.¹¹⁴ A megígért 200 márka folyósítása elmaradásának oka a pécsi püspökség anyagi nehézségei voltak. Bertalan utódja, Achillés alig hogy átvette az egyházmegye kormányzását, fél évre rá elhunyt.¹¹⁵ Utódja a Záh nembeli Jób alkancellár lett, aki 1252. június 15-én mint választott püspök szerepelt.¹¹⁶ A kánoni előírásoknak megfelelően csak megerősítése és felszentelése után rendelkezhet javadalmának jövedelmével a püspök, addig inkább csak a kiadások jelentkeztek. Jellemző a pécsi püspökség anyagi nehézségeire, hogy Jób püspök Itáliába küldött követei, György mester és Dénes pécsi kanonokok 1253. február 20-án engedélyt kaptak a pápától, hogy püspökük nevében 15 márka arany értékig kölcsönt vegyenek fel,¹¹⁷ de már május 6-án újabb engedélyt kértek további 19 márka arany hitel felvételére.¹¹⁸ Ilyen helyzetben méltányosabbnak találta IV. Ince pápa, hogy Bertalan járandóságát a felére, 100 márka tiszta ezüstre mérsékelje. Ezt viszont 1254-től minden május elsején a Velence mellett johanita rendházban a pécsi püspök köveinek kiközösítés terhe alatt át kellett adniuk Bertalannek vagy megbízottjának.¹¹⁹ A Bertalanra nézve hátrányos döntés ellensúlyozására a pápa az egykori püspök kérésére kegyet gyakorolva megengedi neki, hogy két klerikusának, akiket arra méltónak tart, Burgundiában két-két egyházi javadalmat adhat még akkor is, ha azokhoz pasztorális feladatok tartoznak.¹²⁰ 1253. május 8-án Assisiben hallunk utoljára Bertalan püspökről, aki valószínűleg röviddel ezután elhunyt.

Bertalan püspök mentalitását a viszonylag sok adat birtokában is nehéz hét évszázad múltával megrajzolni. Vonzódott a szerzetességhez, különösen a monasztikus és a remete életformához, ezt Clunyvel való bensőséges viszonya és a remetetelep alapítása is mutatja. A remeték támogatásának, összefogásának gondolatát hosszú konstantinápolyi tartózkodásának tapasztalatai inspirálták, ahol volt alkalma megismerni és megérteni a keleti kereszténység erős remetehagyományait, de Bertalan támogatta az újonnan alakult domonkosokat is. A püspök fiatal korában nem törekedett a főpapi feladatok ellátásához nélkülözhetetlen tudás, elsősorban kánonjogi ismeretek megszerzésére, ezt azonban idővel sikerült pótolnia. A kánonjog elsősorban a törekvő világi egyházi középréteg számára volt fontos, mivel feladataik ellátása mellett a gazdagabb egyházi javadalmak megszerzésére irányuló törekvéseikből gyakran keletkező vitákban, perekben eredményesebben tudták védeni saját érdekeiket. Bertalan fiatal klerikusként nem a párizsi egyetemet, az intellektuális élményeket, hanem a kereszteshadjáratot, az utazást, az ezzel járó veszélyeket és kalandokat választotta. Egyházi karrierjénél pedig a tudományban való jártasság helyett rokoni – elsősorban a flandriai grófokkal fennálló – kapcsolatainak segítségére számított. Bertalan püspök egyéniségére jellemző az is, hogy kortársainak többségével ellentétben sokat utazott, világot látott emberré vált, és a korabeli Európa jó részét megismerte.

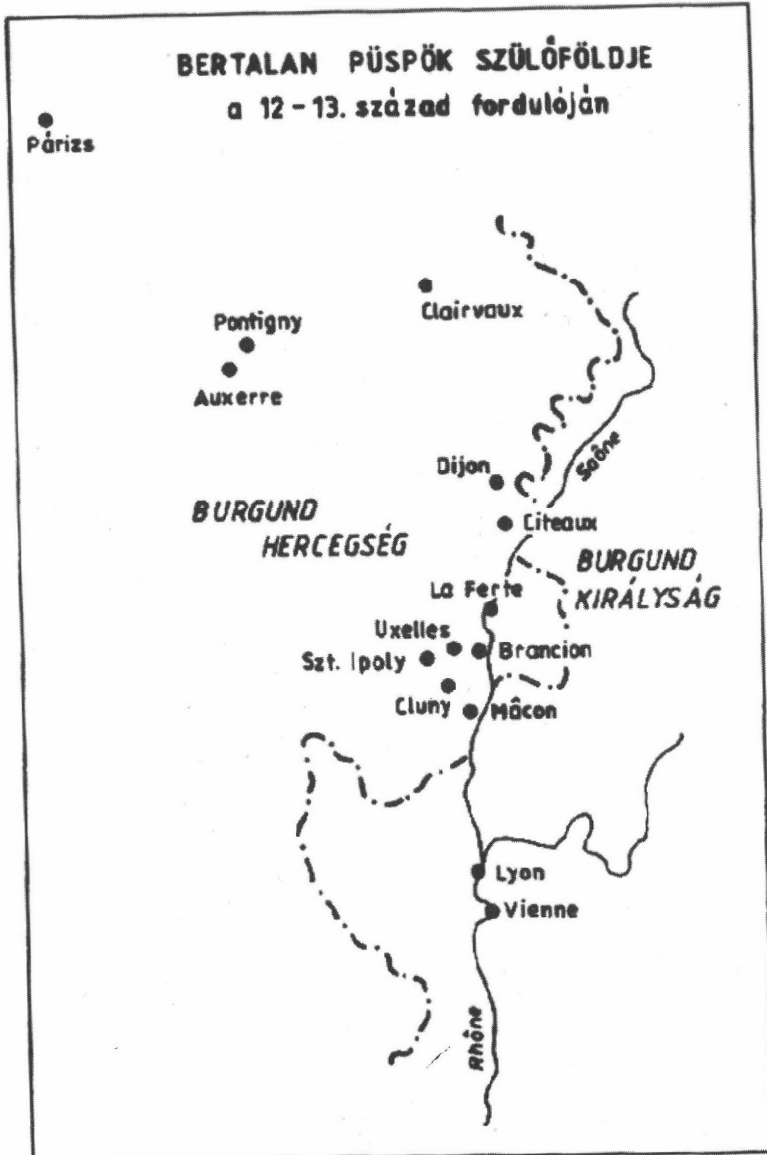
A szakirodalomban felvetődött az a feltételezés, hogy Bertalan clunyi

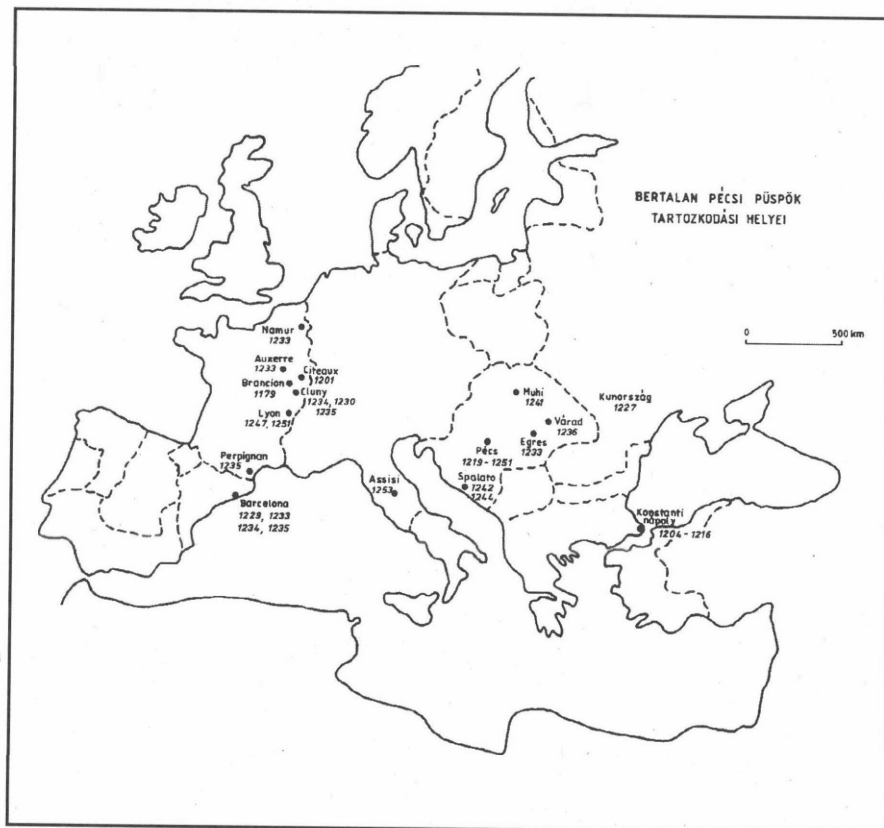
bencésből lett püspökké, illetve hogy élete végén belépett a clunyi kolostor szerzetesei közé.¹²¹ A Clunyvel való szoros kapcsolata ellenére forrásaink, köztük Bertalan Clunyben kiadott oklevelei sem említik ezt.¹²² Püspökségéről történő lemondása után 1253-ig bizonyosan nem lett szerzetes, amint ezt IV. Ince pápa oklevelei mutatják, illetve azon engedélye, hogy a volt püspök kíséretéhez tartozó világi klerikusainak megfelelő javadalmakat biztosítson.¹²³

A Magyarországra költöző királynék kíséretében érkezőket gyakran követték rokonaik is. Bertalan hozzátartozói közül senki sem telepedett le Magyarországon. A sok diplomáciai küldetése miatt Bertalan néhány évtől eltekintve szinte állandóan úton volt. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy nem tudott igazán gyökeret ereszteni új hazájában. Részben ennek tudható be korán megfogalmazódó visszavonulási szándéka, végül pedig hazatérése. Sajnos, kérdés marad, hogy a magyar nyelvet elsajátította-e, s ha igen, mennyire. A kezdeti időszakban nyelvi problémák miatt a francia származású klerikusokkal állt szorosabb kapcsolatban. Így a királyi tanácsban, hogy aktívan részt vegyen és a világi előkelőkkel is megértesse magát, tolmácsokra vagy francia származású püspöktársai segítségére volt szorulva.¹²⁴ Ugyanakkor viszonylag fiatalon került Magyarországra és lett a magyar prelátus tagja, így megtanulhatta új hazájának nyelvét is: Magyar tudását sejteti az, hogy Spalato ostrománál az egyik csapat irányítását ő látta el.¹²⁵ A katonáknak ugyanis latinul vagy franciául nem adhatott ki parancsot, tolmács segítségével pedig nehézkes egy ostromot irányítani.

Magyarország a világiak közül leginkább az Imre és II. András királyok alatt Aragóniából, Bertalan szűkebb hazájához hasonló kulturkörből bevándorolt Nagymartoniak őseivel került szoros kapcsolatba, akikkel kommunikációs problémái sem lehettek.¹²⁶ 1233-as barcelonai követjárásánál a családhoz tartozó Bertrandus ispánt, 1247-ben pedig Simon ispánt találjuk mellette. A követségek összeállításánál a diplomáciai érzék és a helyismeret mellett a küldöttség tagjainak egymáshoz fűződő viszonyát, szimpátiáját is figyelembe kellett venniük az uralkodóknak. A világi eliten belül a Nagymartoniakon kívül kizárólag a dinasztia tagjaihoz, Jolánta királynéhez, II. Andráshoz, IV. Bélához és Kálmán herceghez fűzték szorosabb kapcsolatok a pécsi püspököt. Bertalan egy olyan főpap típusát testesíti meg, aki családja támogatása helyett kizárólag egyházmegyéjéért, királyáért tevékenykedik, ha kell, még fegyverrel is. A világi hatalmasságok pártharcaiból már a rokoni kötelékek hiánya folytán is kivonja magát.

Gyakori távolléte ellenére Gros Bertalan magyarországi püspöki működésének emlékét máig őrzik a jakabhegyi kolostor romjai, a 16. században dzsámivá alakított pécsi Belvárosi plébánia és Pécs főterének kialakulása.

Jegyzetek

1. ifj. Horváth J.: Calanus püspök és a Vita Attilae. Budapest, 1941. 12.
2. Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Budapest, 1923. (a továbbiakban: RA.) 949. és 957.
3. RA. 974. és 3056.; Timár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Pécs 1982. (a továbbiakban: Timár) 20.
4. Timár 20–22.
5. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk. Makkai L. és Mezey L. Budapest, 1960. (a továbbiakban: Árpád-kori levelek) 109.; Holub J.: Bonipertus. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959. 97-9.
6. Szalay J.: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. (a továbbiakban: Szalay) In: Századok: 14. (1880) 544-8.; Auner M.: Latinus. (a továbbiakban: Auner) In: Századok: 50. (1916) 33–35.; Székely Gy.: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Székely) 61–7.
7. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gy. Budapest, 1900. (a továbbiakban: Forster) 345.
8. Szalay 552.; Auner 37. és Székely 63.
9. Fejér Gy.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/1. Budae 1829. (a továbbiakban: F.) 181–3.
10. Forster 345.
11. Árpád-kori kőfaragványok. Szerk. Tóth M. és Marosi E. Székesfehérvár–Budapest, 1978. 39–44. és 137–8., a vonatkozó rész Tóth M. munkája; A művészettörténete Magyarországon. Szerk. Aradi N. Budapest, 1983. 27–30., a vonatkozó rész Marosi E. munkája.
12. Duby, G.: La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Paris 1953. (a továbbiakban: Duby) 143.
13. Duby 165.
14. Duby 437.
15. Duby 466.
16. Duby 552–8. és 579.
17. Duby 465.
18. Duby 192.
19. Huyghebaert, N.: Une crise a Cluny en 1157: l' élection de Robert le Gros successeur de Pierre le Vénéralbe. In: Revue Bénédictine 93 (1983) 337–53.
20. A szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, hogy 1230 és 1235 között ki állt a clunyi monostor élén. Duby 465. szerint Berzé István; a Dictionnaire d' histoire et de géographie ecclésiastiques XIII. Paris 1953. (a továbbiakban: Dictionnaire) 81–3. szerint először Brancion-i (II.) István, majd Berzé (III.) István; Pacaut, M.: L' Ordre de Cluny. Paris, 1986. 244. szerint II. István és III. István apátok mindketten Brancionból származtak. Bármely vélemény legyen is helyes, az 1230–1235 között Clunyt irányító apát(ok) Bertalan püspök közeli rokonai voltak.
21. Vajay Sz.: Dominac reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs É., Fügedi E. és Maksay F. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Vajay) 402.

22. Duby 445–6.
23. Ganzer, K.: Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Köln–Graz, 1968. (a továbbiakban: Ganzer) 18–9.
24. Theiner, A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Romae, 1859. (a továbbiakban: Theiner) 24–26.; Pressutti, P.: Regesta Honorii papae III. Bd. I. (reprint) New York, 1978. (a továbbiakban: Pressutti) 2642. reg.
25. Duby 466. és 579.; Vajay 402.; Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Hrsg. v. Schwennicke, D. III/1. Marburg 1984. (a továbbiakban: Stammtafeln) 122. tábla.
26. Geoffroy de Villehardouin: Bizánc megvétele. Budapest, 1985. 19. (45. fejezet).
27. Stammtafeln II. 6. tábla.
28. RA. 322. és 336.; Wertner M.: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. (a továbbiakban: Wertner) 421–2.; Pauler Gy.: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. (reprint) Budapest, 1984. (a továbbiakban: Pauler II.) 54.
29. Smičiklas, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. III. Zagrabiae, 1905. (a továbbiakban: Smičiklas) 183.
30. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Budapest, 1900. 295.
31. Wertner 444–5.; Thallóczy L.: Árpádházi Jolánta Aragon királynője. (a továbbiakban: Thallóczy) In: Századok: 31. (1897) 586.
32. RA. 540.
33. Fejérpataky L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. 98.
34. Theiner I. 24–5.
35. Pressutti I. 2642.; Mácson püspöke Pontius de Villars volt 1199-től, így személyesen is ismerhette az 1201 körül szülőföldjéről elkerült Bertalant. Eubel, K.: Hierarchia catholica medii aevi II. Münster, 1898. 345.
36. Theiner I. 26.
37. Theiner I. 28.; Bertalan műveltségét, nyelvi igényességének szintjét mutatja okleveleknek a stílusa. A nevében kiadott oklevelekben számtalan kirívó ritmustalanságot állapítottak meg. Rácz E.: A ritmikus próza XII–XIII. századi okleveleinkben. Budapest, 1927. 23.
38. Theiner I. 28.
39. Theiner I. 24–5.
40. Koszta L.: Az 1306-os pécsi püspökválasztás. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 98. Szeged 1993. 40–1.
41. A nyelvi problémákra: Richter, M.: Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter. (a továbbiakban: Richter 1976.) In: Historische Zeitschrift 222. (1976) 56–67.; uő.: Sprache und Gesellschaft im Mittelalter. Stuttgart, 1979. (a továbbiakban: Richter 1979.) 58–60. és 73.
42. Theiner I. 146–7.
43. Smičiklas IV. 80–1.
44. Kisbán E.: A magyar pálos rend története (1225–1711). I. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Kisbán) 15–7.
45. A Bertalan által a kolostoroknak adott birtokok felsorolását Achilles püspök 1252-es oklevele tartalmazza. Hazai Oklevéltár 1234–1536. Budapest, 1879. 24–27.

46. Bogay T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely, é.n. 84.; Guzsik T. – Fehérvári R.: A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. In: Építés-Építészettudomány 12. (1980) 200–1.
47. Battineau, Y.: Der Weg der Jakobspilger. Bergisch Gladbach, 1989.³; Jedin, H.: Atlas zur Kirchengeschichte. Freiburg, 1987. 18.
48. Kisbán 17.; Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitaie. Ed. Hervay F. Budapest, 1988. 37.
49. uo. 37–8.
50. Kisbán 15–7.
51. Mályusz E.: A Pálosrend a középkor végén. In: Egyháztörténet 3. (1945) 19–20.; Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 257–8.
52. Klaniczay G.: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. In: Történelmi Szemle 24. (1981) 280.
53. Scriptores rerum Hungaricarum. I. Ed. Szentpétery I. Budapest, 1937. (a továbbiakban: SRH.) 466.; az ereklye Magyarországra kerülése Szent Bertalan kultuszának felerősödését eredményezte, Pécs mellett pl. Brassóban (Győrffy Gy.: Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1987. 827.; Marosi E.: Az Árpád-kori művészet történetéhez. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. Szerk. Makk F. Budapest, 1985. 62.) és Gyöngyösön (Misóczki L.: Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében. In: Tanulmányok Gyöngyös történetéről. Szerk. Havassy P. – Kecskés P. Gyöngyös 1984. 613.) is templom épült tiszteletére, de említhető a kigyópusztai övcsathoz tartozó feliratos veretek egyike, amelynek szövege: Szent Bertalan, imádkozz értem. Pálóczi Horváth A.: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 15. kép.
54. Építői felhasználták a hajdani római ókeresztény temető egy épületének még álló falmaradványait is. A felépült egyház egyhajós egyenes záródású szentéllyel felépített templom volt. Hajójának hossza a szentélyig 21.5 méter, szélessége pedig 10 méter, így a hajó 220 m² alapterületű volt. Gosztonyi Gy.: A várostemplom építéstörténete. Pécs, é. n. 14–23.
55. Auner 39.
56. Timár 52–3.
57. Ferent, J.: A kunok és püspökségük. Budapest, 1981. 133.; Pauler II. 98.
58. Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Ed. Knauz N. Strigonii, 1874. (a továbbiakban: MES.) 257.
59. Temesváry J.: Erdély középkori püspökei. Kolozsvár, 1922. 23.
60. Smičiklas IV. 65–6.; Hodinka A.: Tanulmányok a bosnyák-djakóvári püspökség történetéből. Budapest, 1898. 8.
61. Theiner I. 147.; MES. I. 315.
62. Theiner I. 97–9. és 146–7.
63. Győrffy Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I. In: MTA II. Osztályának Közleményei 1952. 70. és 87.; uő.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása II. In: MTA II. Osztályának Közleményei 1953. 90–1.
64. Theiner I. 205.; Udvardy J.: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. 137.
65. Árpád-kori új okmánytár I. Szerk. Wenzel G. Pest, 1860. (a továbbiakban:) 202–4.

66. 1231 Theiner I. 97–9.; 1232 Theiner I. 102–3.; 1234 Theiner I. 125–6.; 1236 Theiner I. 146–7., 147., 148. és 149.;
67. Theiner I. 148–9.
68. Bunyitay V.: A váradi püspökség története I. Nagyvárad, 1883. 99–100.
69. Theiner I. 102–3. és 125–6.
70. Vajay 398–9.
71. RA. 275.; Wertner 44–5.; Vajay 402.
72. 1229–30 fordulóján: 1230. február 13-án Burgundiában ad ki oklevelet Bertalan, Recueil des chartes de l' abbaye de Cluny. Ed. Bruel, A. Paris, 1903. (a továbbiakban: Bruel) VI. (1211–1300) 4589.; 1231 júliusában és 1232 februárjában magyarországi ügyekben látjuk Bertalant, Theiner I. 97–9. és 102–3.; 1232–33 fordulóján: 1233. február 20-án Barcelonában ad ki oklevelet, Thallóczy 578–9.; 1234 júniusában ismét magyarországi ügyekben tevékenykedik a püspök, Theiner I. 125–6.; 1234–5 fordulóján: 1234-ben Clunyben ad ki oklevelet, F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664., 1235. február 8-án újból Clunyben találjuk, Bruel VI. 4669. 1235 tavaszán, nyár elején Asselicus de Gvdal és Peregrinus de Bolas aragón követekkel visszatért Magyarországra és a házassági szerződés kiadása (Thalóczy 583.) után 1235 nyarán visszaindultak, majd 1235. szeptember 8-án újra Barcelonában voltak, Thalóczy 586.
73. Thalóczy 580.; Mályusz E.: A magyar medicvisztika forráskérdései. (a továbbiakban: Mályusz 1967.) In: Levéltári Közlemények 38. (1967) 9.
74. Thalóczy 578–9.; 1234-re teszi az oklevél keltét Kropf L.: Árpádházi Jolán Aragon királynéja. In: Századok 31. (1897) 221–3., és Vajay 403. 37. jegyzet.
75. Thalóczy 583.; RA. 537.
76. Theiner I. 133.; Jolánta királyné 1251. október 8-án kelt végrendeletében megemlékezik a magyarországi követeléseiről és megnevezi a pécsi püspököt, mint aki igazolhatja azok jogosságát. Brachfeld F. Olivér: Árpád-házi Jolánta, Aragonia királynéja. Szegecd, 1993. (a továbbiakban: Brachfeld) 60.
77. Brachfeld 33.
78. Vajay 402.
79. Bruel VI. 4589.; Burgundiában a 13. században húsvét volt az évkezdés, így az "Actum anno Domini M° CC° XX° nono, die mercurii proxima post octavas Purificationis beate Marie" keltezés helyes feloldása 1230. február 13., szerda; Ginzl, F. K.: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III. Leipzig, 1914. 158. és Szentpétery I.: A kronológia kézikönyve. Budapest, 1985. 34.
80. Bruel VI. 4604.
81. Koller J.: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posinii, 1782. 78.; F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664.
82. Bruel VI. 4669., Duby 487.
83. Mályusz 1967. 9–10.; Figyelemre méltó, hogy az Aranybulla 1231-es megújításának 23. pontja is említ olyan Magyarországra érkező idegeneket, akik nem akarnak itt letelepedni, de méltóságra emelkednek és kiviszik az országból a gazdagságot.
84. AUO. X. 107.; AUO. XII. 578–9.; Koszta L.: A pécsi székeskáptalan Árpád-kori hiteles helyi tevékenységének kiadatlan oklevelei. In: Baranyai Helytörténetírás 1989. 6. és 10. okl.
85. Bruel VI. 4820.

86. Ballesteros y Beretta, A.: Geschichte Spaniens. München–Berlin, 1943. 88. és 116–7.; Brachfeld 25. és 29.
87. Theiner I. 131–2.
88. Almási T.: Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hervenedik születésnapjára. Szeged, 1990. 60.
89. Dictionnaire 81–3.
90. Smícklas IV. 48.
91. SRH. II. 571.
92. Spalatói Tamás: Historia Salonitana. In: Scriptorum rerum Hungaricarum III. Ed. Schwandtner, J. G. Bécs, 1748. (a továbbiakban: Schwandtner III.) 611.
93. AUO. VII. 273.
94. Árpád-kori levelek 153–4.
95. Schwandtner III. 624–6.; F. IV/1. 319–22.; Pauler II. 210.
96. Wolter, H. – Holstein, H.: Lyon I. – Lyon II. (Geschichte der ökumenischen Konzilien Bd. VII.) Mainz, 1972. (a továbbiakban: Lyon I.) 312.
97. Hefele, C–J.: Conciliengeschichte V. Freiburg, 1863. (a továbbiakban: Hefele V.) 985.; Jedin, H.: Kleine Konziliengeschichte. Freiburg, 1981. 50–2.
98. Ullmann, W.: Kurze Geschichte des Papsttums im Mittelalter. Berlin–New York, 1978. 227.
99. Hefele V. 989.; Lyon I. 106–8. és 134–7.
100. Mansi, J. D.: Sacrum conciliorum XXIII. Velence, 1779. (a továbbiakban: Mansi XXIII.) 627–8.
101. Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. Budapest, 1901. (a továbbiakban: Fraknói) 66.; Lyon I. 41. 65. jegyzet, de nem forrásra, hanem Hóman B.: Geschichte des Ungarischen Mittelalters II. Berlin, 1943. 142. munkájára hivatkozik.
102. Györffy Gy.: Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Budapest, 1986. 46–7.
103. Mansi XXIII. 633.; Hefele V. 982–3.; Lexikon für Theologie und Kirche VI. Freiburg, 1961. 1251.
104. Mansi XXIII. 633.
105. Fraknói 67.; Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett “tatárlevele”. (a továbbiakban: Senga Toru) In: Századok: 121. (1987) 594–5.
106. F. IV/1. 298.; F. IV/2. 218.; a keltezetlen leveleket több időpontra datálták már, s ebből következőleg Bertalan követjárását is 1243 és 1250 között számos időpontra helyezték, pl. 1243–4-re Pauler II. 209.; legújabban Senga Toru foglalkozott az oklevelekkel és javasolja az 1247-es, esetleg az 1248-as keltezésüket, Senga Toru 604–9.;
107. A püspök távollétét bizonyítja, hogy a pécsi káptalan 1249 márciusában egy, a szentszéki bíraskodás alá tartozó házassági ügyben saját maga hoz ítéletet az illetékes Bertalan helyett („auctoritate domini nostri episcopi, qua fungimur in hac parte”) AUO. II. 210. IV. Ince pápa 1244. december 2-án érkezett meg Lyonba és 1251. április 19-én tért vissza Itáliába, Genován keresztül Perugiába. Lyon I. 312–313.
- 107a. A püspököknek hivatalukról való lemondását (resignatio) csak a pápa engedélyezhette, ok leggyakrabban az idős kor volt. Ganzner 23.

108. F. IV/2. 95.; RA. 949.
109. Runcimann, S.: Geschichte der Kreuzzüge III. München, 1960. 262–3.; Vajay 402.
110. Theiner I. 219–20.
111. Statisztikai számítások szerint a korban az embereknek csak 10%-a élte meg ezt az életkort, és az ilyen idős kort elértek várható átlagos élettartama már csak 6.5 év volt, a 70. évüket pedig csak 3.5%-a élte meg. Acsádi Gy.: A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–1964. 22.; Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte II. Hrsg. v. van Houtte, J. A. Stuttgart, 1980. 22.
112. F. III/2. 417. és Bruel VI. 4664.
113. AUO. XI. 395.
114. Theiner I. 218.
115. Achillés 1251. november 24-én szerepel utoljára, Smiciklas IV. 467., RA. 960.
116. AUO. VII. 342., RA. 973.
117. Theiner I. 218.
118. Theiner I. 219.
119. Theiner I. 119–20.
120. Theiner I. 218.
121. Kisbán 15–18.; Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés. In: Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981. 64.
122. Bruel VI. 4604. és 4669.; F. III/2. 417.
123. Theiner I. 218.
124. A királyi tanács nyelvhasználatáról nincs információnk, de sejthető, hogy a megbeszélések a világi előkelők miatt jobbra magyarul folytak. Jánosi Mónika: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 96 Szeged, 1992. 8. Ezt támasztják alá a külföldi (angol) analógiák is, amelyek azt mutatják, hogy elsősorban az egyházat érintő ügyeknél használták kizárólag a latin nyelvet, a világi kormányzásban a latint csak szükségből alkalmazták, ha a népnyelv valamilyen okból nem volt megfelelő. Richter 1976. 50. és Richter 1979. 55. Olyan esetekben, amikor a király környezetében, az uralkodó döntéseire befolyással bírók körében megszaporodnak az idegen származásúak, a nyelvi nehézségek is a hazai és a idegen származásúak elkülönülését erősítik, különösen a latinul nem tudó világi előkelők esetében. Kommunikációs problémák – az elsődlegesen hatalmi indíttatású tényezők mellett – jelentősen hozzájárulhattak a világi arisztokrácián belüli ellentétek kiéleződéséhez. Ez figyelhető meg II. András uralkodásának első szakaszában is. Az uralkodó rétegek szintjén a 13. század elején megjelenő idegenellenességre és az erősödő magyar öntudatra legutóbb Kristó Gyula hívta fel a figyelmet. Kristó Gy.: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. In: Irodalomtörténeti Közlemények 94 (1990) 432–436.
125. Schwandtner III. 624–6.
126. Nagymartoni Simon idegen származását szinte mindig kihangsúlyozták: latinusnak mondják 1220-ban RA. 567., 1225-ben RA. 538., 1234-ben RA. 528.; aragóniainak említik 1228-ban RA. 443.; spanyolnak (Yspanus) 1243-ban RA. 731 és 746.

LÁSZLÓ KOSZTA

*Ein hoher Geistlicher französischer Abstammung im Ungarn
des 13. Jahrhunderts. Der Pécsér (Fünfkirchner) Bischof Bertalan
(Bartholomäus) (1219–1251)*

Bischof Bertalan wurde um 1189 im burgundischen Mâcon geboren und entstammte einer der führenden Familien der Region, der Familie Gros, die ihren Stammsitz auf der Burg Brancion hatte. Bertalan schloß sich früh den Kreuzfahrern an und lebte 1204–1216 am Hof des Kaisers von Konstantinopel. Der französische Kleriker kam mit dem Gefolge von Jolanta Courtenay, der zweiten Frau von András II. nach Ungarn, wo er dank der königlichen Unterstützung in Kürze zum Pécsér Bischof gewählt wurde. In seine Amtszeit fällt die Erstärkung des Domkapitels. Bertalan versammelte die in den umliegenden Bergen lebenden Einsiedler und gründete für sie am Öröghegy das Kloster St. Bartholomäus und ließ zu Ehren des Heiligen Bartholomäus in der Stadt auch eine neue Pfarre errichten. Bischof Bertalan nahm zusammen mit anderen kirchlichen Würdenträgern französischer Abstammung ebenfalls an der Mission im Kumanenland teil. Der Bischof war ein Repräsentant jenes hohen Geistlichen ausländischer Abstammung, der dadurch, daß er keine Verwandtschaft im Land hatte, ausschließlich die Interessen seiner Diözese und seines Herrschers vertrat und nicht an den Parteikämpfen der Aristokratie teil hatte. Bertalan erhielt des öfteren Aufträge diplomatischer Natur von András II. und später von Béla IV. Viermal ging er nach Aragonien wegen der Eheschließung zwischen Jolanta, der Tochter von András II., und dem Herrscher Aragoniens, nach dem Tatarensturm suchte er den Papst in Lyon auf, und er war es, der Innozenz IV. den sog. Tatarenbrief von Béla IV. übergab. Die Reisen ermöglichten ihm Besuche in der Heimat und großzügige Donationen für das mit seiner Familie in engem Kontakt stehende Kloster in Cluny. Bei einem seiner Aufenthalte in Frankreich faßte er schließlich den Entschluß, auf das Bischofsamt in Pécs zu verzichten und in die Heimat zurückzukehren. So kam es auch, daß er sich in Cluny eine Grabstätte aussuchte. Bertalan verzichtete offiziell 1251 in Lyon vor dem Papst auf das Bischofsamt und Innozenz IV. erkannte ihm 200 Mark Rente aus den Einkünften des Pécsér Bistums zu. Das letzte Mal hören wir von Bertalan im Jahre 1253, als er sich beim Papst in Assisi wegen der ausgebliebenen Rente beschwert.

LÁSZLÓ KOSZTA

A prelate of French origin in 13th century Hungary
Bartholomew Bishop of Pécs (1219–1251)

Bishop Bartholomew (Bertalan) was born around 1189 in Mâcon, Burgundy, in one of the leading families of the country, the Gros family, whose central fortress was Brancion. He joined the crusaders as a young man and between 1204 and 1216 lived in Constantinople, very close to the imperial court. The French cleric came to Hungary as a member of the retinue of Yolande of Courtenay, second wife of King Andrew II of Hungary, and was soon elected bishop of Pécs thanks to the support of the king. The cathedral chapter strengthened during his years as bishop. Gathering all the hermits who lived in the hills around his town of residence, he founded the monastery of St. James for them on Öröghegy, a nearby hill, and he also founded a new parish in Pécs in honour of St. Bartholomew, his favourite saint. Joining his French fellow bishops, he participated in the mission to Cumania as well. The bishop represented the type of prelate of foreign origin who, not having relatives in his new homeland, worked nearly exclusively for the interests of his diocese and his sovereign and did not take part in the party struggles of the aristocracy either. Bartholomew was often charged with diplomatic missions by Kings Andrew II and then Béla IV. He visited Aragon four times working on the marriage of Andrew's daughter Yolande to the king of Aragon, then after the Tartar invasion he went to the Pope in Lyon and delivered King Béla's so-called Tartar letter to Innocent IV. These diplomatic trips allowed him to visit his native land and to make rich endowments for the monastery of Cluny, which maintained close connections with his family. It was on one of these trips that he decided to give up towards the end of his life his position as bishop of Pécs and return to his native land. In this spirit he even chose a burial place for himself in Cluny. In 1251 Bartholomew resigned his his years as bishop, Innocent IV giving him 200 marks per annum from the revenues of the bishopric of Pécs. The last piece of information concerning Bartholomew comes from 1253 when he protested with the Pope in Assisi for the allowance he had failed to receive.

STANISŁAW SROKA

Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon

*Boleszló esztergomi érsek
(1321–1328)*

A 14. században rendkívül élénkek voltak a lengyel-magyar kapcsolatok, különösen 1320 után, amikor Károly Róbert lengyel hercegnőt, Łokietek (Rófnyi) Ulászló leányát, Erzsébetet vette feleségül. A lengyel hercegnővel Budára érkező kísérettel számosan jöttek közelebbi és távolabbi rokonai, akik Erzsébet révén gyors karrierben reménykedtek. Ahogyan a lengyel-magyar kapcsolatok kutatója, Jan Dąbrowski, lengyel történész írta: „Erzsébet udvarában megjelentek rokonai, a Piastok, mégpedig főként a sziléziai ágából, akik számára Magyarország „sui generis” az ígéret földje volt, ahová méltóságok és a dicsőség reményében igyekeztek.”¹ Néhányan közülük magas tisztségekre tettek szert, mind tanulmányom hőse is, a sziléziai Piastok ágáról származó Boleszló, Toszek-i herceg, Bytom-Kozielski Kázmér fia, aki az 1321–1328-as években esztergomi érsek volt.² Nem csekély szerepet játszott viszont e kapcsolatok megteremtésében a század elején Mária Bytom-i hercegnő, Károly Róbert első felesége*, Boleszló nővére³. Mária jelenléte (Łokietek Erzsébet mellett) bizonyára döntő szerepet játszott abban, hogy Bytom-i Kázmér fia Szent István országában működhetett.

Boleszló születésének dátumát sajnos nem őrizték meg napjainkig fennmaradt források. A herceg születési idejének legpontosabb megközelítését K. Jasiński lengyel történész adta meg, aki felhívta a figyelmet Boleszló vallomására a krakkói püspök, Jan Muskata ellen Jakub Świnka érsek által indított perben. Ebből a vallomásból kitűnik, hogy Boleszló ekkor (1294-ben) már krakkói kanonok volt, mint a későbbi forrásokból ismeretes, skolasztikus. Amennyiben már ekkor részt vett a püspök (Jan Muskata) megválasztásában, nem lehetett pár éves gyermek, hanem legalább 15–16 évesnek kellett lennie, tehát legkésőbb 1278 táján született.⁴

Boleszló 1321-es érsekké választása előtt már korábban néhány kisebb egyházi beneficium birtokosa volt. Az említett krakkói skolasztikus cím mellett boroszlói (wrocławwi) kanonok is volt, illetve a Toszek-i hercegi hatalmat is gyakorolta, melyet apja még életében adott át neki.⁵ Rendkívül megkapó probléma Boleszló képzettségének, nevezetesen olaszországi tanulmányainak kérdése. Pór Antal vezette be a szakirodalomba azt a nézetet⁶ – amely azután alaposan gyökeret vert a magyar historiográfiában⁷ –, hogy az a bizonyos Boleszló, opolei prépost, aki a páduai egyetem 1308. május 8-i irataiban szerepel, mint az ultramontánusok rektora⁸, azonos a későbbi esztergomi érsekkel, aki ugyanezt a nevet viselte. Erre a felvetésre alapozva vonultat fel a magyar

* Lásd Stanisław Sroka és Kristó Gyula cikkét számunk 187. és 194. oldalán

történész különböző adatokat, de azok közül nem mindegyik állja meg helyét. Minden bizonnyal téves az a feltevés, hogy Boleszló a pápával való ismeretségét kihasználva kapta meg az egyházfőtől a krakkói skolasztikus címet. Ezt ugyanis, amint már említettem, legkésőbb 1294-től, tehát évekkel a feltételezett olaszországi tanulmányai előtt viselte. Hasonlóképpen egy kissé értelmetlen, hogy az opolei prépostot, a páduai ultramontánusok rektorát a 14. század elején kizárólag a korabeli sziléziai Piastok között keresi, hiszen nem csupán fejedelmi származású személyek nyerhették el a rektor címet. Pór legfőbb bizonyítéka feltevésének igazolására az a tény, hogy Boleszló 1322-ben Károly Róbert király követeként Velencében járt a dalmát városok ügyében. Károly Róbert valószínűleg abból a megfontolásból bízta meg ezzel a feladattal az akkori esztergomi érseket, hogy az ismerte az olasz nyelvet és az ottani viszonyokat, ugyanis ifjú korában néhány esztendő Olaszországban töltött a páduai egyetem diákjaként. De ezt az elképzelést semmilyen jelenleg rendelkezésre álló forrással nem erősíthetjük meg. Úgy gondolom azonban, hogy nem szabad teljesen elvetnünk Pór Antalnak ezeket a feltételezéseit, meggyőződésem szerint ugyanis alátámasztja azokat még egy másik, a szakirodalomban eddig figyelmen kívül hagyott utalás: nevezetesen XXII. János pápa 1321. október 2-i keltezésű bullájának egy részlete, amelyben Boleszlónak adományozza az esztergomi érsekséget.⁹ A választott erényei között a pápa nemcsak magas származását, a káptalan támogató véleményét sorolja fel, de kiemeli „litterarum scientiam”, ami minden valószínűség szerint az újonnan kinevezett érsek egyetemi képzettségére utal. Pór Antal feltételezését tehát egy nagy valószínűségű hipotézisnek kell tekintenünk.¹⁰

A következőkben arra kell, hogy rátérjünk Boleszló esztergomi érsekké választásának leírására, amely elődje, Tamás érsek 1321 januárjában bekövetkezett halála után zajlott le.¹¹ Ennek körülményeiről abból a Boleszlónak címzett 1321 október keltezésű pápa bullából értesülhetünk, amelyben az egyházfő az említett egyházmegye élére helyezi Boleszlót.¹² Közvetlenül Tamás halála után a prépost és az esztergomi káptalan gyűlésre hívja össze a kanonokat egy bizonyos – a bullában közelebbről meg nem jelölt – napra, hogy megválasszák utódját. Ez az időpont a pápai legátus, Gentilis által 1309-ben Magyarország számára kiadott statútumának értelmében nem léphette túl az elhalálozás utáni három hónapot.¹³ Azt, hogy Boleszló esetében ez a kánoni követelmény teljesült, az említett bulla szövegén kívül bizonyítja Ivánka váradi püspök oklevele is 1321. április 14-ről.¹⁴ A választásra összegyűlt kanonokok különböző vitákat követően – amelyeknek oka az idegen dinasztiaiból származó, de egyúttal Károly Róbert és különösen a király harmadik felesége, Łokietek Erzsébet által hevesen támogatott jelölt személye volt¹⁵ – végül a kanonokok „per viam compromissi” megválasztották Boleszlót esztergomi érsekké. A káptalan egyúttal külön delegátusokat küldött a pápához, akiknek feladata az volt, hogy közbenjárjanak a választáson hozott határozat megerősítése érdekében. Közöttük volt az esztergomi székesegyház prépostja, Gyermek (Puer dictus) Teofil.¹⁶ Bár a pápa semmilyen formális kifogást nem emelt az új jelölt személye ellen, mégsem erősítette meg méltóságában, mivel a Szentszéknél való személyes megjelenésére várt. Boleszló azért nem jelent meg Avignonban, mert ekkor volt Károly Róbert elsőszülött

fiának a keresztelője, aki nem sokkal korábban látta meg a napvilágot.¹⁷ A fenti követelmény teljesítésének kötelezettsége – vagyis a Szentatya színe előtti személyes megjelenés a választást követően – III. Miklós alkotmányából következett, aki XXII. János elődje volt a pápai trónon.¹⁸ Azonban figyelembe véve azokat a hátrányokat, amelyek a megüresedett beneficium hosszabb ideig tartó betöltetlenségéből következnek,¹⁹ a pápa úgy döntött, hogy beiktatja Boleszlót az esztergomi érseki hivatalba. A döntésről szóló bullát 1321 október másodikai keltezéssel adták ki.²⁰ Ugyanezzel a dátummal kiállított levelében a pápa értesítette döntéséről Károly Róbertet.²¹ Az újonnan megválasztott esztergomi érsek csak ekkor utazott el Avignonba, ahol 1321 decemberében egy sor bullát kapott a katolikus egyházfőtől, amelyek személyét és a vezetése alá helyezett egyházmegyét érintették.²² Elsőként december 5-én tájékoztatja Boleszlót, hogy Porto Berengár Fredoli²³ bíborosnak javasolta püspökké szentelését.²⁴ Napóleon Orsini bíborossal²⁵ a Szt. Adorján diakónussal elküldi számára az érseki palliumot „insigne videlicet pontificalis officii”, amelyet „intra ecclesiam” ajánl használni, kizárólag azokon a napokon, „qui expressi in ipsius ecclesie privilegiis continentur”.²⁶ Három napra rá, december 8-án negyven napos feloldozásban részesíti mindazokat a hívőket, akik az érseki misén részt vesznek, de csak abban az esetben, ha a palliumot az érsek viseli, illetve a népnek ígét hirdetnek. Az ige hirdetést viszont már pap is végezheti.²⁷ Következő bullájában a pápa közli, hogy Boleszló leveléből értesült az esztergomi egyházmegyében élő tanult személyekről (persone litterate), akiknek törvénytelen származása lehetetlenné teszi, hogy őket Isten szolgálatára felszenteljék. A katolikus egyházfő engedélyezi Boleszló érseknek, hogy tíz ilyen személynek diszpenzációt adjon a törvénytelen származás alól.²⁸ Arra is felhatalmazta a pápa az érseket, hogy tíz kiválasztott egyházi vagy világi személyt – akiket különböző bűncselekmények elkövetése miatt közösítettek ki – feloldozzon az excommunicatio alól, amennyiben bűneikért vezekelnek és a megkárosítottaknak elégtételt nyújtanak.²⁹ XXII. János ugyanezen a napon konservátorokat is kinevezett az esztergomi érsekségben.³⁰ Boleszló, az esztergomi érseki hivatalban XXII. János által megerősített sziléziai herceg kötelezettséget vállalt 2000 aranyforint kifizetésére, mint úgynevezett servitium commune, azaz a beneficium címéért a 14. században már kötelező fizetség.³¹ Ugyanabban a században alakult ki az a szabály is, hogy az adott javadalmak éves jövedelmének egyharmadából a pápa részesült. A kötelezettség alóli kibúvást jelentősen megkönnyítette, hogy lehetőség volt a servitium részletekben történő fizetésére.³² A servitium commune részletfizetési lehetőségét Boleszló érsek is kihasználta, és 1322. június 10-én a jelzett számlára átutalt 200 aranyforintnyi összeget. A fennmaradó részt 1323. július 18. előtt fizette be, ugyanis ezen a napon kapta meg Boleszló az absolutiot, ami igazolta, hogy befizette a deklarált servitium teljes összegét.³³

Boleszló herceg kezébe véve az esztergomi egyházmegye kormányzását egyúttal elvesztette a krakkói és a boroszlói egyházkerületben viselt méltóságait, viszont továbbra is megtartotta a Toszek-i hercegi címet. XXII. János pápa már 1321. december 15-én odaadományozta a megüresedett krakkói skolasztikus hivatalt Boleszló unokafivérének, Jánosnak, Ulászló

(Władisław) oswiecimi herceg fiának. Ő azonban nem sokáig foglalta el ezt a helyet, mert már 1327-ben lemondott címéről és megházasodott.³⁴

Az esztergomi érseki szék elfoglalása után Boleszló kinevezte két vikáriusát Ladomér esztergomi prépost és Miklós nyitrai főesperes személyében.³⁵ A kancellária irányítását János boszniai prépostra bízta, aki egyúttal esztergomi kanonok is volt. Az ő feladata volt az érseki birtokok gondozása is.³⁶ Később, amikor a szepesi káptalan ugyanezt a Jánost préposttá választotta, Boleszló a Szepesség fővikáriusává tette.³⁷ Az esztergomi metropolitai hivatalba kerülve³⁸ Boleszló kettőzött energiával látott hozzá az egykor jogtalanul eltulajdonított egyházi vagyon visszaszerzéséhez. Elsőként a Moson vármegyéhez tartozó Nezsider községet kísérelte meg visszatéríteni az érsekség birtokába, amelyet akkoriban Szombathelynek neveztek.

IV. László király adományozta a helységet annak idején egyik hívének hűséges szolgálatá jutalmaképpen. Tőle vette meg a birtokot Habsburg Ágnes királyné, III. Endre felesége. A király halála után a királyné a Szent Adalbertől elnevezett esztergomi székesegyháznak adományozta Szombathelyt, örök alamizsnaképpen ura lelkiüdvéért. Kikötötte azonban, hogy csak az ő halála után válhat az említett helység az esztergomi székesegyház teljes jogú birtokává. Időközben azonban az Árpád-ház kihalása után a magyar koronáért rivalizáló Vencel cseh király támadást intézett az esztergomi vár és a székesegyház ellen, és ennek a zűrzavarnak a során az oklevelek eltűntek³⁹, illetve a támadók feltehetően magukkal vitték azokat. Ágnes királyné az esztergomi székesegyházra ruházta a birtokot. A magyar trónon megerősödött király, Károly Róbert nagyszabású akciót kezdett a király birtokok visszaszerzésére, amelyek a múltban törvénytelenül idegen kézbe kerültek. Szerencsétlen sorsra jutott az esztergomi székesegyház, mivel nem tudta felmutatni a Szombathely birtokára vonatkozó okleveleit, így az elveszett számára, a király lefoglalta, annak ellenére, hogy az ügyben még XXII. János pápa is közbenjárt.⁴⁰ Boleszló érsek azonban, akinek nagy tervei voltak, nem csüggedt, és tekintettel arra, hogy Ágnes királyné még az élők sorában volt⁴¹, megkérte, hogy erősítse meg egykori adományát, amellyel az esztergomi székesegyháznak juttatta Szombathelyt. A királynénak a kérdést érintő válaszlevele 1322. január 19-én kelt.⁴² Ez azonban nem hozott kellő eredményt, és Szombathely nem került vissza az esztergomi székesegyház tulajdonába. Boleszlónak a múltban elvesztett birtokok visszaszerzésére irányuló első erőfeszítése tehát kudarcot vallott, de mindez nem ingatta meg az érsek meggyőződését ezirányú ténykedésének szükségességében. Sikerült is néhány hasonló, az érsekségtől elszakadt birtokot visszacsatolnia az egyházi javadalmakhoz. Így történt ez a Gömör vármegyei Rozsnyóbánya esetében is, amelyet Károly Róbert király 1323-ban visszatadott az esztergomi érsekség tulajdonába.⁴³ Boleszló előrelátásának köszönhetően alig hétesztendő kormányzása során az érsekség olyan birtokokkal gyarapodott, mint Vága, Szilincs és Túrnye.⁴⁴ E két utóbbi helység visszaszerzése bizonyos mértékig Károly Róbert királynak elsőszülött fia, Károly elhunyt feletti gyászának köszönhető. Ekkor ugyanis a király ígéretet tett, hogy országában az összes egyháznak visszatéríti bárki által korábban elfoglalt birtokait.⁴⁵ A Szilincs és Túrnye visszatérítését tartalmazó királyi oklevél 1323. június 5-én kelt,⁴⁶

tehát a Károly 1321-ben bekövetkezett halála után tett ígéret nem volt üres frázis, a király igyekezett azt megtartani.

Az elszakított birtokok visszaszerzése mellett Boleszló érsek az érsekség vagyonát új birtoktestek vásárlásával is gyarapítani törekedett. Már 1321-ben, alig négy nappal a pápai megerősítést követően Boleszló megvásárolta egy bizonyos Rosd-nembéli Mikócától ötven márka ezüstért az Esztergom vármegyében lévő Csév községet.⁴⁷ Mikóca azzal, hogy az érsekségnek, illetve a káptalannak eladta ezt a birtokát, bizonyos mértékben elégtételt akart adni az említett káptalannak azért, hogy annak idején Kesztlőc faluban véletlenül megölte egyik jobbágját. Boleszló érseknek ezek a rábízott egyházmegye kormányzásában elért sikerei is hozzájárultak ahhoz, hogy a király Pozsega vármegye ispánjává nevezte ki, 1323-ban már ezzel a címmel szerepel.⁴⁸ Az, hogy Boleszlót ilyen méltóságra emelte a király, kétségkívül jutalom is volt az érsek azon politikai jellegű vállalkozásaiért, amelyekben az esztergomi egyházmegye kormányzásának első éveiben részt vett. Gondolok itt elsősorban arra a magas diplomáciai küldetésére – Velencébe –, amellyel Károly Róbert bízta meg az érseket 1322 tavaszán a dalmát városok ügyében.⁴⁹ Ugyanezen év őszén Károly Róbert társaságában látjuk Boleszló érseket a horvátországi hadjáratban,⁵⁰ 1323. április 8-án pedig más egyházi és világi méltóságokkal együtt a Péterváradon Károly Róbertnek az ausztriai herceggel kötött egyezményére tett esküt.⁵¹

A rendelkezésünkre álló források lehetővé teszik, hogy áttekintsük Boleszló egyházi tevékenységét, amely érseki ténykedésének kétségkívül fő területe volt. Tekintettel jelen írásom szűk kereteire, igyekszem a legfontosabb kezdeményezéseire irányítani a figyelmet. Nyilvánvalóan első helyen kell említeni az 1326. november 8-án Esztergomban összehívott provinciális zsinatot. Sajnos, nem maradt ránk egyetlen itt elfogadott statútum sem, és az egész zsinatról jóformán abból az egyetlen dokumentumból értesülhetünk, amelyet Dedek C. L. publikált a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötetében.⁵² Az oklevelet Miklós győri püspök, Csanád egri püspök és László pécsi püspök állította ki 1327. február 4-én, és megtudjuk belőle, hogy a zsinaton jelen volt az esztergomi érsekség összes suffraganeus püspöke, valamint egyes apátok, prépostok, illetve a káptalanok kiküldött képviselői. A zsinat során Henrik veszprémi püspök kijelentette, hogy néhány, időtlen idő óta az ő egyházkertületében lévő templomot Boleszló érsek továbbra is megszállva tart. Kérte tehát az egybegyűlt püspököket és a zsinat más résztvevőit, hogy igyekezzenek segítséget nyújtani számára az említett templomok visszaszerzésében, másként szólva, segítsenek megoldani a Boleszló érsek és suffraganeusai közötti vitát. Boleszló érsek ekkor azt a javaslatot tette, hogy a vitás felek állítsanak ki két-két képviselőt, akik felvonulthatják a kinyilvánított igényeket megalapozó megfelelő bizonyítékaikat. Amikor pedig Boleszló és Henrik veszprémi püspök kijelölt képviselői „in choro sancti Adalberti” áttekintették a kérdést érintő dokumentumokat, valamint meghozták a vitát eldöntő ítéletet, Boleszló szembeszegült ezzel a határozattal és a vita eldöntését egy héttel későbbre halasztotta, áttéve egyúttal a helyszínt Visegrádra. Ott a királyi tanács tagjainak jelenlétében kellett határozni a vitában. A zsinatra összegyűlt püspökök átvonultak tehát Esztergomból Visegrádra, abban

a reményben, hogy sikerül gyorsan pontot tenni e vizsály végére. Boleszló érsek azonban egészen 1327. január 20-ig elkerülte a püspöki kollégium előtti megjelenést. Ekkor pedig kijelentette, hogy a vitát megfelelő bírának kell eldönteniük, pápai bírakkal egyetemben.⁵³

1326-ban, amikor az előbbieken leírt zsinat lezajlott, Boleszló érsek egyházmegyei kötelezettségeinek keretében a Szepességbe látogatott. Ott tartózkodása során János szepesi prépostot bűnbocsánati joggal ruházta fel, saját prépostsága területén.⁵⁴ A magyar egyházfő szepességi látogatása minden bizonnyal kapcsolatban állt az esztergomi érsek és a krakkói püspök, Nanker között 1324-ben a podolini, gnézdai és lublói egyházi joghatóságért kirobbant vitával.⁵⁵ Nanker krakkói püspök panaszt tett a Szentszéknél, amelyben felrója, hogy Tamás érsek, majd az ő nyomán Boleszló, törvénytelen módon saját fennhatóságuk alá vonták a fent említett településeket és a krakkói püspököt megakadályozzák abban, hogy szabadon gyakorolja az egyházi jogszolgáltatást ezen a területen. XXII. János pápa 1324. június 15-én utasította Bertalant, a boroszlói egyházmegyében lévő Czarnowas helység közelében található premontrei kolostor rendfőnökét, hogy hívja össze a vitás feleket, vizsgálja ki az ügyet, és a tanúk kihallgatása után hozzon ítéletet.⁵⁶ Nanker püspök és Boleszló érsek a következő évben (1325-ben) kijelölték ügyészeiket, megtette ugyanezt 1326. április 8-án János szepesi prépost is.⁵⁷ A Bertalan bíró által kijelölt időpontban nem jelentek meg Boleszló érsek képviselői, ahogyan az esztergomi székesegyház részéről sem jöttek el. A pert csak az mozdította ki a holtpontról, hogy végső időpontot jelöltek ki a tárgyalásra és a tanúkihallgatásra. Úgy tűnt, a két fél hamarosan megegyezésre jut, és aláveti magát az ítéletnek. A per azonban félbeszakadt, mivel Boleszló esztergomi érsek 1328-ban meghalt, ahogyan meghalt a pápai bíró, Czarnowas-i Bertalan is. Csak néhány évvel Boleszló halála után – 1332-ben – született döntés ebben a perben. Az ítéletet Prot, szintén a Czarnowas-i premontrei kolostor rendfőnöke hozta 1332. február 12-én, aki pápai nomináció alapján teljesítette bírói kötelességét.⁵⁸ Döntésével a krakkói püspöknek ítélte az egyházi joghatóságot az egész vitás területen, az esztergomi érseket és a szepesi prépostot pedig örök hallgatásra és a térségben szedett összes jövedelmeik visszatérítésére kötelezte. Az ítélet ezenfelül utasította az esztergomi érseket, hogy a krakkói püspöknek térítse meg a 175 márkára taksált perköltséget. Az ítélet azonban papíron maradt, mivel a Podolin-Gnézda-Lubló térség elszakadt Lengyelországtól és magyar politikai fennhatóság alá került, így a területet – a megnyert per ellenére – nem sikerült a krakkói püspökséghez csatolni.⁵⁹

Boleszló számos oklevelét, amelyeket kisebb jelentőségű ügyekben állított ki, mint például kanonokok kinevezése, kisebb-nagyobb határviták eldöntése vagy különböző személyek és intézmények által benyújtott diplomák megerősítése, hely hiányában most nem tárgyalom. E fenti források kellő megvilágítást nyertek Pór Antal Boleszló-életrejtésében, amelyben a szerző főként ezeknek a kérdéseknek szentelte figyelmét.⁶⁰

Boleszló gondoskodása saját érsekségéről kifejeződött a ferences rendiek szélsőséges szárnyának, a fraticellik eltávolításában is.⁶¹ Pápai kinevezés alapján Boleszló volt a magyar pálos rend konzervátora is. Ezt a méltóságot a

kalocsai érsekkel és a székesfehérvári préposttal egyetemben gyakorolta.⁶² Boleszló sziléziai herceg esztergomi érsekként a középkori dinasztiák egyik jellegzetes képviselője volt, aki számára saját nemzetsége és elsősorban legközelebbi rokonainak érdeke gyakorta fontosabb volt a törvénytiszteletnél. Erre bizonyság a nyitrai püspöki hivatal betöltésének esete János püspök halála után.⁶³ Erről István, a nyitrai káptalan lektora számol be, aki 1328. május 1-jén állott a székesfehérvári káptalan elé Boleszló elleni panaszával.⁶⁴ János püspök halálát követően a nyitrai püspöki szék megüresedése után a káptalan elküldte képviselőit Károly Róbert királyhoz – István lektor, Sebestyén trencsényi főesperes, Pál gradnai főesperes és Pál kanonok személyében – abból a célból, hogy értesítsék a királyt a püspök elhunytának időpontjáról és kijárják az uralkodó engedélyét új püspök választásának lefolytatására. Sajnos a delegáltak nem jutottak el a királyhoz, mivel útközben Boleszló rajtaütött a küldöttségen, és az esztergomi várba zárta őket.⁶⁵ Ott azután a delegátusok jelenlétében Mieszko nevű öccsét Nyitra püspökévé nevezte ki. Ezt követően halálos fenyegetések közepette arra kényszerítette a káptalan képviselőit, hogy jelölését elfogadják. Hogy választását kellőképpen alátámassza, katonasággal elfoglalta a nyitrai püspöki székesegyházat és káptalant. A káptalan többi tagjától is kiereszkolta fenti döntésének elfogadását, a börtönbe taszított küldöttekhez hasonlóan megfenyegetvén őket is.⁶⁶ Mint tudjuk, a nyitrai káptalan tiltakozása eredménytelennek bizonyult, miután Mieszko a király és a királyné rokona lévén pápai megerősítést nyert és 1334-ig Nyitra püspöke volt, utána pedig Veszprémben működött tovább.⁶⁷

Boleszló esztergomi érsek 1328 decemberében halt meg, valószínűleg az ottani székesegyházban temették el.⁶⁸ Fennmaradt érseki pecsétjének néhány példánya, amelyeknek részletes leírása megtalálható a közelmúltban megjelent katalógusban: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján című kiadványban.⁶⁹

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a Piastok sziléziai ágából származó herceg, akit a király és a királyné támogatásával 1321-ben esztergomi érsekké választottak, jó gazdája és lelkipásztora volt egyházmegyéjének, még ha nem is nyeri el mindegyik vállalkozása teljes elismerésünket. Nem tartózkodott a politikai életben való részvételtől sem, de az ő idejében a szokásoknak megfelelően a politikai tevékenység beletartozott az egyházi hierarchia magas rangú képviselőinek hatáskörébe.

Jegyzetek

1. Dąbrowski, J.: *Elżbieta Lokietkówna 1305–1380*. Kraków, 1914. 23.
2. Pór Antal: *Boleszló herceg, esztergomi érsek (1321–1328)*. Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyvei. III. k. Esztergom, 1900. 3–45. (a továbbiakban: Pór 1900)
3. Sroka, Stanisław: *Piastówna śląska Maria, królową Węgier* (sajtó alatt)

4. Jasiński, Kazimierz: *Rodowód Piastów Śląskich*. 3. k. Wrocław, 1977. 45. (a továbbiakban: Jasiński)
5. Jasiński 45–46.
6. Pór 1900. 5.
7. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (továbbiakban: MES). III. k. Ed. Dedek Crescens Lajos: *Strigonii* 1924. X–XI.; A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmások-gyűjteménye alapján. Szerkesztette: Bodor Imre. Budapest, 1984. 22.
8. *Monumenti della Università di Padova (1222–1318)*, raccolti dal Gloria A. III. Venezia, 1884. 65.: „Boslaio preposito Oppoliensis rectore ultramontanorum”.
9. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Ed. Theiner, Augustino. (továbbiakban: Theiner). I. k. Romae, 1859. 717. sz. 472.
10. Boleszkó krakkói skolasztikus nem szerepelteti jegyzékében a krakkói papság között, akiknek egyházi méltóságuknál fogva megfelelő intellektuális képzettségük kellett hogy legyen Ožóg, Krzysztof: *Kultura umysłowa w Krakowie w XIV wieku*. Środowisko duchowieństwa świeckiego. Wrocław, 1987. II. melléklet. A tizennegyedik századi skolasztikusokról írva azonban megjegyzi, hogy Boleszlónak megfelelő végzettsége kellett hogy legyen, „hiszen születésétől fogva az egyházi rendbe szánták” (31. old.) Pór Antal nézetét nem vette figyelembe, mivel nem ismerte.
11. Pór Antal: II. Tamás mester esztergomi érsek. *Szent-István-Társulat Almanachja*, 1889.
12. Theiner I. k. 717. sz. 472.
13. *Acta legationis cardinalis Gentilis*. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. In: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, series prima. II. k. Budapest, 1885. 292.: „Sacris canonibus novimus esse cautum, quod ultra tres menses vacare non debeant ecclesiae cathedralis, ne propter defectum pastoris dominicum gregem lupus rapax imadat, et viduata ecclesia in suis facultatibus grave dispendium patiatur”.
14. Ivánka püspök kéri Boleszlót (*Venerabili in Christo patri domino B. dei gracia Strigoniensis ecclesie archielecto eiusdemque loci comiti perpetuo amico suo reuerentissimo*), hogy erősítse meg elődje, Tamás oklevelét, amelyben a püspök rokonát, egy bizonyos Pétert Nagyszőlős és Ugocsa plébánosává teszi. Mooyer, E. F. adta ki: *Oklevéli adalékok Magyarország régebbi történetéhez*. Magyar Történelmi Tár, 6. (1859.) 185–190. Az oklevélen látható dátum: „Varadini feria tertia proxima ante festum sancte Elene regine”, azaz május 19., ennek ellenére a kiadó egyetlen szó magyarázat nélkül április 14-ét adja meg a diploma kiállítása idejeként. Csak Pór Antal (1900. 7. old. 1. jegyzet) tisztázta, honnan származik ez az áprilisi dátum. A diploma keltezésében használt Szt. Heléna ünnepét Magyarországon nemcsak május 19-én, hanem április 15-én is tartották (Knauz Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva*, Budapest, 1876. 196.). Ivánka oklevele éppen az áprilisi ünnepre utal. Dedek, C. L. a MES III. kötetének kiadója feltehetően nem ismerte Pór Antal megjegyzését, mert oklevélgyűjteményében Ivánka diplomája egyetlen szó kommentár nélkül május 19-i dátummal szerepel (1. sz. 1. old.). A János néven is említett Ivánka püspök rövid életrajza Bunyitay V.: *A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig c. munkájában* található. In: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I. k. Nagyvárad, 1883. 166–170.
15. *Łokietek Erzsébetnek – a Piast dinasztia tagjának – támogatása nyilvánvaló, Károly Róbert pedig sógora volt Boleszlónak, hiszen a magyar király első felesége, Mária, Boleszló nővére volt.*
16. Pór 1900. 7. old. 2. jegyzet

17. Pór 1900. 7–8.; Schmitth, M.: Archi-episcopi Strigonienses compendio dati, ac festis honoribus celsissimi, et Reverendissimi sacri Romani Imperii Principis, domini, domini Nicolai e comitibus Csaki de Keresztszeg. Tyrnaviae, 1752. 56. (a továbbiakban: Schmitth)
18. Erre emlékeztette XXII. János pápa Boleszlót a hozzá intézett bullában. Theiner I. k. 717. sz. 472.: „iuxta tenorem constitutionis... Nicolai Pape III, predecessoris nostri super hoc edite”.
19. Theinor uo. „Postmodum autem attanta meditatione pensantes dispendia, que proveniunt ex vacatione longinqua ecclesiis pastoribus viduatis”.
20. Lásd 9. számú jegyzetet. Egyidejűleg a pápa értesíti az esztergomi prépostot és a káptalant, az esztergomi papságot, az egyházmegye hívóit, az esztergomi székesegyház hűbéreseit valamint az esztergomi érsekségnek alárendelt összes püspököt.
21. Theiner I. k. 718. sz. 473.
22. Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. I. k. (1000–1417) Budapest, 1901. 146.
23. Eubel, C.: Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. I. k. Monasterii 1898. 14. 427. (a továbbiakban: Eubel)
24. Theiner I. k. 720. sz. 474.
25. Eubel I. k. 11.
26. Theiner I. k. 721. sz. 474.
27. Theiner I. k. 726. sz. 476.; Pór 1900. 8. helytelenül értelmezi a bulla tartalmát, amikor azt írja, hogy bűnbocsánatban részesülnek azok is, akik Boleszló prédikációját hallgatják, hiszen itt az érseknek az ünnepi miséken való személyes részvételéről van szó, amelyeken Boleszló a palliumot viseli, az igehirdetést azonban „sive per te (azaz Boleszló- S. S.) sive per alium” tarthatja.
28. Theiner I. k. 724. sz. 475.
29. Theiner I. k. 725. sz. 475.
30. Ezek voltak: Ágoston, zágrábi püspök, III. Miklós, pannonhalmi apát, valamint János székesfehérvári prépost. Theiner I. k. 728. sz. 476–478.; A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, II. k. 2. rész, kiadta: Sörös Pongrácz, Budapest, 1903. 53.
31. Die Einnahmen der Apostolischen Kammer unter Johann XXII. Hrsg. Göller, E. (továbbiakban: Göller) Paderborn, 1910. (Vatikanische Quellen zur Geschichte der papstlichen Hof- und Finanzverwaltung 1316–1378. I. k.) 660.; Knappek, L.: Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľ'ov. Bratislava, 1934. 212. (a továbbiakban: Knappek)
32. Knappek 209. 216.
33. Göller I. k. 152. 161. old. 2. jegyzet; Knappek 217. old. 67. jegyzet; 218. old. 72. jegyzet
34. Jasiński 3. k. 45–46. 126. 129., 12. jegyzet
35. MES III. 969. 970. sz.; Veszprémi regeszták (1301–1387). Kiadta: Kumorovitz, L. B., Budapest, 1953. 181. sz. 78.; Zala vármegye története. Oklevéltár, I. k. kiadta: Nagy J.–Véghely D.–Nagy Gy. Budapest, 1886. 154. sz. 201. 159. sz. 210.
36. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. II. k. Ed. Sedlák, Vincent. Bratislava, 1987. (a továbbiakban: Regesta Slovaciae) 906. sz. 394., 1043. sz. 453.; MES III. k. 51. sz. 26.

37. MES III. k. XII. old.
38. Ilyen ranggal említi őt Teofil, esztergomi prépost 1323-as keltezésű oklevelében. Fejér G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. VIII. k. 2. rész. (a továbbiakban: Fejér) Budac, 1840. 220. sz. 478.
39. MES III. k. 24. sz. 10.; Pór 1900. 11–12.
40. Pór 1900. 12.
41. Ekkor éppen az általa alapított königsfeldi kolostorban tartózkodott.
42. MES III. k. 24. sz. 10.
43. Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880. 93. old. 4. jegyzet
44. Pór 1900. 14–16.
45. Pór 1900. 15.
46. Pór 1900. 15.
47. MES III. k. 12. sz.
48. MES III. k. 44. sz.
49. Pór A.: Déli sláv történeti tanulmányok. Századok, 28 (1894.) 807–811.; Jászay Magda: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története. Budapest, 1990. 44–45.
50. Regesta Slovaciae. II. k. 862. és 863. sz.; Engel Pál: Az ország újraegyesítése I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok, 122 (1988.) 1–2. sz. 131. (a továbbiakban: Engel)
51. Regesta Slovaciae. II. k. 928. és 929. sz.; Engel 132.
52. MES III. k. 971. sz. 715–716.
53. MES III. k. 971. sz. 715–716.
54. MES III. k. 147. sz. 84.
55. Modelski, Teofil: Spory o południowe granice diecezji krakowskiej od strony Spisza (w. XIII–XVIII.). Zakopane, 1928. 62–83. (a továbbiakban: Modelski)
56. Modelski 64.
57. Modelski 67.
58. Fejér VIII. k. 2. rész. 634–638.
59. Zachorowski, S.: Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV wieku. Kraków, 1909. 81–84.; Pirhalla, M.: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. In: A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” milleniumi kiadványai. 4. k. Lőcse, 1899. 45–47.; Sroka, Stanisław: Węgierskie epizody działalności dyskupa krakowskiego Jana Muskaty (sajtó alatt).
60. Pór 1900. 23–35.
61. Schmitth 57.; Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1983. 188.
62. Theiner I. k. 736. sz. 481.
63. Wagner J.: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra, 1896. 6–9.; Tomcsányi I.; A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Budapest, 1922. 13. (a továbbiakban: Tomcsányi)
64. Tomcsányi 13.

65. MES III. k. 134.

66. MES III. k. 134.

67. Petneki Áron: Mieszko. In: Polski Słownik Biograficzny. 21. k. 1976. 41.

68. MES III. k. XIV.

69. Szerk. Bodor Imre. Budapest, 1984. 44., VI. tábla, 32. sz.

STANISŁAW SROKA

Ein hoher Geistlicher polnischer Abstammung in Ungarn des 14. Jahrhunderts.

Der Esztergomer (Graner) Bischof Boleslaw (1321–1328)

Nach der Eheschließung von König Károly Róbert und Elisabeth, der Tochter des polnischen Königs Wladislaw Lokietek siedelten mehrere von der Verwandtschaft der Königin nach Ungarn, darunter auch der zukünftige Esztergomer Bischof Boleslaw. Er hatte schon früher Beziehungen zu Ungarn, und zwar über seine Schwester Maria, die erste Frau von Károly Róbert. Boleslaw entstammte dem schlesischen Zweig der Familie Piast und erbte von seinem Vater das Herzogtum in Toszek. Boleslaw wurde um 1278 geboren, ab 1294 war er Domherr zu Krakau, dann Scholastiker. Neben diesen kirchlichen Gütern erwarb er ein neues Kanonikat im Domkapitel zu Breslau. Seine Studienreise in Italien ist umstritten, in der Fachliteratur wird er oft mit Boleslaw, dem Präpositus zu Opole verwechselt, der an der Universität in Padova der Rektor der Ultramontanen war. Die Ernennungsbulle zum Erzbischof von Johannes XXII. hebt Boleslaws Bildung hervor, so können wir davon ausgehen, daß der Würdenträger über eine Universitätsausbildung verfügte.

Nach dem Tode von Erzbischof Tamás wurde Boleslaw 1321 auf Empfehlung des Königs und der Königin vom Esztergomer Domkapitel zum Metropolitengewählt, wozu er die päpstliche Bekräftigung bereits im Oktober gleichen Jahres erhielt. Nach Avignon ging er erst danach, wo er sich verpflichtete, 2000 Florenus *servitium commune* zu bezahlen, was er dann auch in Raten leistete. Nach der Ernennung zum Erzbischof verzichtete Boleslaw auf seine früheren Güter in Polen, seinen Herzogtitel (Toszek) behielt er aber bis zu seinem Tode bei. Als Erzbischof machte er sich mit großer Energie an die Rückerwerbung der veräußerlichten Güter seiner Diözese heran, erweiterte sogar das Vermögen des Esztergomer Doms durch Ankäufe. Angesichts seiner Erfolge in der Verwaltung und Diplomatie – 1322 führte er einen königlichen Auftrag wegen der Städte in Dalmatien in Venedig aus – ernannte ihn Károly Róbert 1323 zum Gespan (*comes*) von Komitat Pozsega.

Von seinen kirchenpolitischen Maßnahmen sollen hier folgende stehen: Einberufung eines provinziellen Konzils in Esztergom; Entfernung

der extreme Ansichten verkündenden Franziskaner, der sog. fraticeli aus seiner Diözese; juristische Fehde mit dem Bischof zu Krakau wegen der kirchlichen Jurisdiktion dreier Siedlungen (Podolin, Gnezda, Lublo) in der Zips.

Boleslaw nutzte seine Position als Erzbischof auch aus, unterstützte seine Verwandten, schrak auch vor der Gewaltanwendung nicht zurück, als er seinen Bruder Miesko 1328 zum Bischof in Nyitra wählen ließ. Erzbischof Boleslaw starb im Dezember 1328 und war alles in allem ein guter Herr und Seelsorger seiner Diözese.

STANISŁAW SROKA

A prelate of Polish origin in 14th century Hungary *Boleslo, Archbishop of Esztergom (1321–1328)*

After the marriage of King Charles I (Károly Róbert) of Hungary and Elizabeth, daughter of King Wladislas Lokietek of Poland a number of the queen's Polish relatives moved to Hungary, among them Boleslo, the future Archbishop of Esztergom. Boleslo had had connections with Hungary before since his sister Mary had been the first wife of King Charles I. Boleslo came from the Silesian branch of the Piasti and inherited the Duchy of Toszek from his father. He was born probably around 1278, was a canon in Cracow from 1294, then a scholasticus at the same place, adding another canonry to his ecclesiastic benefices in the Wroclaw cathedral chapter. His attending university in Italy is a moot point, he is often confused with Boleslo, Provost of Opole, who at one time was rector of the ultramontanes at the University of Padova. The bull of Pope John XXII, appointing him archbishop, stresses Boleslo's erudition, so we can assume that he had a university degree.

After the death of archbishop Thomas Boleslo, recommended by the king and the queen, was elected metropolite in 1321 by the cathedral chapter, and he was granted papal confirmation in October of the same year. It was after this that he made a trip to Avignon and undertook the obligation to pay 2000 gold florins servitium commune, which he fulfilled in installments. Elected archbishop, he gave up his former benefices in Poland, but kept his title of the Duke of Toszek till the end of his life.

As an archbishop he started vigorously to recover the alienated possessions of his diocese and even increased the wealth of the Esztergom church by purchases. In return for his administrative and diplomatic successes (in 1322 he went as the King's ambassador to Venice to negotiate about the Dalmatian towns) Charles I appointed him comes of Pozsega county in 1323.

Among his activities as administrator of the church the provincial council must be emphasized that he summoned to Esztergom in 1326; he removed from the territory of his archbishopric the extremist Franciscans, the so-called fraticeli; he was also involved in a litigation with the archbishop of

Cracow over the ecclesiastical jurisdiction over three towns (Podolin, Gnezda and Lublo) in northern Hungary.

Using his power as archbishop, Boleslo supported his relatives, indeed, he used force to have his younger brother Mieszko elected bishop of Nyitra in 1328. Archbishop Boleslo died in December 1328, and all said and done he was a good pastor, temporal and spiritual, of his diocese.

KUBINYI ANDRÁS

Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése

A középkor politikai személyiségeinek jellemzése nem könnyű feladat. Amennyiben elbeszélő források vagy a késő középkorban külföldi követek jelentései avagy magánlevelek is rendelkezésünkre állnak, ezeknek gyakran szubjektív értékelése befolyásolja az utókor ítéletét. Nem véletlen például, hogy a nagyobb számú okleveles anyag felhasználása után ma Zsigmond királyt sokkal pozitívebben értékeljük, mint korábban, amikor még hatott Thuróczy és más közel egykorú forrás róla készült jellemzése, negatív beállítottsága. A mai olvasó ezt a kérdést jobban megértheti, hiszen nap mint nap látjuk, hogy a média, a sajtó képes politikusokat lejáratni vagy felemelni.

A középkor szubjektív jellegű forrásai az utókor számára ugyanazt a szerepet töltik be, mint ma a sajtó. Talán a legvilágosabban a Mohács előtti korszak két jelentős politikai személyisége esetében tudjuk ezt lemérni. Az egykori források a modern történetírásig ható módon határozták meg értékelésüket. Mindketten azonos társadalmi közegeből emelkedtek ki, mindketten mezővárosi polgárfiak voltak, és pályájukat a pénzügyigazgatásban alapozták meg. Mindketten királyi kincstartóként jutottak be az ország sorsát eldöntő nagyurak közé. Egyikük mindvégig világi maradt, a másik, Szalkai László, Magyarország primásaként esett el a mohácsi csatamezőn.

Az idősebbik, Bornemissza János egy tolnai szőlősgazda fia, Mátyás uralkodása idején alkincstartó, 1500–1504 között királyi kincstartó, majd II. Lajos egyik nevelője, budai várnagy és udvarbíró, pozsonyi ispán lett. 1526 októberében halt meg. Őt forrásaink, főként Burgio pápai nuncius, az egyetlen becsületes, önzetlen, hazaszerető főúrként jellemzik. Ezt szajkózza utána az utókor is, noha ritka haszonleső, megbízhatatlan, kétkulacos úr volt.¹

Bornemissza alkincstartójáról, a későbbi főkancellár és primás Szalkai Lászlóról forrásaink ellenkező képet festenek. Közismert Burgio pápai nuncius 1525. április 13-án kelt jelentése. „Szalkai nem akar segíteni, (ti. az ország dolgán – K. A.) akármennyire mondja is, hogy akar, mert mihelyt rendbe jönne az ország dolga, vége lenne az ő nyerészkedéseinek. Rábeszélni őt nem lehet, még azokkal az okokkal sem, melyekkel a legátus úr és én kénytelenek voltunk lelkére beszélni: hogyha elvész az ország, elvész az ő hatalma és pozíciója is. Meg vagyok róla győződve, hogy az ország veszedelmes helyzete – melyet ő éppen olyan jól ismer, mint mi – teszi őt olyan cinikussá. Ő ugyanis arra számít, hogy ha elvész az ország, az ő zsebe jól tele legyen arannyal, hogy mindenütt úr lehessen.”² Tekintettel arra, hogy nem sokkal több, mint egy esztendő múlva Mohácsnál valóban elveszett az ország, az utókor ezért – tekintettel a pápai nuncius jelentésére – részben őt tette felelőssé³, noha az érsek nem menekült, hanem életét adta a csatamezőn.

Nyilvánvaló, hogy a Szalkait mélyen gyűlölő nuncius jellemzését szub-

jektívnek kell tekintenünk, ezért meg kell kísérelnünk, hogy nagyobb forrásanyag bevonásával vizsgáljuk meg politikai tevékenységét, azt, hogy mennyiben fogadható el ez a negatív ítélet. Talán az sem lehet véletlen, hogy egy, az 1940-es évek elején megjelent nem különösen magas színvonalú munkán kívül⁴ a mai napig nem készült róla tudományos igényű életrajz. Tevékenységét Török János 1859-ben, még a Burgio-jelentések teljes közzététele előtt megjelent munkájának kivételével⁵, még az egyházi indíttatású rövid életrajzi vázlatok is általában negatívan értékelték.⁶

Szalkai valószínűleg az 1470-es években született⁷ egy mátészalkai varga fiaként. Nem igazolható az irodalomban felmerült nézet, hogy elszegényedett kispap lett volna.⁸ A sárospataki mezővárosi – és nem ágostonos rendi – iskolában tanult Mátyás uralkodása utolsó éveiben. A prímási könyvtárban fennmaradt iskolai jegyzetei tanúsítják, hogy tanára, Kisvárdai János, aki krakkói egyetemen baccalariusi fokozatot szerzett, lényegében mindenre megtanította, amit akkor Krakkóban tanultak. A soha egyetemre nem járt Szalkai a mindenki által elismert⁹ magas műveltségét, a klasszikus latin és a humanizmus iránti vonzódását, úgy tűnik, Sárospatakon szerezte, vagy legalább is ez az iskola adott számára indíttatást a továbbképzésre: olvasásra, sőt latin költemények írására.¹⁰

Az iskolából kikerült Szalkai László deákra – ahogy később közel másfél évtizedig neveztek – több mint tíz évig nincs biztos adatunk. A deák, latinul litteratus cím a jelek szerint még akkor is az alsóbb egyházi rendeket felvett klerikusokat illette meg, akik ugyan részesülhettek az egyházi rend kiváltságaiban, azonban még megnősülhettek, többségük családot is alapított.¹¹ Szalkait is váci püspöki kinevezése alkalmából erdélyi egyházmegyei klerikusnak neveztek¹², de csak több mint egy évtized múlva, már esztergomi érseként szentelték fel 1525-ben papnak.¹³ A 15. század utolsó évtizedében a fiatal klerikus feltehetően vagy a pénzügyigazgatásban vagy a kancelláriában működött, legalább is későbbi pályája ezt valószínűsíti. A szakirodalom őt keresi az 1494–1495-ös királyi számadáskönyv tanúsága szerint a királyi aulikusok fizetését folyósító László deák személyében¹⁴, ez azonban téves nézet, a kincstári fizetőmester akkor Kubinyi László deák volt.¹⁵ Első biztos adatunk 1500-ból származik róla, amikor az említett Bornemissza János királyi kincstartó (1500–1504) helyettese, alkincstartója.¹⁶ Tisztét Bornemissza hivatali utóda, Telegdi István kincstartósága (1504–1506) alatt is megtartotta.¹⁷ Ebben az időben szerezhette első egyházi javadalmát: a topuszkói ciszterci apátság commendatora lett, azaz világiként élvezte a gazdag monostor javadalmát.¹⁸ Ekkor és máskor is teljesen szokatlanul magisternek címezték az alkincstartót¹⁹, ami akkor a kancellária jegyzők hivatali címe volt, ezért elképzelhető, hogy a kancelláriából lépett át a kincstárba.

Alkincstartói tevékenységéről nem maradt fenn sok adat. Tudjuk például, hogy 1506 februárjában az ő familiárisai jelentek meg Nagyszébenben az erdélyi szászok rendes adója átvételére²⁰, s hogy László alkincstartó úr már 1502-ben ajándékokat kapott a szászoktól.²¹ Első birtokszerzése is alkincstartósága idejére mennek vissza.²² Az alkincstartóság önmagában nem biztosított különleges befolyást betöltőjének, hiszen csak főnöke familiárisa volt, akinek távoztával neki is mennie kellett volna. Amint láttuk, ez nem történt

meg, mint ahogyan az alkincstartók általában uruk leváltása után is megmaradhattak a kincstárban, ha más beosztásban is. A pénzügyigazgatóságban ugyanis nélkülözhetetlen volt a szakértelem, és ezzel nem rendelkezett mindenki. Úgy látszik, Szalkainak sikerült saját familiárisi kört is kialakítani, alkincstartóként pedig áttekintést szerezhetett az egész országról, és nyilvánvalóan kapcsolatokat is kiépíthetett magának.

Az, hogy ez a Felső-Tisza vidéki, ottani íző nyelvjárását végig megőrző²³ mátészalkai jobbágyfi viszonylag fiatalon került komoly kincstári beosztásba, valószínűsíti azt, hogy vitathatatlan tehetségén kívül befolyásos protektorral is kellett rendelkeznie. E pártfogót sajnos nem tudjuk megnevezni. Az azonban eléggé világos, hogy hivatali pályafutása során kikkel működött együtt szorosan. Megmaradt ugyanis kincstári szolgálatban Telegdi utódai, Batthyány Benedek (1506–1509 és 1510–1511), valamint Várdai Ferenc (1509–1510) kincstartósága idején is.

Pontosan nem tudjuk, mikor lett Szalkai László deák a királyi gyermekek jószágkormányzója, 1508-tól 1513-ig mindenestre kimutatható ebben a minőségben.²⁴ Ez azt jelenti, hogy az eredetileg királynéi birtokok – amelyeket Anna királyné halála után az özvegy II. Ulászló gyermekei eltartására fordított – Szalkai igazgatása alá kerültek. Így tőle függött az óbudai és a diósgyőri uradalom is.²⁵ Az adatok keménykező gazdának mutatják Szalkait, aki másokkal szemben megvédte a királynéi jobbágyokat, például Óbuda városát az óbudái káptalannal szemben.²⁶ A királyi gyermekek javainak kormányzója így ki tudta bővíteni familiárisi gárdáját,²⁷ neve pedig ismertté vált a korszak személyiségei között.

Ami azonban különös, és nem teljesen szokásos, az, hogy a volt alkincstartó „álláshalmozó” is lett. Azt, hogy 1510-ben Batthyány Benedek kincstartó nevében pénzt vesz át annak elődétől, Várdai Ferenc váci választott püspöktől,²⁸ lehet ugyan úgy is értelmezni, hogy bizonyos mértékben Batthyány üzlettársa lehetett, az év vége felé és 1511-ben azonban egy személyben Erdély és Máramaros sókamaraispánja, azaz az egész magyarországi sókamara szervezet feje.²⁹ Általában a két kamarát külön tisztviselők igazgatták, és az erdélyi sókamaraispán egyben az erdélyi királyi jövedelmek igazgatója is volt. Ez az utóbbi tisztség számított egyébként a kincstartóság után a legtekintélyesebbnek a pénzügyigazgatásban.³⁰ Szalkai tehát – beleértve a királyi gyermekek uradalmait – az állami bevételek jelentős részét kézben tartotta. Máramarostól azonban 1511 júliusában meg kellett válnia. Ez az ügy kissé különös. Kiderül ugyanis, hogy itt Sárkány Ambrus társa volt. Ez az úr a korszak egyik legnagyobb üzletembere volt, aki ebben az időben került be az arisztokráciába.³¹ A leváltásukról kiadott királyi oklevél ugyan azt írja, hogy „pro officio”, tehát hivatalképpen viselték ezt a tiszteletet, beleértve a bányákon kívül a huszti várat és uradalmat, de Perényi Gábor kamarásmester, aki ezeket most zálogba kapta, és aki Sárkányhoz hasonló üzletelő főúr volt, arra köteleztetett, hogy Sárkánynak és Szalkai László deáknak 7000 forintot aranyban (ez 7420 ft ezüstpénzben), valamint ugyancsak 7000 forintot ezüstpénzben adjon. Sárkány és Szalkai pedig a királyi tanács előtt kötelezte magát a máramarosi kamara átadására.³² Egy korabeli levélből úgy tudjuk, hogy Sárkány és Szalkai addig bérelték Máramarost.³³ Ez az adat tehát azt

bizonyítja, hogy Szalkai immár nem csupán hivatalnok, hanem vagyonos üzleti vállalkozó is, akár csak társa, Sárkány, aki majd 1524–25-ben országbíróként vesz részt az addigra már esztergomi érsek és főkancellár Szalkaival együtt az ország kormányzatában.³⁴

Szalkai azonban – vagy a Máramarosban elszenvedett(?) kár fejében vagy más okból – rövidesen előlépett. Eddig inkább a második vonalban működött, megbízható hivatalnokként főnökei ügyében is eljár, mint ahogy fenn idéztük, Batthyány Benedek nevében vett fel pénzt, üzletelt, de nem volt tagja a királyi tanácsnak, nem állt a királlyal közvetlen kapcsolatban. Bizonyára ebben az időben került Szatmári György kancellárral összeköttetésbe, ugyanis nem sokkal a máramarosi kamara elvesztése után, 1511 novemberében már királyi titkár.³⁵ Ez magával hozta a további emelkedés lehetőségét is: a király főkegyúri joga alapján 1513 végén neki juttatta a váci püspökséget³⁶, amelyet egykori főnökétől, Várdai Ferenctől vett át. A pápai kinevezést csak 1515-ben kapta meg mint erdélyi egyházmegyei klerikus³⁷, ennek ellenére évekig nem szenteltette fel magát még áldozópapnak sem. Noha Vác ekkor az egyik legszegényebb püspökség volt³⁸, betöltője hivatalból a preláthusok és bárók testületének, a királyi tanács tagjának számított.

A tanácstagság különben már a királyi titkársággal is együtt járt, hiszen a titkárok egyben királyi tanácsosok is voltak, és bár nem tartoztak a kancelláriához, esetenként bekapcsolódtak a munkába ott is. Egyik főfeladatuk a kérvények elintézése volt.³⁹ Maradt fenn olyan kérvény, amelyre az elintézési záradékot Szalkai László írta rá, valamint a kérvény alapján kiállított királyi oklevél, amelynek alján, az ún. relációs jegyzetben László váci püspök, királyi titkár szerepel előadóként, aki egyébként alá is írta az oklevelet.⁴⁰ Ezt azoknál az okleveleknél, melyek őt tüntették fel relátorként, általában megtette. Különös viszont az, hogy ő volt az első világi királyi titkár (amíg nem nevezték ki püspöknek), ugyanis addig valamennyi királyi titkár egyházi javadalmakat, püspökségeket vagy prépostságokat töltött be. A relációs jegyzet először még Szalkai László mester királyi titkárt tüntette fel, azaz, amennyiben feltételezésünk helytálló, hogy korábban is azért nevezték mesternek, mert kancelláriai jegyző volt, most erre emlékezett vissza a kancellár, aki a jegyzetet az oklevélre rávezette. A későbbi relációs jegyzetek már nem a mester, hanem a vitélző (egregius) Szalkai titkárt nevezik meg püspökségéig⁴¹, ami jelentősebb birtokos nemesek vagy a magas állású világi hivatalnokok címe volt.⁴²

Titkári tevékenységének zöme rutinmunkával telt el. Nemesítés,⁴³ királyi jóváhagyó,⁴⁴ királyi jog adományozási⁴⁵, vámengedély⁴⁶ és más hasonló ügyekben kiállított királyi okleveleken találjuk a nevét relátorként. Egy polgári végrendelettel kapcsolatos ügybe avatkozó királyi oklevelet is ő referált.⁴⁷ Az viszont talán nem véletlen, hogy bizonyos ügyekben főleg ő a referens, így az erdélyi Dés sóbányaváros⁴⁸ vagy a máramarosi polgári vállalkozó Barilovics ügyében, de máramarosi nemesekében is.⁴⁹ Az egykori erdélyi és máramarosi sókamaraispán az ottani ügyekben nyilván szakértőnek számított. Szalkai súlya és befolyása a királyi tanácsban püspöksége óta – a jelek szerint – megnőtt. A titkár „bepolitikai” tevékenysége mellett a külügyekben is részt vett. Frissen kinevezett váci püspökként tárgyalt a velencei követtel⁵⁰, részt vett az 1515-ös magyar–lengyel–osztrák bécsi csúcstalálkozón, igaz, ott még

nem tartozott a szűkebb tárgyalásokon is részt vevők köréhez.⁵¹ Vagy kölcsön fejében, vagy valamiféle jutalmazására a király nagy összegeket (800 forintot, 2700 forint értékű oszporát) utalványozott számára Brassó városától.⁵² Pénzügyigazgatási jártassága is érvényesült. A király 1515 tavaszán a Sopron megyei adószedőket utasítja, hogy a hátrálékokat szedjék be, és azzal László váci választott püspöknek, Bornemissza János pozsonyi ispánnak – Szalkai első ismert főnöke! – és Kenderesi Mihálynak – ő a királyi tanácsba választott köznemesi ülnök volt – számoljanak el.⁵³ Részt vett Szalkai a királyi kúria ítélezéseiben is bírótársként.

További emelkedést hozott számára II. Ulászló király halála. Érdekes, hogy a korábbi kancellárváltozás – II. Ulászló élete végén Szatmári Györgyöt gróf Frangepán Gergely kalocsai érsek váltotta fel – nem törte le pályáját, sőt növelte befolyását. Igaz, Frangepánnal nem történt változás a többi hivatal élén. A II. Lajos trónralépte utáni országgyűlés azonban jelentős személycserékkel járt. A fiatal király mellé az 1516. évi Szent György-napi országgyűlés öt főpapból, hét főúrból és 16 nemesből álló tanácsot választott: a főpapok Bakócz esztergomi és Frangepán kalocsai érsek, Szatmári pécsi, Várdai Ferenc erdélyi (Szalkai előde) és Szalkai váci püspökök lettek. Frangepánt leváltották a kancellárságból, és azt újra Szatmárinak adták, Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát-szlavón bánt viszont a kincstartóságban Szalkai váltotta fel. Szalkait különleges tekintéllyel – „con grande auctorita”, írja a velencei követ – ruházták fel, azzal, hogy az elzálogosított királyi jövedelemforrások is az ő kezébe jussanak. Továbbá addig szokatlan módon az adó azon része, amelyen a megyéknek kellett volna katonát tartani, szintén a kincstartó irányítása alá került.⁵⁴

Ez bizonyára Szalkai saját feltétele volt, amelynek teljesítése fejében vállalta el a kincstartóságot. Az egykori alkincstartó és volt kincstári tisztviselő pontosan tudta, hogy mire van szükség. Ebből a szempontból tehát ígéretesen indult II. Lajos uralkodása. Minden jel arra utal, hogy Szalkai meg is kísérelte a pénzügyek rendezését, a törvény végrehajtását. 1516 júliusában a kincstartó emberei átveszik a brassói huszadot⁵⁵ és a kassai fő harmincad addig Lónyai Albert kezén lévő felét.⁵⁶ Most új tisztsége és feladata révén újra szembekerült a máramarosi sókamara ügyével, hiszen az Perényi Gábornál volt zálogban. Ez az ügy megegyezéssel zárult: Perényi köteles volt a kamarákat Huszt várával és a rónai kastéllyal fele részben Szalkai megbízottai kezére adni. Részletes szabályozás írta elő a közös kezelést, és így visszatérülhetett a zálogösszeg.⁵⁷ Az adószedéssel kapcsolatban is eljár,⁵⁸ és igyekezett az adót azon uraktól visszaszerezni, akik azt a maguk számára szedték be.⁵⁹

Mint kincstartó, bizonyos mértékben a királyi városok előljárója is volt. Intézkedett egymás közti ügyekben,⁶⁰ és általában védelmezte őket.⁶¹ Ugyanígy védelembe vette Mendel Jakab zsidóprefektus fiát, akit Pozsonyban a megkülönböztető zsidóöltözet viselésére akartak kötelezni.⁶² Tanulmányos adatokat kapunk a budai és pesti polgárok, valamint a felhévizeieknek az esztergomi káptalan vámjoga miatt elszenvedett sérelmeivel kapcsolatban. Szalkai a városok oldalán állt, és ahogy az esztergomi káptalan Budára küldött kanonokjai haza jelentették: „a kincstartó az egyedüli, aki által minden történik”, de nehezen lehet vele találkozni „a hozzá összeseregülő sokaság

miatt.”⁶³ Az adatok tehát agilis, nagy befolyású és a jelek szerint viszonylag eredményes kincstartónak mutatják.

Tevékenysége természetesen sok összeütközést hozott magával. Az 1517 tavaszi országgyűlés idején úgy tudták, hogy Szapolyai János vajda viszályban áll a pécsi és a váci püspökökkel, azaz Szatmári kancellárral és Szalkai kincstartóval,⁶⁴ ez egyben mutatja azt is, hogy a két főpap együttműködött. Ugyanebben az időben véget ért a váci püspök kincstartói karrierje. 1517. május 22-én lemondott tiszteről, és még aznap kinevezték utódát, elődje volt helyettesét, Várdai Pált, a budai Szent Zsigmond káptalan prépostját,⁶⁵ aki csak névrokona volt Várdai Ferenc erdélyi püspöknek, egykori kincstartónak. Ezzel véget ért Szalkai politikai pályájának első szakasza. Szokványos hivatalnokkarrier volt ez, melynek végén már beleszólhatott az ország ügyeibe, de döntési lehetősége bizonyos mértékben le volt szűkítve. A pálya második szakaszában viszont már Szalkai vált Magyarország politikájának meghatározó egyéniségévé.

A középkorvégi Magyarország legfontosabb tisztsége a kancellárság volt. A kancellár hatalma onnan származott, hogy ő őrizte a királyi pecsétet, tehát minden kimenő oklevél és akta az ő kezén ment keresztül, így meg is akadályozhatta az oklevél megpecsételését. A kancellária vezetésében a Jagelló-korban a Mátyás-korhoz képest⁶⁶ megváltozott a rendszer, bár ez nem előzmény nélkül történt. A kancelláriát II. Ulászló trónralépte óta Bakócz Tamás vezette, aki később esztergomi érsek is lett. Hivatali címe – akár Mátyás-kori elődeié – fő és titkos kancellár volt, azaz mind a nagy, mind az un. titkos pecsétet ő őrizte. Az utóbbtól ugyan a kilencvenes évek végén rövid időre megfosztották, de végül visszakapta. 1503-ban azonban új titkos kancellárt nevezett ki a király Szatmári György személyében, aki így átvette a titkos pecsétet. Bakócz megtartotta címeit, és ő őrizte továbbra is a nagypecsétet, de az ezzel pecsételt oklevelek száma megfogyatkozott, II. Lajosnak már csak titkos pecsétje volt. 1515–1516 kivételével, amikor Szatmári helyére Frangepán Gergely gróf kalocsai érsek került, a kancellária tényleges vezetője Szatmári maradt, aki – mint láttuk – II. Lajos trónralépte után vissza is kapta a pecsétet.⁶⁷

Legkésőbb 1518 elején azonban újabb, példátlan változás következett be. Ez év február 6-án Perényi Imre nádor terebesi várából levelet írt „tisztelendő Szalkai László úrnak, a váci egyház püspökének, Ő királyi felsége kancellárjának, tiszteletre méltó atyánkfiának”. (Az arisztokrata nádor természetesen nem volt a jobbágyfi Szalkai rokona, az „atyafi” megszólítás a kancellár tekintélyét mutatja.) A levélben kéri a címzettet, hogy járjon közben Bártfa város érdekében a kincstartónál, aki megadóztatja a várost.⁶⁸ Ezek szerint a kancellária vezetését Szalkai vette át, feltehetően nem a közvetlenül megelőző időpontban, hatalmát pedig mutatja, hogy még az ország nádora is hozzá fordult. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a kancellárváltás már 1517-ben megtörtént, talán akkor, amikor annak az évnek tavaszán Szalkai lemondott a kincstartóságról. Bizonyára nem lehet ugyanis véletlen, hogy Szatmári pécsi püspök 1517. augusztus 14-én azzal utasítja el Várdai János – az erdélyi püspök testvére – protekció kérését, hogy közölte vele a váci püspök, hogy Várdai a törvény ellenére visszatartotta birtokai adóját.⁶⁹ Szalkai

váci püspök akkor már egy negyed éve nem kincstartó, a pénzügyekhez semmi köze, a nagyhatalmú Szatmári mégis az ő ellenvetésére tagadja meg a protekciót.

Szalkai kancellárságában csak az a különös, hogy mind Bakócz, mind Szatmári megtartotta a címét⁷⁰, bár a kancellária irányítása már Szalkai kezén van. Mindkét főpap változatlanul aktívan beavatkozik az államügyek intézésébe, befolyásuk töretlen, de számolniuk kell már utódjukkal, Szalkaival is, aki kancellári hatalmával élni akar és tud is. Jellemző erre, hogy az 1519 tavaszán folytatott tárgyalásokon, amelyekre a német császárválasztással kapcsolatban került sor, amelyben II. Lajos cseh királyként, mint a választófejedelmek egyike, szavazati joggal rendelkezett, a külföldi követekkel folytatott tárgyalásokon mindhárom kancellár: Bakócz, Szatmári és Szalkai is részt vett.⁷¹

Az új kancellár 1520-ban rövid időre megszerezte a kalocsai érseki javadalmat, majd 1522-ben egri püspök lett. Még mindig nem szentelték pappá, 1521-ben meghalt Bakócz bíboros prímás, utóda Szatmári lett, aki egyben a fő- és titkos kancellári címet is átvette. Szatmári 1524-ben halt meg,⁷² őt Szalkai követte érsekként és fő- és titkos kancellárként egyaránt. Ezzel gyakorlatilag teljhatalmat kapott. Sokan úgy vélték, hogy mellette egy új titkos kancellár veszi át az ügyek intézését, de a prímás megtartotta jogkörét.⁷³ Nem véletlenül „második királyként” emlegetik a „varga püspököt”.⁷⁴

Az 1517 májusával vagy legkésőbb 1518 elejével kezdődő periódusban már feltétlenül Szalkaié a vezető szerep az országban. Aluise Bon velencei követ 1519. évi jelentése szerint az (akkor még csak 13 éves) királyt két ember kormányozza: a nádor és a főkancellár, aki a váci püspök.⁷⁵ (Nem volt ugyan főkancellár, de hatalmára tekintettel a követ annak nevezte.) A jelek szerint már kancellársága kezdetén megkísérelt a királyi tanácsban ülő nagybirtokosok kikapcsolásával a kancellária segítségével kormányozni, ezért az 1518. évi sikertelen Szent György-napi országgyűlés után, amikor a tágabb királyi tanács főpapjai és bárói utoljára kíséreltek meg a nemesség nélkül törvényt hozni, ez a törvény megtiltotta a kancelláriának, hogy a tanács megkerülésével intézkedjen. Igaz, ezt Szalkai maga is megszavazta⁷⁶, de az adott helyzetben nyilvánvalóan nem tehetett mást.

Az új kancellár politikai súlya szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk az ország Mohács előtti politikáját és ebben Szalkai szerepét. Először néhány szót kell ejtenünk a prímás haszonleséséről, önzéséről és anyagiasságáról, amelyet a források a szemére vetnek.⁷⁷ Megjegyzendő, hogy ez mindkét elődjére is érvényes volt, legfeljebb az a különbség, hogy Szalkai pénzügyi szakemberként talán sikeresebben üzletelt elődjeinél. Más urakhoz hasonlóan ő is gyakran hitelezett a kincstárnak, és állami bevételi forrásokból kapta vissza pénzét⁷⁸, természetesen oly módon, hogy az számára előnyös volt. Előfordult az is, hogy városoknak megelőlegezte az általuk fizetendő adót.⁷⁹ Ezen az üzleten talán nem is nyert, legfeljebb annyiban, hogy a polgárokat lekötölte magának. Már korábbi pályafutását vizsgálva is láttuk, hogy a városokkal jó kapcsolatban állt, és igyekezett azokat támogatni. A prímás gondolkodását, üzleti szempontjait talán az 1526 tavaszán körmöcbányai pizetáriusához, Dubraviczky Jánoshoz küldött levelei mutatják a legjobban.

(A pizetárius vette át a királyi pénzverésből és a bányajövedelmekből az érseknek járó pénzt.) Ebben a hét levélben a végvárok fenntartására és a királynak kölcsönzött összegek megtérítéséről esik szó: ezért a primás ezüstöt szeretne kapni, hogy abból a budai pénzverdében (a maga számára) pénzt verethessen. Végül részben rezet kap, ez viszont értékesítési gondot okoz. Kiderül a levelekből, hogy Szalkai jó kapcsolatban áll az üzletemberekkel, például a kikeresztelkedett zsidó Szerencsés Imrével, de óvatos, ügyel arra, hogy ne csapják be. A levelekben állandóan visszatérő elem: „nagyon szükségünk van pénzre”. Azaz: a bizalmasa előtt ügyeit saját kezű levélben teljes őszinteséggel feltáró primás valóban anyagi, de üzletember is, pénze azonban nincs annyi, mint ahogy azt a híre sejteti.⁸⁰ Ahogy bandériuma egy részét állandóan a végeken tartja⁸¹, máskor pénzt kölcsönöz a végek fenntartására. Vagyonát nem osztja szét unokaöccsei között, mint Bakócz, nem úzi a nepotizmust. Minden jel szerint egyáltalán nem volt anyagiabb és önzőbb a többi főpapnál.

A primással szembeni a forrásokból észlelhető ellenséges hangulat valószínűleg épp annak a következménye, hogy ő lett a magyar katolikus egyház feje. 1524 előtt jóval kevesebb a vád ellene, mint később. A mátészalkai varga fiát a jelek szerint kevésbé „nyelte le” a magyar arisztokrácia és nemeség, mint az erdődi kerékgyártó ivadék Bakóczot. Igaz, Bakócznak már titeli prépost nagybátyja nemességet szerzett,⁸² míg Szalkai a jelek szerint csak saját maga tette ezt. Szalkai primási kinevezése alkalmából a nádor öccse, Bátori András, aki pedig korábban a jelek szerint jó viszonyban volt vele,⁸³ gyilkos gúnnal megfogalmazott levélben panaszkodott. „A paraszti atyai házból” származó primás már elfogadhatatlan volt az arisztokratának.⁸⁴ Országszerte elterjedt a „varga püspök”, a „varga fia” vád⁸⁵, így válhatott bűnbakká. Ezt a hangulatot csak szidhatták az önjelöltek, akik nem lehettek primássá, illetve azok, akik a kancellárságra pályáztak.⁸⁶

Mennyiben igazak azonban Burgio vádjai? Valóban nem érdekelte az ország sorsa? Mielőtt erre térnénk, le kell számolnunk azzal a közismert sémmával, hogy Mohács előtt két párt küzdött a hataloméért. E nézet szerint az egyik oldalon állt az udvari vagy Habsburg- vagy főúri párt, vele szemben pedig a nemzeti vagy köznemesi vagy Szapolyai-párt, Szalkai pedig az előbbinek volt prominens képviselője. Ez azonban ebben a formában nem igaz. Állandóan változó összetételű csoportok küzdöttek egymással. Ahogy az „udvari párt” nem volt azonos a Habsburg-párttal, hiszen maga Habsburg Mária királyné is nemegyszer férje érdekében a császári politikával szemben foglalt állást, ugyanúgy nem kapcsolhatjuk össze Szapolyait sem a köznemesiséggel, hiszen a vajda több alkalommal a többi báróval együtt a köznemesek ellen lépett fel.

Talán úgy lehetne röviden összefoglalni a Mohács előtti belpolitikai helyzetet, hogy van először a király, aki a saját és az ország érdekében meg akarja erősíteni hatalmát. Vannak továbbá a nagybirtokosok, akik saját befolyásukat védik (nemegyszer épp Szapolyaival az élen), és ezért olykor összefognak a királlyal a nemesség ellen. Végül jelen van a köznemesség, amelynek vezetői ugyan egyes főúrak szolgálatában állnak, de mégis valami ködös elképzelésű, köznemesi vezetésű országban látják az ország megmentésének lehetőségét.

Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a „király” szóval nem feltétlenül II. Lajosra, az élő személyre utalok, aki a jelek szerint megelégedett a szórakozással, s akit az államügyek nem nagyon érdekeltek. A „király” szóval azokra az udvari erőkre utalok, akik világosan látták, hogy a királyi hatalom helyreállítása nélkül az ország anarchiába süllyed és elpusztul. Mivel a király hatalma és jövedelme kevés volt, szövetségesekre volt szüksége, és ezeket hol az urakban, hol a köznemesekben találta meg. Ahogyan Mátyás király is változó összetételű koalíciókra támaszkodva szervezte meg hatalmát, úgy képzelte el ezt elérni II. Lajos környezete is Mohács előtt.

Ezzel azonban egy problémához érkezünk. A királyi hatalmat a jelek szerint ketten akarták helyreállítani, természetesen mindketten úgy, hogy a gyenge II. Lajos helyett ők kormányozzanak. Egyikük a 16. század egyik legtehetségesebb politikusknöje, Habsburg Mária, a király felesége volt, akit a rossz ítélőképességű Burgio pápai nuncius teljesen félreismerve gyenge értelmi képességűnek tartott,⁸⁷ a másik pedig Szalkai primás. Mindez azt jelentette, hogy a korona akkor ért el eredményeket, amikor a királyné és a primás kénytelen volt összefogni; amikor pedig egymással viszálykodtak, az eredmények elmaradtak. Nagyon nehéz különben megállapítani, hogy a királyi hatalmat erősíteni hivatott intézkedések során kinek a kezdeményezését valósították meg.⁸⁸

Csak néhány példa erre: 1522-ben a kancellár elkísérte a királyi párt Prágába, ahol körülbelül egy évig tartózkodtak. II. Lajos, aki egyben cseh király is volt, ekkor sikeresen leváltotta a hatalmat kezében tartó teljes bárói kormányt, és ha csak rövid időre is, de helyreállította a királyi hatalmat. A jelek szerint ebben a királyné és Szalkai együttműködtek.⁸⁹ Szalkai akkor még csak egri püspök, arra is felhasználta az alkalmat, hogy megkísérelje a husziták enyhébb, kelyhes ágát visszahozni az egyházba. Tervét a pápa is elfogadta, ez azonban nem valósult meg, részben Szalkai ellenfeleinek aknamunkája miatt.⁹⁰ Azt is tudjuk, hogy Csehországból hazatérve 1523-ban Magyarországon is a cseh példát akarták követni, a hatalomban lévő méltóságokat leváltani. Ez azonban csak részlegesen valósult meg: az 1523-as országgyűlés ugyan elcsapta Bátori István nádort (az 1524-es országgyűlés azután visszahelyezte), de Szapolyai János továbbra is erdélyi vajda maradt.⁹¹

A Szalkai irányította magyar diplomácia eközben igyekezett nemzetközi összefogást létrehozni a törökök ellen. 1523 őszén Bécsújhelyen csúcstalálkozóra jöttek össze II. Lajos, sógora Ferdinánd osztrák főherceg és a lengyel király képviselőiben Szydlowiecki főkancellár. A terveket Szalkai adta elő: a cél Nándorfehérvár visszafoglalása lett volna. Bár az osztrákok ígértek katonákat, a terv végül a lengyelek ellenállásán bukott meg, akik tartottak a hátukban lévő német lovagrendtől.⁹² Ennek következtében bábáskodott a magyar diplomácia 1525-ben a német lovagrend államának porosz hercegséggé történő alakításánál.⁹³ A csúcstalálkozón a magyar kancellár a két baráti állam támogatását akarta megszerezni a királyi udvartartás és a hivatalok megreformálására. Ez kitűnő terv volt, noha nyilvánvalóan részben a királyné ellen is irányult. Így azután nem valósult meg, bár Ferdinánd miniszterei támogatták.⁹⁴

A hatvani országgyűlés körüli zavarokról más helyen már részletesen írtam. Itt Szalkai elemében volt. Először ellenezte az országgyűlés megtartását, sőt részt vett a főpapok és főurak 1525. május 22-én kötött szövetségében, amelyben az urak túlnyomó többségben – a Szapolyai családdal közösen! – a saját hatalmuk megerősítését akarták elérni mind a király, mind a nemesség ellenében.⁹⁵ Szalkait valószínűleg az vezette, hogy az előtte megtartott és a hatvani gyűlést elhatározó országgyűlés az egyház tizedszedési joga ellen foglalt állást. Később azonban összefogott Máriával és a köznemesekkel, s az országgyűlést megtartották. A gyűlés azonban túlságosan jól sikerült. A primás ugyan megmentette a tizedet, de elvették tőle a királyi pecsétet. Újra megbuktatták Bátori István nádort, helyére Werbőczy Istvánt választották meg. Leváltották azonban Sárkány Ambrus országbíró, a primás egykori üzlettségét, aki egy jelentés szerint Szalkaival és Várdai Pál kincstartóval együtt addig triumvirátusban kormányozta az országot.⁹⁶ Később azonban a primásnak sikerült az új nádort, Werbőczyt maga mellé állítani, és a királyné is támogatta.⁹⁷ Az új nádor gyengeségét is kihasználva, s mivel sikerült a pecsétet – kancellári kinevezés nélkül – Szalaházi Tamás püspök királyi titkár személyében egy megbízható hívének átadni⁹⁸, 1525 második felében is gyakorlatilag Szalkai irányította az országot.⁹⁹ Eközben a pápai diplomácia Szalkai ellen dolgozott, Brodarics István királyi titkárt szerették volna a kancellári székben látni.¹⁰⁰ 1526. január 28-án ünnepélyesen visszaadták a pecsétet a primásnak¹⁰¹, azzal a reménnyel, hogy önként átadja azt majd Brodaricsnak. Ez utóbbi azonban csak 1526. március 11-én kapta meg a kancellárságot,¹⁰² de a mohácsi csatáról írt emlékiratának tanúsága szerint a hatalom továbbra is Szalkai kezében maradt.¹⁰³

Mivel Werbőczy alkalmatlan volt a királyi hatalom helyreállítására, Mária és Szalkai egy köznemesi titkos társaság, az ún. kalandosok segítségével 1526 tavaszán megbuktatták őt, és visszahozták Bátorit, immár harmadszor nádornak, azonban a korábbinál jóval kisebb befolyással. A tavaszi országgyűlés határozatai a királyi hatalom teljes helyreállítását irányozták elő: ebből a szempontból ez volt a Jagelló-kor legpozitívabb törvénye.¹⁰⁴ Az azonban más kérdés, hogy néhány hónappal Mohács előtt ez már nem segíthetett az országon.

Szalkairól, az egyházfejedelemről is kell néhány szót szólnunk. A pápai diplomáciának csak 1525-ben sikerült – már primásként – rávenni, hogy szenteltesse fel magát. Állítólag igen meghatódott a szenteléskor.¹⁰⁵ Azt azonban el kell ismernünk, hogy annak ellenére, hogy nem volt felszentelve, igyekezett egyházkormányzati feladatának is megfelelni: váci püspökké ki nevezve segédpüspököt állított maga mellé¹⁰⁶; említettük a kelyhesekkel szembeni eljárását, ellenőriztetni igyekezett a papok hitbeli tisztaságát, fellépett a luteranizmus ellen. Minden jel szerint nem volt rosszabb politikus és főpap a többi reneszánsz egyházfőnél.¹⁰⁷ Elkövetett hibáiért mohácsi hősi halálával fizetett.

Jegyzetek

1. Bornemissza jellemére lásd Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerkesztette: Ruzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. 79., 116. jegyzet (a továbbiakban: Kubinyi 1986.)
2. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, II/1.k. Magyarország pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. 161–162. (a továbbiakban: Monumenta Vaticana) – Magyar fordítása: Mohács Magyarország. Bárány István pápai követ jelentései. Fordította Bartoniek Emma Bp., 1926. 13–14.
3. Szalkai negatív jellemzésére lásd Bruckner Győző: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt. Mohácsi Emlékkönyv 1526. Szerkesztette: Lukinich Imre. Bp., 1926. 29–30.
4. Balogh István: Szalkay László esztergomi érsek (+1526). Kassa, 1942. (a továbbiakban: Balogh 1942)
5. Török János: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859. 165.
6. Váci egyházmegyei almanach Szent István milléneum évében. Szerkesztette: Bánk József. Vác, 1970. 141–142. (a továbbiakban: Váci egyházmegyei almanach); Sugár István: Az egri püspökök története, Bp., 1984. 211–217. (a továbbiakban: Sugár); Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln, 1991. 421–422. (a továbbiakban: Udvardy)
7. Vincenzo Guidoto velencei követ 1525. évi jelentésében körülbelül 48–50 évesnek tudta. Balogh István: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). (Forrástanulmány) Szeged, 1929. LXXIX. (a továbbiakban: Balogh 1929.) E szerint 1475–1477 táján született, ugyanakkor az emberi külső alapján meghatározott életkor bizonytalan.
8. Ezt a nézetet Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet Pest, 1863. 470–471. terjesztette el, és mások is átvették, például: Balogh 1942. 11–12. Ennek alapja az volt, hogy címeres pecsétet használt, és fivére (?) Mohács után katonáskodtak. Szalkai, aki már elég korán királyi birtokadományban részesült, annak alapján is nemesnek számíthatott, kaphatott nemeslevelet is, mindez azonban nem változtat azon, hogy nem nemesként született. Ezt – Nagy Ivánékkal szemben – már Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp., 1884. 42–43. is világosan látta. (a továbbiakban: Fraknói 1884)
9. Vö. Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp., 1944. 195–198. (a továbbiakban: Horváth); Olvasmányai: Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp., 1984. 58–62.; Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp., 1972. (a továbbiakban: Mészáros) Mészáros dolgozta fel a jegyzeteket és bizonyította be, hogy nem az ágostonrendieknél, hanem a városi iskolában tanult.
10. Horváth 195–198.; Ábel Jenő–Hegedűs István: Analecta Nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia. Bp., 1903. 463.
11. Vö. Kubinyi András: A Jagelló-kori értelmiség. Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szeged, 1988. 10.
12. Váci egyházmegyei almanach, 141.
13. Balogh 1942. 64.
14. Balogh 1942. 19.
15. Címe: „distributor pecuniarum regie maiestatis” volt: Kubinyi család árvavárljai levéltára, Várgede Fasc.I.Nr.34. – Nem zárható ki azonban az sem, hogy az a László

- deák, aki 1495-ben Nyitra megye adószedőjeként szerepel, már Szalkai László lett volna. Engel, Johann Christian von: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. I.k. Halle, 1797. 139.
16. Balogh 1942. 19.
 17. Főgel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913. 56. – Lásd még a következő jegyzetet.
 18. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai fényképgyűjtemény (a továbbiakban: Df.) 232152, 232195.
 19. Érdekes módon az előbbi, 1504. július 3-i oklevél venerabilis magisternek, az utóbbi, 1505. december 6-i oklevél egregius magisternek címezi a topuszkói commendator alkincstartót. – Lásd még alább: 41. jegyzet; alkincstartókat különben nem szoktak mesternek nevezni.
 20. Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I.k. Hermanstadt, 1880. 427. 437. (a továbbiakban: Quellen)
 21. Quellen, 313.
 22. Lásd fenn: 16. jegyzet és Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A Blagay család oklevéltára. Bp., 1897. 441–442. Az alkincstartó főnökével, Bornemissa János kincstartóval kapott közösen birtokot.
 23. Ez megtalálható iskolai jegyzeteiben, de egy 1510-beli magyar nyelvű levelében érdekes módon hiányzik. Mészáros, 206.; Ezzel szemben egy 1525-ben, már esztergomi érseként írott latin nyelvű levelének saját kezű magyar utóiratában újra előjön az íző nyelvjárás. Középkori leveleink (1544-ig). Szerkesztette: Hegedűs Attila és Papp Lajos. Bp., 1991. 119. (a továbbiakban: Középkori leveleink)
 24. Magyar Történelmi Tár 12. (1863) 42–78. (1510–1513.); 1508: Lukinich Imre: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára, I. k. 1937. 537. (a továbbiakban: Lukinich) – Itt jegyzem meg, hogy az irodalom feltételezi (pl. Mészáros, 206.), hogy már Anna királynénak (+1506) is jószágkormányzója lett volna. Ezt egyelőre nem tudom igazolni.
 25. Lásd az előző jegyzetben idézett okleveleket, továbbá Pozsony város lt. Oklevelek 4441. sz. (1511. május 22.), stb.
 26. Lásd a 24. jegyzetben idézett okleveleket.
 27. Nyilván az volt Raguzai István óbudai várnagy (Lukinich I.k. 537.) vagy Pesti Máté deák, aki helyette ítélkezik az óbudai úriszéken. Magyar Történelmi Tár 12. (1863) 62–63.
 28. Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény (a továbbiakban: Dl) 82319.
 29. Középkori leveleink, 35–36.; Pozsony város lt. Oklevelek 4441. sz. (1511. május 22.)
 30. Vö. Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Mátyás király 1458–1490. Szerkesztette: Barta Gábor. Bp., 1990. 62.
 31. Kubinyi András: Egy üzletelő diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerkesztő Páner Nóra. (művészettörténet – Műemlékvédelem VI. k.) Bp., 1994. 263–291.
 32. Dl. 71119.
 33. Df. 260455.
 34. Lásd fenn: 31. jegyzet Sárkány rövid életrajzát.; Szalkai és Sárkány későbbi együttműködésére Sárkány 1522-ben kelt végrendeletéből is következtethetünk, amikor utal az akkor már egri püspök és királyi kancellárhoz fűződő kapcsolatára és 500

- forintot hagy számára. Történelmi Tár (1901) 142.; 1525-ben a pápai nuncius arra utalt, hogy az esztergomi érsek (Szalkai), Sárkány (aki akkor országbíró) és a választott egri püspök (Várdai Pál volt kincstartó) triumviratusban kormányozzák az országot. Monumenta Vaticana II/1.k. 160–161.
35. 1511. november 22. Dés város levéltára. A dési sószállítók vámmentessége ügyében kiadott királyi oklevél Szalkai László mester királyi titkár relatiojára kelt.
36. Balogh 1942. 54.
37. Váci egyházmegyei almanach 142.
38. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 181.
39. A titkárok feladatkörére: Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet, Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerkesztette: Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp., 1990. 92–95.(a továbbiakban Kubinyi: Mátyás-kori államszervezet); Uő: 1986. 72.
40. Dl. 82397, 82398.
41. Mester: lásd fenn: 35. jegyzet; Egregius: Dl. 84617. (1512), Df. 259420. Iványi Béla: A római szent birodalmi Széki Gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 474–475. sz. (1513.) stb. (a továbbiakban: Iványi)
42. Kubinyi András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén, Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Szerkesztette: Szvirček Ferenc = Discussiones Neogradiensis I. Salgótarján, 1984. 9–10.
43. Dl. 89055. (1515.)
44. Df. 259420 (1513.), Dl. 82434. (1515.)
45. Dl. 82398. (1514.) – Új adomány is: Dl. 22723. (1515.)
46. Dl. 82427. (1515.)
47. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/6.k. Sopron, 1928. 321–322. (a továbbiakban: Házi)
48. 1511. november 22. és 1516. június 10, ill. 11. Mindhárom Dés város levéltára. A két utóbbit már kincstartóként referálta.
49. Barilovics: Dl. 84617. (1512.), Dl. 84622. (1514.), Dl. 84624. (1515.); A Dolhai család máramarosi ügyei: Iványi 474–475. sz.
50. Magyar Történelmi Tár 24 (1877) 245.
51. Odeporicon idest Itinerarium...Mathei...Cardinalis Gurcensis, per Riccardum Bartholinum...aedita, Viennae 1515.; Bel, Matthias: Adparatus ad Historiam Hungarie. Posonii, 1735. 291.; Engel, J. Christian von: Aktenmässige Skitze der Unternehmungen Joh. Zápolya's v. j. 1507–1515. Zeitschrift von und für Ungern I. (1802) 334.
52. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen I.k. Kronstadt, 1886. 208–209. (1515.) (a továbbiakban: Quellen z. g. Kronstadt)
53. Házi I/6.k. 316. (1515.)
54. Magyar Történelmi Tár 25. (1878) 47–48.
55. Quellen z. G. Kronstadt I.k. 215.
56. Bártfa város lt. Oklevelek, 4615.sz. (1516. július 17.) stb.
57. Dl. 71145. (1516. szeptember 12.)
58. Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmend, 1942. 46. 155.sz., Uő: A körmendi levéltár missilis levelei, I. rész. Körmend, 1943. 18. 84.sz., stb.

59. Dl. 60042. (1517. március 29.)
60. Dl. 47189. (1517. január 24.)
61. Lásd fenn: 48. jegyzet; Házi I/6.k. 346. (1517. március 27.)
62. Pozsony város lt. Oklevelek 4606. (1517. március 20.); Itt jegyzem meg, hogy 1518. szeptember 21-én, már kancellárként pátensben vette védelmébe a Mendél családot, ez az oklevél Bécs város levéltárában maradt fenn. Bécsi városi és tartományi levéltár, Urkunden Nr. 6173.
63. Esztergomi káptalan magánlevéltára, Lad. 25. fasc. 3. nr. 5. (1516. november 28.): thesaurarius solus est, cuius medio omnia fiunt.
64. Magyar Történelmi Tár 25. (1878.) 75–76.; Itt jegyzem meg, hogy állítólag az 1517-ben meghalt Ráskai Balázs tárnokmesterrel együtt II. Lajos Prágába küldte a rendekhez. Az adat óvatosan kezelendő, mert Istvánffyra megy vissza. Vö. Macek, Josef: Jagellonsky věk v českých zemích (1471–1526). I. k. Praha, 1991. 295. (a továbbiakban: Macek)
65. Kubinyi András: Die Nürnberger Haller in Ofen, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 52 (1963–64). 100. 126. jegyzet. Itt közlöm a II. Lajos-kori kincstartók archontológiáját.
66. A Mátyás-kori állapotokra lásd: Kubinyi: Mátyás-kori államszerbezet 81–97.
67. Szilágyi Loránd: A királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. Bp., 1930. 8–10.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 309–314. (a továbbiakban: Bónis)
68. Bártfa város levéltára, Oklevelek 4753. sz.
69. Dl. 89008.
70. Lásd a 67. jegyzetet
71. Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526. Bp., 1917. 169.
72. Szatmáriról lásd Tóth-Szabó Pál: Szatmári György prímás (1457–1524). Bp., 1906. Halála: uo. 301. (1524. április 7.)
73. Szalkai kalocsai érsekként: Udvardy 421. Csak rövid ideig birtokolta a javadalmat. Már 1520 végén át akart menni Egerbe, a király ki is nevezte váci utódát, de ez mégsem sikerült. Egyrészt a pápa a javadalmat Giuliano Medici bíróságnak adta, aki csak 1523 júniusában mondott le róla (Sugár 212.), másrészt a király lefoglalta a püspökség vagyonát, és a kincstárral kezeltette. (Az egri püspökség bevételeit 1521-ben Pemflinger Márk és Polyák Pál kezelték – Dl. 23583. – akik akkor Várdai Pál kincstartó familiárisai voltak.) A király közölte nagybátyjával, a lengyel királlyal, hogy mind a kalocsai, mind az egri püspökséget lefoglaltatta, hogy csapatokat tartson a bevételekből. Acta Tomiciana V. 330. Szalkait ugyan időnként már nevezték egri püspöknek (1522. szeptember 1. Dl. 106083.623–624., 1523. szeptember 4. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztette: Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János. I.k. Bp., 1902. 97–98.), a II. Lajoshoz akkreditált császári követ azonban még 1523. február 15-én is azt kéri (HHStA Grosse Correspondenz 25 b.), hogy Habsburg részről is támogassák a váci püspök (!) kancellár ügyét Rómában.
74. Vö. Fraknói 1884. 42. A „varga püspök” elnevezést a Fugger-ügynök Hans Dernschwam tartotta fenn. Szerinte „ein unanschnliche, kleine schwarze Person gewesen.” Ratkos, Peter: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava, 1957. 461. Burgio pápai nuncius szerint „penes quem est summa rerum”. Monumenta Vaticana II/1.k. 156; Herberstein osztrák követ 1523. május 23-án (HHStA Grosse Correspondenz 25. b.) azt írja róla, hogy „omnia negocia regis in manibus habet”, és hogy azt hiszi, „quod inter hungaros ipse sit unus, qui sciat tractare publica et in quo sit aliquis firmitudo.” – A velencei Guidoto követ 1525-ös zárójelentése szerint „quello che faceua il tutto”. Balogh 1929. LXXIX.

75. Balogh 1929. XXVIII.
76. Kubinyi 1986. 72.
77. Lásd fenn: 2. jegyzet – Massaro velencei követségi titkár 1523-ban írt jelentésében is kapzsiságáról ír. Szerinte az egri püspökségből 20000 ft bevétele van, 10000-et hoz a kancellárság, 10000 ft-ot keres kereskedelem és bányászat útján. Balogh 1929. LX.
78. Pl. 1522-ben 300 forintot kölcsönzött az országos kincstartóknak, Dl. 39819.; Ugyancsak 1522-ben a brassóiak fizetnek neki nagy összeget. Quellen z. G. Kronstadt I.k. 374.; Már 1519-ben fizettek neki a beszerceiek: Beszerce város levéltára 406.
79. Például Bártfának: Bártfa város levéltára 5057.sz. (1521. július 12.) és Eperjesnek. Df. 229663. (ugyanakkor.)
80. Df. 248126–248132.
81. Kubinyi András: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. Egyházak a változó világban. Szerkesztette: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991. 23.
82. Fraknoi Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp., 1889. 7.
83. Vö. Szalkai levelét Bátori Andráshoz: Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp., 1909, 195–196. (1524. március 5. (a továbbiakban: Szabó 1909.)
84. Dl. 82647. (1524. május 6.)
85. Lásd fenn: 74. jegyzet.
86. Gosztonyi János győri püspök akart volna kancellár lenni. Balogh 1942. 31.
87. Monumenta Vaticana II/1.k. 161.
88. A fentiekben saját fejtegetéseimet követtem: Kubinyi 1986. 59–99.
89. Kubinyi 1986. 82–84.; Macek 311–315.
90. Fraknoi 1884. 82–96.; Balogh 1942. 47–52.; Macek 315. A „pikart” huszita iránnyal szemben is fellépett.
91. Vö. Kubinyi 1986. 84–86.
92. A bécsújhelyi tárgyalásokra a legjobb forrás Szydlowiecki lengyel kancellár un. naplója, másolata: MTA Könyvtár Kézirattára, MS. 4945.; Lásd például Zombori István: II. Lajos udvara – Szydlowiecki kancellár naplója alapján. Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerkesztette: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 107–117.; A tárgyalásokra: Kosáry Domokos: Magyar külpolitika Mohács előtt. Bp., 1978. 136–137.
93. Acta Tomiciana VII.k. 217–241.
94. Szydlowiecki naplója (lásd 92. jegyzet) 43. 216.; Az ügynek az az érdekessége, hogy Szalkai az ellen is tiltakozott, hogy a király gyűrűspecséttel, azaz a kancelláriát megkerülve is állít ki okleveleket. A kancellár tehát a királlyal szemben is meg akarta hatalmát erősíteni.
95. Szabó 1909. 203–207.
96. Lásd erre fenn: 34. jegyzet
97. A hatvani országgyűlésre és következményeire lásd Kubinyi 1986. 90–97.
98. Bónis 324.
99. Lásd például Szalkai leveleit: Dl. 82706. (1525. augusztus 23.), Dl. 104453. 1525. november 4. Középkori leveleink 119. (1525. november 28. stb.)

100. Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István (1471–1539). Bp., 1907. 27–34. (a továbbiakban: Sörös)
101. Acta Tomiciana VIII. k. 25.
102. Sörös 34.
103. Brodericus, Stephanus: De conflictu Hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima. Ed. Petrus Kulcsár. Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova. Bp., 1985. 25–26.
104. Ezt már Fraknoi 1884. 248–250. is felismerte, bár a királyi „korlátlan hatalommal” szembeni értékelése nem teljesen fogadható el.
105. Monumenta Vaticana II/1. k. 170.
106. Váci egyházmegyei almanach 141–142.
107. Balogh 1942. 66–72.

ANDRÁS KUBINYI

Die politische Tätigkeit des László Szalkai, des bei Mohács gefallenen Erzbischofs zu Esztergom (Gran)

Eine der einflußreichsten Figuren der ungarischen Politik im Jahrzehnt vor Mohács war László Szalkai, Ungarns Primas und königlicher Kanzler. Die historiographische Einschätzung seiner Person ist unterschiedlich, bewirkt durch die gehässigen Berichte des ihm feindlich gesinnten Nuntius Burgio.

Die Laufbahn des Primas war keine gewöhnliche. Als Sohn eines Schusters in einem Marktflecken (Mátészalka) besuchte er keine Universität, nur die Schule in Sárospatak. Dank der aus Pietät vor ihm bei Mohács gefallenen Prälaten im Domkapitel zu Esztergom aufbewahrten Schulnotizen ist uns das überraschend hohe Niveau dieser Provinzschulen bekannt. Es befähigte Szalkai, die humanistischen Strömungen zu rezipieren. Es wurden von ihm Gedichte in klassischem Versmaß überliefert.

Allen Anzeichen nach qualifizierte er sich nur zu den niederen kirchlichen Ämtern, zum Priester wurde er erst 1525, bereits als Esztergomer Erzbischof, geweiht. Er dürfte um 1470 geboren worden sein. Über die erste Periode seines Lebens – nach der Schule in Sárospatak – haben wir nur Vermutungen. Mit großer Wahrscheinlichkeit war er Beamter in der Kanzlei oder im Fiskus. 1500 ist er bereits Schatzmeister und bekleidet dieses Amt bis 1506. Auch danach bleibt er im Fiskus: er verwaltet z. B. die Salzkammern in Siebenbürgen und in Máramaros, die Ländereien der Königskinder, führt aber auch schon Geschäfte. Die Salzkammergeschpanschaft in Máramaros ist seine Unternehmung. 1511 wird er zum königliche Sekretär ernannt: er ist der erste auf diesem Posten, der keine Kirchengüter besitzt. Ab 1513 hat er aber das Amt des Vácer Bischofs inne und wird dadurch von Amts wegen Mitglied der Körperschaft der Prälaten und Baronen. Zwar

nimmt er schon an der Abwicklung der Angelegenheiten des Landes teil, zählt trotzdem zur zweiten Linie der Politiker.

1516 wird er Schatzmeister und übernimmt die Finanzverwaltung. Im nächsten Jahr wird er zum Kanzler gefördert und wird somit der politische Führer des Landes.

Szalkai, der nach dem Bischofsamt in Vác das gleiche in Kalocsa bekleidete und schließlich Erzbischof zu Esztergom wurde, war ein Politiker mit einem starken Sinn für das Geschäft, der zweifelsohne auch seine eigenen Interessen immer vor Augen hielt. Trotzdem versuchte er – zusammen mit Königin Maria – die königliche Macht wiederherzustellen, wenn auch nur teilweise erfolgreich. Als das Haupt der ungarischen Kirche, vernachlässigte er auch diese Aufgabe nicht ganz. So kann man von ihm ein etwas positiveres Bild schaffen als in der früheren Historiographie.

ANDRÁS KUBINYI

The political career of László Szalkai

the Archbishop of Esztergom who was killed in the battle of Mohács

László Szalkai, primate of Hungary, royal chancellor was one of the most influential figures of the political scene in Hungary during the decade before the battle of Mohács (1526). The opinions on him are divided since the malicious reports of his personal enemy, papal nuntio Burgio have influenced historians.

His career was quite unusual. The child of a cobbler from the borough Mátészalka, he never went to university, but attended the school in the country town of Sárospatak. Since the cathedral chapter of Esztergom has kept his schoolnotes out of respect for their prelate fallen at Mohács, those notes are evidence of the surprisingly high standards of these country schools, which enabled Szalkai to embrace humanist movements. Latin poems written in the classical metre have survived among his works.

Apparently assuming the minor religious orders only, he was ordained priest as late as 1525, already as archbishop of Esztergom. He was probably born around 1470. We only have assumptions about the early phase of his life after graduating from the school at Sárospatak. Very probably he found employment as a clerk, either in the chancery or in the treasury. In 1500 he was already under-treasurer, holding this office until 1506. After then he remained in the treasury, directing the salt departments of Transylvania and Máramaros, governing the estates of the royal children, but was already involved in business, the office of the overseer of the Máramaros salt department being one of his business enterprises. In 1511 he became royal secretary: he was the first royal secretary who had a non-ecclesiastical benefice, but in 1513 he was given the bishopric of Vác thus becoming one of the prelates et barones. Although having a hand in the affairs of the kingdom, he was still a second line politician.

In 1516 he was promoted to the post of treasurer, taking over the fiscal controls of the kingdom. Promoted again in the following year, he became chancellor that is the chief policy-maker in the land.

Successively holding the bishopric of Vác, the archbishopric of Kalocsa, the bishopric of Eger and finally the archbishopric of Esztergom, Szalkai was a politician with an undoubtedly good sense of business, always keeping his own material interests in view. Nevertheless, he made efforts to restore royal power, along with Queen Mary – but only with partial success. Nor did he neglect entirely his duties as head of the Hungarian Church. Thus we can form a somewhat more favourable picture of him than that painted by earlier historiography.

MÁLYUSZ ELEMÉR

Az első Habsburg a magyar trónon*

Albert király 1438–1439

A 14. század második felének három szomszédos dinasztija – Anjou, Luxemburg, Habsburg – közül Zsigmond halálával a rangban egykori legutolsó helyen álló, az osztrák herceg családja maradt a porondon. Az örökösödési szerződés, amely 1364-ben IV. Rudolfnak ígerte Magyarország, majd Csehország birtokát uralkodóházaik kihalása esetére¹, akkor a diplomáciai játék pillanatnyi helyzetét rögzítette, most azonban, a sors szeszélyéből megvalósulva, azt a látszatot kelti, hogy három ország egymásra utaltságának szimbóluma. De ez csak a felületes szemlélőnek tűnik így. A terv, hogy Habsburg herceg legyen a magyar király, nélkülözött minden reális alapot, hiszen Magyarországnak semmi érdeke sem volt, hogy Ausztriához kösse sorsát, a két szomszédos állam múltjából pedig hiányzott minden olyan tényező, amely kívánatosná tehetné volna jövőbeli életük azonosulását. Amint a cseh-morva–magyar kapcsolatok 15. század eleji szorosabbá válása Zsigmond hatalmi törekvéseinek volt következménye, ugyanúgy a Magyarország feletti uralmat szintén személyes vonzalma juttatta Ausztria hercegének kezébe. Zsigmond még 1402-ben IV. Albert herceget, aki hű szövetségeseinek bizonyult a testvérével és unokatestvéreivel folytatott viszályában, arra az esetre, ha fiú hátrahagyása nélkül halna meg, utódjául jelölte ki, a magyar királlyal megajándékozta, azonnali hatállyal kinevezte helytartójává, amidőn pedig két év múlva éppen az ő fegyveres kíséretében Csehországban meghalt, érzelmeit átruházta fiára. Ennek jeléül vele, a 14 éves V. Alberttel jegyezte el 1411-ben egyetlen gyermekét, Erzsébetet, aki akkor három éves volt, s mihelyt ez nagykorú lett, 1421-ben vele házásította össze. Örökösének következetesen leányát tekintette továbbra is s mert Albertnek házasságkötésekor kötelezni kellett magát, hogy születendő fiát neveltetés végett a királyi udvarba küldi, a nő számolhatott azzal, hogy Erzsébet és fia mellett az uralomból csak korlátozott rész jut majd neki.

Albert herceg mindent megtett, hogy Zsigmond jóindulatát biztosítsa magának. Nem esett nehezére, hogy készségesen alárendelje magát gyámja és apósa kívánságainak. Mint befolyásolható ember, aki Aeneas Silvius szerint még tanácsosai szavára is szívesen hallgatott,² miért is ellenkezett volna vele. Viszont ausztriai uralma, amely jó iskola lehetett számára, hogy később nagyobb feladatok megoldására vállalkozzék, azt mutatja, hogy alattvalóinak nem önkénykedő ura volt, ugyanakkor a társadalmi fejlődés lényegét megértette, amennyiben a rendek – klérus, főurak, nemesség, polgárság – együttműködésén örködött, közben pedig a városok gyarapodását jóindulatúan előmozdította. Ezt a magatartását, amely Magyarország számára csak ígérhetett, Zsigmond helyesléssel figyelhette, s ugyanő nem kevesebbre

* A Mályusz Elemér hagyatékában lévő kéziratot Soós István rendezte sajtó alá.

értékeltette készségét, hogy krónikus pénzzavaraiban kisegítette, csehországi hadműveleteiben pedig elkísérte. Teljes odaadással, mert vallásossága a kelyhesekben csak eretnekeket látatott vele.³ Minden jóindulata ellenére Zsigmond nem tudott számára oly biztosítékot adni, amilyent apjának 1402-ben juttatott. Talán éppen az 1403-i felkelés tanulsága tartotta vissza hasonló próbálkozástól. Szerette volna ugyan 1430-ban, tehát mielőtt még a Tallóciakra nagyobb katonai hatáskört ruházott volna, hogy a déli határvidék védelmét reá bízva s így alkalmat ad neki képességeit a magyar uraknak megmutatni, de odáig nem tudott eljutni, hogy szándéka határozottabb alakot öltjön.⁴ Albert továbbra is népszerűtlen maradt Magyarországon. Híjával volt apósa meggyerő modorának, azzal ellentétben csak németül beszélt s így elzárta magát leendő alattvalóinak tömegeitől, megjelenése pedig alkalmatlan volt a tőlük elválasztó jégfal felolvasztására. Ha megszólalt, nem kellett Zsigmond mellett állnia, hogy hűsös ajkaival, kiálló fogazatával rúttnak tűnjék fel.⁵ A szerencse megvonta tőle azokat a tulajdonságokat, amelyekben apósát bőkezűen részesítette s ennek helyzetét, átsegítve őt oly sok akadályon, számtalanszor megkönnyítette.⁶

Minden fáradozásával Zsigmond csak annyit tudott elérni, hogy amikor Prágából hazafelé igyekezve Znaimban pihenőt tartott, környezete a herceg utódlása mellett foglalt állást. Bár nem sokan kísérték a császárt, még az ő magatartásuk sem volt egyöntetű. Albert ellen volt Borbála királyné, akinek mint Cillei leánynak, szerepét nem nehéz önző okokkal magyaráznunk, de hírek terjengtek, hogy ellenezte trónrajutását az 1436-ban bárók közé felémelt Guti Országh Mihály főkincstartó,⁷ akiről feltehetjük, hogy ismerte a nemesség hangulatát. Mivel Borbála a lengyel királyt, a 14 éves Ulászlót kívánta a magyar trónon látni, magatartását úgy foghatjuk fel, hogy az azt a politikai irányt jelképezte, amelyre nemcsak a németellenesség, hanem a lengyel–magyar együttműködés helyeslése volt jellemző. A pápa is számolt azzal, hogy nem Albert kerül ki győztesen a választásból.⁸ A bizonytalan helyzetre tekintettel Zsigmond kemény kézzel avatkozott az események menetébe. Halála (1437. december 9.) előtt négy nappal (december 5.) elfogatta Borbálát, majd (december 7.) Pozsonyba vitette,⁹ Országh aggályait pedig elosztatta azzal a hatalmas adománnyal, amelyben december 3-án, tehát két nappal Borbála elfogatása előtt testvérével együtt részesítette, Csejte és Jókó várakat juttatva nekik.¹⁰ Mindezzel elhárult Albert megválasztása elől a legfőbb akadály.

A Habsburg herceg nagy engedményekkel biztosította, hogy a császár kíséretében lévők őt egyedüli királynak ismerjék el. Akár mint félévszázad előtt Zsigmond trónralépésekor, most is az előkelők kis csoportja döntött, amikor, december 18-án, Pozsonyban Albertet királynak jelentették ki, azzá választották. Az időből nem tellett bevárni a távolabb lakók beérkezését, de ez nem is volt szándék.¹¹ Mire a németellenes érzelműek, a lengyelbarátok értesültek Zsigmond haláláról, már meg is volt az utód. Az ő állásfoglalásuk a választást megelőző korteskedések közben erősödhetett volna oly tényezővé, amely Albert híveinek tervét keresztezni tudja, alkalom hiányában azonban nem maradt más számukra, mint a belenyugvás. Ezt megkönnyítette nekik, hogy a választási feltételek oly súlyt biztosítottak általában a nagybirtoko-

soknak, amelynél jelentősebbet – be kellett maguknak vallaniok – akkor sem remélhettek volna, ha ők is résztvesznek a választásban.

A Zsigmond-kori helyzettel szemben új volt, hogy amíg akkor a király teljesen szabadon rendelkezhetett bevételeivel, azaz a behozatali és kiviteli vámokkal, a bányákkal és a nemesérc beváltásából származó urburával, a pénzverés és a sómonopólium jövedelmével, a kamarahaszna, nyestbóradó, ötvened néven ismert adókkal, amelyek együttesen képesítették közvetlenül tőle függő haderő fegyverben tartására, most a nagybirtok urai beleegyezésüktől tették függővé, kire bízta a jövedelmi források kezelését, történjék ez akár bérlet, akár megbízás alapján vagy bármi más módon. A törekvés nem egyedül a királyi hatalom gazdasági alapjainak főúri ellenőrzés alá vétele, hanem azok megszerzése. Igaz, nem volt szó tilalomról, mintha a király nem rendelkezhetnék a kezébe jutott pénzzel, azonban nem lehet kétségünk, hogy az előkelők, ha maguk vagy pártfogoltjaik irányítják a pénzügyi szervezetet, elszámolásaik során a feleslegből vajmi keveset juttatnak a kincstárba, mert magyarázatot, hogy mire kellett fordítaniuk az állam érdekében a bevételt, könnyen találtak volna. A fejlemények alakulása, a feudalizmusra általában jellemző módon, bizonyára az egyes jövedelmi ágaknak tartósan magán kézbe kerülését s ami ezzel egyértelmű, a királyi hatalom jelentős korlátozását eredményezte volna. Bár abban is kételkedhetünk, hogy a feltételek megszabói hagyták volna, hogy a király azt tegye bevételével, amit jónak lát. Kikötésükkel ugyanis, hogy az ország védelmében és a korona ügyeinek intézésében szintén köteles tanácsaikat kikérni, voltaképpen arról adtak bizonyosságot, hogy a királyi jövedelmek túlnyomó részének hováfordítását kívánják ellenőrizni, sőt a *negotium coronae* tágértelmű kifejezés segítségével akár az egészset is. Végső céljuk felől egyébként nem lehet kétségünk. Másra, mint a királyi jövedelmi források megszerzésére nem is vonatkoztatható a következő feltétel: A királyi jogok és a korona jogai, ha az ország helyzete szükségessé teszi elidegenítésüket, csak az ő hozzájárulásukkal adhatók el örökérvényűen vagy zálogosíthatók el. Ezek a jogok nyilvánvalóan az állami bevételek, zálog vagy vétel útján való megszerzésükre pedig ugyanazok áhítoznak, akik a királyi rendelkezések érvényét saját hozzájárulásuktól tették függővé.

A királyi hatalom gyökereire Albert párhívei a másik súlyos csapást azal mérték, hogy az uralkodó kinevezési jogát korlátozták, megígértetve vele, hogy tisztségek, megyék, várnagyságok, főpapi és bárói méltóságok felől nélkülük nem fog határozni. A megszorítással eltűnt a lehetőség, hogy a királyok, amire még Zsigmondnak s módja volt, a jövőben új embereket vonva munkatársaik közé, lazítsanak az örökölt uralmi rendszer merevségén és az állam érdekében a fejlődés új útját jelöljék ki. Azonnali hatállyal s nem közvetett módon ugyanők felszámolták Zsigmond uralmának legpozitívabb eredményét, egyházpolitikája számottevő részét. Általánosságban sem egyszerűen azt hangsúlyozták tehát, amit Zsigmonddal 1387-ben elfogadtattak, hogy mindenkit meg kell tartani régi szabadságaiban és biztosítani változtatás nélkül a jó szokások uralmát, hanem kötelességévé tették Albertnek, hogy az ország régi törvényeit és szokásait, az országlakosok szabadságait visszaállítsa, a változtatásokat és csak újjólag intézményesített káros szokásokat pedig el-

törölje. Az összehasonlításból nyilvánvaló, hogy Zsigmond reformjait kellett Albertnek megtagadnia.

Az itt általánosságban említett káros újítások közül egyet külön is kiemelték a választási feltételek. Eszerint a klérus tagjainak visszaélészerűen a közelmúltban meghonosított adóztatását a király megszünteti s ezzel az egyházak és egyháziak mentesülnek az adófizetéstől, megüresedő egyházi javadalmakat pedig nem foglaltat le világiakkal, sem ily lefoglalást nem enged meg. Az egyháznagyok befolyása és hatalma 1437 után ezzel ismét megtámadhatatlan lett, a társadalmi és állami rend változhatatlan része. A szembe fordulás Zsigmond politikájával azt jelentette, hogy általános hadbaszállás esetén a prelátusoknak több alkalmuk nyílt, hogy ismét ők állítsák ki, a régi szokásnak megfelelően, a bandériumokat, azaz ők végezzék azt a katonai szolgálatot, amelyet csak az imént helyettük zsoldosokkal vagy a király bandériummal az uralkodó látott el. A fordulat, hogy a főpapság régi súlyát visszanyerte, nem varázsütésre ment végbe. Az előjelek már az 1420-as években észrevehetőek, hogy a főpapok Zsigmond mellett ismét nagyobb szerepet kezdtek játszani, mint korábban. Növekvő befolyásuk jele, hogy a világi titkos kancellárok – Perényi Imre és a Pálóciak – után megint ők nyerték el a nagy hatáskört jelentő bizalmi állást. Amint Zsigmond és a világi feudális urak rádöbbsen, hogy a huszitizmus egész hatalmukat megsemmisítéssel fenyegeti, mégpedig belülről rendítve meg annak alapjait, szükségképpen kellett az egyház vezetőit oly helyzetbe juttatni, hogy a felforgató forradalmi erővel a siker reményében vehessék fel a harcot. A visszahajlás tehát már Zsigmond idejében megkezdődött. Az ő személye útját állotta, hogy a pénzügyi-hadügyi vonatkozásban elért előnyöket az állam feladja – számára a visszafordulás csak azt jelentette, hogy nem haladt tovább egyházpolitikájának megkezdett útján –, halálával azonban a régi helyzet visszaállításának utolsó akadályai is elhárult. A főpapság győzelmét megkönnyítette Albertnek az egyház szereplését mindenkor egyetértéssel kísérő magatartása. Ha volt választási feltétel, amelynek teljesítését szívesen ígerte meg, úgy ez lehetett az. Aminek elérését IV. Jenő pápa 1437 december végén mint célt követte elé tűzött, hogy ti. a magyarországi egyháznak a Lajos-kori állapotba visszahehelyezését szorgalmazza és eszközölje ki, hogy világiak többé ne lehessenek egyházi gubernátorok, egyháziak hadi érdekből adóztatása pedig véget érjen, valósággá lett, s Zsigmond gyalázatának nevezett egész politika¹² pedig már a múlté volt.

Akiknek elhatározásán múltott Albert trónralépése s akik hozzájárulásuk feltételeit az előzőekben megszabták, azok túlnyomórészt a császár utolsó korszakának országnagyjai lehettek. Zsigmond számított – s nem alaptalanul – hűségükre, mivel valamennyien az ő elhatározásából jutottak méltóságukhoz. A nádor, Hédervári Lőrinc csak az imént (1437. március 7.), az országbíró: Batori István, a tárnokmester: Rozgonyi János, az erdélyi vajda: Lévai Cseh Péter, a szlavón és horvát-dalmát bánok: Tallóci Matkó és Petkó, testvérükkel, Frankóval, a szőrényi bánnal együtt, a főkincstartó: Guti Ország Mihály, az asztalnokmesterek: Perényi János és Miklós, a pohárnokmesterek: Nánai Kompolt Pál és János már korábban. Az ő életpályájuk közös vonásának tekinthetjük, hogy – a nádor kivételével – valamennyiük családja Zsig-

mond uralma alatt emelkedett a bárók közé. Nálukénál aligha lehetett Albertre ennyire kedvező azoknak a báróknak az állásfoglalása, akik származásuknál és vagyonuknál fogva kevésbé érezhették magukat Zsigmond iránt lekötelezetteknek, névszerint a macsói bánok: Garai Dezső és László, a székelyispánok: Kusalyi Jakcs Mihály és Tamási Henrik, az udvarmesterek: Marcali Imre és János, a lovászmester: Alsólendvai (Bánfi) Pál, anélkül, hogy akár az ő, akár más nagybirtokosok ellenkezését eleve valószínűnek kellene gondolnunk. Végül mint a párt tekintélyes tagját meg kell említenünk az esztergomi érseket, Pálóci Györgyöt, aki hogy meghálálja a támogatást, amelyet egykor bátyjától, a nádortól kapott, most unokaöccsei javára készült az Alberttől választási szolgálataiért remélt jutalmat értékesíteni. A választási feltételek szerint ők, akiket Zsigmond mint munkatársat kegyének jeleivel elhalmozva gazdagsághoz, hatalomhoz és tekintélyhez juttatott, személy szerint lehettek ugyan rendíthetetlen hívei, együttesen azonban saját csoport-érdekeik érvényesítésére törekedtek. Szolidaritásérzésük nemcsak a közös fellépést könnyítette meg számukra, hanem az erkölcsi gátlás alól is segítette őket felszabadulni, mintha hálátlanok lennének elhunyt jövendőjük iránt.

Albertnek nem eshetett nehezére elfogadni a bárók követeléseit, mivel Ausztriában, amely a rendi fejlődés vonatkozásában megelőzte Magyarországot, s ahol a rendek adómegajánlási jogukat ekkor már következetesen gyakorolták, hozzászókot, hogy a hercegi pénzforrások közt jelentős szerepet játszó adó beszédésének feltétele a rendek megajánlása legyen.¹³ Hatalomátvétele egyébként oly símán ment, hogy az megérte az áldozatot. 1438. január 1-jén megtörtént Székesfehérváron a koronázás,¹⁴ Budán pedig, Borbála csehországi híveinek kívánságát is teljesítve, ünnepélyesen kibékült anyósával. A megállapodás szerint az özvegy teljes egészében megtartotta csehországi birtokait, amelyeket Leibgeding címen kötött le számára Zsigmond, Magyarországon azonban csak öt váruradalom maradt hatalmában: Zólyom, Végles, Saskó, Dobronya és Lipcse. Többi váráról le kellett mondania. A magyar főurak követelésére is, akik tartottak attól, hogy könnyen a lengyelek kezébe kerülhetnek.¹⁵ Borbála személyi ambícióinak megfékezésében Alberttel egyetértett felesége, Erzsébet és ennek unokaöccse, Cillei Ulrik is. Az előbbi joggal gondolhatta, hogy a királynéi birtokok a tényleges uralkodó feleségét illetik, az utóbbi pedig elfogadta Alberttől adományul, a magyar urak kedvetlensége ellenére, a Borbálától visszavett Trencsént és a Vág menti erődítmény láncolatot. Nem a Cillei-ház hatalmának korlátozásáról volt tehát szó, hanem mindössze generációs cseréről: az anyakirályné helyébe hozzá hasonlóan energikus, de nálánál eszesebb leánya lépett. Aeneas Silvius az uralomvágyat emelte ki Erzsébet jellemvonásai közül,¹⁶ s ezt a tulajdonságot Albertnek már trónralépése előtt éreznie kellett. A reverzálist, amelyet pártja kívánságára volt kénytelen adni, nem egyedül ő, hanem feleségével együtt állította ki, hangsúlyozottan elismerve ennek örökösödési jogát azzal, hogy míg a választási feltételek őt „electus rex in Hungaria”-nak, Erzsébetet „nata Hungariae regina electa”-nak nevezik¹⁷ s a koronázáskor kétségtelenül Erzsébet követelése volt, hogy mint Máriát és Borbálát, őt is az esztergomi érsek, ne pedig a veszprémi püspök koronázza meg. Nem a király feleségét, hanem királynőt megillető hatalom birtokosának, születése jogán

az ország örökösének tekintette magát. A vita, amely két főpap jogköre miatt vizálynak indult és Albert hatalmának korlátai körül forogván, a királyi pár közötti nézeteltérésnek látszott, miután Rozgonyi Simon püspök koronázó jogának elismerésével végződött, súlyos következményeket vont maga után. Erzsébet annyira nem tudta megbocsátani a püspök ellenszegülését, hogy 1439 decemberében a Pálóci György halálával megüresedett esztergomi érsekség élére nem őt, a legesélyesebb jelöltet nevezte ki, hanem Szécsi Dénest, amivel viszont a mellőzött püspököt, immár az egri egyházmegye birtokosát, a lengyelbarát párt hívévé és Ulászló királyságának támaszává tette.¹⁸

Apósától örökölt kormányzótestületét Albert 1438 februárjának közepén átszervezte. Eljárása indokoltnak mondható. Elődje azon országnagyjainak adott válasz gyanánt fogható fel, akik feltételekhez kötötték, hogy hozzájáruljanak trónrelépéséhez. Mint minden új király, Albert számára is elérkezett tehát a pillanat, hogy a nem teljesen kezeseznek bizonyult országnagyokat elejtve, náluknál megbízhatóbbakat tömörítsen maga köré, s a szemben álló csoport egységét megbontva, az önálló kormányzati politika feltételeit megteremtse. A személyi változások vizsgálatánál az első pillanatban úgy tűnik fel, mintha a király elsősorban azokat mozdította volna el helyükről, akik mint régi, előkelő családok sarjai nem egyedül Zsigmond kegyének köszönhették méltóságukat. Ezt tette ugyanis a két Marcalival, az udvarmesterekkel, Alsólendvai (Bánfi) Pál lovászmesterrel, Garai Dezső macsói bánnal, Kusalyi Jakcs Mihály székelyispánnal. Ha pedig az ő csoportjukba tartozó Garai Lászlót meghagyta macsói bánnak, ez abban leheltné magyarázatát, hogy felesége unokatestvérével és Zsigmond évtizedes nádorának fiával kivételesen kellett bánnia. A felsorolt esetek ellenére tévedés volna oly határozott szándékot tulajdonítanunk Albertnek, hogy a régi bárói családokat háttérbe igyekezett szorítani. Ellene mond e feltevésnek, hogy Tamási Henrik székelyispánt közvetlen környezetébe vonta mint udvarmestert és – a kancellária relációs jegyzeteinek tanúsága szerint – a kormányzás területén széles munkakörhöz juttatta, új székelyispánokká Pelsőci Bebek Imrét és Csáki Ferencet nevezte ki, a Zsigmondtól pártfogolt Lévai Cseh Péter helyett Losonci Dezsőt tette meg erdélyi vajdának, Garai László mellé második macsói bánnak Ujlaki Miklóst állította, kincstartóvá pedig a hozzájuk hasonlóan báró családból származó Szentgyörgyi (Péter fia) Gróf Lászlót nevezte ki.¹⁹ Az övékénél könnyebben értelmezhető a lovászmesterek kinevezése. Mivel ezek Pálóci László és Simon lettek,²⁰ kétségtelen, hogy Pálóci György főkancellár kérésének tett eleget Albert, amidőn az érsek unokaöccseit bevonta a kormányzótestület tagjai közé. Már csak valószínűnek látszik, hogy a tárnokmesteri tisztt Rozgonyi János halálával üresedett meg, semmivel sem magyarázható ellenben, miért nem maradt Perényi Miklós asztalnokmesternek. A többi változás egyszerű személycsere következménye lehet. Ha elfogadjuk, hogy Rozgonyi halálával lett szabaddá a tárnokmesterség, akkor Perényi János asztalnokmesternek tárnokmesteri megbízatása arra szolgáltatott alkalmat, hogy az ő helyét Guti Ország Mihály főkincstartó foglalja el, ennek utódjává pedig Szentgyörgyi Gróf László legyen.

Annak ellenére, hogy Zsigmond emberei közül egyedül Hédervári nádor, Bátori országbíró, a három Tallóci bán, a két Nánai Kompolt pohárnok-

mester maradtak helyükön, a számra sok változás nem jelenti a kormányzati rendszer lényeges módosulását. Csak azt bizonyítja, hogy Albert szabadon cserélgethette környezetének tagjait s így azt is hihette, hogy királyi hatalma nincs korlátok közé szorítva. Nem kételkedhetünk, hogy ő valóban olyanokat kívánt maga körül látni, akik nemcsak híek hozzá, hanem munkájukat odaadóan, szorgalmasan végzik, de mert sokkal inkább a bárói csoportból válogatta új munkatársait, mint azt még Zsigmond tette, szilárdabb helytállást, sikeresebb munkateljesítményt eleve nem lehetett remélni. A súlyos csapás, amelyet 1438 nyarán Erdélyben a betörő török sereg okozott, legalábbis azt mutatja, hogy az új vajda és az új székelyispánok nem állottak helyzetük magaslatán, bár ugyanakkor az ő tehetetlenségükből egyáltalán nem következik, hogy elődeik inkább megállták volna helyüket.²¹ A lényeg, úgy véljük, a cserélgetetés ténye, azaz, hogy a király szabadon alkalmazhatja munkatársait – természetesen az előd segítségéről sem mondva le – s ami ezzel együtt jár, egy-egy méltóság csak kivételképpen marad hosszú ideig ugyanazon báró birtokában.

Az országnagyok – rőgiek és frissen kinevezettek egyaránt – nem érve be azzal, hogy a királyi tanácsban szavuk hallatásával befolyásolják uralkodójuk döntéseit, az állam legfőbb igazgatási szervét, a királyi kancelláriát közvetlen ellenőrzésük alá vonták. A kancellária, amely Albertre örökségül szállt, Zsigmond céltudatos, hosszú és szívós munkája eredményéül a király által közvetlenül irányított, öt feltétlen hűséggel szolgáló munkáját szakszerűen végző hivatal volt. Mind a nagy-, mind a titkos kancellária élén Zsigmond halálakor Gathalóczi Mátyás pécsi prépost állott. Gyermekként kezdte kancelláriai szolgálatát s névtelen notariuskodás után, miután előbb a protonotariusi, majd az alkancellári ügykört látta el, 1433-ban került szakemberi tevékenysége jutalmául mindkét kancellária élére, hogy mint kancellár szolgálja Zsigmondot, ennek bizalma birtokában, ura haláláig.²² Helyét Albert trónaléptével Pálóci György esztergomi érsek foglalta el. Ő, a klérus előtérbe kerülésének jeléül, a főkancellári címet igényelte magának. Ezt érsek elődei közül utoljára Kanizsai János viselte, mindaddig, amíg, 1403-ban, a Nápolyi László-féle mozgalomban részvétele miatt Zsigmond meg nem fosztotta attól. Pálóci a főkancellárságból azonban csak a címet tartotta meg. Mivel az elmúlt negyedfél évtized megmutatta, hogy a nagyobb befolyás és hatalom a király oldala mellett tartózkodó titkos kancellárt illeti, ennek pecsétjét vette gondozásába. Ezzel különös helyzet állott elő. Királyi nagypecsét, amely hivatott az uralkodói hatalom teljét a világ szeme elé tárni, nem készült,²³ a titkos pecsét pedig a főkancellárnak nemcsak őrizetébe, hanem ellenőrzése alá is került.

Mindaddig, amíg a főkancellár a király mellett tartózkodott, az ügymenetet károsodás nem fenyegette, a látszat pedig az maradt, hogy Pálóci a király utasításainak közvetlen megfogalmazója. Koronázása után azonban Albert mindössze negyedévet töltött Magyarországon s így hamarosan világosak lettek a hatalmi viszonyok. Addig ahhoz képest, hogy egy új királytól hívei sokat szoktak várni, Albert takarékosan bánt adományaival. Ha ezeket nagyságuk szerint mérlegeljük s eszerint próbálunk visszakövetkeztetni, kik és mennyire kötelezték le a választásnál uralkodójukat, öt család hatalmának

szabad döntő szerepet tulajdonítanunk. A Pálóciaknak, a Rozgonyiaknak, a Nánai Kompoltoknak, a Gerseieknek és Lévai Cseh Péternek. Az adománylevelek közül a Pálóciaknak szóló emeli ki különösen a családnak a koronázásnál nyújtott támogatását, ami érthető is, mivel főnökének dícséretét zengte a kancellária, ugyanakkor utal mindenki másét felülmúló fegyveres erejükre.²⁴ Az érsek egyházának a drégelyi váruradalmat szerezte meg két mezővárossal, valamint Nógrád megyében további két mezővárost, mind ezeknek a kamaranyereségtől mentességet biztosított és engedélyt eszközölt ki Újfalunál a Dunán révet állíttathatni,²⁵ családjának pedig a Borsod megyei dédesi váruradalmat és Sajószentpéter mezővárost adatta.²⁶ A Rozgonyiak három kiváltságlevelet szereztek maguknak. Az egyikkel három tucat Heves-, Pest és Nógrád megyei birtokot és pusztát, köztük Gyöngyös mezőváros felét kapták meg, amelyek közül egyesek zálog címén már kezűkből voltak, másokat azonban még Brankovics György szerb fejedelemtől kellett kiváltaniok.²⁷ A másik oklevél az utódok nélkül elhalt Kürti Jánosnak Pozsony- és Nyitra megyei semptei váruradalmat nyilvánította adománybirtokaiknak, biztosítva, hogy ezek a Zsigmondtól zálogba vett fekvőségek csak a zálogösszeg ellenében követelhetők tőlük vissza.²⁸ A két Nánai Kompolt pohárnokmester adományul nyert öt – Heves- és Külsőszolnok megyei – birtokának nagyságáról bár hozzávetőleges, de mégis megközelítő képet ad az oklevél megjegyzése, hogy azok együttesen nem tesznek ki 80 jobbágytelket,²⁹ ami mellett a két Gersei testvérnek, Zala és Vas megye ispánjainak jutott táticos váruradalom aránytalanul nagynek látszik,³⁰ a helyes értékeléshez azonban tekintetbe kell vennünk, hogy a várat zálogjogon már 1435 óta kezűkben tartották.³¹ Végül Lévai Cseh Péternek, mint erdélyi vajdának nem birtok, hanem az utódok nélkül elhalt Bolondóci Stibor budai háza jutott. Ennek értékét volt hivatva bizonyítani, hogy birtokába a vajdát a király az esztergomi érsekkel és a nádorral vezettette be, erre szóló megbízását pedig előszóval adta meg.³²

Albert többi adománya még azok esetében is szerénynek mondható, akikről pedig joggal tételezhetjük fel, hogy minden tőlük telhetőt megtettek a királyválasztás sikere érdekében. Ilyen mindjárt Hédervári Lőrinc, a nádor, akinek a Fejér megyei Kendertóval kellett beérnie. Albert mintha vígasztalni próbálta volna reményeiben csalódott nádorát, dícsérgette adományát, elmondva, hogy három Sopron megyei birtokot adott érte s nem akármilyen fekvőség, mert Szt. Alberttről nevezett egyház áll benne, kérdés azonban, hogy Hédervári megvígasztalódott-e, hiszen Kendertó csak prédiun volt.³³ A négy Tallóci testvér, akik közül hárman bánok voltak, a dícséretök özönével arányban nem álló jutalmat kaptak: a hozzájárulást ahhoz, hogy pénzükért megvettek egy Temes és egy Keve megyei birtokot, valamint örök tulajdonul a birtokokban rejlő ún. királyi jogot,³⁴ amelyről Albertnek azért nem eshetett nehezére lemondania, mert annak gyakorlatban érvényesíthető értéke úgy sem volt. Hédervárihoz hasonlóan egyetlen birtok, a Pest megyei Sósokút jutott Berzevici Pohárnok Mihálynak,³⁵ ugyanakkor meglepően nagy értéket jelent a Perényi Jánosnak, Zsigmond volt asztalnokmesterének adott két mezőváros, névszerint Emőd (Borsod m.) és Vizsoly (Abaúj m.), nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy Albert oklevelének csak rövid kivonata

maradt korunkra s így lehet, hogy a teljes szöveg szerint talán nem mostani adományról van szó.³⁶ Akár mint a Serkeiek esetében, akiknek a király hangsúlyozottan már régóta kezükben levő birtokokat adott,³⁷ vagy a Guti Országokat illető rendelkezésben, amely szintén a minden jogon hozzájuk tartozó, tehát régóta tulajdonukban levő Modor mezővárosba és egy másik, ugyancsak Pozsony megyei birtokba beiktatásra adott utasítást,³⁸ bár ők 1438. április 5. elérték, hogy mint négy Arad megyei birtoknak új adomány címén tulajdonosai beiktatásukra a király nevében a csanádi káptalan fel szólítást kapott.³⁹

Negyedévi kormányzása után 1438 áprilisának elején Albert elhagyta Budát, arra készülve, hogy bécsi tartózkodása után Csehországba megy ottani uralma átvételére. A magyar bárók szívesen elkerülték volna, hogy a Zsigmond-kori helyzet megismétlődjék, ezért is kötötték ki választási feltételeikben, hogy Albert Magyarországon fog tartózkodni más, a korábbi uralkodók módjára.⁴⁰ Ők Zsigmond gyakori és huzamosabb távollétének tulajdonították a kormányzása során fellépett zavarokat s mint a virágzás valamiféle csodaszerhez hasonló biztosítékát tekintették a király állandó otthoni tartózkodását. Ugyanakkor még sem kötötté ki, hogy Albert ne fogadja el a német királyságot, s azt is elfogadták, hogy Ausztria és Csehország problémái időnként elvonják királyuk figyelmét a hazai ügyektől. Amidőn tehát Albertet Bécsben a birodalmi követség egyhangú német királlyá választásáról értesítette (1438. április 27.),⁴¹ hozzájárultak a trón elfoglalásához, még ha tudták is, hogy Magyarország közvetlen előnyt nem remélhet a kapcsolattól. Albertet nem is a birodalom ügyei foglalták le, egy évnyi távolmaradásra kényszerítve, hanem a csehországiak, ezekkel pedig eleve számolniuk kellett a báróknak, aminthogy számoltak is. A cseh rendek többsége már 1437. december 27-én elismerte Albertet királynak, de még ők is csak a bázeli kompaktaták és súlyos választási feltételek elfogadásának feltételével, aminek teljesítése után 1438. június 29-én Prágában sor került a koronázásra. A kisebbség azonban még ily áron sem volt hajlandó az osztrák herceg trónra jutásába beleegyezni és a lengyel király 13 éves öccsét, Kázmér herceget választotta meg (1438. március 2.).⁴² A magyar bárók kedvezően mérlegelték a cseh perszonálunió előnyeit, amióta az Albert-pártiak felajánlották nekik a szövetséget és a török ellen segítséget ígértek. Akkor, 1438 április elején⁴³ egy éjszakai gondolkozás után az ajánlat elfogadását attól tették függővé, hogy bekövetkezik-e Albert cseh királlyá választása. Miután erre sor került, természetesnek vehették és nem emelhetek kifogást, hogy egyelőre nekik kell kiállniuk uruk védelmére, legfőképpen pedig bele kell nyugodniuk, hogy ez távol maradjon országuktól.

A Szilézián át Csehországba betörő lengyel sereg és a cseh rendi kisebbség komoly problémát jelentettek Albertnek. Főleg birodalmi segítséggel, de magyar haderőt is igénybe véve, sikerült Taborba zárnia és megbénítania ellenfeleit, egyidejűleg ügyes diplomáciai húzásokkal, amelyek során Litvániát sikeresen felléptette Lengyelország hátbatámadására, a német lovagrendet ily akcióra szakadatlanul biztatta, közben pedig gondoskodott a Szepesség védelméről, a lengyeleket visszavonulásra és béketárgyalásokra kényszerítette, sőt nyomukban Boroszlót is megszerezte. Mind hadműve-

letei, mind diplomáciai akciói eredményesen végződtek tehát Csehországban.⁴⁴ Még a nagy ütést, Borbála újabb szembefordulását is sikerült kivédenie. A császárné nyíltan Lengyelországhoz csatlakozásával, a krakkói udvarba távozásával (1438 nyara)⁴⁵ csak önmagának okozott kárt: Albert valamennyi birtoka és ingóságai lefoglalásával válaszolt. A béketárgyaláson a lengyelek kiálltak ugyan új szövetségesük védelmére, de maguk is egyetértettek Alberttel, amidőn ez csak évi összeg – 14 000 aranyforint – fizetését vállalta, a magyarországi birtokokat pedig vonakodott visszabocsátani, bár a csehországi dotalíciumot Borbála kezében hagyta. Ezzel a körülménnyel állhat összefüggésben, hogy Albert nagy hatáskörrel és eredményesen működő kormányzóját, Cillei Ulrikot – a császárné unokaöccsét – felmentette és két cseh főurat állított mint főkapitányokat helyébe. (1439. május 10.)⁴⁶

Az eredményes csehországi intézkedések, amelyek során Boroszlóban a Zsigmond által a város élére helyezett oligarchikus tanácsot új váltotta fel,⁴⁷ Albertet sikeres uralkodónak mutatták. Jó részben megfontoltságának köszönhetően. Javára vált, hogy apósa jól bevált tanácsosait megtartotta. A kancellárt, Schlick Gáspárt a választófejedelmek követelésével szemben is. Mint Aeneas Silvius elbeszéli, a fejedelmek képviselőit ezzel a kijelentéssel utasította el: Ha a választók reám bízzák a birodalmat, miért nem tudják elviselni, hogy kancelláromat magam válasszam meg.⁴⁸ Zsigmond magyar tanácsosai közül a Szentgyörgyi-rokon Benedek székesfehérvári prépost tartózkodott mellette, a lengyelekkel Boroszlóban folyó béketárgyalásokra küldöttek egyike,⁴⁹ bizalmi munkakörében ugyancsak megmaradt Zsigmond orvosa és tanácsosa, a sziléziai származású Stock János szepesi prépost,⁵⁰ valamint ennek testvére, Stock Miklós kánonjogi doktor, aki a német lovagrend megnyerését kapta 1439 közepén feladatul.⁵¹ Mellettük a magyar bárókat tanácsadói gyanánt a két Pálóci, Tamási Henrik udvarmester és Guti Országh Mihály képviselték. A magyar kancellária, mint intézmény nem követte Albertet, hanem az egyetlen királyi pecsét birtokában, mintha csak Budán tartózkodna uralkodója, nevében itthon adta ki okleveleit, a kancelláriai jegyzetben utalva arra, hogy miként kapta az utasítást. A logikus az lett volna, hogy a Pálóci György főkancellári kinevezésével egyidejűleg alkancellárrá visszaminősített Gathalóczi Mátyás elkíséri Albertet és titkos pecséttel megerősíti ura elhatározásait. A pecsétől azonban, így rekonstruálhatjuk a történeteket, Pálóci nem volt hajlandó megválni s ebben a magyar főurak is egyetértettek vele. Nyilvánvalóan azt próbálták elérni, hogy a király külföldi tartózkodásának idejét minél szűkebbre szorítsák, intézkedéseit pedig ellenőrizzék. Feltehetőleg nem gondolták, hogy a királytól arra az időre, amíg nincs az országban, megvonják intézkedő hatalmát, joggal számítottak azonban arra, hogy feszélyezik és állandóan emlékeztetik urukat függő helyzetére.

Az ügymenet ily módon meglassult. Albert eleinte osztrák hercegi, majd német királyi pecsétje alatt közölte elhatározását otthon maradt kancelláriájával, amely azután, mintha királya Budán tartózkodna, kiállította nevében az oklevelet. Javult a helyzet 1438 májusában azzal, hogy Albert maga mellé rendelte Büki István protonotarius vezetése alatt a budai kancellária személyzetének egy részét s erre bízta hazai vonatkozású okleveleinek

kiállítását. Büki élete jól ismert. Zsigmond fő- és titkos kancellárjának, Albeni János zágrábi püspöknek volt a pártfogoltja, s hivatali pályájával párhuzamosan emelkedett az egyházi ranglétrán. Mint császári kanonok a bécsi egyetemen magister artiumi fokozatot szerzett, mint zágrábi, majd külföldi főesperes kancelláriai protonotarius volt, sőt Zsigmondot kísérve felhatalmazást kapott, hogy az alkancellári munkakört is ellássa. Albertnek tehát már régi ismerőse volt s munkáját most is ura meglegegedésére végezte. Albert nemcsak protonotariusának, hanem különös tanácsosának is nevezte, hangsúlyozva ezzel, hogy az ügyek érdemi elintézésénél is meghallgatta, hivatali munkáját pedig ily dicséret szavakkal emelte ki: a magyar kancelláriát mint főbb tagja vezette és bölcsen irányította.⁵² Albert tehát magyar kancelláriának nevezte a kíséretében levő budai kancelláriai alkalmazottak csoportját s megjelölése találó. A részleg személyi összetételét nem ismerjük s csak sejtjük, hogy Vitéz János tagjai közé tartozott. Így gondoljuk: Mivel Vitéz – ezt bizonyosan tudjuk – Zsigmond kíséretében volt, amikor Büki irányította a császárral tartó titkos kancelláriát, joggal tehető fel, hogy a protonotarius magával vitte az újabb külföldi útra jól bevált munkatársát. Vitéz számára kétségtelenül nagy előnyt jelenthetett, hogy az uralkodó közvetlen környezetében tartózkodva a hivatali írásos munka végzésén kívül megismerkedhetett a kormányzati teendőkkel, politikai látóköre pedig tágulhatott.

A Büki vezetése alatt álló kancelláriai részleg az általa készített okleveleket eleinte az osztrák hercegi pecséttel, május 23-tól pedig előbb ezzel párhuzamosan, majd egyre kizárólagosabban a német királyival erősítette meg. Albert azonban nem minden esetben bocsátotta elhatározását a főkancellár és a Budán maradt királyi tanács ellenőrzése alá. Előfordult, hogy közvetlenül intézkedve, az érdekelt felek részére német királyi pecsétje alatt s maga adatta ki az elhatározásáról szóló oklevelet. A hatalmi viszonyokra jellemző, hogy ezt megtehetette, azok pedig, akik adományban vagy kedvezményben, a királyi kegy látható jeleiben részesültek, nem érezték szükségnek, hogy a magyar titkos pecsét rajta legyen a kezükbe jutó királyi oklevélen. Ha nem is az osztrák hercegi, a német királyi pecsét annál inkább megadta számukra a biztosítékot, hogy a királyi rendelkezés megtámadhatatlanul érvényes.

Környezetének hatása alatt Albert uralkodói intézkedései hovatovább Zsigmondéira kezdtek emlékeztetni. Nagyvonalúságban nem érték még el azokat, de már elárulták, hogy a király, bár nehezére esik, tud bőkezű lenni. Legelőször a nádora iránti magatartásán változtatott. Alig hagyta el Magyarországot, (április 15.) Ozorai Pipo valamennyi birtokát Hédervárinak adta.⁵³ Nem azonnali érvényességgel ugyan, mert a hagyaték az özvegyet illetve végéig, halála esetében azonban a nádor azonnal érvényesíthette jogát. A nádor mellé magától értetődően lépett az egyház feje. Pálóci György érsek a Gömör megyei Ajnácskő várat zálogba vette 6000 aranyforintért a maga és két unokaöccse, a lovászmesterek számára. Nem örökbirtokul tehát, mert a király fenntartotta a maga, felesége és utódai számára a visszaváltás jogát, de addig is, amíg erre sor kerülhet, hozzájárult, hogy a Pálóciak az uradalomra rendkívüli adót vethessenek ki, valahányszor a királyi városok, mezővárosok és birtokok ily teher viselésére kényszerülnek.⁵⁴ A Rozgonyiak – a veszprémi

püspök és a két pozsonyi ispán – két Nyitra megyei birtokot kaptak, ami a valóságot szépítve úgy hangzik, hogy voltaképpen a birtokok jellege változott csak meg, mivel azok eddig is az ispánok igazgatása alatt állottak, részei lévén a kezükre bízott ispáni jogkörnek és hatalomnak.⁵⁵ A két Gersei testvér nem jutott ugyan hasonló módon új birtokhoz, a kegy azonban, amelyben azzal részesültek, hogy Vasvár várost, amelyet még apjuk szerzett meg Zsigmondtól, ismét adományul kapták Alberttól, felért egy általános érvényű politikai döntéssel. Azt jelentette ugyanis, hogy Albert tovább folytatja elődjének a mezővárosok kárára és a nagybirtokosok javára szolgáló politikáját s e tekintetben változástól senkinek sem kell tartania.⁵⁶

Albert távollétében Budán a kormányzati ügyek intézésében a döntés a királyi tanácsot illette. Tagjai ugyanazok voltak, mint akik a koronázás után az uralkodó körül tömörültek, azzal a különbséggel, hogy a királyt az általa kinevezett vikáriusok képviselték. Közülük kettőt ismerünk személy szerint: Pálóci főkancellárt és Hédervári nádort, a többiekre mindig csak általánosságban történt hivatkozás.⁵⁷ Bizonytalan, hányan nyerhettek vikáriusi felhatalmazást Alberttól s személy szerint kik voltak. Csak mint valószínűséget említhetjük, hogy Perényi János tárnokmester az volt. Amint általában a körülményektől függött az egész középkorban, hogy a királyi tanács egy-egy határozatának megtárgyalásánál kik vesznek részt, ugyanúgy esetleges volt, hogy hány vikárius hallatta szavát Albert távollétében. Valószínűleg inkább kevesebben, mint többen. A folyton változó összetételű tanácsban az állandóan jelen levő alkancellár, Gathalóczi szerepe szükségképpen nyert ezzel jelentőséget. 1438/39 fordulóján Erzsébet királyné tevékenyen részt vett a tanács munkájában, mint a királyi okleveleknek az ő nevét felemlítő kancelláriai jegyzetei tanúsítják. Határozatait, intézkedéseit az érsekfőkancellár Albert nevében fogalmaztatta meg s azt, hogy írásba foglalásukra az utasítást nem a királytól kapta, csak az ilyesféle ügykezelési utalások árulják el: *De commissione domine regine ac prelatorum et baronum vicariorum.*⁵⁸ Erzsébet a királyi tanácsban helyet juttatott azután udvarmesterének, Corbaviai Ivánkának, mint ezt Albert két oklevelének kancelláriai jegyzete mutatja.⁵⁹

Erzsébet, mint korábban anyja, külön kancelláriát foglalkoztatott. Ennek vezetőjévé Borbála királyné alkancellárját, Vencel Esztergom – szenttamási prépostot tette meg. Választása bizonyára azért esett rá, mert a királyné gazdasági ügyeinek intézésében nagy jártasságra tett szert s mint kipróbált szakember volt ismert. Munkakörét azonban Erzsébet alaposan kibővítette, összefüggően hatalmi törekvéseivel. Mivel a királynénak főkancellárja, a veszprémi püspök iránt érzett engesztelhetetlen haragját az idő múlása nem csökkentette, Vencel prépostra hárul, hogy úrnője országos ügyekben hozott rendelkezéseit megfogalmazza. Ezek alkalmasok voltak a királyi hatáskört csorbítani. Mint kitűnik belőlük, Erzsébet a városokat úgy tekintette, mintha azok sajátjai volnának. Véde Bártfa, Eperjes, Sopron, Pozsony, Debrecen érdekeit, ugyanakkor az adót és az erődítmények jókarban tartását követelt tőlük, sőt az ország védelmében cselekvő részvételre nógatott. Nem egy esetben egyenesen érthetetlen, miért saját nevében tette meg intézkedését, nem pedig Albert titkos pécsetje alatt. Az ellen nem tehető kifogás, hogy a

besztercei Szt. Erzsébet-kórháznak elengedte a királyi kincstárnak járó évi másfél ezüstmárka censust, de már illogikus volt, hogy ugyancsak Beszterce romladozó falainak kijavítását arra hivatkozva rendelte el, hogy az erődítmények elhanyagoltsága jutott az ő és a prelátus és báró vikáriusok tudomására. Mivel vikáriusai Albertnek voltak, az országban tartózkodó királyné ily helyettesekkel nem is rendelkezhetett. Erzsébetnek, amikor rájuk hivatkozott, a királyi hatalom birtokosának kellett magát tekintenie. Eljárása azért is feltűnő, mivel három nappal korábban éppen Beszterce érdekében eljárva, a helyes magatartásra adott példát azzal, hogy udvarmesterével, Corbaviai Ivánkával utasította, Albert általános rendeletére hivatkozva, Gathalóczit, hogy a székelyispánokat a király nevében kelt rendelettel tiltsa el törvénytelen túlkapásaiktól. Máskor ismét, ugyancsak saját nevében, úgy intézkedett, mintha egyeduralkodó lett volna: a pozsonyi polgároknak királyi birtokon vámmmentességet biztosított,⁶⁰ a Bátoriaknak elengedte a hadbavonulásuk elmulasztása miatt rájuk mért büntetést,⁶¹ a kolozsmonostori bencés apátot pedig, báróinak és udvara lovagjainak kérését hangsúlyozva, felmentette a birtokait terhelő katonai szolgálat alól.⁶²

Bírói hatalmát szintén Albert módjára, a királyi személyes bíróság példáját követve gyakorolta. Amikor tehát a besztercebányaiakat és Mikesfalvai Jánost mint peres feleket megidézttette, nem arra adott utasítást, hogy azok előtte, hanem hogy „a prelátus és báró urak, ti. vikáriusaink előtt” is jelenjenek meg, ennek a szokatlan kifejezésnek megismétlésével igyekezően jelezni, hogy királynéi hatalmát egyenlőnek tartja férjével. Ugyanakkor részt vállalt az ország védelmének terheiből. 1439. május 9-én, amikor tehát Albert már Magyarországon volt, Kecskemét és Csongrád királynéi mezővárosokat 2500 aranyforintért elzalogosította a Kátaiaknak, hogy az összegből „a törökök torkában fekvő” Szörény, Görény, Orsova és Miháld várak védelméről gondoskodják.

A király és a királyné közti hatalmi viszonyok alakulására döntő jelentőségű az a körülmény volt, hogy Erzsébet törekvéseit, udvarának tagjain kívül mások, olyanok is támogatták, akikről mint az Albertet királlyá választó párt tagjairól ezt fel sem tennők. A legjellemzőbb a Rozgonyiak magatartása. Ők, névszerint István, Szentgyörgyi Cecília férje és két unokatestvére, a pozsonyi ispánok, miután Alberttől 1438. március 17-én hatalmas birtokadományban részesültek,⁶³ április 2-án, tehát akkor, amidőn a király még nem hagyta el Budát, a királyi oklevéllel szórólszóra egyező adománylevelet kértek és kaptak Erzsébettől.⁶⁴ Vajon valóban úgy gondolták, hogy Albert elhatározása nem elég szilárd biztosíték számukra vagy csak az volt a szándékuk, hogy hízelegjenek Erzsébetnek? – nem tudjuk. Eljárásuk hatása mindenképpen az volt, hogy a királyné uralkodói igényei megerősödtek, hatalmi vágyai jogosaknak tűntek. Az eset jelentőségét növeli, hogy az adományos testvére Péter, az egri püspök, a pozsonyi ispánoké pedig Simon, a veszprémi püspök volt⁶⁵ s ők csak azért maradtak ki az adománylevelekből, mert családi birtokokat tovább nem örökíthettek.

Zsimond annak idején, 1414-ben, amidőn, hosszabb időre távol lévén az országból, a kormányzást vikáriusokra bízta, ezek hatásköréből kivette a hűtlenek, a fej- és jószágvesztésre ítélték megkegyelmezését, valamint a bir-

tokadományozást és az egyházi javadalmak felőli rendelkezést. Feltehetőleg ugyanezt a megszorítást kívánta Albert is érvényesíteni. Erzsébet nem hagyta magát korlátoztatni. Birtokadományokat tett – igaz, nem jelentőseket – arra hivatkozva, hogy férje felhatalmazására jár el.

Állításában kételkedhetünk, mivel az egyházi javadalmak juttatásánál követett hasonló eljárást Albert rosszalotta, intézkedéseit pedig kíméletlenül érvénytelenítette.

Erzsébet, férje tudta és megkérdése nélkül, két – Albert távollétében megüresedett – püspökségre terjesztette fel a pápához jelöltjeit és eszközölte ki kinevezésüket. Egyik pártfogoltjának, Szécsi Dénes nyitrai püspöknek a jóval jelentékenyebb győri egyházmegyét juttatta. Szécsi a maga részéről eldöntöttnek tekintette az előlépését azzal, hogy Erzsébet mellette foglalt állást és ezért 1438 októberében már intézkedéseket tett a soproni tizedek beszedése ügyében. Eljárását 1439 januárjában Albert hitványnak nevezve, a kinevezést akarata ellenére történtnek mondotta és érvénytelennek nyilvánította. A király eljárása érthető: Győrt a kíséretében lévő Benedek székesfehérvári prépostnak szánta elismerésül sok évi szolgálataiért, míg a fiatal, csak az imént nyitrai püspökségre emelt Szécsi mellett mindössze az szólt, hogy testvérei, mint Erzsébet udvarának tagjai közül az idősebbik az asztalnokmesteri, a másik a kincstartói tisztelet töltötte be. Még véglegesebbnek látszott Erzsébet döntése alkancellárja, Vencel mester esetében. Őt egri püspöknek tette meg s már a pápai engedély is megvolt, hogy felszentelése végett Vencelnek nem kell Rómában személyesen megjelennie, amikor Albert közbelépett és ezzel az egész intézkedés érvénytelen lett. Erzsébet ez esetben nem hagyta magát, ragaszkodott ahhoz, hogy legalább Szécsi Dénes érvényesüljön. A testvéreitől nyilván támogatott királyné kérése előtt Albert végül is meghajolt és egri püspökké tette felesége pártfogoltját, aki ily módon jobban járt, mintha a győri püspökséget tartotta volna meg. A befolyásos rokonság nélküli Vencel mester azonban püspökség nélkül maradt.

Erzsébet egyesztendő uralma akarva-akaratlanul némi Albert-ellenes szint nyert. A házastársak a lényeges kérdésekben kétségtelenül egyetértettek s ily értelemben helyesen üzenték a magyar urak lengyel társaiknak, hogy Albert és felesége egy test és egy lélek,⁶⁶ amit az is bizonyít, hogy teljes volt közöttük az összhang, mi legyen Borbála sorsa. Nyoma sincs, mintha a királyné megbékíteni próbálta volna anyját. Gyermeki érzelmét elnyomta a vágy, hatalmi érdekét érvényesíteni. Az özvegy császárné, fogságából szabadon bocsátása után, egykori óriási uradalmi kis részére szorítva, kétségtelenül megbántódva és szerencsecsillaga letűnését fájlalva élt, alig lehet azonban feltételeznünk, hogy pusztán politikai érdek indította arra, hogy mindenét hátrahagyva 1438 nyarán menekülésszerűen Krakkóba távozzék.⁶⁷ Helyzetét gyermeki hálátlanság következményének is tulajdoníthatta. Ugyanakkor az engesztelő szó kiejtésétől Erzsébetet hatalomvágya tarthatta vissza. Egyetértett tehát Alberttel, oly annyira, hogy 1439 nyarán Borbála vagyonából hatalmas uradalmakat és jövedelmi forrásokat adományoztatott vele magának.

Erzsébet érdekei Albertéival nem ütköztek ugyan oly mértékben össze, mint Borbála esetében, maradt azonban köztük is lehetőség surlódásra. A

leglényegesebb az a tény volt, hogy ő számított Zsigmond örökösének Magyar- és Csehországban s bár Albert nyerte el mindkét ország koronáját, férje a királyválasztók pártolását, Zsigmond elhatározásán kívül nagy részben annak köszönhető, hogy ő a felesége. Magyar környezete, talán azért is, hogy a németellenes közhangulatnak engedményt tegyen, túlon túl is legyezett hiúságának. Mire 1439 április végén Albert hazatért, a királynénak és környezetének kialakult, kész terve volt.

Ezt döntően a török múlt évi erdélyi betörése befolyásolta. Ijesztő és megrázó tanulság, hiszen ez volt az első alkalom, hogy immár nem a határvidéken, hanem az ország belsejében száguldhattak zsákmányoló csapatok. 1438. augusztus 5-én lépték át Erdély határát s mert az akciójukról szóló hírek szeptember 11-én Bécsből már továbbítást nyertek Bázalba, az egész hadjárat nem tarthatott tovább három hétnél. Meglepetés és gyorsaság jellemezték. Erdély idejében felkészült a támadás elhárítására, amidőn azonban úgy látszott, hogy a szultán Havasalföldön keresztül nem feléje tart, hadereje, a vajda engedélyét elnyerve, feloszlott. A támadók cselvetése tehát sikerült. A főleg szászok lakta középső terület, jól gondozott, termékeny vidék népes falvai és mezővárosai voltak a zsákmányolók célpontjai. Városok körülményes ostromára nem gondoltak. Ha meglepetésszerűen sikerült falaikon felhágniuk, ezeket is kifosztották, mint Szászsebest vagy a gyulafehérvári székesegyházat, általában azonban beérték a nyílt falvak vagy – Segesvár esetében – a külváros felprédálásával. Zsákmányon kívül foglyoszerzésre törekedtek. Az elhurcoltak számát 80 000-re tette a megbízható becslés. A törökök, mint valami sáskaraj, a Barcaságon vonulva keresztül hagyták el az országot. Kolozsvár, Beszterce vidékét nem érintették, de fenyegetőztek, hogy vissza fognak térni és szavukat meg is tartották. Novemberben, Márton-nap (november 11.) körül törtek be újból. Az az udvari káplán, akit Albert a helyzet felderítésére pontos információszerezés végett küldött Erdélyre, mire visszatért, már a második hadmenetről is be tudott számolni. A pusztítás célpontja ezúttal a Székelyföld volt s míg a nyáron az egyházi intézményeket ért különösen súlyos csapást lehetett kiemelni, most a marosvásárhelyi évi gyűlésükre összejött székely előkelők leöléséről, foglyul ejtéséről kellett szólni.⁶⁸

A kárt szenvedettek s akik rettegetek, hogy holnap rájuk kerülhet sor, minden pusztulás okát a király távollétében látták.

Okoskodásuk szerint erőteljesebb általános fegyverfogásnak a király személyes hadbavonulása a feltétele, hazatérve vállalnia kell tehát a terhet, hogy nagy hadsereg felvonulásával útját állják az erdélyi pusztulás megismétlődésének. Mint a következmények megmutatták, az elgondolás nem volt megfontolt. Ellenkezett mindazzal a tapasztalattal, amelyet a magyar országnagyok Zsigmond uralma alatt szerezhettek s amiről az 1435-ben a hadügyi tervezet tárgyalása során szót ejthettek. Nem valószínű, hogy a bárók adták a tanácsot Erzsébetnek. Az ő érdekük az volt, hogy a Zsigmond-féle gyakorlat szellemében bandériumaik jelentsék a hadsereg gerincét, azok felkészítéséhez pedig a kincstártól ők kapjanak pénztámogatást. Velük szemben a megalapozatlan ábrándozás, döntő fölényt várni a gyakorlatlan nemesi tömegektől, köznemesek körében ébredhetett fel. Egy mentségük volt azonban nekik is:

az Erdélyt beszáguldó török hadak tömegre ugyan nagy, de katonai értéküket tekintve nem jelentős erőt mutattak. Az életben maradtak, a menekültek összképe az inváziós seregről az lehetett, hogy vele a felkelők mint egyenrangúak meg tudtak küzdeni. Tehát nem elháríthatatlan, biztos pusztulás, amelytől csak rettegni, de vele mérkőzni nem lehet, rögzítődött meg az emberek emlékezetében. A hangulatra jellemző, hogy szemtanúk hivatkozása szerint a százezer főnyi török sereg 15 százaléka nő volt, csakhogy minél nagyobbak lássék a létszám.⁶⁹

Erzsébet pártolta az általános fegyverfogás tervét, sőt azt is, hogy hadbaszállás előtt országgyűlés üljön össze a nemesség követelését meghallgatni. Ez elégedetlen volt a Zsigmond halálától kezdve történetekkel. Királyválasztás és koronázás megkérdése nélkül zajlott le, amit annál nehezebb volt elviselnie, minél inkább feleltek meg a fejlemények a tényleges hatalmi viszonyoknak. A megcsorbult presztízt, hogy az 1435-ben a regnummal azonosított köznemességet,⁷⁰ mint teljesen súlytalan elemet lehetett kezelni, ugyanígy a hiányzó energiát sokszoros hangerő volt hivatva pótolni. Sikerral. Elég volt az idegenellenség lappangó érzésének kifejezést adni s máris szenvedélyes hangulat ejtette rabul a széles tömegeket. Korábbihoz nem fogható német- és csehgyűlöletről adtak hírt a birodalmi városok informátorai már 1438 tavaszán, a következő év januárjában pedig a németek kiűzésének rémképét festették a falra.⁷¹ Minden bajnak az idegenek lettek az okai s ebbe a formulába sok dolog belefért, kezdve azon, hogy Albert ismeretlenek, távollévőknek számítva népszerűtlen volt. Erzsébet úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a köznemesi elégedetlenséget felhasználhatja hatalma megerősítésére. A főuraktól, akik Albert mellett lekötötték magukat, nem volt mit várnia, a köznemességtől ellenben támogatást remélhetett s mert a magát kisémmizettnek érzett köznemesség hasonló helyzetben volt, a két fél könnyen egymásra talált. Abban is megegyezve, hogy amint Erzsébetet nem vezette férjével szemben ellenséges szándék, mert csak társuralkodói jogát kívánta érvényesíteni, ugyanúgy a megyék sem a nagybirtok ellen léptek fel, hanem készek voltak beérni azzal, hogy szavukat hallathatják.

Ugyanakkor Albert elvből nem ellenezte, hogy a nemesség szerephez jusson. Már csak azért sem, mert mint osztrák herceg előtt nem voltak ismeretlenek a rendi törekvések. Magyarországra visszatérve még Pozsonyban tartózkodott, amidőn, május 3-án a királyi tanács munkájába bevonta, a kancelláriai jegyzetek tanúsága szerint, Sóvári Soós Istvánt, napokkal az országgyűlés befejezése után (június 9.) Necpáli Lászlót, majd a jogász szakember Jári Barocz István mester országbírói jegyzőt.⁷² Az ő, főleg Soós és Necpáli feltűnése arra utal, hogy a köznemesi vezető rétegnek sikerült kapcsolatot találnia a királlyal. Ők nem falusi nemesek, hanem egregius címük szerint is vagyonuknak, tekintélyüknek és képességeiknek köszönhetően ismertek az udvari körök előtt, sőt maguk is tagjai azoknak. Ugyanakkor otthon a nemesi tömegek hallgatnak rájuk, készen arra, hogy visszhangozzák szavukat. Ily kettős szerepüknek köszönhetően képességeiket szabadon kifejthetik, könnyen érvényesülhetnek. Soós István testvérével együtt 1435 óta Sáros megye ispánja s ezt a tisztet tölti be 1439 nyarán is. Mint ispán Zsigmond udvari lovagja 1437-ben és a királlyal van Csehországban, testvé-

rével zálogul veszi Zsigmondtól Kissáros falut, amelyet Albert is nála hagy. Abból a tényből, hogy Soós 1440-ben tagja lett annak a Krakkóba küldött bizottságnak, amely Ulászlót magyar királlyá választotta,⁷³ joggal következtethetjük, hogy tekintélyét korábbi közéleti szereplésének köszönhette, s talán nem túlzás, ha az ő kezdeményezésének tulajdonítjuk a köznemesi politikai koncepció Krakkóban győzelemre jutását.

Amire sem a királyné, sem a nemesség nem számított, az események sodra mindkettőjüket magával ragadta, messzebbre, mint ameddig szándékuk volt elmenni. Váratlan esemény, Budán, az országgyűlés színterén kitört zavargás szölt bele a fejleményekbe. Látszólag jelentéktelen mozzanat volt a budaiak felkelése, valójában az ország sorsát legmélyebb gyökereiig lehatólóan megszabó tényezők csaptak össze. A felkelés lényegében az ellen irányult, hogy az ország gazdasági struktúráját a délnémet kereskedelmi tőke szabja meg. Ennek behatolása egész Magyarországon, elsősorban a határmenti kereskedő góciókban, mégis leginkább a fővárosban érvényesült. Amíg itt magyar és német céhpolgárokkal szemben sikerült a Kammerherreknek nevezett távolsági, főleg posztókereskedőknek az 1402.-i felkelés lecsillapítása után a vezető szerepet megtartani, Zsigmond uralma végétől a gazdasági ellentétek nemzetiségi jelleget öltöttek. Most már német patriciusok és velük együtt a hatalmon megosztotni kívánó magyarok állottak szemben. Ekkor volt már magyar párt, mégpedig tekintélyes, az országos gazdaságpolitika terén jártas pénzügyi szakember, az egykori tizedbérő, harmincad- és kamarahasznaispáni, altárnokmesteri tisztet viselt György diák vezetése alatt. A próbálkozás ugyan nem sikerült, hogy 1436-ban magyarok kezébe jusson a németek egyháza, a Boldogasszony-templom vagyonáról való gondoskodás joga oly módon, hogy az egyház a magyar Mária Magdolna-templom filiája lesz, a Krisztus teste-céh, a kamaraurakat csoportosító vallásos társulat pedig elveszítse jelentőségét, a párt azonban fennmaradt s hozzá tekintélyes németek is csatlakoztak. A német patriciusok ekkor ellenlépésként a tekintélyes, Nagyszombatból Budára költöző, magyar származású Farkas Lászlót, a nürnbergi Kamerer Ulrik vejét tették meg bírónak. Kétségtelenül azzal a hátsó gondolattal, hogy a magyar lakosságot ily módon megnyugtadják, hogy a német uralom miatti panaszai alaptalanok. Farkas 1438-ban sikerrel tüzelte fel a polgárság tömegeit György diák ellen, majd a következő évben a tanáccsal együtt a magyarok vezérért eltették láb alól. Őt, névszerint János ötvöst elfogták, a tanácsházban megkínózták, majd holttestét a Dunába vetették.⁷⁴ A gyilkosság akkor derült ki, amidőn az országgyűlés már együtt volt. A megyei követek, a főurak familiarisai, a szolgálatszémélyzet, bár rövid időre, oly tömeget tettek ki, amely jelenlétével megnövelte a budai magyar céhpolgárok súlyát és bátorságát. Ezek elégtételt követelve fegyverrel kezükben keresték Farkast s mert ez a királyi udvarba menekült védelemért, nagyszámú zsellértől, szőlőműves kapásoktól, napszámosoktól támogatva most már mint tömeg a német kereskedők házára támadtak, boltjaikat feltörték, javaikat felprédálták. (1439. május 23.) Bár szenvedélyek tüzelték a zendülőket, ez nem lett a nincstelenség és vagyonosok általános küzdelme. Szemtanú örökítette meg, hogy csak a németeket rabolták ki, tehát az olasz kereskedők boltjai sértetlenül maradtak, noha azok talán gazda-

gabb zsákmányt kínáltak. Az olaszok azonban nem vettek részt a városi kormányzatban, következésképpen csak kereskedők maradtak s ez a magatartásuk most elhárította fejük felől a veszedelmet.⁷⁵

A zendülésnek két következménye is lett. Helyi jellegű volt, bár országos jelentőséget nyert, hogy megtört a kamaraurak uralma s a városi vezetőség szervezete átalakult. Szabály lett, hogy a tanács tagjainak felerészben magyarok közül kell kikerülniök, a bírói tisztet pedig német és magyar évenként felváltva viselje. Ezt a – nyilván jól bevált – szabályozást később máshol is megvalósították, így Kolozsváron, amikor a német hegemonia megtöréséhez megérték a feltételek. A másik következmény, hogy a köznemesség javaslatait, kívánságait, mivel Albert elé éppen akkor kerültek, amidőn a polgári-plebejus felkelés okozta ijedtség az udvarban a legmagasabb fokra hágott, a király és főúri környezete nem merte visszautasítani. Annál kevésbé, mert a nemesi követelések, az országos hangulathoz illően, idegenellenesek voltak. Mily mértékben, akkor látjuk világosan, ha összehasonlítjuk a nemesi követeléseket megörökítő 1439. május 29-i decretumot Albert választási feltételeivel. Amíg az utóbbiak tanúsága szerint a magyar bárók a külföldiekben nem láttak vetélytársakat s csak azt kívánták, hogy várakat, birtokokat, tisztségeket, főpapi és bárói méltóságokat ne kapjanak az ő tanácsuk nélkül, a köznemesség a választási ígéretet *a tanácsuk nélkül* szavak kihagyásával egyszerre általános tilalommal változtatta, megtoldva azzal, hogy a prelátusok és bárók, köztük a névszerint kiemelt Cillei és Brankovics nem alkalmazhatnak külföldieket.

Az országgyűlési követelések s az őket megörökítő decretum megfogalmazása a többi pontban is rendkívül egyszerű, szinte kezdetleges, ugyanakkor hatásos módon történt. Esetleg elég volt egy-egy szót kihagyni, hogy a régi szöveg új értelmet nyerjen. Amíg a nagybirtokosok, mivel nem volt szándékuk a saját helyzetüket megnehezítve, akadályozni a királyi jogoknak és a korona jogainak vétel vagy zálog címén történő megszerzését, annak idején csak azt kötötték ki, hogy az eladás vagy zálogosítás az ő tanácsukból történjék, most a köznemesség kategórikusan megtiltotta az elidegenítést s hogy szavának nagyobb súlya legyen, hozzátette: sem bárkik tanácsával, sem tanácsa nélkül. Több helyen elégnék bizonyult a választási pontok szövegébe, ahol a király tanácsosaira, prelátusokra és bárókra történt hivatkozás, betoldani a „nemesek” vagy az összefoglaló „országlakosok” megjelölést s máris a módosult, hatalmi viszonyokat tükröző értelmet nyert a rendelkezés. Kifejezte, hogy a király tevékenységét megkötő tényezők köre kibővült, amidőn a nemesek felsorakoztak a nagybirtok urai mellé. A változtatások azt bizonyítják, hogy a köznemesség, amidőn szembe fordult a főúrral, a királyi hatalmat megerősíteni törekedett. Amíg a nagybirtokosok a választási feltételekben elfogadtatták az uralkodóval, hogy a királyi jövedelmi forrásokról a jövőben csak az ő beleegyezésükkel fog határozni, szándékukat a javukra szolgáló feltétel kihagyásával a nemesség most áthúzta. Még erőteljesebben szállott síkra a nemesség a szilárd királyi hatalom mellett a tisztségek felőli rendelkezés kérdésében. Ha a nagybirtokosok megígértették Alberttel, hogy azok felől nem intézkedik még csere alakjában sem, most a nemesség ezt a rendelkezést pontosan ellenkező értelművé alakította át, sőt az uralkodó számára

egyenesen korlátlan hatalmat biztosított: A királynak teljes szabadságában áll világi tisztségeket, minden tanács nélkül, magyarországi alattvalóknak és nem idegeneknek adni vagy tőlük elvenni.

A választási feltételeknek ez az átfogalmazása, a mód, ahogyan a lényegét illetően ellenkező értelműre változtatásuk történt, a decretum szerkesztőjének az utókor csodálatára méltó tehetségét bizonyítja. Joggal tehetjük fel, hogy a köznemesség törekvéseinek ez a támogatója az Alberttel hazatért kancelláriai részleg notarius, Vitéz János volt, aki tehát eszerint nem véletlenül lett 1440-ben a krakkói küldöttség tagjává.⁷⁶

Az ország hatalmi struktúráján eszközölt változtatások, amelyekbe a nemesség követelésére a bárók kénytelenek voltak beletörődni, a jövőre az uralkodónak szabad kezet adtak. Elhárítva a központosítást gátló akadályokat, szinte biztatták a királyt, hogy az állam érdekében egyszer majd éljen a felkínált alkalmakkal. Nem valószínű, hogy a zendülés keltette hangulatban Albert jelentősége szerint tudta volna értékelni az előtte feltáruló lehetőségeket. Környezete hatása alatt az idegenellenes határozatoknak csak a számára pillanatnyilag hátrányos következményeit vehette észre. Fogolynak érezte magát, aki kényszerből hajol meg a követelések előtt. Vele szemben higgadtan ítélte meg a helyzetet Erzsébet. Ő a zendülésnek sem tulajdonított különösebb jeletőséget. Unokatestvérével, Garai László macsói bánnal helyreállította a rendet, úgy annyira, hogy Farkas László a szokásos módon hivatalában maradt a következő évi tisztújításig. Felismerte a nemesi követelések nyújtotta előnyöket, viszonzásul a nemesség meg elismerte a királyné különleges jogát az uralomhoz. Egyrészt már a decretumba, amidőn a királynőhöz méltó ellátásáról gondoskodást Albert kötelességévé tették (12. art.), másrészt abban az oklevélben, amellyel a rendek, az országgyűlés résztvevői a decretum kibocsátását követő napon Albert kívánságára és megnyugtatóra kötelezettséget vállaltak, hogy beérve a most elnyert kedvezményekkel, a jövőben nem fognak újabbakat kérni. A decretumban Erzsébetet az ország örökösének nevezték, kötelező levelükben pedig a maguk és távollevő társaik nevében hűséget nemcsak Albertnek fogadtak, hanem a királynénak is, akit – hangsúlyozták – „az ország öröklés jogán elsősorban megillet” (*quam principiater hoc regnum iure geniture concernere dinoscitur*), majd róla a továbbiakban mint férjével egyenrangú társuralkodóról szóltak, mindkettőjüknek ígérve meg, hogy beérik a most elnyert kedvezményekkel, ugyanakkor mindkettőjüktől várták, hogy az országot ellenséges támadással szemben megvédelmezzik. Ez az ünnepélyes kötelezettségvállalás a megyei követeket és a nagybirtokosokat, a prelátusokat és bárókat immár egy táborba tartozóknak mutatja, mint a királyi párral szemben álló társadalmi tényezőket, az állam sorsának intézését pedig a megegyezésükre támaszkodóknak. Mivel a decretum a rendi dualizmus szellemében az uralkodó kötelezettségeit sorolta fel, logikus volt, hogy egy nappal később a rendek állítsák ki kötelezvényüket. A hangsúly az utóbbi esetben, mivel a bárók a királyválasztással már bizonyosságot tettek szolgálatkészségükről, a köznemességre esett, amit az a formáság is jelez, hogy a kötelezvényt megerősítő 64 pecsét körül 52 a megyei követeké volt. A kompromisszumos megoldással, amelyet Albert, osztrák ta-

pasztalatai birtokában, magától értetődőnek láthatott, a hatalom rendi jellegű megosztásának folyamata jelentős állomásához érkezett.⁷⁷

Pillanatnyilag az volt a kérdés, hogy a király és felesége mint fognak osztozkodni a hatalmon gyakorlása közben, másrészt mind maguk, mind a rendek hogyan állják meg helyüket a törökkel szemben. A hatalomból Erzsébet fele részt követelt. Ennek megfelelően Albert nevében kibocsátott adománylevélen a kancellária nem egyedül a király, hanem az ő megbízására is hivatkozott, más alkalommal pedig Albert írásos rendeletén kívül a királynétól nyert utasítást is felemlítette.⁷⁸ Udvartartása kiadásainak fedezésére Erzsébet jelentős jövedelmi forrásokat biztosított magának. Mindaz, amivel valaha Borbála rendelkezett, az országgyűlés befejeztekor az ő kezében volt. Részben koronázása óta, mint Óbuda, Solymár, több Nógrád megyei vár, a bányavárosok, részben most adatta azokat magának anyja hűtlenségére hivatkozva, az országgyűlés hozzájárulásával, így a Trencsén megyei várak hosszú sorát, Diósgyórt, Szandát, Tolnavárat a királynéi kunokkal, míg az öt Zólyom megyei vár ugyancsak Borbála vagyonaiból, azután a Liptó megyei Likava és Nagyvár hatalmi úton juthattak kezébe. Erzsébet mindezt keveselte, noha Zsigmond annak idején, 1424-ben, amidőn Borbála szlavóniai birtokait, amelyeket a Cillei uradalmak szomszédsága tehetett a királyné szemében szívesen látottakká, elcserélte a biztonságosabb felvidéki fekvőségekre, bőkezűen gondoskodott feleségéről. Adományul megszerezte tehát most Alberttól Szegedet, majd – már Titel közelében – udvartartása céljaira évi 20 000 aranyforintot utaltatott ki magának, 6000-t a szlavóniai adóból, a többi a körmöcbányai pénzverésből és urburából.⁷⁹

Erzsébet az országgyűlés után férjével együtt maga is hadba szállt. Erős lélekkel vállalta a háborús kényelmetlenségeket, sőt a veszélyeket is, amelyek ugyan elmaradtak, de ezt előre senki nem láthatta. A hadművelet célja annyira korlátozott volt, hogy az elérhető eredmény eleve nem állott arányban az erőfeszítéssel. Albert feladatul nem az ellenségre csapás mérését tekintette, hanem az országtól távoltartását. A szultán már egy hónapja ostromolta a szerb fejedelem újonnan felépített székhelyét, a Duna menti Szendrőt,⁸⁰ amidőn, június 15-én Albert a német lovagrend nagymestere előtt úgy jellemezte tervezett hadi vállalatát, hogy a Margit-napra, július 13-ra várt török támadás kivédése a feladata.⁸¹ Az ostromlott vár felmentése tehát egyáltalán nem volt cél. Pedig a Belgrádtól keletre emelkedő erődítmény elvesztése azzal a veszéllyel fenyegett, hogy a Tiszántúl felé megnyílik az út a zsákmányoló hadak előtt. Ennek ellenére az ostromzár feloldása nem lett a magyar sereg feladata. Brankovics György hú szövetségesnek bizonyult. Magyarországi birtokai megkönnyítették, hogy visszautasítsa a szultánhoz csatlakozást és Szendrőt fia, valamint sógora védelmére bízva, az ellenállás mellett döntsön. Albert a világosvári uradalom adományozásával próbálta erősíteni elszántságát, a küszöbön álló kudarc lesújtó hatását.⁸² A magyar sereg, mint általában a feudális haderők, lassan gyülekezett. A táborba szállás színtere Szeged volt. Július végén, augusztus elején Albert itt közel két hétig tartózkodott, nem kelt át azonban a Tiszán, hogy a legrövidebb úton Szendrő felé haladjon, hanem a folyó jobb partján Titelre vonult és ennek környékén jó másfél hónapig táborozott.⁸³ Eleinte azzal volt elfoglalva, hogy hajó-

kat gyűjtsön össze,⁸⁴ amivel, hogy most kényszerült rá, újabb bizonyóságot szolgáltatott a vezér nélküli hadviselés fonák voltáról, majd augusztus második felétől, amidőn megjött a hír, hogy Szendrő védői, három hónapi ostromban kimerülve megadták magukat,⁸⁵ a hadművelleti cél eltűnésétől megbénultan. Azt nem lehet mondani, hogy Albert lebecsülte a török veszedelmet. A felismerést, hogy ez súlyos, és a megértést, hogy elhárítása érdekében az urak közt egyetértések kell létrejönnie, mutatja Rozgonyi Simon veszprémi püspöknek részvétele a felvonulásban. Ő nemcsak maga csatlakozott Alberthez, hanem négy cseh zsoldos parancsnokot is rávett, hogy ajánlják fel szolgálatukat a török ellen a királynak, amit az amnesztíája kíséretében el is fogadott.⁸⁶ Egy bandériumokból álló kisebb sereggel kétségtelenül hatásosabb segítséget nyerhettek volna az ostromlottak. Lehet, hogy erkölcsit azzal, hogy a Duna tulsó partján megjelenik az, de esetleg katonait is, ha a vár alatt átkelni kényszeríti a szultán seregének egy részét s ezzel fel meri venni a harcot. Jellegében felkelő sereggel, amelynek eredendően hátránya a lassúság, efféle elgondolás eleve megvalósíthatatlanul vakmerőnek látszhatott.⁸⁷ Szendrő elesete után feladatul a szultán várható támadásának elhárítása maradt. Mivel bizonytalan volt, hogy a Temesköz pusztítását választja-e Murad legközelebbi céljává vagy a Szerémségét, indokolt lehet a Titelnél veszteglés. Az itteni táborozás biztosította egyrészt a Tiszán, másrészt közvetlenül mellette Szalánkeménél a Dunán a gyors átkelést.⁸⁸ A magyar sereg kedvező állását Murad magára hátrányosnak találta. Beérte tehát Szendrő elfoglalásával és felhagyott a további hadműveletekkel. Ha nincs magyar sereg, bizonyára széles területeket lerohannak a török zsákmányoló csapatok. Ennyiben tehát a nemesi felkelés egybehívása célra vezetett. Ugyanakkor vereséggel ért fel, hogy szinte a magyar sereg szemeláttára veszett el Szendrő. Hozzá korántsem egyedül a felvonulás lassúsága miatt. Az egész magyar hadrendszer elavulása bizonyult be. De az előrelátható volt, amióta az imént tartott országgyűlés elismertette Alberttel, hogy egyrészt reá tartozik királyi bevételéből a védelemről gondoskodni, másrészt, ha vég-szükség esetén általános hadbaszállásra kerülne sor, a nemesség nem köteles az ország határán és végvidékein túl harcolni.⁸⁹ A sienai hadügyi javaslatok tárgyalásakor Zsigmond még megkísérelhette a végvidék fogalmába belevenni a határ előtt elterülő széles övet, gyakorlatilag tehát a balkáni államok Magyarországgal szomszédos részeit, Albertnek már eleve nem lehetett kétsége, hogy nem számíthat a nemesi csapatokra, a felvonuló ellenséggel kívánna felvenni a harcot. Az aktív védekezésről lemondás azt jelentette, hogy Magyarország katonailag egy már túlhaladott fokra esik vissza, az országos összefüggő védelmi rendszer kiépítése előtti korba.

A Tittel környéki táborozás megmentette Magyarországot a múlt évi erdélyi pusztuláshoz hasonló veszteségtől, s ezért nem mondható kárbavesztettnek, az azonban a ráfordított erőfeszítéssel nem állott arányban. A táborban vérhas tört ki, amely ilyenkor szokásosan megtizedelte a résztvevőket s mert a harc elmaradt a felkelő sereg, régi szokás szerint farkast kiáltva feloszlott. Albert levonta a kudarcból a tanulságot. Szeptember 17-én feleségével együtt kiállított oklevelében megfogadta, hogy a jövő nyáron személyesen az elérhető legnagyobb sereget fogja, rokonai és többi országa segítségét is

igénybe véve, a török ellen felvonultatni, s egyszersmind bejelentette, hogy a zsoldos sereg kiállítására a királyi és királynéi jövedelmek igénybe vételén felül általános adót vet ki. Ezt nemcsak a jobbágyok fizetik, hanem a kondicionárius és jobbágytalan nemesek is, összeg szerint pedig száz oly nagyobb dénár, amelyből 150 tesz ki egy aranyforintot. Király és királyné kötelezték magukat, hogy valamennyi birtokukról beszedetik az adót, ugyanakkor a környezükben lévő főpapok, bárók és előkelő nemesek ígéretet tettek, hogy mind maguk, mind távollevő társaik biztosítják annak behajtását birtokaikról. A névszerint felsoroltak közt, akiknek száma 61,⁹¹ találjuk a legelső helyen Brankovics Györgyöt, az előkelő nemesek közt pedig, ekkor még minden tisztség nélkül, Hunyadi Jánost. Nemcsak jellege szerint, hanem formailag is kétoldalú szerződés állapította meg a királyi pár és előkelő alattvalóik együttműködését, hiszen tükrözve a hatalmi viszonyokat és a magyar rendiség jellegzetes vonását, hogy akkor az adókivetéshez még nem szükséges a megyei nemesség, az országgyűlés hozzájárulása.

A szerződés felért Erzsébet köznemességre támaszkodó politikája kudarcának bevallásával. Pálóci Györgynek, az imént elhunyt érseknek a kancellárságban utóda, Gathalóczi Mátyás váci püspök még teljesebbé tette a köznemesei irányzat vereségét, amidőn a háború sikertelenségének ódiúmat, az események sorrendjét felforgatva, egyedül a nemességre háritotta, azt állítva, hogy Szendrő eleste azért következett be, mert a megyei kontingens, a sereg nagyobb része, idő előtt eltávozott. Az előadás alkalmas volt a hadjáratot irányító király felelősségét csökkenteni, sőt eloszlatni, azonban ellenkezik a valósággal. A felkelő sereg széteszlott, mert a királynak nem volt hadvezére, aki képes lett volna bármit kezdeni vele. Fegyelmezett, harcedzett kisebb seregek vezényléséhez értettek a bárók, tömegnyi felkelőéhez nem. A felelősséget, látszik, a mágnások egyike sem akarta vállalni. Nyilván helyesen ítélték meg a helyzetet. A jövőt illetően elgondolásuk eleve biztatónak látszott. Az átfogó katonai politika: zsoldos sereg fenntartása érdekében szigorú adórendszert működtetni, korszerűnek is bizonyult. Ezt követve, a legelőkelőbbek, a bárók saját egyéni érdekeiket szolgálták. Ők, elsősorban az országnagyok jelentékeny összegeket szoktak kapni a királyi kincstárból zsoldosok alkalmazására, vagyis többet költhettek saját fegyveres csapataik ellátására, hogy azután segítségükkel biztosítsák maguknak az uralkodó birtokadományát, mintha csak saját uradalmaik jobbágyainak adója jutott volna kezükbe. Abban a biztos tudatban járulhattak hozzá az adó kivetéséhez és mondhattak le a király javára annak saját jobbágyaiktól származó részéről, hogy a köznemesei birtokokról befolyó összegek is közvetve az ő kezükbe jutnak. Ellenállásra a köznemesség körében számíthattak, ezért annak letörésére szoros szövetségre léptek egymással és a királlyal.⁹²

Albertnek nem volt módja uralmának Titelnél megállapított elveit megvalósítani. Ebben a halál akadályozta meg. Útban Bécs felé végzett vele a járvány. Utolsó napjaiban Erzsébet nem volt vele. A királyné nehezen bírta elviselni politikájának kudarcát. Elkedvetlenedve Visegrádon hagyta férjét, maga pedig Garai László közeli birtokára ment. Távolléte felébresztette a súlyos beteg vágyódását, sok üzenetet küldött felesége után, legalább egy látogatását kérve, erre azonban már nem került sor. Albert halála Neszmélyen

október 27-én anélkül következett be, hogy feleségével találkozott volna.⁹³ Elsőnek az osztrák hercegek közül halálos ágyán végrendeletet készíttetett.⁹⁴ Ebben születendő gyermeke mellé, ha fiú, gyámokul Erzsébetet és a Habsburg-ház legidősebb fejedelmét rendelte, feladatukká téve, hogy kilenc tagú tanáccsal kormányozzanak, amelynek három-három tagját Magyarország és Csehország, egyet Prága, kettőt pedig Ausztria delegálja. A rendi érdekeknek tett engedmény lett volna hivatott együttműködésre sarkalni országait, és felismertetni velük összetartozásuk előnyeit, az uralkodó személyében összpontosult egységet érdekközösségükben realizálni. Az elgondolás korszerű volt, de a három ország esetében időelőtti, mivel Albert uralma rövid volt ahhoz, hogy az egymástól függetlenül fejlődött nemzeti társadalmak belássák, hogy érdekeik közösek és jövőjükre gondolva, pillanatnyi előnyeikről lemondjanak. Mennyire időelőtti volt reménykedni önzetlenségükben, tanúsítja Albert két legbizalmasabb tanácsadójának, Schlick Gáspár kancellárnak és Eizinger Ulriknak, az osztrák kincstárnoknak állásfoglalása. Őket anyagi érdekekben érintette hátrányosan uruk váratlan halála. Eizinger, Albert határtalan bizalmának birtokában, mindhárom ország pénzügyeit irányította.⁹⁵ Albert eljárása, hogy egy kézbe fogta össze bevételei kezelését, megfelelt az általános feudális felfogásnak, amely az országos jövedelmeket a király sajátjainak tekintette, viszonzásul azonban elvárta, hogy a kiadások fedezéséről ugyanő gondoskodjék. A kezdeményezés, hogy az uralkodót és alattvalóit egyaránt érintő legfontosabb ügyek kezelése együttesen történjék, spontaneitásával alkalmas volt utat törni a felismerésnek, hogy az egymás mellett élő országok számára előnyös, ha az államgazdálkodás terén együttműködnek, egymás erőforrásait a pillanatnyi követelményekhez igazodva használják fel. Ha valakinek, Eizingernek kellett ezt tudnia. Ő azonban azt is tudta, hogy követeléseit hiába igazolja szabályosan, azokat az egységes legfőbb rendi kormányzó testület nem fogja teljesíteni s pénzéhez csak abban az országban jut hozzá, amelynek javára fordította azt s ahol maga elsősorban érvényesítheti tekintélyét, összeköttetéseit. Célja elérése érdekében szétrombolta tehát az egységes pénzügyigazgatást és – Albert intencióival szemben – ura szájába adta, hogy mindegyik ország csak a saját érdekében tett kiadásokért felel. Mivel a haldokló Alberttól nem várhatta, hogy megsemmisíti az uralma egységét jelképező szervezetet, meghamisította az órákkal előbb elkészült végrendeletet. Ehhez szüksége volt a kancellár, Schlick segítségére. A tág lelkiismeretű kancellárt aligha lehetett nehéz megnyernie, hiszen az saját javára, társadalmi felemelkedése érdekében korábban ismételtén állított ki Zsigmond nevében diplomákat, most pedig Eizinger ahhoz kérte támogatását, hogy igazolt követeléseit teljesüljenek. Persze azért nem barátságból vállalta a hamisítást. Eizingernek hathatós érve volt, hogy csak abban az esetben tudja Schlicknek megfizetni a 20 000 aranyforintot, amelyet ez Albertnek kölcsönadott, ő pedig a összeg erejéig kezességet vállalt az uralkodóért, ha most hozzájut követeléséhez. Nem jogtalan előnyök szerzéséről volt tehát szó, a kancellár és a kincstartó nem közönséges hamisítók. Éles szemüket igazolja, hogy az osztrák rendek eleget tettek a koholt rendelkezésnek és kártalanították Eizingert,⁹⁶ sikerük ára azonban az Albert-féle integrálódás zsen-géjének eltiprása volt.

Jegyzetek

1. Huber, Alphons: Geschichte Österreichs (a továbbiakban: Huber). Gotha, 1886. II. 241–242. (Allgemeine Staatengeschichte. Erste Abteilung, Bd. 25. – Geschichte der europäischen Staaten.) A művet a következőkben Baróti Lajos magyar fordítása alapján idézzük (Bp., 1910.); Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor III.) Bp., 1895. 292. (a továbbiakban: Pór–Schönherr).
2. Aenas Silvius Albert életrajzát lásd Tudományos Gyűjtemény 22. (1838) VI. k. 71.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér (a továbbiakban: Fejér) Budae, 1844. Tom XI. volumen unicum 393.; Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon (a továbbiakban: Teleki) Pest, 1852. I. 154.
3. Kurz, Franz: Österreich unter König Albrecht II. (1437–1439) Wien, 1835. Bd. I. 308., Bd. II. 28–31.
4. Fraknói Vilmos: Az első Habsburg trónrajutása Magyarországon (a továbbiakban: Fraknói). Századok, 47. (1913) 248–255.
5. Dlugosz jellemzését Albertről lásd Teleki I. 153., Huber II. 480.
6. Albert uralmának általános jellemzését lásd Fr. Baethgentől In: Gerhardt, B.: Handbuch der deutschen Geschichte. (Hrsg. von H. Grundmann) Stuttgart, 1958⁴. 555–558.
7. Wostry, Wilhelm: König Albrecht II. (1437–1439). (a továbbiakban: Wostry) Prag, 1906. Bd. I. 144. (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. Heft XII–XIII.)
8. Wostry Bd. I. 39.
9. Deutsche Reichstagsakten. Hrsg. durch die Historische Kommission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften (zu München) (a továbbiakban: DRTA) Bd. XIII. 1. Hälfte. 1908. 4.; Iorga, Nicolae: Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle. Paris, 1899. 346. (Sér. II.), Vö. Fraknói 257. A Kaadenből december 16-án Egerbe küldött prágai hír úgy tudta, hogy Ország szintén fogságba került. Wostry Bd. II. 144. Ez a hír éppen annyira alaptalannak látszik, mint az az egyidejű közlés, miszerint az elfogatásokat Albert rendelte volna el.
10. Dl. 13 142.; Wostry Bd. I. 361.
11. Szabó Dezső: Albert királlyá választása. In: Emlékkönyv Fejérpatak László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Bp., 1917. 312–320.
12. DRTA Bd. XIII. 173.
13. Ebengreuth, Arnold Luschin: Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte. Bamberg, 1899. 103. sk.
14. Raguzai és Magyarország összeköttetéseknek oklevéltára. A raguzai állami, a bécsi cs. és kir. titkos és egyéb levéltárakban levő jó okiratokból összeállította Gelchich József. Bevezetéssel és Jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Bp. 1887. 408.
15. Wostry Bd. I. 96–109., II. 161–162.; DRTA Bd. XIII. 757.
16. Illa mulier callida fuit et astuta et in corpore foemineo virilem gestabat animum, maritumque suum, quo volebat, trahebat. Fejér XI. 393.
17. Wostry Bd. II. 145.
18. Pór–Schönherr 611.; Kollányi Ferenc: A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. Veszprém, 1901. 76–80., 91–92.; Monumenta Romana Episcopatus Vespriemensis Tomus III. 1416–1492. LXXVI.

19. Dl. 62.585, 13.175
20. Dl. 13.184, 71.960, 62.813
21. A tisztségviselés alóli felmentés közvetlen oka ritkán sejtethető, ugyanígy az újbóli kinevezésé sem. Pl. hogy Alsólendvai Bánfi Pál miért lett Albert hazatérése után asztalnokmester (1439. május 1.) (Lásd erről Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 120.), holott Gutí Országgh Mihály 1439. március 31-én még mint ilyen kapott adományt (Dl. 88.134).
22. Mályusz Elemér: A magyar rendi állam a Hunyadiak korában (továbbiakban: Mályusz). Századok, 91. (1957) 576–580.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon (továbbiakban: Bónis). Bp., 107–108.
23. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. a kérdést vizsgálat nélkül hagyta, holott Szilágyi Lóránd már határozottan megállapította, hogy „Albert alatt nagy pecsét nem volt”. (A német birodalom és Magyarország personális uniója. 1410–1439. A Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. – Jahrbuch des Wiener Historischen Instituts. Wien, [1934] IV. 199.)
24. Dl. 13.151
25. Fejér XI. 36–43.
26. Dl. 13.151
27. Dl. 13.163
28. Dl. 13.166, 13.167
29. Dl. 13.160
30. Dl. 102.973
31. Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437) Bp., 1977. 161.
32. Dl. 13.150
33. Dl. 88.133 – A Héderváry-család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közlik Radvánszky Béla és Závodszy Levente (a továbbiakban: Héderváry) Bp., I. 188.
34. Dl. 44.241
35. Dl. 88.132
36. Dl. 71.976
37. Dl. 13.162
38. Dl. 13.157, 13.158
39. Dl. 95.360
40. Wostry Bd II. 148.
41. DRTA Bd. XIII. 22. A választás 1438. március 18-án történt. Lásd erre: DRTA Bd. XIII. 20–23., 99–109., 392.; Fejér XI. 48–54.
42. DRTA Bd. XIII. 392.
43. Wostry Bd. I. 126., Bd. II. 160.
44. DRTA Bd. XIII. 396.
45. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Pomniki dziejowe wieków srednich do objasnienia rzeczy polskich sluzace. Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium (...) Coll. Tomus XI. Cracowiae, 1888. 264.;

- Lewicki, L. A.: Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z królem rzymskim Albrechtem II. W Krakowie, 1899. (Rozprawy Akademii Umiejetnosci. Wydział historyczno-filozoficzny. Ser. II. Tom. XII.) 228. sk. (a továbbiakban: Lewicki); Monumenta Poloniae Historica. Lwów, 1865. Tomus II. 92.
46. DRTA Bd. XIII. 771–778.; Wostry Bd. II. 114.
47. Wostry II. 97.
48. Fejér XI. 393. A kancelláriai szervezet önállóságát állapítja meg H. Koller, Das Reichsregister König Albrechts II. (a továbbiakban: Koller) Wien, 1955. 7., 15. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Ergänzungsband IV.)
49. DRTA Bd. XIII. 677., 769.
50. Fejér XI. 270. sk.
51. Bónis 118.; Wostry, Bd. II. 136.; DRTA Bd. XIV. 211.
52. Mályusz 584.; Bónis 110.
53. Dl. 88.137
54. Dl. 71.960
55. Dl. 13.196
56. Dl. 92.887
57. Dl. 68.365, 13.179, 89.936, 58.095.; Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső. Győr, 1873. V. 230.; Dl. 68.366, 61.542
58. Dl. 68.983
59. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerkesztik Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsis Pál. Bp., 1871–1931. VIII. 645. = Dl. 80.656
60. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Begründet von Franz Zimmermann. Bd. V. 1438/1457. (...) Bearbeitet von Gustav Gündisch. Köln–Wien, 1975. 15., Dl. 13.301
61. Fejér XI. 144.
62. Fejér XI. 140. = Dl. 29.248
63. Fejér XI. 327.
64. Dl. 13.163
65. Dl. 13.170
66. Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak. Turul, 40. (1926) 20.
67. „una anima et una caro”, Wostry Bd. I. 45.
68. DRTA Bd. XIII. 522.
69. A szeptember 11-i beszámoló szerzője, Hellbrun Jodok licenciátus Bécsből, Bachenstein János kanonjogi doktor, zágrábi kanonok és főesperes, a bázeli zsinat tevékeny szereplője, aki a zsinatot mint követ képviselte 1438 májusában Albertnél, az 1439. évi mainzi birodalmi gyűlésen és az ottani választófejedelmi tanácskozáson, s jelen volt a novemberi frankfurtin is. (DRTA Bd. XIV. 458/9. index) tájékoztatására közölte, ami szóban és írásban a tudomására jutott. A címzett, a levélhez fűzött megjegyzései szerint, nemcsak érdeklődött az erdélyi állapotok iránt, hanem ismerte is az ottani viszonyokat (DRTA Bd. 13.524–525.)
70. DRTA Bd. XIII. 525.

71. Mályusz idézett cikkének különnyomata. Bp., 1958. 95.
72. DRTA Bd. XIII. 129., 767.; Székely György: A huszitizmus és a magyar nép (a továbbiakban: Székely). Századok, 90. (1956) 574. A németellenes érzelem az országgyűlés után sem oszlott el. 1439. június 21-ről datálva Frankfurt azt az információt kapta, hogy Magyarországon „egy németet sem akarnak megtartani” tisztségében. Székely 578.
73. Dl. 102.083, 44.252, 44.258
74. Mályusz, Századok, 91. (1957) 75–76.
75. Budapest története II., szerkesztette Gerevich László. Bp., 1975. 71–72. (a vonatkozó rész Kubinyi András munkája).
76. Mályusz E.: Budai Farkas László. Bp., 1963., főleg 154–163. (Tanulmányok Budapest múltjából. 15. A Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa. Budapest várostörténeti Monográfiái 24.), Székely 574–577., ő azonban a nemes Dédi Farkasról fennmaradt adatokat Farkasra ruházza.
77. Mályusz, Századok, 91. (1957) 71–74, 601.
78. Mályusz különnyomat 25–29. ettől eltérően most Erzsébetnek, ugyanígy a budai zendülésnek nagyobb jelentőséget tulajdonítok. Az utóbbira: Székely 574–578.; Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Dóry additamentis auxerunt commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis et Vera Bácskai. Bp., 1976. 62. (Publikationes Archivi Nationalis Hungarici – Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Fontes. Quellen-Publikationen. 11.) (továbbiakban: Decreta)
79. Fejér XI. 171.=Dl. 13.402; 274.=44.256; 1439. június 19.: De commissione domini regis et domine Elisabeth regine; június 20.: Ad mandatum domini regis et tandem de commissione domine regine. Erzsébet szerepét már tisztázta Schönherr, 618–620. Az általa közölt királynéi pecsét rajzát lásd 617., 664.
80. Borbála birtokairól lásd Wenzel Gusztáv: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. (Magyar Történeti Tár 12. [1863] 271–286.) Teleki X. 53–55., 65–67. Az udvartartásra rendelt 20.000 forintból a 14.000 forintnyi rész pontosan egyezik azzal az összeggel, amelyet a lengyel–magyar béketárgyalásokon Borbála ellátására szántak. Lásd erről DRTA Bd. XIII. 777–778.
81. Jirecek, Constantin: Geschichte der Serben. Gotha, 1911. Bd. II/1. 166. (Allgemeine Staatengeschichte. Bd. 38. Erste Abteilung: Geschichte der europäischen Staaten. Erste Hälfte.)
82. Lewicki 315. Rusdorf Pál nagymesterhez: „gen den Turken, die unsern yczund uff sandt Margrethen tag anziehen werden, ob die Turken komen wurden als man sagt, gegen disem land, das wir zu got hoffen, sy werden nit vil schaffen.”
83. Világosvárt lásd a Thallóczy Lajos által kiadott Albert-kori jegyzékben. (Magyar várak 1437 körül. Archeológiai Közlemények, XII. [1878] 112–115.) Még nem a despota birtokának mondja, így a jegyzék 1439 nyara előtt kelt. Csánki Dezső Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (továbbiakban: Csánki). I. Bp., 1890. 722–723.
84. Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp., 1926. 77.
85. DRTA Bd. XIV. 312.
86. (aug. 18-án). Vö.: Iorga, Nicolae: Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt. Gotha, 1908. Bd. I. 423. (aug. 27-én) (Allgemeine Staatengeschichte. Bd. 37. Erste Abteilung: Geschichte der europäischen Staaten.)
87. A cseh vezérek: Albertus de Konipas dictus Krtzina, Cristoferus de Michalow, Oldricus de Militzin dictus Mladenetz, Hinko de Zwole. Az amnesztia június 24-én

- Budán kelt. Koller 219–220. Rozgonyi Simon részvételét mutatja IV. Jenő pápához augusztus 24-én Kisdiben kelt levele. DRTA Bd. XIV. 313.
88. Albert idézett június 15-i levelében maga utal rá, hogy serege rendi felkelőkből áll: „Wir haben ouch angericht ein mechtigen czüg aller unser lantschafft gen den Turken; Lewicki 315.
89. Csánki II. 139–141.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963. I. k. A–Cs., 242.
90. Decretum (1439. május 29.) In: Decreta. 286–300.
91. Teleki, I. 143.
92. Decreta. 306. A névsor eltér Telekiétől, X. 70–73.
93. Mályusz különnyomat 59–63.
94. Wostry Bd. II. 140.; Mollay Károly: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. (Arrabona, 7. [1965] 257.); Uő.: Kottaner Jánosné emlékirata. (Soproni Szemle, 19 [1965] 143.)
95. Szövegét lásd Kurz, Franz: Österreich unter Kaiser Friedrich IV. Wien, 1812. Bd. II. 239. és Chmel, Joseph: Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I. Hamburg, 1840–1843. Bd. I. Albert végrendeletéről lásd Stowasser, Otto H.: Ulrich von Eizing und das Testament König Albrechts II. (a továbbiakban: Stowasser). Wien–Berlin Leipzig–München 1922. 18–31. (Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. Heft 3.)
96. Stowasser 28. Schalk, Carl: Aus der Zeit des österreichischen Faustrechts 1440–1463. Das Wiener Patriziat um die Zeit des Aufstandes von 1462 und die Gründe dieses Ergebnisses. Quellenkritische Chronik. Wien, 1919. 19. (Abhandlungen zur Geschichte und Quellenkunde der Stadt Wien 3.) nyomán említi, hogy E. Kizinger ausztriai elszámolásai Magyarországot illetően 12.013 és 99.180, Csehország vonatkozásában 30.739 és 1289, Morvaországot pedig 4553 forintot tüntetnek fel.
97. Stowasser 23. sk.; Huber II. 535.

ELEMÉR MÁLYUSZ

Der erste Habsburger auf dem ungarischen Thron. Albert, König von Ungarn (1438–1439)

Die Thronbesteigung der Habsburger in Ungarn tauchte zum ersten Mal im Erbvertrag von 1364 auf, König Sigismund ernannte dann 1402 für den Fall, daß er ohne männlichen Erben stirbt, Herzog Albert IV. zu seinem Nachfolger. Er verlobte 1411 seine einzige Tochter Elisabeth mit Albert V. Sigismund aber er konnte vor seinem Tod nur unter großen Schwierigkeiten die Erbfolge Alberts V. durchsetzen. In erster Linie war Königin Barbara dagegen, die außer ihrer Deutschfeindlichkeit auch in der Hoffnung auf eine gute polnisch–ungarische Zusammenarbeit lieber den polnischen König Wladislaw auf dem ungarischen Thron gesehen hätte.

Albert war im Interesse seiner Krönung gezwungen, ernsthafte Zugeständnisse zu machen. Seine Macht wurde stark eingeschränkt, und

schließlich mußte er die Reformen seines Vorgängers, König Sigismunds verleugnen. Vor allem gingen Sigismund kirchenpolitische Errungenschaften verloren, wodurch die hohen kirchlichen Würdenträger an Gewicht gewannen. Albert mußte außerdem die Macht mit Elisabeth teilen, die sich nicht als Königin, sondern aufgrund ihrer Herkunft als die Erbin des Landes betrachtete. Im großen und ganzen kam es in der Regierung außer des Personenwechsels zu keinen Änderungen.

Albert verbrachte nach der Krönung (1. Januar 1438) nur ein Vierteljahr in Ungarn. Ab dem April 1438 hielt er sich außerhalb des Landes, meist in Böhmen auf, und diese Tatsache widersprach seinen früheren Versprechungen. In Abwesenheit des Königs beschloß in Regierungsangelegenheiten der königliche Rat in Buda, in dem sich Albert durch seine ernannten Vikare vertreten ließ. An der Arbeit im königlichen Rat nahm ihren Machtambitionen entsprechend auch Königin Elisabeth teil.

Im August und November 1438 zerstörten osmanische Truppen Gebiete in Siebenbürgen; das war das erste Mal, daß sie außer den Grenzgebieten auch im Landesinnern wüteten. Viele sahen den Grund für die Verwüstung in der Abwesenheit des Königs und das verstärkte die bereits vorhandene Deutsch- und Böhmenfeindlichkeit. Nachdem Albert die Gefahr erkannt hatte, kehrte er im April 1439 ins Land zurück und berief in Buda einen Landtag ein. Während des Landtags brachen in der Landeshauptstadt Unruhen im Zeichen der Deutschfeindlichkeit aus, die die Chancen der gemeinadeligen Interessendurchsetzung im Landtag verbesserten. Die Forderungen des Gemeinadels wirkten in Richtung der königlichen Machtzentralisation, der Einschränkung der Macht der Baronen. Albert erkannte aber auf dem Landtag die günstige politische Lage wegen der nachteiligen Folgen der fremdenfeindlichen Beschlüsse nicht. Das Dekret des Landtags entstand jedoch im Zeichen des ständischen Dualismus, und so bildete die Landesversammlung vom Jahre 1439 eine wichtige Station in der Aufteilung der Macht unter den Ständen.

Nach dem Landtag zog Albert mit Elisabeth in den Krieg gegen die Osmanen. Das Ziel des Feldzugs war weniger die Vernichtung, sondern eher die Fernhaltung des Feindes. Sie nahmen nicht an der Befreiung der belagerten serbischen Festung Szendrő teil, sondern verhinderten bei Titel den Einmarsch des Heeres von Sultan Murad nach Temesköz oder nach Syrmien. Dadurch verlor man aber Szendrő an die Osmanen. Albert erkannte die Bedeutung der Osmanenfrage und daß das ungarische Heeressystem, das Aufgebot des Adels die aktive Verteidigung verhindert. Er sah die Notwendigkeit eines Söldnerheeres ein und erlegte dem Land allgemeine Steuern auf, die auch die Adeligen ohne Leibeigenen hätten zahlen sollen. Kennzeichnend für die Lage der Stände war der Umstand, daß man für die strenge Auferlegung der Steuern die Einwilligung des Landadels und des Landtags nicht für nötig hielt. Bei der Steuerveranlagung und bei der Regelung der Einnahme genügte die Zustimmung der Baronen und der Aristokraten. Albert konnte seine Pläne nicht durchsetzen, da er Ende Oktober 1439 starb. In seinem kurz vor seinem Tode verfaßten Testament regelte er die Frage der Erbfolge und veranlaßte die Zusammenarbeit seiner Lande, d. h.

Österreichs, Böhmens und Ungarns. Seine fortschrittlichen Ideen gingen aber seiner Zeit voraus. Das Testament wurde vom Schatzmeister Ulrich Eizinger und dem Kanzler Kaspar Schlick gefälscht und folglich auch der Plan der Integration der drei Länder verhindert.

ELEMÉR MÁLYUSZ

The first Habsburg on the Hungarian throne
King Albert of Hungary (1438–1439)

The Hungarian succession of the Habsburgs was first mentioned in the 1364 contract of succession, then in 1402 King Sigismund designated Prince Albert IV as his successor in case he died without a male heir and, consequently, engaged his only child, Elizabeth to Albert V in 1411. Before his death Sigismund had to apply considerable pressure to have the succession of Albert (V) accepted. The main opponent was Queen Barbara (Borbála), who on account of her anti-German feelings and in the hope of a Polish–Hungarian cooperation would have preferred King Wladislas of Poland on the Hungarian throne.

In order to be crowned, Albert was obliged to make serious concessions, his power was restricted; in fact he had to deny the reforms of his predecessor, Sigismund. The achievements in the field of ecclesiastical politics were especially lost, which resulted in the increasing weight of the prelates. In addition, Albert had to share power with Elizabeth, who regarded herself not as queen but as the heiress of the realm by right of birth. The government of the kingdom, however, apart from changes of persons, was not significantly altered.

After the coronation on January 1, 1438, Albert spent only three months in Hungary. After April 1438 he spent a year abroad, mostly in Bohemia, which contradicted his earlier promises. In his absence, decisions were made in governmental affairs in Buda by the royal council, in which Albert was represented by his appointed vicars, but Queen Elizabeth was also busy working in it in accordance with her political ambitions.

August and November 1438 saw Turkish troops raid Transylvania, the first time that Turks, after the frontier region, raided the inner parts of Hungary. Many saw the cause of the invasion was the absence of the king, thus further increasing the already existing anti-German and anti-Czech feelings. Realizing the dangers, Albert returned in April 1439, summoning a diet at Buda. While the diet was sitting, anti-German riots broke out in the capital, improving the chances for the interests of the middle nobility (gentry) to prevail at the diet. The demands of the gentry worked at the same time towards the strengthening of royal power, restricted the power of the barons and encouraged the king towards centralization. Albert failed to recognize the favourable political possibility because of the damaging consequences of the decisions concerning foreigners. The decree issued at the

diet, however, was conceived in the spirit of feudal dualism, thus the diet of 1439 was an important step towards the division of power along the lines of estates.

After the diet Albert and his wife, Elizabeth, went to war against the Turks. The aim of the campaign was not offensive, but simply to keep the enemy away. Instead of taking part in relieving Szendrő, a Serbian fortress under siege, they camped at Titel and prevented the troops of Murad from continuing their manoeuvres and invading Temesköz or Szerémség (Sirmium), but Szendrő was lost. Realizing the weight of the Turkish problem, King Albert saw that the Hungarian military system, the resurrection of the nobility makes active defence impossible. Thus drawing the conclusions, he realized the importance of an army of mercenaries and levied a general tax for that purpose that noblemen without villeins would have had to pay as well. It is indicative of the state of feudalism in Hungary that it was not deemed necessary to get the approval of the nobility in the county or the diet for the introduction of this severe tax. The tax was levied and the collection regulated with the agreement of the barons and the higher nobility. Albert was not able to realize his plans because soon, at the end of October, 1439, he died. In his will made directly prior his death, he suggested the settlement of the succession as well as the official cooperation of his countries, Austria, Bohemia and Hungary. His ideas, however, came too soon for his times. The will was tampered with and falsified by Austrian treasurer Ulrich Eizinger and Chancellor Caspar Schlick, thus the plan of the integration of the three countries came to nothing.

ALMÁSI TIBOR–KŐFALVI TÁMAS

Az 1327. évi nagyszombati királytalálkozó szerződéslevele

Az „utolsó aranyágacska” lehullása, vagyis III. András 1301. január 14-én bekövetkezett halála után több mint két, harcokkal és csatákkal terhes évtizedre volt szükség ahhoz, hogy I. Károly király, győzedelmeskedve trónkövetelők és tartományurak fölött, hozzáláthasson saját gazdasági, társadalmi és külpolitikai elképzeléseinek megvalósításához.

Külpolitikai orientációjában kezdetben fontos szerepet játszott, hogy az egyes államok milyen viszonyt tartanak fenn az oligarchákkal, vagyis támogatják-e vagy sem országa új rendjének kiépítését. Az államrend megszilárdítása után azonban elsődleges szemponttá vált, hogy az ország hatalmi pozícióját a külkapcsolatok révén is minél jobban sikerüljön megerősíteni.

Az ország nyugat felé irányuló politikájában az osztrák és cseh uralkodókkal való kapcsolat játszotta a legfontosabb szerepet. A magyar–osztrák viszonyt sokáig beárnyékolta egyrészt az, hogy az osztrák hercegek többször aktívan támogatták a magyar király ellen forduló tartományurakat, másrészt pedig, hogy a Muraköz és Pozsony vármegye osztrák kézen voltak. A feszült osztrák–magyar kapcsolat csak az 1320-as évek elején látszik enyhülni, amikor az 1322. évi mülhdorfi csatában – az előző évben kötött megállapodás értelmében – a Köcski Sándor által vezetett magyar sereg is részt vesz III. (Habsburg) Frigyes oldalán. Ez a kapcsolat ugyanakkor a magyar–cseh viszony meghatározójává is vált, hiszen Luxemburg János épp Frigyes ellenfelét, IV. (Bajor) Lajos német királyt támogatta. Az idők azonban változnak, s velük a külpolitikai viszonyok is. 1323 vége felé ugyanis Luxemburg János és I. (Habsburg) Lipót békét kötöttek egymással, s ezzel nemcsak a cseh–Habsburg, hanem a cseh–magyar kapcsolatokban is új szakasz vehette kezdetét.

Természetesen egy ország külkapcsolatait nemcsak politikai, hanem gazdasági tényezők is befolyásolják. Ennek tudható be, hogy a magyar–cseh közeledést a korábbi szövetségi rendszer felbomlása mellett a két ország gazdasági kapcsolatainak bővülése is siettette. Európa korabeli nemesfémtermelésében a legnagyobb szerepet Magyarország és Csehország játszotta, előbbi az arany, utóbbi pedig az ezüst bányászatában volt vezető hatalom. Ezen gazdasági egymásrautaltság teremtette meg azt a kapcsolatot, amelynek révén I. Károly király 1327-ben a bányászat fellendítésére hozott intézkedéseiben épp a cseh mintára támaszkodott. Az 1328-ban alapított Körmöcbánya lakói például egy cseh bányaváros, Kittenberg (Kutnahora) kiváltságait kapták meg.

A magyar–cseh jóviszony megerősödéséhez járult hozzá a magyar–osztrák kapcsolat teljes megromlása azáltal, hogy a Babonicsokat 1326. évi lázadásuk során támogatták az osztrákok. A 20-as évek második felére tehát megteremtődött a lehetősége annak, hogy a magyar és a cseh király szövetségi szerződést kössenek egymással. Erre 1327. február 13-án Nagyszombat-

ban történt személyes találkozásuk alkalmával került sor. Ezen szövetségi-házassági szerződés szövegét tartalmazza az alábbi dokumentum. A szövetség megkötését követő évben, 1328-ban a magyar és a cseh király már közösen lépnek fel az osztrákok ellen, és a Lajta melletti csatában győzelmet is aratnak felettük. Magyarország ennek köszönhetően a brucki béke értelmében visszakapta a régóta idegen fennhatóság alatt levő Pozsony vármegyét. És a Muraközt. Ami a szóban forgó megállapodás utóéletét és a cseh–magyar viszony további alakulását illeti, bár a szerződésben elhatározott házasság I. Károly király elsőszülött fiának, Lászlónak már 1329-ben bekövetkezett halála miatt nem köttetett meg, sőt, a cseh–magyar kapcsolatok utóbb a cseh király nagyhatalmi törekvései miatt átmenetileg ismét feszültté is váltak, ezen egyezmény mégis egyik fontos előzménye az 1335. évi visegrádi királytalálkozásnak.

Az I. Károly magyar és Luxemburgi János cseh király által megkötött szövetségi szerződés nemcsak a XIV. század 20-as éveiben fennálló magyar–cseh viszony fontos dokumentuma, de a középkor aprólékos, minden részletre kiterjedő diplomáciai gondolkodását is híven tükrözi.

A szerződéslevél pontos szövege, annak alapvető fontossága ellenére sem látott mindeddig napvilágot. Korábbi magyar és cseh kiadásai nem az eredeti oklevél, hanem egy Bécsben őrzött, több ponton téves olvasatú, helyenként hiányos kései másolat szövegére támaszkodnak, így a több későbbi kiadás alapját képező Fejér György-féle szövegeközlés is (Codex Diplomaticus Hungariae ... VIII. 3. 192–197.). Az ép állapotú eredeti oklevél ma Prágában található. Lelőhelye és jelzete: Státní Ústřední Archiv v Praze. Archiv České Koruny. Listiny a listy 117. I. Károly királynak az okmány megerősítéséhez használt függő pecsétje alsó szélén kis mértékben letörött. Az oklevélnek a Magyar Országos Levéltárban őrzött fényképe az Anjou-kori Oklevéltár XI. – az 1327. évet feldolgozó – kötetének munkálatai során került kezünkbe; jelzete: Df. 287 456. Kiadásunk alapjául e fényképfelvétel szolgált. Köszönetet mondunk végezetül Engel Pál és Makk Ferenc professor uraknak olvasatunk és fordításunk ellenőrzésében nyújtott önzetlen segítségükért.

Nos Karolus, dei gratia rex Hungarie recognoscimus et ad universorum notitiam tenore presentium cupimus pervenire, quod nos cum magnifico principe domino Johanne Boemie et Polonie rege illustri ac Lucemburgensi comite, fratre nostro carissimo in indissolubilis ac individue amicitie unione permanere cupientes, ad ipsius unionis robur et perpetuam firmitatem sincera fide promittimus ipsum dominum regem Boemie contra omnem hominem, omni tempore, in quovis necessitatis articulo et in locis quibuslibet, toto posse nostro, quandocumque per eum requisiti fuerimus, adiuvaré, illustribus ducibus Austrie, qui nunc sunt, fratribus nostris, dumtaxat exceptis, contra quos si predictus rex Boemie hostiliter cum exercitu processerit, sedere tenebimur in quiete, nec eis aliquod in hac parte ferre subsidium vel iuvamen, nec admittere, quod de regno nostro Hungarie ipsi aliqua subsidia per quoscumque nostros regnicolas afferantur. Si autem ipsi duces terras predicti domini regis Boemie invaderent, tunc nos sibi tenemur toto succurrere posse nostro, prout super eo per ipsum dominum regem Boemie fuerimus requisiti, ipse quoque similiter viceversa, si iidem duces Austrie terras

nostras ulloumquam tempore invaderent, tenetur nobis ad requisitionem nostram totius sue potentie subsidio succurrere oportuno. Et quandocumque ipse dominus rex Boemie suos homines nobis in auxilium transmiserit, illis in pabulo equorum tantummodo intra metas regni nostri tenebimur providere, et ipse similiter nostris, quos sibi quandocumque transmiserimus, hominibus intra metas regni sui in solo equorum pabulo providebit. Ad maioris autem mutue dilectionis nostre evidens ligamentum, illustrem Ladizlaum primogenitum nostrum inclite Anne, nate dicti domini regis Boemie, postquam a sede apostolica super consanguineitate dispensatio, pro qua obtinenda tam dictus dominus rex, quam nos tenebimur in proximo ad ipsam sedem apostolicam nostros nuntios destinare, fuerit obtenta, infra sex menses immediate sequentes tradere et matrimoniali federe in loco, quem idem dominus rex et nos duxerimus mutuo deputandum, promittimus copulare. Quod si dispensatio huiusmodi a predicta sede apostolica ista vice nequiverit obtineri, contractus ipsius matrimonii teneri debebit ad triennium in suspenso, et interim uterque nostrum, videlicet tam dominus rex antedictus, quam nos bona fide et toto posse pro dispensatione huiusmodi tenebimur laborare. Postquam vero ipsa dispensatio obtenta fuerit, et predicta filia ipsius domini regis Boemie duodecim etatis sue annos compleverit, ex tunc ipse dominus rex Boemie statim eam marito suo Ladizlao predicto tenetur usque ad metas sepedicti regni nostri Hungarie transmittere, et abinde infra annum continue computandum ipsi nate sue decem milia marcarum grossorum denariorum Pragensium, quinquaginta sex grossos pro marca qualibet computando, in Broda Hungaricali nomine dotalitii tenebitur assignare. Que decem milia marcarum nos ibidem tenebimur recipere, in regnum nostrum, quocumque nobis placuerit, deducturi, sepedicto domino rege Boemie pro universis suis regnicolis promittente, quod usque ad castrum nostrum Trinchiniense secure predicta pecunia deducetur. Nos vero viceversa pro dotalitio sepedicti filii nostri quindecim milia marcarum argenti, ita quod quelibet marca ad valorem quinquaginta sex grossorum denariorum Pragensium se extendat, tenebimur assignare. Dotalitium vero supradictum, quod ad utroque latere totum se ad viginti quinque milia marcarum extendit, in infrascriptis bonis divisim, ita quod decem milia, que pro dotalitio filie predicti domini regis Boemie, et quindecim milia, que pro dotalitio prefati filii nostri designentur ex nomine, assignamus, videlicet in civitatibus reginalibus: Wereuche, Segusd, Labad, Chehy, Aranas, cum suis comitatibus, officialatibus, villis et pertinentiis universis, item ville Scentomburus, Scabas, due ville Achad, Balhas, Wthus, Daran, Chekene, Wylok, similiter cum omnibus suis utilitatibus, predicta decem milia marcarum, item Posoga cum toto suo districtu, castris, civitatibus, villis, opidis et aliis suis pertinentiis universis prefata quindecim milia marcarum sint per nos certitudinaliter demonstrata. Hoc expresso, quod si predictum Ladizlaum filium nostrum, ante vel post obitum nostrum, habendo liberum vel liberos masculos, decedere forte contingeret, iidem filius sive filii in regno Hungarie supradicto succedere debeant, et ipsum regnum ad eos, et non ad alios, iure hereditario pertinebit. Si vero sepedictum filium nostrum, habendo filiam vel filias, mori contingeret, extunc ipsa vel ipse iuxta consuetudinem ipsius regni Hungarie hactenus observatam succedere et hereditare debebunt. Si autem sepedictum filium

nostrum sine filiis vel filiabus de hac luce migrare contingeret, tunc supra-
dicta Anna, nurus nostra, utrumque dotalitium prelibatum usque ad mortem
suam pacifice possidebit. Ea vero defuncta, predicta decem milia marcarum,
per predictum dominum regem Boemie eidem Anne, filie sue, ratione dota-
litii assignata, ad eundem et heredes suos libere revertentur. Ipseque do-
minus rex Boemie ac heredes sui predicti bona prescripta, que pro huiusmodi
decem milibus marcarum sunt superius assignata, in sua potestate tenebunt
pacifice, donec ipsis per nos vel ex parte nostri, de predictis decem milibus
marcarum fuerit ex integro satisfactum. Cumque per nos, heredes vel succes-
sores nostros, reges Hungarie domino regi Boemie vel heredibus sui memo-
ratis sepredictam decem milia marcarum in predicta civitate nostra Trinchi-
niensi numerata fuerint et soluta, et abinde usque ad metas Moravie ex parte
nostri vel successorum nostrorum predictorum secure conducta, tunc pre-
dicta bona debent esse libera et soluta. Nosque pro nostris terrigenis promit-
timus, quod nullum in ipsius pecunie deductione impedimentum prestabunt.
Hoc etiam specialiter est adiunctum, quod si per mortem alterutrius, vide-
licet Ladizlai et Anne predictorum, vel propter difficultatem prefate dispen-
sationis, predictum matrimonium non posset legitime consummari, tunc nec
nos, nec sepredictus dominus rex Boemie ad solvendum dotalitium erimus
obligati, nichilominus tamen unio dilectionis et amicitie, et omnia alia, que
pretacta sunt, debent per nos et sepredictum dominum regem Boemie in-
violabiliter servari. Insuper si regem Boemie predictum claudere contingeret
diem extremum, tunc nos regnum Boemie, necnon ipsius regni heredes
supradictos cum omnibus terris et iuribus suis in nostram protectionem
recipimus, et ipsum ac eos defendere tenebimur, et promittimus, tamquam
propria bona nostra. Idem quoque dominus rex Boemie antedictus, liberis
nostris et regno nostro Hungarie sepredictis, facere tenebitur viceversa, si nos,
quod absit, migrare contingeret de hac luce. Ut autem hec omnia et singula
premissa ac etiam ea, que in unione prius inter nos et sepredictum dominum
regem Boemie habita et ordinata sunt, in omnibus et per omnia permaneant
semper salva, in ecclesia sancti Jacobi apud fratres minores in civitate nostra
Tyrnavia, super maius altare, presentibus venerabilibus in Christo patribus,
Ladizlao archiepiscopo Colocensis, cancellario nostro, Hinkone electo
Olomucensis, Andrea preposito Albensis ecclesiarum, vicecancellario nostro,
necnon spectabilibus et nobilibus viris, Wilh[elmo] comitis Juliacen[sis]
primogenito, Demetrio magistro tawarnicorum nostrorum, Iofrido comite
de Lying, Mykch bano totius Sclavonie, Henrico comite de Wylmow,
testibus ad hoc specialiter vocatis, iuravimus, tactis sacrosanctis ewangeliis,
omni dolo et fraude cessantibus, irrevocabiliter et inviolabiliter adimplere, rata
et firma semper tenere et habere, ac perpetuo observare, nec contra ea vel
eorum aliquod ulloumquam tempore, de iure aut de facto facere vel venire.
Est etiam expressum inter cetera, quod tam sepredicta nata prelibati domini
regis Boemie, quam etiam memoratus filius noster, dum sibi fuerit, ut
predictur, transmittendo, sani et immunes ab innatis defectibus mentis et
corporis, sicut concedet, habeantur. In quorum omnium predictorum robor
et testimonium presentes fieri litteras et sigillo nostro autentico fecimus
roborari. Datum Tyrnavie, Idus Februarii, Anno domini Millesimo
Trecentesimo vicesimo septimo.

Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, emlékezetbe idézzük, és a jelen oklevél rendjében tudomására hozzuk mindenkinek, hogy a barátság megbonthatatlan és kikezdhethetlen egységében akarván megmaradni igen szeretett testvérünkkel, a nagyságos fejedelemmel, János úrral, Csehország és Lengyelország dicső királyával, luxemburgi gróffal, ezen szövetség tartóssága és örök szilárdsága érdekében őszinte hittel megígérjük, hogy a szóban forgó cseh királyt minden időben, a szükség kívánta bármely pillanatban, amikor csak erre felkér bennünket, valamennyi helyen, a legjobb képességünk szerint, mindenkivel szemben megsegítjük, kivéve testvéreinket, Ausztria jelenlegi kiváló hercegeit. Ha az előbb mondott cseh király ellenük vonulna fel támadólag seregével, mi kötelesek leszünk nyugton megmaradni, nem fogunk a hercegek számára ez ügyben semmilyen támogatást vagy segílyt nyújtani, és ahhoz sem járulunk hozzá, hogy magyar királyságunkból bármely alattvalónk is valamilyen segítséget vigyen nekik. Amennyiben viszont a mondott hercegek intéznének támadást a fent nevezett cseh király úr földjei ellen, ez esetben őt minden erőnkkel segíteni tartozunk, mihelyt erre vonatkozólag a cseh király úr kéréssel fordul hozzánk; és hasonlóképpen viszonosan, ha ugyanezen osztrák hercegek bármikor is a mi területeinkre törnének, megkeresésünkre ő is köteles lesz teljes hatalmával megadni a szükséges segítséget. És a szóban forgó cseh király úr emberei számára, ahányszor csak megsegítésünkre küldi őket, pusztán a lovak takarmányáról kell országhatárainkon belül gondoskodnunk, és hasonlóképp, amikor mi küldjük el embereinket hozzá, országának határain belül ő is csak a lovak abrakjával fogja ellátni őket.

Hogy pedig az egymás iránti kölcsönös szeretetünk kapcsa még erősebb legyen, megígérjük, hogy dicső elsőszülött fiunkat, Lászlót, a cseh király úr ragyogó hírű leányának, Annának szánva, a kettőnk által közösen megállapított helyen átadjuk, és őket házassági kötelékkel egyesítjük az azt követő hat hónapon belül, amint az Apostoli Széktől a vérrokonság alóli felmentést megszerezzzük, amelynek elnyerése érdekében a mondott király úr és egyként mi is kötelesek leszünk követeinket a nevezett Apostoli Székhez a legközelebbi jövőben elküldeni. Ha eme felmentést az Apostoli Széktől ez alkalommal nem sikerülne megszerezni, a szóban forgó házassági szerződésnek három évre függőben kell maradnia, eközben pedig mindkettőnknek, nevezetesen az előbb mondott cseh király úrnak és nekünk is kötelességünk lesz szívvel-lélekkel, minden lehetőséget felhasználva a felmentésért fáradozni. A szóban forgó felmentés megszerzését követően pedig, midőn majd a cseh király úr említett leánya a tizenkettedik életévét betölti, őt és férjét, Lászlót a mondott király úr haladéktalanul a gyakran emlegetett Magyarország határára tartozik elküldeni, és leánya hozományaként köteles lesz az akkortól számított egy éven belül Magyarbrodon 10 000 márka prágai garast – márkánként 56 garassal számolva – fizetni. E 10 000 márkát a mondott helyen tartozunk átvenni, hogy onnan tetszésünk szerinti helyére szállítsuk, a cseh király pedig valamennyi országlakosa nevében szavatolja az összeg biztonságos eljuttatását Trencsén váráig. Mi pedig viszonosan, említett fiunk hozománya gyanánt 15 000 márkányi ezüstöt tartozunk adni úgy, hogy minden egyes márkának 56 prágai garast kell kitennie. A két fél részéről nyújtott, összesen 25 000

márkát érő imént mondott jegyajándékot pedig olyan formában bocsátjuk az alább leírt javakban rendelkezésükre – mégpedig elkülönítve, hogy mind a cseh király úr leányának 10 000 márkát érő, mind a fiúnkat illető 15 000 márkányi hozomány megneveztessek –, miszerint az említett 10 000 márkának a Verőce, Segesd, Labád, Csehi, Aranyas nevű királynéi városokban – beleértve ispánságaikat, tisztartóságaikat, falvaikat és összes tartozékaikat –, továbbá Szentambrus, Szabás, a két Atád, Balhás, Ötvös, Darány, Csokonya és Újlak falvakban – s ezek minden haszonélvezetében –, míg a mondott 15 000 márkának Pozsegában és teljes kerületében, váraiban, városaiban, falvaiban, mezővárosaiban és minden egyéb haszonvételében kell kézzelfoghatóan testet öltenie.

A megegyezés szerint továbbá, ha történetesen fiúnk, László – akár halálunk előtt, akár után – úgy halna meg, hogy fiúval vagy fiúkkal rendelkezik, akkor a magyar királyságban e fiának vagy fiainak kell helyébe lépniük, és az ország örökségi jogon őket fogja mindenki mással szemben megilletni. Ha azonban lányt vagy lányokat hátrahagyva hunyna el, akkor azoknak aszerint kell majd örökölniük, amint azt Magyarország mindmáig megtartott szokása megkívánja. Abban az esetben viszont, ha nevezett fiúnk gyermektelenül költözne el e napvilágról, akkor menyünk, a mondott Anna, a szóban forgó mindkét jegyajándékot haláláig békességben birtokolhatja. Halála után pedig az a 10 000 márka, amelyet hozomány címén adott leányának a cseh király úr, visszaszáll majd öreá, illetve örökösire. A cseh király úr, illetve utódai pedig mindazon javakat, amelyek fentebb ezen 10 000 márka ellenértékéül kijelöltettek, mindaddig háborítatlanul birtokolhatják, amíg általunk vagy részünkről teljeskörű elégtételt nem kapnak eme 10 000 márkát illetően. És amikor mi vagy utódaink, az örökünkbe lépő magyar királyok, a fent nevezett Trencsén városunkban leszámoljuk és visszafizetjük ezt az összeget a mondott cseh király úrnak vagy örökösinek, továbbá gondoskodunk annak biztonságos elszállításáról Morvaország határáig, akkor az említett javadalmaknak ismét szabadakká és kötöttségektől mentesekké kell válniuk, ugyanakkor országglagosaink nevében megígérjük, hogy a szóban forgó összeg kiszállítása elé nem hárul majd semmilyen akadály.

Mindezekhez pedig az a kitétel is hozzáteendő, hogy ha a mondott házasságot nem sikerülne törvényesen megkötni – akár Anna vagy László valamelyikének halála következtében, akár az említett felmentés megszerzésének nehézsége miatt –, akkor sem mi, sem pedig a gyakran emlegetett cseh király úr nem leszünk kötelesek a jegyajándék megfizetésére, ugyanakkor viszont a szeretetünk és barátságunk jegyében létrejött szövetséget, illetve mindent, ami e vonatkozásban fentebb már érintve volt, mind magunk, mind pedig a cseh király úr sértetlenül tartozunk megőrizni. Továbbá, ha a cseh király úr bevégezné életét, úgy mi a cseh királyságot, nemkülönben pedig annak örökösait, összes területeikkel és jogaikkal együtt oltalmunkba vesszük, egyben kötelezettséget vállalunk és megígérjük, hogy azokat mint saját javainkat fogjuk óvni, és viszonyosan, ha mi találnánk távozni ezen árnyékvilágról – bár meg ne essék –, a cseh király úr is hasonlóképpen tartozik viseltetni gyermekeink, illetve magyar királyságunk iránt.

Annak érdekében pedig, hogy az összes és minden egyes előrebo-

csátott rendelkezés – és az is, amit a köztünk és a cseh király úr közötti szövetségben előzőleg határoztunk és rendeltünk – mindenben és teljességgel örök időkre épségben megmaradjon, a szent Evangélium érintésével, minden családságtól és álnokságtól mentesen esküt tettünk rá Nagyszombat városunkban, a kisebb testvérek Szent Jakab templomának nagyobbik oltárán, a külön ezért hívott tanúk jelenlétében – tudniillik a Krisztusban tisztelt atyák, kancellárunk László kalocsai érsek, Hinko olmützi választott püspök, alkan-cellárunk András fehérvári prépost, továbbá a tekintetes és nemes férfiak, Vilmos, a jülich-i gróf elsőszülöttje, Demeter tárnokmesterünk, Gottfried leiningeni gróf, Mikcs egész Szlavónia bánja, valamint Henrik vilmovi gróf előtt –, hogy azokat visszavonhatatlanul és sértetlenül, szilárd érvényben mindig megtartjuk, meghagyjuk és örökre megőrizzük, valamint ezen megállapodás egésze vagy bármely része ellen soha nem cselekszünk, vele sem jogilag, sem tevőlegesen szembe nem szegülünk.

Egyebek mellett pedig azt is kijelentjük, hogy mind a mondott cseh király úr gyakran említett leánya, mind pedig nevezett fiunk, amikor őt a megállapodás szerint elküldjük hozzá, miként az illik, egészségesek, testileg és szellemileg minden testi hibától mentesek lesznek.

A jelen oklevelet mindezen mondottak megszilárdításául és tanúságául állítottuk ki és erősítettük meg autentikus pecsétünkkel. Kelt Nagyszombatban, február Idusán, az Úr 1327. esztendejében.

Bemutatjuk Jerzy Kłoczowski lengyel egyháztörténészt

Jerzy Kłoczowski a Lublini Katolikus Egyetem professzora, a varsói felkelés nemzedékéhez tartozik. 1941-ben a Honi Hadsereg katonája lett, harcolt és súlyosan megsebesült az 1944-es varsói felkelésben. 1945 márciusától a hadifogságból kiszabadulva először a poznańi, majd a torunai Copernicus Egyetem hallgatója lett, ahol 1948-ban kapott diplomát, majd két évre rá ugyanott doktorátust szerzett. 1950-től a mai napig a Lublini Katolikus Egyetem oktatója, 1967-től címzetes, majd 1974-től rendes professzora. 1957-ben megalapítja a Lengyel Egyházi Történeti-földrajzi Intézetet, és mint ennek vezetője irányítja a több kötetesre tervezett Közép-Kelet-Európa társadalom- és vallástörténeti atlaszának szerkesztési és kiadási munkáit. Egyetemi tanárként nagyon széles körű kutató-, oktató- és tudományszervező munkát végez mind hazájában, mind külföldön, többek között az Egyházak Összehasonlító Történetének Nemzetközi Bizottságában, amelynek 1980-tól alelnöke. Vendégprofesszorként tanított Oxfordban, a Merton College-ban (1980), Medison Visconsinben az USA-ban (1985) és a párizsi Sorbonne IV-en (1985–1987), ezenkívül számos előadást tartott nyugat-európai és amerikai egyetemeken és konferenciákon, így több alkalommal a College de France-ban. Vendégoktatóként elsősorban arra törekedett, hogy a nyugati diákokkal megismertesse Közép-Kelet-Európa középkori történetét, ennek eredményeként néhány francia diákot sikerült megnyernie arra, hogy a középkori Magyarország egy-egy kérdéskörét válassza doktori disszertációjának témájául.

Tudományos munkája mellett Jerzy Kłoczowski jelentős közéleti és társadalmi feladatokat is vállal. Fiatal korától fogva részt vesz a lengyel katolikus értelmiség mozgalmaiban. 1984-től vezető munkatársa a II. János Pál pápa alapította Keresztény Kultúra Intézetének. Megalakulásától kezdve tagja a Szolidaritásnak, majd 1981 decemberétől annak titkos szervezeteiben is munkát vállalt. Tagja volt a Lech Walensa mellett működő Állampolgári Bizottságnak, majd a 90-es évek elején Lublin vajdaságot képviselte a szenátusban. 1991-től a lengyel UNESCO Bizottság elnöke, az UNESCO Végrehajtó Bizottságának tagja.

Professzorai közül Kazimierz Tymieniecki és Karol Górski volt rá legnagyobb hatással. Górski ösztönzésére kezdett Lengyelország középkori egyháztörténetével foglalkozni, és látott hozzá a lengyel domonkosok történetének feldolgozásához. Kutatómunkájának első szakaszát a rendtörténeti kutatások jellemezték. Különösen a koldulórendek érdekelték, de néhány tanulmányban foglalkozott a ciszterekkel és a bencésekkel is. Fiatal korától fogva – az általa szerkesztett egyháztörténeti atlaszhoz is kapcsolódva – érdeklődik Közép-Kelet-Európa középkori történetének problematikája iránt, és ez a kutatási irány az utóbbi években felerősödött munkásságában. A Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot érintő összehasonlító ku-

tatások elmélyítése és koordinálása érdekében a közelmúltban hozta létre a Lublini Egyetemen a Közép-Kelet-Európa Intézetet.

Jerzy Kłoczowski különösen a francia és olasz történészekkel áll több évtized óta szoros szakmai összeköttetésben. Magyar kollégái közül első-sorban Györfly Györggyel, Fügedi Erikkel és Hervay L. Ferencsel volt, illetve van rendszeres kapcsolatban.

Jerzy Kłoczowski munkásságának válogatott bibliográfiája

Ze stosunków narodowościowych na Śląsku w XV i posątkach XVI. wieku, (Szilézia nemzetiségi viszonyairól a 15. században és a 17. század elején). In: Przegląd Zachodni, R. VII. 1951, t. 3, Nr. 11/12, 546-557.

Związki dominikanów śląskich z Polską w średniowieczu, (A sziléziai domonkosok kapcsolatai Lengyelországgal a középkorban) In: Spraw. z Czyn. Wydawn. i Posiedzeń Nauk. oraz Kronika Tow. Nauk. KUL, Nr. 4, 1949/1951. 70-73.

Dominikanie prowincji polskiej na Pomorzu XV w., (A lengyel provincia domonkosai a 15. századi Pomóriában) In: Spraw. Tow. Nauk. w Toruniu, R. V, 1951 (druk: 1953) 72-74.

Polska prowincja dominikańska w wiekach średnich, (A lengyel domonkos rendtartomány a középkori századokban) In: Spraw. z Czyn. Wydawn. i Posiedzeń Nauk. oraz Kronika Tow. Nauk. KUL, Nr. 5, 1951/1952 (druk: 1953) 42-59.

Związki Dominikanów Śląskich z Polską w XIII i XIV w., (A sziléziai domonkosok kapcsolatai Lengyelországgal a 13-14. században) In: Spraw. Tow. Nauk. w Toruniu, T. VI, 1952 (druk: 1955) z. 1-4. 48-53.

Dominikanie polscy na Śląsku w XIII-XIV wieku, (Lengyel domonkosok Sziléziában a 13-14. században) Lublin, 1956, s. XXVII. 356. (Towarzystwo Naukowe KUL. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego, T. 17).

Reforma polskiej prowincji dominikańskiej w XV-XVI w., (A lengyel domonkos rendtartomány 15-16. századi reformja) In: Roczniki Humanistyczne, T. 4, 1953 (druk: 1957), z. 4, 45-92.

Dominikanie polscy nad Bałtykiem w XIII w., (Lengyel domonkosok a Balti tengernél a 13. században) In: Nasza Przeszość, R. VI, 1957, 83-126.

Prace nad Atlasem historycznym Kościoła w Polsce, (A „Lengyel egyház történeti atlaszá”-nak munkálatai) In: Roczniki Humanistyczne, T. VI, 1958, z. 5, 259-274.

Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta Chełma, (Chelm város történetének és területi fejlődésének vázlata) In: Roczniki Humanistyczne, T. VI, 1958, z. 5, 193-221.

Przyczynek do krytyki Liber beneficiorum Długosza, (Adalék Długosz Liber beneficiorumának kritikájához) In: Studia Źródłoznawcze, T. II, 1958, 155-161.

Problem średniowiecza a współczesna historiografia, (A középkor problémája és a modern historiografia) In: Zeszyty Naukowe KUL, R. 1, 1958, Nr. 3, 61-78.

Z zagadnień funkcji społecznych cystersów w Polsce średniowiecznej, (A ciszterciek társadalmi funkciójáról a középkori Lengyelországban) In: Opuscule Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznan, 1959, 105-126.

Problematyka badań kultury umysłowej Polski piastowskiej, (A Piast-kori Lengyelország szellemi kultúrája kutatásának kérdésköre) In: Historia Polski do połowy XV wieku, pod red. Gerarda Labudy, Warszawa, 1960, 203-219.

Vita communis kleru w XI–XII wieku, (A klérus „vita communis”-a a 11–12. században) In: Roczniki Humanistyczne, Prace z historii, T. 10, 1961, z. 2, 5–40.

Les chanoines en Pologne aux XIe–XIIe s., In: La vita commune del clero nei secoli XI–XII. Atti della settimana di studio: Mendola, settembre 1959 (vol. 2), Milano, 1962, 66–70.

Główne typy źródeł fo geografii historycznej Kościoła w Polsce, (A lengyel egyház történeti földrajzának fő forrástípusai) In: Spraw. z Czynności Wyd. i Posiedzeń Nauk. oraz Kronika Tow. Nauk. KUL, Nr. 12, 1961 (druk: 1962) 81–85.

Rozwój i problematyka badań nad geografiją historyczną Kościoła katolickiego, (A katolikus egyház történeti földrajza kutatásának kialakulása és kérdésköre) In: Roczniki Humanistyczne, T. 11, 1962, z. 2, 5–93.

Eremityzm na ziemiach Słowiańszczyzny Zachodniej w X–XI w., (Remeteség a nyugat-szlávság országaiban a 10–11. században) In: Spraw. z Czyn. Wyd. i Posiedzeń Nauk. oraz Kronika Tow. Nauk. KUL, Nr. 13, 1962 (druk: 1963), 96–100.

Analiza źródłoznawcza lubelskiej księgi konsystorskiej z lat 1452–1466, (A lublini 1452–1466 közötti konzisztóriumok jegyzőkönyvek forrásismereti elemzése) In: Sprawoz. z Czynności Wydawniczych i Posiedzes Nauk. oraz Kronika Tow. Nauk. KUL, Nr. 13, 1962 (druk: 1963), 106–109.

Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku, (Lengyel gyűjtés a vatikáni levéltárakban 1962-ben) In: Przegląd Historyczny, R. 55, 1964, z. 2, 257–266.

Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku, (Keresztény közösségek. Közös élet csoportjai a nyugati kereszténységben az ókortól a 15. századig) Kraków, 1964, 554.

Lublin po nadaniu prawa miejskiego, (Lublin a városi rang elnyerése után) In: Dzieje Lublina. Próba syntezy, T. 1, Lublin, 1965, 45–56.

Zarys rozwoju organizacji Kościoła katolickiego w Polsce, (A lengyel katolikus egyház szervezeti fejlődésének vázlata) In: Rozwój organizacji Kościoła w Polsce, Znak, R. 17, 1965, Nr. 11/12, 1404–1407.

Badania nad dekanatem kazimierskim w XVI–XIX wieku, (A 16–19. századi kazimierzi dekanatus kutatása) In: Roczniki Humanistyczne, T. 14, 1966, z. 2. Historia, 5–6.

Dominikanie polscy nad Bałtykiem w XIV–XVI stuleciu, (Lengyel domonkosok a Balti tengernél a 14–16. században) In: Pastori et Magistro. Praca zbiorowa wydana dla uczczenia jubileuszu 50-lecia kapłaństwa ks. biskupa dra Piotra Kalwy, Lublin, 1966, 489–508.

Les ordres mediants en Pologne á la fin du Moyen Âge, In: Acta Poloniae Historica, T. 15, 1967, 5–38.

Les structures ecclésiastiques, et les structures sociales et étatiques en Europe IXe au XIe siècle, In: L'Europe aux IXe–XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux. Actes du Colloque international sur les Origines des Etats européens aux IXe–XIe siècles, tenu á Varsovie et Poznań du 7 au 13 septembre 1965, Varsovie, 1968.

Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich, (Szerzetesrendek lengyel földön a középkorban I.) In: Kościół w Polsce, T. 1: Średniowiecze, Kraków, 1968, 375–582.

Ze związków Polski z krakjami zachodnimi u schyłku średniowiecza. Studia zagraniczne dominikanów prowincji polskiej, (Lengyelország kapcsolatai a Nyugattal a középkor végén. A lengyel rendtartomány domonkosainak külföldi tanulmányai) In: Polska w Europie. Studia historyczne pod red. Henryka Zinsa, Lublin, 1968, 109–136.

Kształcenia w polskiej prowincji dominikańskiej w początkach XVI w., (Az oktatás a 16. század eleji lengyel domonkos rendtartományban) In: Zapiski Historyczne, T. 34, 1969, z. 3, 107–123.

Zaskony w średniowiecznym Kościele polskim, (A szerzetesrendek a középkori lengyel egyházban) In: Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce, cz. 1: Początki i zarys rozwoju, Lublin, 1969, 89–94.

O badaniach nad historią Kościoła w Polsce, (A lengyelországi egyháztörténeti kutatásokról) In: Więź, R. 12, 1969, Nr. 5, 13–18.

Zagadnienie rozpowszechniania kultury scholastycznej w Polsce u schyłku wieków średnich, (A skolasztikus kutúra elterjedése Lengyelországban a középkor végén), In: Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Sec. A: Humanistyka, Vol. 6/9, 1966/1969, 83–88.

Studia w polskiej prowincji dominikańskiej za prowincjatu Jakuba z Bydgoszczy (1447–1478), (A lengyel domonkosok tanulmányai Bydgoszczi Jakab tartományfőnöksége idején) In: Europa–Słowiańszczyzna–Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego, Poznań, 1970, 457–481.

Kościół w Polsce, T. 2. Wieki XVI–XVIII, ... Red. Jerzy Kłoczowski, Kraków, 1970.

Archives de l'Eglise en Pologne, In: La Pologne au XIIIe Congres International des Sciences Historiques á Moscou, T. 1, Varsovie, 1970, 183–199.

Kościół krakowski w X–XIX wieku. Sesje naukowe poświęcone historii diecezji krakowskiej w lutym 1966, r., (A krakkói egyház a 10–19. században. Tudományos ülészak a krakkói egyházközség történetéről 1966. február) In: *Analecta Cracoviensia*, T. 2, 1970 (druk: 1971) 447–450.

La vie monastique en Pologne et en Bohême aux XI–XII siècles, (?) In: *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049–1122)*. Atti della quartasettimana internazionale di studio, Mendola, 23–29 agosto 1968, Milano 1971.

Kult. św. Michała Archanioła w Polsce średniowiecznej, (Szt. Mihály arkangyal kultusza a középkori Lengyelországban) In: *Zeszyty Naukowe KUL*, R. 14, 1971, Nr. 4, 19–27.

Les Cisterciens en Pologne, du XIIe au XIIIe s., In: *Commentarii Cistercienses*, A. 21, 1970, s. 111–134.

Polska w Archiwum Watykańskim. Dokumenty średniowieczne, (Lengyelország a vatikáni levéltárban. Középkori dokumentumok) In: *Studia Zródloznawcze*, T. 17, 1972, 167–172.

Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV w., (A ciszterciek lengyel rendtartománya 15. századi generális káptalani iratok tükrében.) In: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa, 1972, 179–198.

Rowój Dominikanów w państwie polsko-litweskim w XVII–XVIII wieku, (A domonkosok a 17–18. századi lengyel–litván államban) In: *Sprawoz. Towarzystwa Naukowego KUL*, Nr. 19, 1971 (druk: 1972) 70–76.

Polska prowincja dominikańska w XVI wieku 1520–1600, (A lengyel domonkos rendtartománya a 16. században 1520–1600) In: *Sprawoz. Tow. Nauk. KUL*, Nr. 19, 1971 (druk: 1972), 99–102.

Polska prowincja dominikańska za Zygmunta Augusta w świetle akt kapituł prowincjonalnych, (A lengyel domonkos rendtartomány Zsigmond Ágost idején tartományi káptalani iratok tükrében) In: *Roczniki Humanistyczne*, T. 20, 1972, 55–62.

Wielki zakon XVII-wiecznej Rzeczypospolitej u progu swego rozwoju. Dominikanie polscy w świetle wizytacji generalnej z lat 1617–19, (A 17. százafdi Rzeczpospolita nagy szerzetesrendje fejlődése küszöbén. Lengyel domonkosok az 1617–19-es általános vizitáció fényében) In: *Nasza Przeszłość*, T. 39, 1973, 103–180.

Polacy a cudzoziemcy w XV wieku, (Lengyelek és külföldiek a 15. században) In: *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*, Warszawa, 1973, 38–67.

Dominikanie prowincji polskiej w okresie reform trydenckich, (A lengyel rendtartomány domonkosai a tridentí reformok idején) In: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin, 1973.

Zakonnicy dominikańscy 1772–1971/2, (Domonkos szerzetesek 1772–1971/2) In: *Sprawozd. Tow. Nauk. KUL*, Nr. 20, 1971 (druk: 1974), 77–81.

Les hôpitaux et les Frères mediants en Pologne au moyen âge, In: *Etudes sur l'Hist. de la Pauvreté (Moyen Age XVe s.)*, Vol. II. 1974, 621–635.

Franciszkanie a sztuka europejska XIII. wieku, (A ferencesek és az európai művészet a 13. században) In: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław, 1974.

Structures socio-religieuses de la Pologne historique. Grandes lignes de recherches, In: *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae*, Vol. 5: Colloque de Varsovie 27–29 Octobre 1971 sur la cartographie et l'histoire socio-religieuse de l'Europe jusqua la fin du XVIIe siècle, Louvain, 1974.

Zakon Braci Kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów, (A prédikáló testvérek rendje Lengyelországban 1222–1972. Történeti összefoglalás) In: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, T. 1, Warszawa, 1975, 19–141.

Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972. (Tanulmányok a domonkosok Lengyelországi történetéről 1222–1872) Pod red. J. Kłoczowskiego, T. 1–2, Warszawa, 1975–1976.

Zakony w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XIV–XVIII wieku, (Latin szertartású szerzetesrendek a przemysli egyházkerületben a 14–18. században) In: *Nasza Przeszość*, T. 43, 1975, 27–72.

Rozwój środkowowschodniej Europy w XIV wieku, (Közép-Kelet-Európa fejlődése a 14. században) In: *Sztuka i ideologia XIV wieku*, Warszawa, 1975, 13–52.

Les hôpitaux et les Frères mendiants en Pologne au moyen âge, In: *Études sur l'Histoire de la pauvreté (Moyen Âge–XVIe siècle)*, Paris, 1974, 621–635.

Solus de Polonia... Polacy na soborach powszechnych XII–XIII wieku, (Solus de Polonia... Lengyelek a 12–13. századi egyetemes zsinatokon) In: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa, 1976, 259–265.

Un cas de visite dans une province de l'Ordre des Frères Prêcheurs à l'époque post-tridentine: Damieu de Fonesca en Pologne (1617–1619), In: *Studia Gratiana*, T. 20, Rome, 1976, 65–71.

Le développement de la civilisation en Europe Centrale et Orientale au XIVe et XVe siècles, „*Questiones Medii Aevii*”, Vol. 1, 1977, 111–138.

La province ecclésiastique de la Pologne et ses évêques, In: *Le istituzioni ecclesiastiche della „Societas christiana” dei secoli XI–XII.*, Milano, 1974, 437–444.

Zakony w Polsce (966–1974), (Szerzetesrendek Lengyelországban (966–1974) In: *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX wieku (Na przykładzie żeńskich zgromadzeń)*, Lublin, 1975, 9–33.

Zakony żebracze w Polsce średniowiecznej, (Koldulórendek a középkori Lengyelországban) In: *Zeszyty Naukowe KUL*, R. 21, 1978, Nr. 1, 48–56.

Chrześcijaństwo a historia kultury polskiej, (Kereszténység és a lengyel kultúra története) In: *Znak*, R. 30, 1978, Nr. 10/11, 1391–1408.

Dalszy etap prac nad Atlase historycznym chrześcijaństwa w Polsce, (A lengyel kereszténység történeti atlaszának következő munkálatai) In: *Geografia historyczna Kościoła w Polsce*, In: *Summarium* Nr. 4, 1975, (druk: 1978), 191–198.

Rozwój środkowowschodniej Europy w XV wieku, (Közép-Kelet-Európa fejlődése a 15. században) In: Szuka i ideologia XV wieku. Pod red. Piotra Skubiszewskiego, Warszawa, 1978, s. 17–53.

Na 900-lecie śmierci świętego Stanisława biskupa i mecenika, (Szt. Piotr Skubiszewski püspök és vértanu halálának 900 éves évfordulójára) In: Znak, R. 31, 1979, Nr. 4/5, 297–463.

Les grandes lignes d'histoire de l'Eglise en Pologne medievale. In: Istituzioni, cultura e società in Italia e in Polonia, Galatina, 1979, 105–127.

Problem wiecietego Stanisława i jego kultu, (Szt. Szaniszló és kultusza) In: Wiesz, R. 22, 1979, Nr. 4, 37–42.

Les grandes lignes d'histoire de l'Église en Pologne medievale, In: Istituzioni, cultura e società in Italia e in Polonia (sec. XIII–XIX). Atti del Convegno italo-polacco di Studi Storici (Lecce-Napoli, 10–17 febbraio 1976). A cura di Cosimo Damiano Fonseca, Galatina 1979.

Ruchy obserwanckie i reformatorskie w zakonach późnego średniowiecza, (Obszerváns és reformmozgalmak a kései középkorban) In: Kwartalnik Historyczny, R. 86, 1979, Nr. 2, 552–553.

Chrześcijaństwo w Polsce. (A kerszténység Lengyelországban) In: Zarys przemian 966–1945. Praca zespolowa pod red. J. Kłoczowskiego Lublin, 1980.

The Mendicant Orders between the Baltic and Adriatic Seas in the Middle Ages. In: La Pologne au XVe Congres International des Scientes Historiques á Bucarest Études sur l'histoire de la culture de l'Europe Centrale-Orientale. Réunion et présentés par Stanislaw Bylina, Wrocław, 1980, 95–110.

Italie et les cultures des élites ecclésiastiques de la Pologne au XVe siècle, In: Italia, Venezia e Polonia. Tra Medio Evo e Etá Moderna, a cura di Vittore Branca e Sante Gracioti, Firenze, 1980.

Avignon et la Pologne 1362–1378. In: Genése et débuts du grand schisme d'Occident, Avignon, 25–28 sept. 1978, Paris, 1980, 533–540.

Polska kultura religijna i jej miejsce w historii Europy, (A lengyel vallási kultúra és annak helye Európa történetében) In: Polska kultura religijna. Colloquim Salutis In: Wrocławskie Studia Teologiczne, T. 12, 1980, 9–144.

Christianizm elit i mas w Europie Srodkowo-Wschodniej XV w., (Az elit és a tömeg kereszténysége a 15. századi Közép-Kelet-Európában) In: Znak, R. 32, 1980, Nr. 12. (druk: 1981) 1582–1604.

Studies of the Christian Community of Medieval Poland, In: The Christian Community of Medieval Poland. Anthologies, Ed. by J. Kłoczowski, Wrocław, 1981, 7–26.

Dominicans of the Polish Province in Middle Ages, In: Christian Community of Medieval Poland. Anthologies, Wrocław, 1981, 73–118.

Die Zisterzienser in Klein-Polen und des Problem ihrer Tätigkeit als Missionare und Seelsorger. In: Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit Ergänzungsband, Köln, 1982, 71–78.

Sens społeczny polskiej maryjności, (A lengyel Mária-kultusz társadalmi jelentése) In: Więź, R. 25, 1982, Nr. 7, 3–13.

Kler katolicki w Polsce sredniowiecznej. Problem pochodzenia i dróg awansu, (A sziléziai domonkosok kapcsolatai Lengyelországgal a középkorban) In: Kwartalnik Historyczny, R. 88, 1981, Nr. 4 (druk: 1982), 923–938.

Les Slaves dans la chrétienté aux XIVe et XVIIe siècles. In: The common Christian roots of the European nations, T. 1, Florence, 1982, 115–125.

Kapituły polskiej prowincji dominikańskiej w czasach saskich (1697–1772/3), (A lengyel domonkos rendtartomány káptalanjai a szász királyok alatt (1697–1772/3) In: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, R. 37, 1982, Nr. 3/4, 491–496.

Die Minderbrüder im Polen des Mittelalters, In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. Niederösterreichische Landesausstellung, Krems-Stein, Minoritenkirche 15 Mai-17 Oktober 1982, Krems-Stein, 1982, 318–331.

La géographie ecclésiastique de la Pologne au Moyen Âge, In: Bullarium Poloniae, T. 1: 1000–1342, Ediderunt et curaverunt Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Romae, 1982, École Française de Rome.

S. Stanislas, patron de la Pologne au XIIIe s., In: Pascua mediaevalia Studies voor Prof. Dr J. M. De Smet, Red. R. Lievens, Louvain, 1983, 62–65.

Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej. (Minoriták a középkori Lengyelországban) In: Zakony franciszkańskie w Polsce, Red. J. Kłoczowski. T. 1: Franciszkanie w Polsce średniowiecznej, cz. 1: Franciszkanie na ziemiach polskich, Kraków, 1983.

Biskupi i kapituły w dziele Janka z Czarnkowa, (Püspökök és káptalanok Czarnkowi Janek művében) In: Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wicków średnich. Red. H. Chłopocka, Poznań, 1984, 205–121.

Europa słowiańska w XIV–XV wieku, (A 14–15. századi szláv Európa) Warszawa 1984, 464, + 30. tábl.

Introduction à l'histoire socio-religieuse de la Pologne depuis le Moyen Âge jusqu'à nos jours, In: Les contacts religieux franco-polonais du Moyen Âge à nos jours. Relations, influences, images d'un pays vu par l'autre. Colloque international organisé par le C.N.R.S. GRECO no 2, Lille 5–7 octobre 1981, Préf. Michel Mollat, Paris, 1985.

La storica socioreligiosa della Polonia dal Medioevo fino a oggi, In: Storia religiosa della Polonia a cura di Luciano Vaccaro, Milano, 1985.

Les chartreux et la Pologne médiévale. In: La naissance des chartreuses. Actes du VIe colloque international d'histoire et de spiritualité cartusiennes, Grenoble, 12–15 sept. 1984, Grenoble 1985, 295–309.

Kościół katolicki w świecie i w Polsce – szkice historyczne, (A katolikus egyház a világban és Lengyelországban – történeti vázlatok) Katowice, 1986, 163.

Kłoczowski, Müllerowa Lidia, Skarbek Jan: Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce, (Kłoczowski – Müllerowa, Lidia – Skarbek, Jan, A katolikus egyház lengyelországi történetének összefoglalása) Kraków, 1986, 470.

Kościół w wiekach średnic na obszarze dzisiejszej diecezji kieleckiej, (A középkori egyház a mai kielcei egyházmegye területén) In: Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883–1983), Kielce, 1986, 193–214.

Louis the Great as King of Poland as Sean in the Chronicle of Janko of Czarnkow, In: Louis the Great. King of Hungary and Poland. Ed. by S. B. Vardy, G. Grosschmidt, L. S. Domonkos, New York, 1986, Columbia Univ. Press, 129–154.

Dzieje chrześcijaństwa polskiego, (A lengyel kereszténység története I.) t. 1, Paryż, 1987, 256.

Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata, (A remetelakóktól a közösségig. Rendi csoportok a világ nagy vallásaiban) Warszawa, 1987, 299.

Avinion a Polska w XIV wieku. Na marginesie „Bullarium Poloniae”, (Avignon és Lengyelország a 14. században. A „Bullarium Poloniae” margójára) In: Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, Warszawa, 1987, 225–235.

- Chryścianizacja Litwy. (Litvánia krisztianizációja) Red. Jerzy Kłoczowski, Kraków, 1987, 350.
- Ambroise Jobert i Polska, (Ambrosie Jobert és Lengyelország) In: *Znak*, R. 40, 1988, Nr. 9, 101–104.
- The Religions Orders and the Jews in Nazioccupied Poland. In: *Polin*, Vol. 3, 1988, 238–243.
- Decydujący etap – wiek XIV–XV, (Döntő korszak – a 14–15. század) In: *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, t. 1, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin, 1989, 81–108.
- Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej, (A lengyel kultúra egyetemessége és sajátossága) t. 1–2, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin, 1989–1990.
- La chrétienté byzantino-slave: une stabilisation difficile, In: *Histoire du christianisme des origines á nos jours*, T. VI, Paris, Descl r-Fayard 1990, 249–270.
- Les ordres mendiants en Europe de Centrale-Est et du Nord, In: *L'Eglise et le paepl chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIV–XVe s.)*, Rome, 1990, 187–200.
- Christianisation de la Pologne, In: *Harvard Ukranian Studies*, Vol. XII/XIII, 1988/9, Cambridge Man. 1990, 75–86.
- Chrześcijaństwo i historia. Wokół nurtów reformy chrześcijańskiej VIII–XX w., (Kereszténység és történelem. A keresztény reform 8–20. századi irányzatairól) Kraków, 1990. 317.
- Catholiques et protestants dans l'Europe du Centre-Est (1914–1958), In: *Histoire du christianisme des origines á nos jours*, T. XII, Paris, 1990, 703–742.
- Die byzantinisch-slavische Christenheit: ein labiles Geflecht, In: *Die Geschichte des Christentums*, T. VI, Herder, Freiburg, 1991, 247–263.
- Dzieje chrześcijaństwa polskiego, (A lengyel kereszténység története) t. 2, Paryż, 1991, 345.
- Die Entwicklung der Kirschen Mittelost-und Nord-Europas, In: *Die Geschichte des Christentums*, T. VI, Herder, Freiburg, 1991, 771–811.
- L'Europe Centrale Orientale, In: *Hisoire du christianisme des origine á nos jours*, T. VIII, Fayard 1992, 561–594.
- Ostmitteleuropa: Böhmen, Ungarn und Polen, In: *Die Gestchichte des Christentums*, T. VIII: Die Zeit der Konfessionen (1530–1620/30), Herder, Freiburg, 1993, 618–661.
- Histoire religieuse de la Pologne*, Paris 1987, 639.

JERZY KŁOCZOWSKI

A civilizáció fejlődése Közép- és Kelet-Európában a XIV. és XV. században*

I.

Közép- és Kelet-Európa XIV. és XV. századi fejlődésének globális történetét megírni nem csupán nehéz és kockázatos kísérlet lenne, de ráadásul rengeteg fenntartást váltana ki márcsak egy ilyen című tanulmány tárgyának földrajzi körülhatárolása tekintetében is.¹ Ugyanakkor úgy tűnik, vannak olyan meggyőző tények és érvek, amelyek indokolják, hogy Közép- és Kelet-Európa egész sor államát és népcsoportját együtt tanulmányozzuk. Ezek a tények és érvek valamilyen módon mind a kereszténységhez kapcsolódnak. Ezért mi nem is kívánunk kilépni eszmefuttatásunk során azokról a területekről, amelyeket az adott időszakban nagy többségben keresztények laktak.

A XIV. századot – és bizonyos mértékig a következő századot is – Nyugat-Európában és még inkább a bizánci császárság történetében válságkorszaknak tekintik. Igaz ugyan, hogy régóta élénk vita tárgya mind a válság lényegének, mind kiterjedésének és mélységének a kérdése. Az ugyanis tagadhatatlan, hogy a XIV. század folyamán és – bár kevésbé – a XV. században is Közép- és Kelet-Európa minden vonatkozásban fejlődik. Két tényezőt már most hangsúlyoznunk kell. Az érintett területek nagy részén a XIV. és XV. századi fejlődés logikus következménye a megelőző, sőt a még korábbi folyamatoknak. Másrészt visszaesés jeleit is érzékelhetjük a XIV. század végén, és ez egyik eredménye az Oszmán Birodalom térhódításának a Balkánon, miközben Közép- és Kelet-Európa fellendülésnek örvend a XV. században. Ilyen körülmények között mesterséges és önkényes dolog lenne kiválasztani egy kronológiailag meghatározott 200 éves periódust, annál is inkább, mivel a történész gyakran kénytelen sokkal hosszabb időszakokat vizsgálni, hogy egy konkrét területen megragadja a történeti fejlődés jelenségeit és eredményeit. Az itt jelzett periódust tehát eléggé szabadon kell kezelni. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy míg a szóban forgó területen egységesen megfigyelhetjük a fejlődési jelenségeket, a kezdetek és a folyamatok jellege eléggé érzékelhetően különbözik az egyes esetekben. A különböző országokban, de egyes régiókban helyi szinten is jelentős különbségekkel találkozunk.

A kontinensnek az a része, amely tanulmányunk tárgyát képezi, döntően szlávok lakta terület. Nem szabad azonban megfeledkezni azokról a népcsoportokról, amelyek szintén ezen a területen éltek már századok óta, vagy friss bevándorlók a XIII. és XIV. század során, mint a németek és a zsidók.

* A tanulmány eredeti, francia nyelvű megjelenési helye: *Quaestiones mediaevali*, 1. (1977) 111–138.

Magyarországon, vagy inkább a magyarok által kormányzott országban a szlávok a lakosság jelentős hányadát képviselték, és a litvánok által elfoglalt területeken is messze meghaladta a hódítók létszámát már a XIV. század végétől kezdve. Litvániában az egyházi szláv és a belorusz egyaránt hivatalos nyelv volt az írásos dokumentumok szerint. Az egyházi szláv a dunai hercegségekben, vagyis Moldvában és Havasalföldön is uralkodó nyelv volt. Még a német lovagok államában is jelentős népcsoportot képeztek az akkor Nyugat-Poroszországot benépesítő szlávok. Végül a Balkánon a szorosán vett Bizáncot kivéve a szláv népcsoportok képezték a lakosság többségét. Egy névtelen utazó, aki a világ e részébe merészkedett, írásban rögzítette tapasztalatait 1308 táján. A szerző – valószínűleg egyházi ember, dominikánus testvér – miközben Bizánc nézőpontját tekinti sajátjának, a szláv nyelvet hiszi a világ legnagyobb nyelvének.²

Lássuk most, milyen ez a Közép- és Kelet-Európa, amelyet majdnem kizárólagosan szlávok laktak a Karoling-kor utáni időkben Nyugat-Európából vagy Bizánctól jött megfigyelők szerint. Kiterjedt, ritkán lakott területek, a városias települések – kevés kivételtől eltekintve – majdnem teljes hiánya, a talaj termékenysége, bőséges élelemtermelés, – ezek azok a jellegzetességek, amelyekre felfigyelnek az utazók. A kereszténység későn gyökereszik meg itt, – elvileg a X. és XI. században – és bár a szlávokat elválasztja a kétfajta rítus: a nyugati latin és a keleti görög, az a tény, hogy később fogadták el a kereszténységet mint Nyugaton vagy a Földközi-tenger vidékén, közös vonás az egész kérdéses területen.

A politika, a gazdaság és a kultúra hármasszempontjából Közép- és Kelet-Európa területei a korban három eléggé jól elkülöníthető régióra oszthatók. Magyarország, Csehország, Lengyelország és a (XIV. század folyamán Lengyelország által bekebelezett) Balti tenger térségében létrejött teuton állam alkotta a nyugati kultúra által erősen befolyásolt térséget. Ráadásul egész sor közös érdek, szövetség és konfliktus kapcsolta össze ezt a térséget. A mási ilyen régiót Szerbia, Bulgária és a két dunai hercegség alkotta; a bizánci hatás érvényesült itt, és a XIV. század során a korábbiaknál is szorosabbá váltak a kapcsolatok e területen belül. Hangsúlyoznunk kell, hogy a balkáni szlávok szempontjából ez a korszak döntő fontosságú, hisz mint később nyilvánvalóvá vált, függetlenségük elvesztését közvetlenül megelőző század ez. Nem szabad elfeledkeznünk az albánokról sem, mivel épp a középkor e klasszikus százada náluk a nemzeti tudat és hagyományok kialakulásának kora.

Ami Oroszország hatalmas területét illeti, tudjuk, hogy századok óta a bizánci kultúra befolyása érvényesült, s kétségtelenül elkülönült Közép-Kelet-Európa területeitől. A XIII. századi mongol hódítás példa nélküli katasztrófa volt az egész régióra nézve, amelynek fejlődését brutálisan lefékezte, és évszázadokra lesz szükség ahhoz, hogy lassan kilábaljon a szerencsétlenségből. Oroszország XIV. századi történelmét két döntő fontosságú tény alakítja: a mongol birodalom romjain felépülő litván állam, és a moszkvai orosz állam létrejötte, amely a XV. század legvégén meg tud szabadulni a terhes tatár hűbéri függéstől. Ugyanakkor Lengyelország és Litvánia XIV. század végén megindult egyesülési folyamata tartósnak és hatékonynak bizonyulva hosszú távon is igazolta e területek egyesítésének fontosságát.

Nehéz lenne e zónák közötti határokat mindenütt kijelölni. Gyakran egybemosódnak és keresztezik egymást vitát váltva ki a történészek között. Am maga Közép- és Kelet-Európa, vagyis a minket foglalkoztató terület globális határait illetően is vannak fenntartások. A tévedés kockázata nélkül kijelenthetjük, hogy a kontinens egy részének látszólag oly önkényes kiválasztását sokkal inkább fejlődésének nagy vonalai indokolják, mint valamiféle sajátos termeghatározási igény. A későbbi népesedéstörténeti összehasonlító tanulmányok kénytelenek lesznek megkísérelni – egyebek között – a középkor végi Európa pontosabb területi megoszlásának leírását is. Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy fontos lenne a tanulmányban tárgyalt terület nyugati határainak pontosabb kijelölése is. Meg kellene egyezni abban, hogyan húzzuk meg a határt a Baltikum és az Adriai tenger régiója között, amely szükséges lenne az adott zónában élő emberek közötti sokszínű kapcsolat ellenére is, laktak légyen Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban vagy a Német-római Császárság területén. Annál is inkább fontos ez, mivel ebben a korban válnak intenzívebbé a a legkülönbözőbb szintű kapcsolatok Európa „fiatalabb” része és a Karoling korszak utáni államok valamint a Bizánci Császárság között. Ez a jelenség, és célszerű ezt aláhúzni, egész Európa történetében döntő mozzanat. Elég, ha csupán M. Małowist nemrég megjelent könyvére utalok, amelyben nagyon meggyőzően mutatta be a szerző, hogyan integrálódott Kelet- és Közép-Európa a XIII. század végétől kezdve kontinensünk egészének gazdasági életébe. A mező- és erdőgazdasági valamint a bányászati termékek nyugati exportja e kortól kezdve folyamatosan növekszik, és mefigyelhető az akkori nagy kereskedelmi központokat összekötő mind tengeri, mind a szárazföldi útvonalak egyre intenzívebb igénybevétele.³

Politikai vonatkozásban megemlítendő, hogy a gyors fejlődésben lévő és virágzó szláv államok megkísérik a XIV. század során megkaparintani a még mindig nagy tekintélynek örvendő birodalmi intézményeket. Több évtizeden keresztül a Német-római Birodalom fénye Csehországra és főként annak fővárosára, Prágára ragyog, arra a városra, amelynél nincs jelentősebb az akkori Közép- és Kelet-Európában. Egyébként Csehország lelkesen élére áll a szlávok „fiatal Európájának” majd minden területen olyannyira, hogy megközelíti, s bizonyos területeken el is éri Nyugat-Európa fejlett országait. Szerbiának nem sikerül megszerezni Konstantinápolyt és így uralkodóinak hangzatos császári címe gyorsan illuzórikussá válik. Ettől azonban még nem kevésbé igaz, hogy a vezetésre vonatkozó szerb igények új balkáni hatalmi egyensúlyról tanúskodnak. Ez az egyensúly felborul majd a XIV. század második felében a törökök inváziója következtében, akik maximálisan kiaknázták az agg Keleti Császárság gyengeségeit és a fiatal szláv államok erőinek megosztott voltát. Ideológiai szempontból a Moszkvai Nagyhercegség örökli a görög Bizánci Császárság hagyományait, de a XV. század végéig kell várni, amíg ez az állam – Moszkva – terjeszkedni kezd, és látványosan növeli erejét.

Ami még növeli a XIV és XV. századi konjunktúra fontosságát Közép- és Kelet-Európa számára, az az, hogy majdnem minden itteni ország utolsó virágzásának korát éli, mielőtt századokra elvesztenék nemzeti függetlenségüket. Az egyetlen kivétel Moszkva, amely orosz birodalommá növekszik

és a lengyel-litván állam, amely a XVIII. századi összeomlásig fennmarad, és többnemzetiségű politikai szervezetként életképesnek mutatkozik. Jegyezzük meg menet közben, hogy Európa két részre szakadása a XVI. századtól kezdve válik igazán fontossá: a keleti területek agrár jellegűek maradnak, míg nyugaton a kereskedelem lesz fejlettebb. Amilyen mértékben válik egyre érezhetőbbé a stagnálás, sőt a visszaesés Közép- és Kelet-Európában, oly mértékben növekszik a nosztalgia a XIV. és XV. századok „aranykora” után, s megalkotják a „régii szép idők” ragyogó legendáját. A régi ragyogás tudata elsőrendű fontosságú a térség nemzeti tudatának formálódásában, áthatja az érintett országok lakossága legszélesebb rétegeinek általános kultúráját.

Minden, amit e nagy korszak civilizációja nyújtott fejlődése során különös fontossággal bír a térség minden egyes nagy nemzeti közössége számára. Ezért összpontosítjuk figyelmünket erre a kérdésre, annál is inkább, mivel jelenlegi tanulmányunk távolról sem meríti ki azt, hiszen valójában még a vizsgálendő problémák teljes listáját sem tudnánk itt nyújtani. Hiába fejlődött sokat az érintett országok történetírása a minket érdeklő kérdések vonatkozásában, a társadalmi és kulturális témájú összehasonlító tanulmányok sok szektorban nem csupán hiányosak, de gyakran sajnálatosan hanyagok. Magukat a dokumentumokat is eléggé kevésbé ismerik a kutatók, hiszen nehéz hozzáférni főleg az ortodox keresztények lakta területeken. Ez az oka annak, hogy nem lehet elég óvatos és körültekintő az ember az olyan kísérletek esetében, mint amelyet jelenleg bocsátok az olvasó elé. A dolgok természetéből adódik, hogy ilyen tanulmány fenntartásokat és vitákat vált ki. De egyrészt nagyon határozottan ki kell jelentenem, hogy ilyen tanulmányokra szükség van, ha a területet szélesíteni, a nézőpontokat megsokszorozni akarjuk, és a vizsgált jelenségeket egy egész kontinens történetének, egy egész civilizációnak a keretében kívánjuk tanulmányozni. Pontosan egy ilyen történeti szemlélet hiányzik korunkban, amelynek pedig az utóbbi időben egyre inkább érezzük a szükségességét.

II.

Közép- és Kelet-Európa népei a középkor végén egy sajátos, egyszerre gazdaságtörténeti és szocio-kulturális folyamat kényszerében éltek. E népeket a korábbinál erősebben vonzotta a nyugati vagy a bizánci keresztény civilizáció. Lényeges szerepet játszott ebben a folyamatban az, hogy az egyház alapstruktúrái, mint a plébánia- és a kolostori rendszer megerősödtek. Úgy tűnik, hogy csak e korban sikerült az egyháznak a városi és falusi lakosságot egyaránt hatékonyan szellemi felügyelete alá vonni ezeken a területeken. A római és keleti egyház elkülönülése végső soron Európa országainak „latin” illetve „görög” országokra való tagozódásához vezetett. A kereszténység megszilárdulása – akár a római, akár a bizánci változatra gondolunk – később erősítette az ellenségeskedést ezek között a népcsoportok között főként ott, ahol különböző területeken érintkeztek és így konfrontálódtak is.

Az egyházi szervezet szoros kapcsolatban volt sok szinten az állami szerveződéssel, és e vonatkozásban a görög egyház túl is tett a rómain.⁴ Ez az oka egyébként, hogy a XIV. század folyamán komoly erőfeszítéseket tapasztalunk a nagy egyházi szervezeti egységek – pl. az érsekségek és a patriarká-

tusok – határainak az államhatárokkal való összeegyeztetésére. 1334-ben a Luxemburg dinasztia által Prágában létrehozott érsekség az államhatalom erősödését szolgálta Csehországban annak ellenére, hogy királyainak nem sikerült az éppen megszerzett Sziléziát bekebelezni. A középkor végén ugyanilyen fontos volt Lengyelország számára, hogy megtartsa Gniezno régi érsekségi tartományában azokat a nagy területeket, amelyek később Csehország, Brandenburg vagy a német lovagrend kezébe kerültek. A orosz térségek területi felosztása az ortodox egyház szemében döntő fontosságú kérdés a XIV. századtól kezdve. Emlékezzünk arra, hogy e területek korábban a kijevi metropolita fennhatósága alá tartoztak, és az első moszkvai metropoliták a XIV. század első évtizedeitől kezdve állandóan hangsúlyozzák az egyház régi egységét, és ezt fogják emlegetni a moszkvai uralkodók is, akik ezzel az állam politikai egységét kívánják erősíteni. De Litvánia, és később Lengyelország is arra törekszik, hogy létrehozza, majd pedig – mint a halicsi metropólia estében is – támogassa az újonnan meghódított területeken saját ortodox metropolíáit. Ez a politika (amelyet azonban nem mindig folytattak a szükséges következetességgel), komoly ellenállást váltott ki, és ezért kell várni a XV. század második feléig, hogy az ortodox egyház egysége a hatalmas orosz térségben végleg megszűnjön, ugyanis ettől kezdve két metropolita lesz: az egyik székhelye Moszkva, a másiké pedig Kijev. Az utóbbi fennhatósága alá fognak tartozni a litván ortodoxok. 1375-ben az Anjou-dinasztia rövid uralkodásának idején, amelynek az ortodoxokkal szembeni politikája kevésbé volt körültekintő mint Közép- és Kelet-Európa nemzeti uralkodó családjaié, Lengyelországnak sikerült megszervezni orosz területen egy római katolikus érsekséget, amelynek feladata volt a latin rítusú bevándorlók támogatása. A két dunai hercegségnek sikerült a XIV. század második felében metropolitákat kapni: az egyik metropólia Moldvában, a másik Havasalföldön jött létre. Ez vált legalábbis a kulturális és vallási függetlenség egyik fő tényezőjévé e két hercegség esetében. Szerbia és Bulgária, amelyek államiságát a XII. és XIII. század fordulóján helyreállították, jogot formálhattak saját metropolitájukra. Bulgáriában még pátriárka is volt, akinek a funkciói megmaradtak egészen 1393-ig, az ország nagy nemzeti katasztrófájáig. Szerbia metropolitájának hatóköre az állam sorsának függvényében alakult: kiterjedt Szerbia növekedése idején, és szűkült Szerbia hanyatlásával. 1346-ban, hatalma csúcsán Dusán István a skopjei zsinaton bejelentette a szerb patriarkátus és egy sor attól függő érsekség létrehozását. De az egyházi keretek ilyen fejlődése nem lesz tartós, és a szerb patriárka funkciója kerek száz esztendő múlva, 1459-ben megszűnik, amikor Szerbia maradék függetlenségét is elveszíti.

Az egyház és állam szerveződése közötti szoros kapcsolaton kívül az is feltűnő, hogy milyen nagy a különbség Közép- és Kelet-Európa országainak belső egyházi szerveződése és a mediterrán régió kereszténységének szerveződése között, függetlenül attól, hogy keleti vagy nyugati egyházzról van szó. Elég néhány összehasonlítást végezni, hogy mindenki számára érzékelhető legyen a különbség. A dalmát partok keskeny és alig néhány száz kilométer hosszú sávján hat érsekség és mintegy negyven latin rítusú egyházmegye osztozott. Ugyanakkor Közép-Európában, majdnem egymillió négyzetkilo-

méternyi területe nagyjából ugyanennyi érsekségre van felosztva (Magyarországon kettő, Csehországban egy, Lengyelországban kettő, a német lovagrend államában egy) alig több mint harminc egyházmegyével – 1400 körül – amelyek közül a lembergi székhelyű halicsi metropólia keretében több éppen hogy csak elkezdett működni. A szláv ortodox keresztények a minket érdeklő korban 6 metropóliával rendelkeznek a Balkánon, a román fejedelemségekben^{1*}, Litvániában és Oroszországban, miközben görög földön tízesével számolhatnánk őket. Ezek a különbségek már az evangelizáció kezdetétől fogva jelen vannak Közép- és Kelet-Európában. A következő évszázadok öröklék ennek a helyzetnek társadalmi és vallási következményeit. Kevés a püspökség, ezért az egyház a kolostorok és a plébániák hálózatát fejleszti annak érdekében, hogy átfogja a lakosságot. De e pillanatban a kutatások jelenlegi helyzete miatt nem vagyunk képesek a szükséges pontossággal a folyamat egészét bemutatni főként a görög rítusú (ortodox) kereszténységet illetően.

A XIV. és XV. század folyamán a plébániahálózat^{2*} kialakítása és fejlesztése tovább folyik a nyugati kereszténység körében az érintett területen főként a Kárpátoktól és a Szudétáktól északra, miközben Csehországban, Morvaországban és Magyarországon e törekvés jóval kevésbé érzékelhető. Kis-Lengyelország (Malopolska) hatalmas püspökségében 1325 táján 467 plébániatemplomot találunk, s ez a szám két évszázaddal később megduplázódik. A warmi egyházkerületben az 1500-ban ismert 97 plébániatemplomból 74 a XIV. században jött létre. Óvatos becsléssel azt mondhatjuk, hogy a Kárpátok, a Szudéták és a Balti-tenger közötti területen, tehát nagyjából a jelenlegi Lengyelország területén a plébániakerületek száma megduplázódott 1300 és 1500 között, és 3 000-ről 6 000-re emelkedett. Ezek a különbségek helyi és tágabb tartományi környezetben is a népesség sűrűsége, a társadalmi struktúrák, különösképpen pedig a tulajdonstruktúrák függvényében értékelendők. 1500 körül a wroclawi egyházmegye területén a plébániák átlagos területe 26 km² volt, miközben a Krakkó és Gniezno egyházmegyékben elérte a 60 km²-t is. Ugyanakkor ezek az adatok korrekcióra szorulnak, meg kell őket tisztítani a lakatlan területek adataitól: Krakkó egyházmegye plébániáinak átlagos nagysága 38 km² ez időben. Valójában a különbségek sokkal nagyobbak: például a radomi főesperességben egy plébánia 150 km² kiterjedésű.

Csehországban és Morvaországban a legsűrűbb a plébániahálózat, ahol a XIV. században egyfajta stabilizáció áll be. A prágai érsekség három egyházmegyéje nagyjából 75 000 km² kiterjedésű, és 3 500 plébániatemplommal dicsekedhet. Magában Prága városában 44 plébánia található, és ez többszöröse mind Krakkó, mind Buda-Pest plébániakerületeinek. Csehországban egy plébániára átlagban 21 km² jut, s ez Európa legjobban ellátott területeinek adataival egyezik. Csak Csehországban, Morvaországban és Sziléziában, vagyis egy 115 000 km²-nyi területen a XIV. század végén 4 700 plébánia-templomot találunk, míg a Lengyel Királyságban – amelynek területe a duplája ennek – még feleannyi templom sem működik (természetesen a latin templomokra gondolunk és nem az ortodox templomokra). A német lovagrend államában, Poroszországban és Livóniában csak 900 templomról tudunk, míg Magyarország két 325 000 km² kiterjedésű érsekségeiben, az

esztergomi és kalocsai érsekségben mindössze 5 000 ilyen templom működik. Ezek a számok elég pontos képet adnak az egyes országok helyzetéről Magyarországon például a XIV. század közepén az esztergomi érsekség nagyjából 3 000 plébániával rendelkezett, amelyek átlagos területe 56 km², de e területeken sok az erdő és a hegyvidék. A kalocsai érsekség területén 1 600 plébániakerület található a korban 97 km² átlagterülettel. Magyarország helyzete tehát Lengyelorszáéhoz hasonlít, és lényegesen különbözik Csehország és Szilézia ellátottságától. A XIV. és XV. században a plébániák számának növekedését tapasztaljuk Magyarországon, de ez kevésbé dinamikus, mint Lengyelországban. Így például a zalai főesperességben 1336-ban 137 plébánia volt, 1550-ben pedig csupán 181. Lehet, hogy a XVI. század elején a plébániakerületek száma alig haladja meg a XIV. század közepén tapasztalható szintet a területvesztések és a jelentős török pusztítás következtében.

A plébániahálózat fejlődésén túl a XIV. és XV. században (Csehország kivételével) a szerzetes-rendi struktúra is sokat fejlődik, nő a kolostorok száma.⁵ Nem túlzott általánosítással a következő módon illusztrálhatjuk ezt a jelenséget:

A monasztikus-, kanonok- és koldulórendek valamint az apácakolostorok száma a XIV. és XV. században^{3*}

ország	1300-nan	1400-ban	1500-ban
Magyar-	214	301	375
Cseh-	120	190	–
Lengyel-	233	336	416
Összesen	567	827	791

(Csehország Morvaország adatai nélkül)

*** Jegyzet a táblázat adataihoz:**

Lengyelországhoz vettük Sziléziát, a teuton Poroszországot és Pomerániát, vagyis nagyjából a jelenlegi Lengyelország területét. Magyarország esetében nem számítottuk be Horvátországot (a zágrábi egyházmegyét).

A táblázat nem tartalmazza a lovagrendeket, lévén hogy ezek feladatköre elég sajátos, főként a német lovagrendé. 1400 táján 35 lovagrendi kolostor létezett Csehországban és körülbelül száz a Kárpátoktól és a Szudétáktól északra majdnem kizárólagosan Pomerániában és a német lovagrend államában. Ettől függetlenül körülbelül 13 000 parókiával számolhatunk és körülbelül 1 000 kolostorral az említett területeken.

A kolostorok számának eme növekedésében (mintegy 250 új kolostor épül a XIV. század során) az a meglepő, hogy jellegében is új fejleményről van szó. A 250 kolostorból 120 a kolduló rendekhez, 105 a reguláris kanonokhoz tartozik, és csupán 35 különböző monasztikus renchez tartozó apácakolostort tartanak nyilván. Csehországban és Morvaországban a husziták sok kolostort lerombolnak, de ettől a jelenségtől eltekinthetünk, mert a hagyományos kereszténységgel szemben ellenséges új tendenciákról van

szó, ám a kereszténység Kelet- és Közép-Európában megmarad a civilizáció egyik legfontosabb elemének mind a nyugati, mind a bizánci kereszténység vonatkozásában. A XIV. századdal az egész kérdéses területen befejeződött a nagy földbirtokokra alapozott kolostorok alapítása. Ettől kezdve olyan kolostorokat alapítanak, amelyek tagjait prédikációs tevékenységre készítik fel a szó széles értelmében, tehát szó lehet kolduló rendekről éppen úgy mint reguláris kanonoki rendházakról, amelyek tagjai mindig is támaszt kerestek a plébániákban. A szoros értelemben vett monasztikus alapítványok viszonylag kis csoportjában nagy a súlya a minden országban legalább néhány kolostor által képviselt karthausiaknak. Ez a rend nagyon divatos a XIV. században és rendházai főként városokban voltak gyakoriak, hisz a szabályok szigorú értelmezése megfelel a városi patríciusi elitréteg misztikus hajlamának. A kanonokrendi alapítványok majdnem fele a pálosokhoz^{4*} tartozik, akik pontosan a XIV. században szerveződnek renddé, és főként Magyarországon volt sikerük. A század végén Lengyelországban is megtelepedtek, és Czestochowa Jasna Góra szentélyét is gyámságuk alá vonták. Csehország kulturális elitejében a XIV. század második felében a Rudnicában 1334-ben alapított kicsiny rend kap jelentős és mind növekvő szerepet. Az ő híveik jönnek a következő században Lengyelországba, és alapítják meg a Corpus Christi kolostort Krakkóban. Általában véve is a kolduló rendek elterjedése a kor egyik jellemző tünete. Már a XIII. században is elég erősek, ám általános helyzetükre jellemző a XIV. század folyamán, hogy a mozgalom egésze tör előre olyannyira, hogy 120 kolostorukról van tudomásunk a század során.

A koldulórendek, a kanonokrendek és a remeterendek kolostorainak száma a XIV. században^{5*}

Szerzetesrend	ország	kolostorok 1300-ban	kolostorok 1400-ban
<i>kolduló rendek</i>	Cseh-	50	70
	Magyar-	80	109
	Lengyel-	80	150
	Összes	210	329
<i>szerzetes kanonokok</i>	Cseh-	(15)	37
	Magyar-	46	108
	Lengyel-	50	70
	Összes	111	215
<i>remeterendek</i>	Cseh-	24	38
	Magyar-	77	87
	Lengyel-	60	70
	Összes	161	195
Összesítés a 3 országban		482	739

* Megjegyzés: v. ö. a megelőző táblázat jegyzetével.

Mint látjuk, a kolduló rendek minden más szerzetesrendnél elterjedtebbek voltak a rendházak és minden valószínűség szerint a szerzetesek számát illetően is. A kanonoki és más szerzetesrendek kevesebb kolostorral rendelkeztek, és szerzeteseik száma is kisebb volt kolostoronként: néha csupán néhány szerzetes élt egy monostorban. A mintegy 330 kolduló rendi kolostor zöme a ferencesekhez és a domonkosokhoz tartozott: 140 illetve 120 rendházzal rendelkeztek. Az ágostonos remeték következnek ezután, akik a mi területeinken csak a XIV. században jelennek meg (50 kolostoruk lehetett 1400 körül), majd a karmeliták, akiknek 1400 körül már mintegy tíz redházuk van, pedig 1300-ban Magyarországon csupán egyetlen kolostoruk⁶ működött.

A kolostorok sűrűsége közötti különbség értékes adattal szolgál számunkra az érintett területek fejlődésére vonatkozóan. Különösen a városokhoz és általában a középkori társadalomhoz kötődő kolduló rendek tanulmányozása járhatna haszonnal és szolgálhatna tanulsággal. Még egyszer ki kell emelnünk Csehország és Szilézia sajátos helyzetét, ahol egy kolduló rendház nagyjából 1000 km² területet látott el, míg Közép- és Kelet-Európa más területein harmada a monostorok sűrűsége.

Adatok és kutatási eredmények hiányában sokkal nehezebb bemutatni a plébánia- és kolostorhálózat jellegzetességeit a bizánci kereszténység területein. Egy dolog azonban bizonyos: a törökök által meghódított területeken kívül ezek a struktúrák fejlődnek és erősödnek a XIV. század folyamán és általában a középkor végén.⁶ Másik jellegzetes vonása az ortodox kereszténység fejlődésének, hogy a városokban sok templom és különböző kápolna épült nagyon gyakran főúri lakóhely közelében; sokszor votív templomok és kápolnák ezek. Sok orosz vagy balkáni városban tízesével léteztek a többnyire kicsiny kultikus építmények. Még a Litván Nagyhercegségben is, amely hivatalosan katolikus állam, 1550 táján 14 katolikus és 15 ortodox templomot találhatunk. Nowogródziek városában a katolikus és ortodox templomok aránya 1 a 10-hez. A gyakorlatban nincs súlyos következménye a felmerülő jogi nehézségeknek Lengyelországban és Litvániában az új ortodox templomok számának megbecsülése kapcsán. Bizonyos megfigyelések arra engednek következtetni, hogy a plébániahálózat a középkor végétől kezdve eléri a szükséges sűrűséget még vidéken is a tanulmányozott terület jó néhány régiójában. A XIV. században például olyan adatunk van Szerbia déli részének síksági tájairól, hogy 20 házra jut egy pápa, miközben a hegyekben pápa-hiányt tapasztalni. Lengyelország délkeleti részén az ortodox parókiatemplomok sűrűsége a két évszázaddal korábbi Csehországra emlékeztet: Przemysl környékén egy plébánia jut kb. 30 km² területre, Lemberg környékén 27 km²-t szolgál ki egy templom, míg Sanok környékén csak 20 km²-t. Moszkva expanzióját számos templom építése kíséri. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az ortodoxok lakta európai területeken a templomok és a plébániák hálózata nem mindig fedi egymást. A Moszkvai Nagyhercegségben például két-három templomot is magában foglalt egy plébániakerület, amely az egyházmegye iránti anyagi kötelezettségeinek eleget tett. Úgy tűnik, hogy az ortodox vidékeken könnyebben építettek templomokat, mint Nyugaton.

Nagyon fontosnak látszik az ortodox gyakorlatban, hogy egy-egy templomhoz minél több hívő tartozzék.

Az ortodox keresztények lakta területeken fontos és sajátos szerep jutott a monostoroknak, amelyekben sokkal inkább koncentrált a klérus elitje, mint Nyugaton. A római katolikus egyház kebelében két elitet különböztetünk meg: a világi papság vezető rétegét és a szerzetesi elitet, míg a szláv és román keresztények körében a kulturális és vallási elit hosszú időn keresztül majdnem kizárólagosan a szerzetesek közül került ki. Főként a Balkánon fordul elő, hogy a nagy monostorok gazdagabbak a püspökségeknél. A püspökök mindig a szerzetesek közül kerültek ki, éppen úgy, mint közelebbi munkatársaik is, akik az egyházmegyét igazgatták. Szerbiában a monostorok alkották az egyházmegyék központjait is, mivel a püspökök is itt laktak. Fel kell hívnunk a figyelmet arra a körülményre, hogy a világi papság, vagyis a plébániák papjai, akik házasodtak és rosszul fizetve nyomorúságos életet éltek, alig különböztek a lakosság többi rétegeitől életmódban vagy műveltségben. Ezért a pópák helyzete nem összehasonlítható a szerzetesi közösségek tagjaival, akik gazdaságilag függetlenek voltak, jó könyvtárakkal és gazdag gyűjteményekkel rendelkeztek, amelyek gyakran a vallási és kulturális élet aktív központjaivá is váltak. Nyilvánvaló, hogy nagy különbség volt az egyes monostorok és remeteségek intellektuális szintje között, de a vonzóerejük általában nagy és ezért a legkülönbözőbb eredetű embereket találjuk a remeték között és a kolostorokban. Dusán István még azt is megkísérelte, hogy korlátozza a szerzetesi életformát választók számát, amikor elrendelte, hogy a monostorok vonzáskörzetében 20 kunyhónként csupán egy személy jelentkezhet szerzetesnek. Ennek ellenére a legnagyobb szerb kolostorokban a szerzetesek száma általában meghaladta a százat, és az országban több ezer monostor működött. Hagyományosan a legnagyobb kolostorközpontok a fontosabb városokban voltak. Oroszországban Nagy-Novgorod⁷ őrizte meg a kijevi Oroszország hagyományait, és területén nagyon sok monostor volt a középkor végén. Becslések szerint a mongol hódítás előtt 17 monostor működött a városban, ám a XIV. század végén ez a szám 24-re emelkedett. Ugyanebben a században Moszkva is a szerzetesség fontos középpontjává lett: 1400 körül 10 kolostor működött ebben a városban. A moszkvai állam főként északkeleti terjeszkedésével párhuzamosan a növekvő létszámú telepések miatt a XIV. század során vidéken is legalább 40 monostort alapítottak. A XV. században tovább növekedett az új kolostorok száma: vidéken 57-tel, a városokban pedig 27-tel. Minden XIV–XV. századi vidéki alapítású monostor egyszerű remeteséggként indul, de hamarosan impozáns intézményekké válnak a különböző adományoknak valamint az egyre nagyobb számú szerzeteseknek és zarándokoknak köszönhetően. Az egyik legfeltűnőbb példa talán a Szent Szergej által a XIV. század közepén alapított ma zagorszki kolostornak nevezett monostor, amelynek története szorosan kapcsolódik a moszkvai uralkodókhoz. A XVI. században a zagorszki szerzetesek 20 000 hektár földdel rendelkeztek. Korabeli híradások szerint a Moszkvai Nagyhercegség területeinek harmadát a monostorok birtokolták. Számos következménye volt ennek a gazdagságnak, így például a szerzetesek közötti viták már a XV. századtól kezdve. Amennyiben még a

XIV-XV. századnál akarunk maradni, akkor az orosz monostorok gazdagsága értékes tanulsággal szolgál számunkra olyan szempontból is, hogy jelzi a szerzetesek fontos szerepét a hatalmas orosz térségek kolonizációjában, amely sok történész szerint Oroszország későbbi hatalmának egyik legfontosabb alapja lesz.

Ami pedig a balkáni szláv területeket illeti, több forrás szól a különböző típusú monostorok és remeteségek fejlődéséről a XIV. és XV. század folyamán. A szláv szerzetesek privilégizált helyzetet vívnak ki maguknak az Athos-hegyi monostorokban is, amelyek a korban nem csupán a szerzetesség, hanem az egész ortodox egyház legfontosabb vallási központjai. Sok kolostor őríz még ma is csodálatos műalkotásokat. Ezek segítenek bennünket abban, hogy képet alkossunk magunknak arról a fontos szerepről, amelyet ezek a kolostorok a szerb népcsoportok akkori életében betöltöttek. A legfontosabb monostorokat a királyok alapították uralkodásuk dicsőségének emlékére és temetkezési templomként. Szerbiában, amely elsősorban mezőgazdasági jellegű ország volt, a monostorok szétszórtaan helyezkedtek el az egész országban. Ha azonban figyelmebben tanulmányozzuk elhelyezkedésüket, akkor elég pontosan követhetjük a középkor-végi szerb állam fejlődésének a menetét.

III.

Amit az egyházi struktúrák fejlődéséről mondtunk, az nem csupán illusztrációja annak a fellendülésnek, amelyet Közép- és Kelet-Európában tapasztalunk. Rendkívül nagy horderejű kérdésről van szó: arról, hogy a kereszténység ebben a korszakban a lakosság legszélesebb rétegeiben is megszilárdult Közép- és Kelet-Európa területén. Nem csupán Litvániának – Európa utolsó pogány országának – XIV. századi megkeresztelése történik meg, hanem megvalósul a kereszténység Európa északkeleti területeire való kiterjesztése is, amelyet az orosz gyarmatosítás hajtott végre. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy az évszázadok óta elfogadott kereszténység igazi meggyökeresedése is e korszakra tehető. Sok dokumentum azt sugallja, hogy a XIV. századig a kereszténység befogadása az elitre korlátozódott, és a lakosság széles rétegei a keresztény vallást csak ennek a századnak a folyamán építik be szervezeten mindennapi életükbe.

A vallási tudat és kultúra közötti különbségek természetesen jelentősek maradnak a társadalom bonyolultabbá válásának és az egymástól nem is olyan távoli régiók fejlődési eltéréseinek következtében. Ugyanakkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a kereszténység általános megerősödésének tételéhez árnyalatnyi kétely sem férhet a jelenlegi cikkben tárgyalt területek egészén. A már hosszú idők óta keresztény lakosság vallásosságának elmélyülésével párhuzamosan mind erősebb különbségek figyelhetők meg a római, illetve az ortodox hívők viselkedésében. A nyilvánvalóan alapvető közös pontok mellett, amelyek mindig lehetővé tették a közeledést, mégis két különböző típusú kereszténységről kell beszélnünk, amelyeket eltérő múlt és nagyon más civilizációs alapok tápláltak. Valójában arról van szó, hogy a kereszténység elfogadása a társadalom legsósó rétegeiben – vagyis a falusi plébániakerüle-

tekben – szorosan összefügg a nyugati illetve bizánci kultúra valamilyen mélységű elsajátításával.

A nyugati kultúra recepciójával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy annak a keresztény civilizációs formának a befogadásáról van szó, amely pontosan a XIII. században alakul ki Nyugat-Európa sokirányú fejlődésének eredményeképpen. Az új vallási programot látványosan a kolduló rendek képviselték, amelyek Közép- és Kelet-Európa térségeiben telepedtek le, és folyamatosan növelték befolyásukat a régióban a XV. századi Csehország kivételével. A plébániák is egyre intenzívebb és hatékonyabb tevékenységet fejtettek ki főként az 1215-ben lezajlott IV. Latrani zsinat óta. Az egymást követő papi generációk úgy alakítják lelkipásztori tevékenységüket, hogy egyre erősebb ellenőrzést gyakorolva híveik felett meg tudják valósítani az egyház programját. A kereszténység eme új, – mondhatnánk – didaktikusabb felfogása áthatotta a korabeli iskoláztatást és a széles értelemben vett skolasztikát. Új művészeti irányzatok, például a gótika lépnek a lengyelermes hit szolgálatába. A XIV. század Csehország, Magyarország és Lengyelország számára a gótikus stílus egyre erősebb hatásának, a gótikus templomok százai, ezrei építésének, átalakításának, felújításának kora; de a gótika recepciója a skolasztikus intézmények és iskoláztatás, beleértve – a legmagasabb szinten – az egyetemek befogadását is jelenti.

Az építkezés és a művészi tevékenység e páratlan fellendülése már felkeltette a történészek érdeklődését, ám főként a remekműveket tanulmányozták. A kortárs itáliai művészet hatása elragadó alkotásokban ötvöződik a gótikus hagyományokkal. A legmegdöbbentőbb azonban a jelenség általános és tömeges volta.⁷ Kétségtelen, hogy a „gótikus” kultúra mély és tartós hatására utal egy sor nagyon értékes alkotás az építészetben, a festészetben és a szobrászatban. Ez akkor is igaz, ha ezek sokszor egyazon modellek nagy példányszámban megvalósított másolatai. Néha több tíz, esetleg több száz példányt találunk belőlük. A minták tudatos vagy ösztönös egyszerűsítése a lehetőségekhez a helyi ízléshez történő alkalmazkodásra vall, amely nem lehetett azonos a kor Velencéjének vagy Bruggejének ízlésével, mint ahogy lehetőségei sem lehettek azonosak. Az új építészet tekintében kétségtelenül annak a Csehországnak jut az első hely, amely hamarosan komoly hatást gyakorol Sziléziára, Kis-Lengyelországra és Magyarországra is. IV. Károly mecénátusa és annak eredményei semmiben sem maradnak el a művészetek nyugati pártfogóitól és a segítségükkel született alkotásoktól. Poroszországban a német lovagrend állama is látványos alkotásokat tud felmutatni főként az építészetben, amelyben leginkább megmutatkozik a rend művészetpártolása.

A nyugati iskolázás és kultúra hatása nem korlátozódik az értelmiségiek ragyogó írásaira. Számolni kell azzal a lassú folyamattal is, amelynek eredményeként magasabb szintű és átfogóbb iskolázottság jön létre, és egyre szélesebb réteg kap nem ritkán hosszú tanulmányok során a nyugat-európaival egyenértékű képzettséget.⁸ Ez a folyamat változatos utakon valósul meg, de alapvetően az egyház különböző intézményeihez kötött az egyre javuló iskolázás eredménye. Növekszik a plébániái iskolák száma, amelyek főként a városokban szélesítik hatókörüket és fejlesztik oktatási programjaikat. A káp-

talani, a székesegyházi és a kolostori oktatás is fejlődik. A kolduló rendeknek is megvan a saját oktatási rendszerük, amely többé-kevésbé homogén módon funkcionál és a minden rendházban megtalálható alacsonyabb képzéstől kezdve a studia generaliaig, vagyis a teológiai fakultás szintjéig terjed. Több ilyen studium szerveződik főként a domonkosoknál és az ágostonrendiekénél a XIV. században Prágában, Krakkóban, de Bécsben és Magyarországon is. Azoknak a klerikusoknak és diákoknak, akik külföldi egyetemeken keresték a tudást, főként Itáliába vezettek az útjai a XIV. és XV. század folyamán. Országaink érettségének jele, hogy a XIV. század második felében erőfeszítések történnek helyi egyetemek létrehozására. A prágait 1347/48-ban alapították, s ez az első egyetem az Alpoktól északra és a Rajnától keletre; – a krakkói 1364-ben jött létre. Magyarországon is megalapítják az első egyetemet, a pécsit (1367) és a budait (1389), de a német lovagrend állama is alapít egyet Chelmnoban 1386-ban. Ezeket egészíti ki a bécsi egyetem, amely az 1360-as évektől kezdve fogad számos cseh- és magyarországi diákot. A bécsi egyetemre beíratkozott 18 674 hallgatóból 1385 és 1450 között 4 141 tartozott a „magyar nációhoz”, ám ebbe az akadémiai nemzetbe soroltatnak a Csehországból származott hallgatók is. Valójában Európának ebben a részében a XIV. század folyamán csak a prágai és a bécsi egyetemek működtek folyamatosan. A prágai különösen. Ez utóbbinak négy kara volt kezdetől fogva, és a század végétől több mint ezer hallgatót fogadott évente. Sok száz lengyel és magyar diák tanult itt a század folyamán. A prágai egyetemi élet sok jelentős személyiséget vonzott a különböző országokból és hamarosan kiemelkedő helyet vívott ki magának Európa szellemi életében. Szerepe egész Közép-Európa kulturális fejlődésében jelentős. Friss kutatásaink fényében jól látható az a hatalmas befolyás, amelyet a prágai egyetem gyakorolt a krakkói egyetem életére, amely a következő században átveszi tőle Európa e tájainak szellemi irányítását.

Az iskolák azonban csak egyik mutatóját jelentik a szellemi élet kibontakozásának. Egy adott ország kultúrája szempontjából igazán az az érdekes, hogy mind több fajta foglalkozású ember látogatta ezeket az iskolákat, és sajátos módon éppen a XIV. század folyamán tapasztaljuk az írástudók, a könyvtárak és a legkülönbözőbb műfajú írások számának erős növekedését. Bizony értékes jelzés ez.⁹ Az élet számtalan területén észlelhetjük hatását: növekszik az írástudók száma a különböző állami intézményekben, a városoknál, az egyházaknál; számos rendelkezésünkre álló XIV. és XV. századi irat tanúskodik erről, lényegesen több, mint egy századdal korábban. A törvényhozás – nagyon fontos a monarchiák és az egyházmegyék életében – éppen a XIV. század folyamán fejlődik nagyot az általunk tanulmányozott területen, és ez csupán egyik aspektusa az említett jelenségnek. Az előző századhoz képest nagy mértékben növekszik a legkülönbözőbb kéziratok és kódexek száma egyrészt külföldi vásárlás, másrészt helyi másolás eredményeként. Még a plébániákon is több tucat kötetet találunk. A kis-lengyelországi Beszowában például egy frissen alapított pálos plébánia leltára több mint 30 kódexről tud. Természetesen nehéz nyilatkozni arról, hogy a dolgok ilyen állása mennyire gyakori a korban.

Szeretnénk még egyszer hangsúlyozni, hogy Csehország a XIV. században különleges szerepet tölt be Európa e területeinek kulturális életében. A latin, német, cseh írások minősége és sokszínűsége – valószínűleg az oktatás általános fejlettségével összefüggésben – Csehországban lényegesen szembeötlőbb mint a többi, e cikkben tárgyalt országban.

Bizonyos értelemben éppen ennek az erősödő keresztény és nyugatias tendenciának a „margóján” jött létre egy sor eretnesség ebben a korban. Nem véletlen az sem, hogy az egyház a XIV. század elején kezdi működtetni a pápai inkvizíciót pontosan ott, ahol a társadalom a legfejlettebb, vagyis Sziléziában és Csehországban.¹⁰ A radikális reformista irányzatok is Csehországban forogtatók fel az emberek tudatát a század második felében. Egy új vallásosság, a devotio moderna kikristályosodását figyelhetjük meg, amely bizonyos kutatók szerint éppen Csehországban született meg. A fejlődés mint mindig, korábban ismeretlen új ellentmondásokat szül. A XV. század első felében ezek az ellentmondások öltönek testet az oly hatalmas és annyira rendkívüli huszita mozgalomban. Mindezek a jelenségek lehetővé teszik, hogy felmérjük a csehországi szellemi fellendülés fontosságát az egész történelmi folyamatban. Mindmáig hiányzik azonban egy mély és pontos tudományos elemzés az ortodox kereszténység vonatkozásában. Ennek különböző okai vannak. Első helyen a forrásokhoz való hozzájutás nehézségei állnak. Ugyanakkor elég könnyű megrajzolni egy az adott terület nyugati részén lezajlott társadalmi és kulturális fejlődéshez hasonló átalakulás körvonalait.

Bizánc politikai és gazdasági hanyatlása a XIV. században egyáltalán nem zavarta a bizánci hatások érvényesülését, sőt még segítette is azt az ortodox szláv népek körében. Ehhez meg kell érteni annak az eredeti és nagyon erőteljes szellemi mozgalomnak a rendkívüli fontosságát, amely a XIII. és XIV. század folyamán fejlődött ki és amelyet palaiologosz-renaisszánsznak neveznek. Ez az irányzat sok területen tetten érhető az ortoxiával szoros kapcsolatban lévő művészeti ágakban, vallásos irodalomban és minden a vallásosság által kialakított érzés- és magatartásformában. Pontosan a XIV. században kristályosodik ki, és győz a bizánci szerzetesek körében egy misztikus ideológiai mozgalom, a „hisziazmus”.¹¹ Esetleg a hindu yoga, de egészen biztosan a muzulmán alzikh miszticizmus hatására ez a mozgalom a test aktív szerepét hirdette az imában. úgy tűnik, hogy a bizánci vallású monostorok többségében elfogadták a hisziazmust és ennek fontos következményei lettek a keleti keresztények körében nagy tiszteletnek örvendő szerzetesi élet egészére. Ezt a győzelmet súlyos harcok árán vívták ki a nyugatiasabb képzettségű görög értelmiségi kisebbséggel szemben. A mozgalom eredménye az lett, hogy a bizánci szerzetesek eltávolodtak azoktól a racionalista és humanista irányzatoktól – beleértve például a nominalista teológiát is – amelyek Európa „latin” területein éppen ekkor erősödtek meg. A kérdésben nagy tekintéllyel rendelkező J. Meyendorffra támaszkodva mondhatjuk, hogy ez a Nyugattal mint olyannal szemben álló magatartásforma nyugatinak minősítette a palaiologosz-renaisszánszt, és az általa hordozott gondolatokat a lehető legellenségesebben kezelte. A hisziazmus általános inspirációja gyorsan kilépett a monostorok falai közül és szellemi hatása erős és tartós volt az ortodox kereszténység egészére. Ez döntő fontosságú lett a szláv országok

esetében, hisz ezekben az országokban a monostorok megkülönböztetett szerepet játszottak, és jórészt falaikon belül dőlt el, hogy a gazdag bizánci kulturális hagyományokból milyen irányzatok kerekednek felül az adott országban.

Ma már joggal kijelenthetjük, hogy a XIV. századtól kezdve nagyon világosan kirajzolódik a nyugati hatások meggyengülésének a tendenciája legalább is a keleti szláv területek művészetében. Ezzel szemben megfigyelhetjük a bizánci hatások felerősödését, vagy – és ez főként Oroszországban a jellemző – a korábbi nemzeti művészeti hagyományok felevenítését, amelyek majdnem mindig a román és a bizánci kettős hagyományból építkeznek.¹² Szerbiában a XIII. században a szerb nemzeti festészet első nagy korszakában még sok nyugati vonást fedezhetünk fel, ám a következő századtól kezdve mind a bizánci inspiráció, mind a bizánci kapcsolat megerősödik. Ami Bulgáriát illeti, bár kevés XIV. századi emlék maradt meg napjainkig, úgy látszik, hogy még Szerbiánál is erősebben kapcsolódik a bizánci művészet és kultúra fejlődéséhez. Oroszországban csak az északi novgorodi, és a nehezen meghatározható lengyel-litván-orosz határterületeken lehet a gótika nyomait felfedezni. Az átalakulás nagyon gyorsan a Nyugattal való minden kulturális kapcsolat megszakításának az irányába tart. A XIV. század Bizánca a Palaiologoszok reneszánsza és a monostorok hisziazmusa fogja a továbbiakban befolyásolni Oroszország kulturális sorsát. A leghíresebb festő a XIV. század második felében és a XV. század elején a bizánci Görög, vagyis Théophanos, aki Novgorodban és környékén dolgozik, miközben a moszkvai szerzetes, Andrej Rubljov a hisziazmus közvetlen hatása alatt festi ikonjait és szentjeit.

A keleti szláv népek egymás közötti kapcsolatait nagy mértékben erősítette, ám egyúttal a többi néptől való elszakadásukat is elősegítette az egyházi szláv nyelv, amely a régi liturgia, a tudósok és a tanult emberek nyelve volt. Ez a nyelv Moldva és Havasalföld területén is elterjedt a XIV. és XV. században. E nyelvre fordították a szent könyveket, a Bibliát és a liturgiai traktátusokat, és a növekvő számú monostorok és templomok egyre több ilyen másolatot követeltek. A másolás egyébként egyik alapvető feladata volt a keleti papságnak és túlnőtt a szűken vett egyházi kereteken.¹³ A kolostori élet nagy centrumaiban, Athos hegyén és a konstantinápolyi rendházakban sok-sok szerzetes hajolt a kéziratok fölé, hogy egyházi szlávra fordítsa vagy másolja a szent szövegeket. Ezek az egyházi emberek – éppen úgy mint Oroszország sok-sok monostorába menekült külföldi szerzetes – fontos szerepet játszottak országaik értelmiségi elitjének képzésében a XVI. században. Jelentős szerep jut a XIV. század második felében a hisziazmustól átitatott bulgáriai monostoroknak minden a keleti szlávoknál írt szöveg történetében. Példaként említhetnénk Tirnovoi Theodósius vagy tanítványának Eutemius patriákának a nevét az 1375–1393 közötti évekből. Egyebek között a bolgár szerzetesek újrafordították a főbb szakrális szövegeket, de eredeti műveket is írtak. Amint a törökök Bulgáriát meghódították, ezek a központok megszűntek létezni, de képviselőik közül sokan Szerbiába, a dunai országokba és Oroszországba emigráltak és ott folytatták másoló- illetve alkotótevékenységüket. Oroszország részben közvetlenül merít a bizánci forrásokból, de éppen a XIV. században a Balkánról származó szláv barátok is hatottak.

Kulturális szempontból a török hódítás a balkáni népek számára visszaesést vagy stagnálást hozott. A régióban az általános fejlődés hirtelen és szerencsétlenül megszakadt a XIV. és XV. században. A későbbi rombolások nehezzé, néha lehetetlenné teszik az átmeneti fejlődés elemzését főként mennyiségi szempontból. A fejlődés csak a hatalmas orosz térségekben folytatódott, de óriási lesz a különbség a Moszkvai Nagyfejedelemség és a lengyel-litván állam területe között. A XV. század ezekben a régiókban a különböző területeken kibontakozó fejlődésnek sokkal több jelét tapasztalhatjuk, mint a megelőző évszázadban. El kell ugyanakkor fogadni, hogy ezt a fellendülést a XIV. század készítette elő.

IV.

A közép- és kelet-európai szlávok nyugatiasodását vagy bizantinizációját fontos történelmi folyamat kísérte, mégpedig – legalábbis a legfontosabb államokban – a nemzeti tudat megerősödése. Az elitben, de bizonyos fokig a köznépben is apránként tudatosultak azok a jellegzetességek, amelyek a kialakuló nemzetet megkülönböztetik az európai keresztény közösség többi nemzetétől. Ez a kulturális összetartozás így egyben keretet adott a kiépülő egymástól eltérő nemzeti kultúrák számára.¹⁴ Különböző, és egyre súlyosabb konfliktusok robbannak ki, és gyakran nemzetközi szinten is jelentkezve láthatóan elősegítik ezeknek a különbségeknek a tudatosodását. Lengyelországban és Csehországban ez a tényező nagyon fontos szerepet játszik a német veszéllyel szemben. A lengyelek számára a német lovagrend jelentett könnyen felismerhető veszélyt. Az orosz hercegségek számára a mongol uralomnak volt ilyen szerepe, de nem kell elfelejteni, hogy a német lovagrend vagy a „kardtestvérek”, akik ugyanúgy veszélyt jelentettek az oroszokra nézve, szemükben egyszerűen a latin vagy római kereszténységgel azonosultak. Itt a nemzeti tényező összekapcsolódott a vallással, és így hozzájárult a nemzeti tudat erősödéséhez. A török által meghódított területen, a Balkánon a megszállás későbbi következménye az ösztönös vágy a függetlenség után, s ezzel összefüggésben aranyozódott be a régi nagyság legendája a török hódoltságú szláv államok területén. Ez a vonatkozás abban a népi epikai költészetben tárult fel, amely pontosan a középkor végére nyúlik vissza.

A történetírás, amely a szó széles értelmében szimptomája a regionális tudat erősödésének még gyakrabban a kötődik nagyon szorosan a nemzeti intézményekhez, az államokhoz, a királyság intézményéhez.¹⁵ Megdőbentő, hogy a vizsgált terület minden államában pontosan a történetírás alkotja az egyik legeredetibb irodalmi műfajt. Az oroszoknak megvoltak a maguk krónikás hagyományaik, de a XIV. században a krónikairodalom megújulásának lehetünk tanúi főként az európai orosz területek észak-nyugati hercegségeiben. Az ebben az időben készült munkák a regionális patriotizmust és a helyi történelmet tükrözik. Egyedül a metropolita által hatékonyan támogatott Moszkvában vesznek a dolgok más irányt: fáradhatatlanul követelik azt, hogy jogot formálhassanak az összes olyan területre, ahol oroszul beszélnek. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy a XIV. és XV. század fordulóján születik meg egész sor olyan krónika, amely az egész korabeli Oroszországról beszél, sőt azokról a területekről is, amelyek akkor Litvániához tartoznak. Szerbiá-

ban az uralkodók és az érsekek életét bemutató írások félúton vannak a hagiográfia és a historiográfia műfaja között. Több tucat a XIV. és XV. században írt különböző terjedelmű irodalmi alkotásról van szó. Ezek is vallanak az állam és az egyház oly jellemző szimbiózisáról, amely Szerbia születésétől kezdve oly jellemző az ország történetére. Így például a fejedelmek arcképei olyan központi helyet foglalnak el a monostori ikonográfiában, hogy a hazatérő hívek tudatában összekeveredik a vallási szertartás és a politika képnyaga.

A keresztény latin hagyományokban is kulcsszerepe van a történetírásnak. Csehországban és Lengyelországban már a XI. és XII. századból származó első krónikákban is könnyen észrevehetőek a nemzeti elemek. A XIV. század legelején ez a tényező elemi erővel jelentkezik a Rímes Krónikában, vagy más néven a Dalimil-ben, amely az első nagy névtelen irodalmi alkotás cseh nyelven. A középkor egyik legműveltebb uralkodója, IV. Károly mecénátusa és kezdeményezői következtében az általa közvetlenül inspirált történeti művek fontos elemei voltak politikájának. Emlékeztessünk arra, hogy a császár szeretett volna – egyébként sikertelenül – egy olyan Csehország-történetet íratni, amely az egyetemes történetbe ágyazta volna azt, és e célból felkért egy cseh és egy olasz klerikust. A sikertelenség ellenére egy ilyen kezdeményezés jelzi Csehország szerepét a középkori világon belül éppen úgy mint az uralkodó ambícióit.

Magyarországon az Anjou-dinasztia idején gondosan ápolták a történetírói hagyományokat. Az olyan krónikák, mint például Küküllei Jánosé, amely Nagy Lajos uralkodásának ragyogását örökíti meg, a kor legeredetibb és legérdekesebb művei közé tartoznak. 1358-ban születik az a kompiláció, amely magában foglalja az összes korábbi magyar krónikát. Ennek egy remek, gazdagon díszített és képekkel illusztrált példányát Nagy Lajosnak szánta a szerző. A Képes Krónikáról van szó, amely a kor magyar festészetének is remeke.

Lengyelországban az a meglepő, hogy Nagy Kázmérnak nem ajánlottak fel valami ilyen típusú nagy művet a XIV. század folyamán. Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy voltak kompilációs előkészületek egy ilyen nagy mű létrehozására, amely azonban csak a XV. században születik meg Krónika címmel Jan Długosz híres történetíró, a krakkói székeskáptalan kanonokja tollából.

A nemzeti közösség központi és alapvető eleme mindig is a közös nyelv volt. A középkor vége fontos állomást jelent a nemzeti nyelvek kialakulása és megerősödése vonatkozásában az európai kontinens tanulmányozott részén.¹⁶ Minden írásos tevékenység és főként az irodalmi alkotások hiteles dokumentumai e fejlődésnek. Abban a közép- és kelet-európai ország-csoportban, amely a többiekhez képest közelebb van a Nyugathoz, a beszélt nyelvek a latinra építve fejlődtek; arra a latinra, amely az egyház és az írástudók közös nyelve volt, következésképpen az egész európai értelmiségi elité. Az elsőbbség a cseheké ebben a történelmi folyamatban is. A többi nyugati szláv nyelvvel – beleértve a lengyelt is – összehasonlítva ez a kor a XIV. század Csehországában igazi virágzást hoz mind az írásművek számát, mind az irodalmi tevékenység intenzitását illetően mennyiségi és minőségi szempont-

ból egyaránt. Lengyelországban egy évszázadot kell várni, hogy hasonló irodalmi teljesítményeket találjunk legalábbis a művek számát illetően. Egy lengyel szakértő, J. Lewanski szerint azonban maga a lengyel nyelv jelentős mértékben fejlődik és gazdagodik a XIV. és XV. század folyamán. A magyar nyelv történetét tanulmányozva, döbbenet tapasztaljuk azt a tényt, hogy a latin nyelvvel megvalósult három-négy évszázados konfrontációja során a nemzeti nyelv abszolút döntő strukturális átalakuláson esett át. Az ó-magyar nyelv és az egyházi latin találkozása valóságos ütközés volt, mert a két nyelv különbsége áthidalhatatlan. Az egyházi latin használata alapvetően a hosszan tartó és széles néprétegeket érintő evangelizáció érdekeinek volt alárendelve. A több generációs erőfeszítések során a hittérítés feladatát ellátó elit kénytelen volt az evangelizációs szövegeket a mindenki által érthető nyelvre fordítani. Ugyanakkor át is kellett alakítani ezt a nyelvet, hogy ki lehessen elégtíteni az egyházi latin követelményeit mégpedig olyan szigorú logikával, hogy a nyelvész csak ámul (A. Sauvageot). Nem lehet kétséges, hogy az egyházi latinnal kialakult kapcsolatban fejlődő többi nyelvnek is többé-kevésbé hasonló utat kellett bejárnia.

A bizánci hatás alatt fejlődő nyelvek mögött mindig tetten érhető a szent szövegek nyelvének, az egyházi szlávnak a jelenléte, amely a kezdetekkor a görög nyelv hatása alatt formálódott. Az egyházi szláv a középkor végétől kezdve liturgikus nyelv volt. A bizánci kultúra hatókörében élő népek megtérítésének igénye azonban már korábban is rákényszerítette az írástudókat és a keleti egyház embereit, hogy egyházi szlávra – vagyis Európa-e része lakóinak közös nyelvére – fordítsák mindazt a szöveganyagot, amely a korabeli keresztény tanításokhoz nélkülözhetetlen volt. Mint ahogy már említettük, még a XIV. század második felében szükségét érezték a bolgár monostori iskola tagjai, hogy újra lefordítsák a szent szövegeket, és azt a törekvést más országok is követték. Az egyházi nyelvből kiindulva különböző nyelvek kezdtek kialakulni a korai időktől kezdve, de ennek a folyamatnak sem a kronológiáját, sem pedig részleteit nem tanulmányozták eddig. A jelenség először Bulgáriában zajlott le, és a folyamat itt is volt a leggyorsabb. Pontosan a XIII. és XIV. század folyamán lehet észlelni a bolgár nyelv radikális strukturális átalakulását. Ez az átalakulás jelentős mértékben görög hatás alatt történt, de – és ez fontos – a latin is szerepet játszott. Ez a szerep jelentős a román nyelv szempontjából is, annak ellenére, hogy Moldvában és Havasalföldön írott szövegekben csak a XV. század végén tűnik fel, és a későbbiekben lassanként helyettesíteni fogja az egyházi szlávot.

Főként az orosz nyelvben találjuk meg az egyházi szláv legtöbb nyomát és ez a tény is sugallja a régi moszkvai fejedelemségben az állam és az egyház szoros egymásbafonódását. A XVI. századtól kezdve azonban már követni lehet a (kis-orosznak nevezett) ukrán és a belorusz nyelv fejlődését is. Az utóbbi a XVI. században és néha még a XVII. században is a Litván Nagyhercegség hivatalos nyelve volt. Az összehasonlító nyelvészek dolga, hogy megadják e történelmi problémák kulcsát, éppen úgy mint a népek öntudatosodásának keserves történetét.

Jegyzetek

1. A jelenlegi cikk egy készülő hosszabb tanulmány kivonata. A hamarosan megjelenő műben bőséges dokumentációt és bibliográfiát talál az olvasó az itt érintendő problémákkal kapcsolatban. A legfrissebb történeti szintéziskisérletek közül: R. Portal, *Les Slaves*, Paris 1965; F. Dvorník, *Les Slaves – Histoire et Civilisation de l'Antiquité jusqu'aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970 (e kötet bibliográfiája széles de már többnyire avult); F. Graus, K. Bosl, F. Seibt, M. Postan, A. Gierysator, *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, London 1970; K. Bosl, (Hg.), *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, vol. I, Stuttgart 1967; E. Pamlényi (Hg.), *Die Geschichte Ungarns*, Budapest 1971; A. Gierysator (más történészekkel együttműködve), *Histoire de Pologne*, Warszawa 1971; v. ö. a szintén fontos *Actes du Premier Congrès International des études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, vol. I–VII., Sofia 1967–1971. kötettel.
2. Anonymi *Descriptio Europae Orientalis...* anno 1308 exarata, éd. O. Górká, Cracoviae 1916.
3. M. Małowist, *Croissance et régression en Europe XIVe–XVIIe siècles*. Recueil d'articles, *Cahiers des Annales*, vol. XXXIV, Paris 1972; M. Małowist, *Wschód i Zachód Europy w XIII–XVI wieku*. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych, Warszawa 1973; P. Pach, *Das Entwicklungsniveau des Agrarverhältnisse in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. XLVI, Budapest 1960.
4. *Kościół w Polsce*, vol. I, Kraków 1968, megjelent J. Kłoczowski irányításával; P. David, *Bohème*, in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, vol. IX, Paris 1937. col. 418 et sq. (A kérdésről szóló régi művek bibliográfiáját találják meg itt, egyebek közt A. Frind napjainkig meg nem haladott művét a *Die Kirchengeschichte Böhmens*, vol. I–IV (1561-ig), Prag 1864–1878, és *Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag*, Prag 1873; T. Ortway, *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificationem a. 1281–1375 referentibus eruta digesta illustrata*, vol. I–II, Budapest 1891; E. Fügedi, *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. V, Budapest 1959; egy sor fontos előadás a XIV. és XV. századra vonatkozóan a Varsóban, 1971-ben rendezett konferencia alkalmából Európa vallási térképéről (*Miscellanea Historiae Ecclesiasticae*, vol. V, Louvain 1974).
A keleti egyházról alapvető információkat tartalmaznak H. G. Bech, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*; München 1959 (a *Byzantinisches Handbuch*, 2e partie, vol. I); v. ö. K. Onasch, *Grundzüge der russischen Kirchengeschichte*, in: *Die Kirche in ihrer Geschichte*, vol. III, Göttingen 1967; K. Chodyniczki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, Warszawa 1934; K. Onasch, *Gross-Nowgorod und das Reich der heiligen Sophia*. Kirchen- und Kulturgeschichte einer alten russischen Stadt und ihres Hinterlandes, Leipzig 1969; V. Pospischil, *Der Patriarch in der Serbisch-Orthodoxen Kirche*, Wien 1965. Az olvasó értékes térképeket és érdekes bibliográfiát talál H. Jedin, K. S. Latourette, J. Martin, *Atlas zur Kirchengeschichte*, Freiburg-im-Breisgau 1970.
5. A rendházakra vonatkozó statisztika nem végleges, inkább előzetes jellegű; saját, a lengyelországi egyházat érintő kutatásaimra alapozódik. Vö. *Kościół...*, op. cit., vol. I. Ami Csehországot illeti, a statisztika Z. Fiala műve: *Předhusytské Čechy*, Praha 1968. Szeretném melegen megköszönni ezen a helyen F. Hervay doktornak, az MTA-ból, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Magyarországra vonatkozó adatokat akkor, amikor könyve éppen megjelenőben volt. E. Fügedi, *La formation des villes et les ordres mendiants en Hongrie*, „*Annales ESC*”, 25, 1970, p. 966–87; A. Neumann, *Z dějin českých klášteru do valek husitských*, Praha 1936.
6. Meglepő a középkori Ortodox Egyház plébániahálózatára vonatkozó kutatások majdnem teljes hiánya. A kolostori életről szóló újabb művek közül megemlíten-

- dők: R. Janin, *Le monachisme byzantin au Moyen-Age: commende et typica* (X^c-XIV^c siècle), „Revue des Études Byzantines”, 22, 1964, p. 5–44; *Le Millénaire du Mont Athos 963–1963*, vol. I–II, Chevetogne 1963/4; D. Savramis, *Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums*, Leiden 1962; M. J. Rouet de Journel, *Monachisme et monastères russes*, Paris 1952; I. Smolitsch, *Russisches Mönchtum*, Würtzburg 1953; G. P. Fedotov, *The Russian Religions Mind*, vol. I–II, Harvard 1996; Troice Sergieva Lavra, Moskva 1967.
7. Elég, ha megemlítjük a legújabb szintéziskísérleteket: A. Kampis, *Les beaux-arts en Hongrie*, Budapest 1966; A. Kutal, *L’art gothique de Bohême*, Prague 1971; G. Entz, *Die Gotik in Ungarn*, *Acta Historicae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. VI, Budapest 1959, p. 217–232. A régebbi munkák közül Lengyelországot illetően jeleznék: M. Walicki, *La peinture d’autels et de retables en Pologne au temps des Jagellons*, Paris 1937.
 8. *Les universités européennes du XIV^c au XVIII^c siècle*, Genève (az 1964-es krakkói konferencia anyaga Közép-Európa első, XIV. századi egyeteméről); A. Vetulani, *Początki najstarszych wszechnic środkowo-europejskich*, Wrocław 1970; V. Chaloupecký, *L’Université Charles à Prague. Sa fonction, son évolution et son caractère au XIV^c s.*, Prague 1948; J. Krzyżaniakowa, *Związki Uniwersytetu Praskiego z Uniwersytetem Krakowskim w drugiej połowie XIV w.*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, vol. V, Praha 1964, p. 53–143; K. Jordak, *Die Universität Wien*, Wien 1963; *Die Matrikel der Universität Wien*, vol. I (1377–1450), Wien 1956; I. W. Frank, *Hausstudium und Universitätsstudium der Wiener Dominikaner bis 1500*, Wien 1968; G. Székely, *Fakultät, Kollegium, Akademische Nation-Zusammenhänge in der Geschichte der mitteleuropäischen Universitäten des 14. und 15. Jahrhunderts*, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica*, vol. XIII, Budapest 1972, p. 47–78.
 9. J. Krzyżaniakowa, *Główne problemy umysłowej kultury czeskiej w XIV wieku – stan badań*, „*Roczniki Historyczne*”, 25, 1959, p. 309 et sqq. ; P. Czartoryski, *Średniowiecze*, in: *Historia nauki polskiej*, vol. I, Wrocław 1970; M. Hornowska, H. Zdzitowiecka–Jasińska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947; *Littérature hongroise. Littérature européenne*, Budapest 1964 (több szerzős kötet).
 10. J. Maček, *Jean Hus et les traditions hussites*, Paris 1973; W. Seňko, *Mateusza z Krakowa „De praxi Romanae Curiae”*, Wrocław 1969; E. Winter, *Frühumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*, Berlin 1964. ; L. Mezey, *Die Devotio Moderna der Donauländer, Böhmen, Österreich und Ungarn*, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. XII, Budapest 1970, p. 37–51; Z. Mazur, *Powstanie i działalność inkwizycji dominikańskiej na Śląsku w XIV w.*, „*Nasza Przyszłość*”, 39, 1973, p. 181–191.
 11. G. Palamas, *Défense des saints hésychastes*, éd. J. Meyendorff, vol. I–II, Louvain 1959 (Itt megtalálhatók a hisziazmus megértéséhez szükséges szövegek); J. Meyendorff, *Introduction à l’étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959; I. Hausherr, *L’hésychasme. Étude de spiritualité*, „*Orientalia christiana periodica*”, 22, 1956, p. 5–40 et 247–285.
 12. A. Grabar, *L’art du Moyen-Age en Europe Orientale*, Paris, 1968; W. Molé, *Sztuka Słowian Południowych*, Wrocław 1962; S. Radojčić, *Geschichte der serbischen Kunst. Von den Anfängen bis zum Ende des Mittelalters*, Berlin 1969; V. N. Lazarev, *L’art de la Russie médiévale et l’Occident. XI^a–XV^a siècle*, Moscou 1970 (A Moszkvai Történettudományi Kongressuson elmondott előadás 1970-ben). Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a XIV. és XV. századi orosz kultúra fejlődéséről szóló legjobb tanulmány D. S. Lichatschov, *Die kultur Russland*, Dresden 1962 műve.
 13. Jelezni kívánjuk e helyen, a bolgár szellemi élet és egyáltalán a bolgár kultúra, valamint annak Bizánccal és a szlávokkal való kapcsolata kiváló szakértőjének, I. Dujcevc-

- nek Medioevo Bizantino-Slavo, vol. I–III, Roma 1965–1971 gyűjteményes kötetét. E. Turdeanu, La littérature bulgare au XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains, Paris 1947; D. S. Lichatschov, op. cit.
14. B. Zientara, Nationality Conflicts in the German-Slavic Borderland in the 13th–14th Centuries and Their Scope, „Acta Poloniae Historica”, 22, 1970, p. 207–225; B. Zientara, Cudzoziemcy w Polsce w X–XV wieku: ich rola w zwiervalde polskiej, Warszawa 1973, p. 9–37; F. Graus, Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen (die vorhussitische Zeit), „Historica”, 13, 1965, p. 5–49; Oroszországgal kapcsolatban lásd a 12. , Lichatschov művére utaló jegyzetet.
15. J. Macurek, Dějepisestivi evropského východu, Praha 1946; A. Poppe, Latopisarstvo staroruskie, in: Słownik Starożytności Słowiańskich, vol. III, Wrocław 1967, p. 22–27; D. S. Lichatschov, op. cit. , lásd a 20. jegyzetet, amelyben különösen érdekes megfigyeléseket olvashatnak a XIV. és XV. századi krónikáokról; S. Hafner, Studien zur altsorbischen dynastischen Historiographie, München 1964; J. Dąbrowski, Dawne dziejopisarstwo polskie, Wrocław 1964; C. A. Macartney, The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide, Cambridge 1953; A. F. Gombos, Catalogus fontium historiae Hungaricae, vol. I–IV, Budapest 1937–1953 (Az I–III. kötet 1937/38-ban készült, az index a IV. kötet végén 1953-ban Csapodi Csaba kezéből); Bilderchronik. Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum, vol. I–II, Hanau (Main) 1968.
16. A. Sauvageot, L'édification de la langue hongroise, Paris 1971; J. Lewański, Polska pisząca w XIV i XV wieku, in: Polska dzielnicowa i zjednoczona, szerkesztette A. Gieysztor, Warszawa 1972, p. 504–538; F. Sławski, Bułgarski język i jego narzecza, in: Słownik Starożytności Słowiańskich, vol. I, Wrocław 1961, p. 199–202; D. Tschizewskij, Vergleichende Geschichte der slawischen Literaturen, vol. I, Einführung, Berlin 1968.

A fordító jegyzetei a francia nyelvű szövegben

- 1*. 'en Roumanie'. (p. 119.)
- 2*. 'paroisse, paroissial' minden esetben, amikor mi a 'plébánia, plébániai' szavakat használjuk.
- 3*. 'Nombre des monastères des moines, des chanoines réguliers, des couvents, des ordres mendiants et des religieuses au XIVe et XVe siècles'. (p. 121.)
- 4*. 'Parmi les fondations des chanoines réguliers près de la moitié étaient celles de l'ordre des Paulins...' (p. 122.)
- 5*. 'Ordres mendiants, chanoines réguliers et moines au XIVe siècle'. (p. 122.)
- 6*. '... alors, qu'il n'en avait une seule en Hongrie en 1300'.
- 7*. '... Novgorod-la grande...' (p. 125.)

Fordította: ÚJFALUSI NÉMETH JENŐ

STANISŁAW SROKA

Ki volt Károly Róbert első felesége?

A történeti szakirodalom egészen a közelmúltig a sziléziai Piast házból származó Máriát, Kázmér bytomi herceg leányát tartotta számon Károly Róbert magyar király első feleségének.¹ Ezt az állítást lényegében a 14. századi magyar krónikák fordításaira alapozták, amelyek a sziléziai Piast lányt mint „prima consors domini regis”² említik. 1988-ban Kristó Gyula publikált egy cikket „Károly Róbert első felesége” címmel, és ebben azt igyekszik bizonyítani, hogy az Anjou-ház első képviselője a magyar trónon – még a lengyel hercegnő előtt – elsőként egy ruszin lányt vett feleségül.³

Kristó a Magyar Országos Levéltár fotográfiai gyűjteményében megtalálta Károly Róbert 1326. július 7-én Apród István mester, Lőrinc fia számára kiállított oklevelét, amelyben a király visszaemlékezik fiatalsága idejére, nevezetesen a 14. század elején zajló magyar–cseh viszályra, és felvonultatja István mester érdemeit, melyeket a Kassa melletti és Gönc-váraljai harcokban szerzett.⁴ A magyar sereg számára kritikus pillanatban István – rendkívüli bátorságról téve tanúságot – egysége élén egy bravúros támadással megszerezte a cseh királyi zászlót. Úgy döntött, hogy zászmányát Károly Róbertnek küldi, aki azonban – amint erről az évekkel később kiadott oklevél is tanúsodik – nem tartózkodott az országban, mivel ekkor utazott „Ruténiába”, hogy hazahozza onnan első feleségét (in Rutheniam, quo cum quibusdam baronibus regni nostri fidelibus pro adducenda prima consorte nostra accesseramus). Ezt az utalást még egy másik forrással támasztja alá Kristó, amely az idézett oklevélről függetlenül keletkezett. Ez pedig egy anonim szerzőtől származó Kelet-Európa leírás – mint a kiadó megállapította – 1308 első feléből, s amelynek Ruszról szóló fejezetében szó esik az ország hatalmas fejedelméről, Leóról, akinek leányát az idő tájt vette feleségül Károly magyar király („Loco imperatoris habet vnum ducem permaximum virorum, qui vocatur dux Leo, filiam huius Leonis duxit nunc in uxorem rex Ungarie Karulus”).⁵

A fenti forrásokra alapozva Kristó Károly Róbert első feleségének Leó leányát, a név szerint nem ismert ruszin hercegnőt fogadja el. Apját pedig azonosítja az utolsó Romanovicssal, II. Leóval, aki Jurij fia, I. Leó fejedelem unokája volt.⁶

Ezek alapján Mária bytomi hercegnő – Kristó szerint – a magyar királynak nem első, hanem második felesége volt.

Károly Róbert családi kapcsolatainak szentelte egy másik cikkét is Kristó Gyula, amelyben további részletekkel egészíti ki az előző munkájában megállapítottakat.⁷ Mindenekelőtt Károly Róbert 1323. december 12-én kiállított⁸ – a közelmúltban publikált – oklevelére alapozva megállapítja, hogy a király első feleségének neve Mária volt.⁹ Ebből azt a következtetést vonta le, hogy Károly Róbert két felesége ugyanazt a nevet viselte. Ilyenformán

sokkal érthetőbbé válik – Kristó szerint – a középkori krónikák tévedése, amelyek Károly Róbert feleségét, a sziléziai Piast házból származó Máriát úgy említik, hogy „prima consors domini regni”. Kristó fentebb idézett munkájában az Anjou uralkodó első házasságkötését (vélekedése szerint Mária halicsi hercegnővel) az 1306. június 23-a előtti időszakra teszi, mivel ezzel a keltezéssel látták el Mária királyné első ismert oklevelét.¹⁰ Kristó Gyula megállapítása Károly Róbert első házasságát illetően, és – ami ebből következik – a király négy feleségére vonatkozóan mára gyökeret vert a magyar történeti szakirodalomban.¹¹

Kristó Gyulának ez a nézete azonban téves. Mint fentebb említettem, Kristó Károly Róbert első feleségének a halicsi hercegnőt, II. Leó fejedelem leányát tartja. II. Leó – fivérével, Andrejjel együtt – a Rurik dinasztia halics-vlagyimiri ágának utolsó képviselője volt. Éppen itt az ideje tehát hogy egy kicsit közelebbről megvizsgáljuk a fejedelmi család genealógiáját. II. Leó halicsi fejedelem – Károly Róbert első feleségének tartott hercegnő apja – I. Jurij fia volt.¹² II. Leó anyja, Eufémia, kujáviai Kázmér leánya I. Jurijnak második felesége volt.¹³ Ebből a házasságból származott még a bennünket elsősorban érdeklő León kívül Andrej is, valamint egy leány, Mária.¹⁴ I. Jurij első házasságából, amelyet Jaroszlav tveri fejedelem ismeretlen nevű leányával kötött 1282-ben, született Mihály, aki már 1286-ban meghalt.¹⁵ I. Jurij fejedelem Eufémia, kujáviai hercegnővel kötött második házasságát – ebből származik Leó – B. Włodarski meggyőző módon 1291-re datálja.¹⁶ Ezek szerint Leó legkorábban 1292-ben születhetett, amiből következik, hogy 1306-ban legfeljebb 14 éves lehetett. Olyan életkorban volt tehát, amelyben már köthetett házasságot, de semmiképp sem lehetett apja egy férjhez adandó leánynak, akinek legalább 12 évesnek kellett lennie, mivel ez számított a középkorban „házasságra alkalmas” életkornak leánygyermek esetében.

A fenti előzmények tükrében tehát tévedésnek bizonyul II. Leó feltételezett leányában látni Károly Róbert első feleségét. II. Leó fejedelem utód nélkül – valószínűleg mérgezés következtében – 1323-ban halt meg. Hasonló módon és ugyan ez időtájt távozott a világról fivére, Andrej vlagyimiri fejedelem is. Tekintetbe kell vennünk még a Kelet-Európa leírást alkotó egykorú anonim szerző utalását, mely szerint Károly magyar király feleségének apja „permaximus vir ... Leo” volt, azaz I. Leó fejedelmet, mint az Anjou uralkodó feleségének lehetséges apját.

Minden máig megjelent szakmunka megegyezik abban, hogy I. Leó 1300-ban vagy 1301-ben halt meg.¹⁷ A fejedelem 1228-ban született, 1251–52 táján vette feleségül Konstancát, IV. Béla magyar király leányát, tehát a 14. század elején leányai (a források Światosława szandeci klarisszá és Anasztáziát, Siemowit dobrzyni fejedelem feleségét említik) már régóta férjnél, illetve kolostorban voltak.¹⁸ Károly Róbert házassága I. Leó leányával tehát minden józan megfontolásnak ellentmond, nemigen jöhet számításba.

A fentiekben felvonultatott tényekből az a megcáfolhatatlan következtetés adódik, hogy Károly Róbert első felesége nem lehetett a Rurik dinasztia halics-vlamigyimiri ágának tagja. A király első feleségét tehát téves volna Rusz területén keresnünk.

Úgy vélem, hogy az első magyar Anjou uralkodó, Károly Róbert

1306-ban első feleségként a sziléziai Piast házból származó Máriát vette el, Kázmér bytomi herceg leányát.

Meggyőződésem szerint a történetírás eddigi álláspontja ebben a kérdésben teljesen helytálló. Újra meg kell vizsgálnunk azt a két forrást, amelyeknek szó szerinti felhasználásával Kristó Gyula kétségbe vonta a történettudományban eddig közkeletűen elfogadott nézetet és megfogalmazta a bevezetőben ismertetett tézisést. Az anonim szerzőjű Kelet-Európa leírással kezdem, amelynek részletét Kristó Gyula is felhasználta, s amelyről nem vette észre, hogy kiadója (O. Górká) éppen ezt a bennünket érdeklő részletet hamisnak ítélte.¹⁹ Olgierd Górká elsőként javasolta a leírás eme részletének helyreigazítását, mivel úgy véli, hogy **filiam** helyett a **neptem** szónak kell szerepelnie, azaz Leónak nem leánya, hanem unokája volt a magyar király felesége.²⁰ A sziléziai Piast házból származó Mária, Károly Róbert felesége minden valószínűség szerint I. Leó halicsi fejedelem unokája volt. Apja – amint azt már említettem – Kázmér bytomi herceg volt, anyja pedig a közelebbről nem ismert Helena.²¹ K. Jasiński, a Piast-ház genealógiájának jelenleg kétségkívül legjobb ismerője úgy véli, hogy Kázmér és Helena frigye „a legrejtélyesebb Piast-házasságok egyike”.²² Ennek oka egyrészt az a tény, hogy Helena származására vonatkozóan semmilyen forrással nem rendelkezünk, másrészt pedig Dedek C. L. megjegyzése a Monumenta Ecclesie Strigoniensis III. kötetében, mely szerint Helena litván hercegnő volt.²³ Ha azonban figyelembe vesszük Helena három gyermekének nevét – Siemowit, Jerzy és Mária –, láthatjuk, hogy ezek a ruszin dinasztiákban gyakorta használt keresztnevek; s ha tekintetbe vesszük magának Kázmér feleségének a nevét, akkor beláthatjuk, hogy Helena származását a Ruszínföldön kell keresnünk: ő I. Leó és Konstanca, IV. Béla lányának gyermeke.²⁴ Leó halicsi fejedelem leánya korát tekintve megfelelő lehetett Kázmér feleségének. Amint ezt K. Jasiński helyesen észrevételezte: „Amennyiben Máriának, Kázmér leányának és Károly Róbert magyar király első feleségének anyja Helena, I. Leó leánya, úgy Mária IV. Béla dédunokája volt, és ezáltal erősítette Károly Róbert jogát az Árpád-ház trónjára.”

A „filiam” és „neptem” szavak felcserélése a Kelet-Európa leírás vonatkozó részletében a legkézenfekvőbb magyarázat a forrásban rejlő tévedésre. Annyit fűzhetünk hozzá mindehhez, hogy a „permaximus vir” fordulat az idézett műben kizárólag I. Leóra vonatkozhat, a Halicsi Fejedelemség hatalmas urára, de semmiképpen sem II. Leóra, akinek Halics-Vlagyimir történetében nem jutott jelentősebb szerep.²⁵

Ezek után térjünk át Károly Róbert 1326. július 7-i oklevelének elemzésére. Amennyire lehetségesnek látjuk az anonim szerzőjű Kelet-Európa leírásban található hibákat és ferdítéseket több országról szóló információ kapcsán is – amint ez jellegzetessége is volt az ilyen típusú korabeli műveknek –, ugyanannyira hitelesnek kell tekintenünk a magyar király kancelláriája által kiállított oklevelet, amely ilyenformán sokkal jelentősebb forrásnak számít. Röviden emlékeztetek arra, hogy szó esik benne a király Ruszban tett látogatásáról a 14. század elején, ahová első feleségéért utazott el (in Rutheniam, quo ... pro adducenda prima consorte nostra accesseramus). Elképzelhető többféle magyarázat az oklevél eme részletére vonatkozóan, amelyek nem

állnak ellentétben az általam korábban kifejtett tézissel Károly Róbert első – Piast – házasságát illetően. Elsőként arra hívnám fel a figyelmet, hogy az 1326-os királyi diplomát készítő írnok tévedésből is írhatott Rutheniát Polonia helyett, ahová az ifjú király első menyasszonyáért utazott. Egy ilyen tévedés – még hiteles oklevélen is – teljes értékben lehetséges, ha mérlegeljük azt a tényt, hogy e diplomát 1326-ban állították ki, az események pedig, amelyekről szól, nevezetesen az Árpád-ház kihalását követő cseh–magyar harcok, jó húsz évvel korábban zajlottak le.

Az oklevél kérdéses részletének – mely szerint Károly Róbert Ruténföldre utazott feleségéért – egy másik lehetséges magyarázatára hívja fel a figyelmet K. Jasiński. Szerinte lehetséges, hogy Mária, bytoni Kázmér leánya – azon az alapon, hogy anyja, Helena I. Leó lánya volt – nagybátyja, I. Jurij udvarában nevelkedett. A szegény rokonok alkalmasint a gazdagabb rokonnál nevelkedtek, illetve udvarában tartózkodtak.²⁶ Ebben az esetben Károly Róbert Piast házbeli feleségéért valóban Ruténföldre kellett, hogy utazzon.

Az 1306-os esztendővel, mint Károly Róbert első házasságának évével kapcsolatban már támadtak bizonyos kétségek a szakirodalomban. Ennek megállapítására Mária, magyar királyné 1306. június 23-i oklevelét vehetjük alapul.²⁷ A kutatók megegyeznek abban, hogy az oklevél található pecsét – a királyné pecsétgyűrűje, és nem a „sigillum autenticam” – tanúskodik arról, hogy nem sokkal 1306. június 23-a előtt kellett megtörténnie a házasságkötésnek, mivel az oklevél kibocsátásakor a királynénak még nem volt megszerzett kancelláriája.²⁸ Így tehát 1306-ban Károly Róbertnek volt felesége, akit Máriának hívtak. Meggyőződésem szerint a király első feleségének Piast származását ezen felül három tényező is megerősíti. Az első ezek közül az, hogy 1305 táján Mária apja, Kázmér bytomi herceg 140 grzywna ezüstgaras értékben kölcsönt vett fel, amit minden valószínűség szerint a menyegző költségeinek fedezésére szánt, enélkül ugyanis nemigen lett volna képes ilyen nagy kiadásra.²⁹ A második tényező, amely az 1306-os esztendőt rögzíti, mint a sziléziai hercegnő férjhezmenetelének évét Jan Długosz krónikája, ahol a szerző éppen ezen dátumnál jegyzi fel Mária házasságát Károly Róberttel.³⁰ Végül az utolsó tényező, amely véleményem szerint szakmai szempontból a legnagyobb súllyal esik a latba, az Károly Róbert állítólagos feleségének, a halicsi hercegnőnek a haláláról szóló híradás teljes hiánya a 14. századi magyar krónikákban. Ugyanezek a krónikák határozottan a sziléziai Piast-házból származó Máriát nevezik a magyar király első feleségének (prima consors domini regis).³¹ Egyenesen hihetetlennek tűnik, hogy a krónikások figyelmen kívül hagyták volna Károly Róbert házasságát a ruszin hercegnővel, amikor ugyanezek a krónikák gondosan feljegyezték a királynak Csepel-szigetről származó ágyasával fenntartott viszonyát, valamint az ebből származó fiúgyermek, a később győri püspökké lett Kálmán születését.³²

A fenti elemzés végeredményét a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. Megalapozatlan az a Kristó Gyula által a szakirodalomba bevezetett nézet, mely szerint Károly Róbertnek volt egy eddig ismeretlen első házassága, és hogy első felesége II. Leó halicsi fejedelem lányával azonos.

2. Az anonim szerzőjű Kelet-Európa leírásnak a magyar–ruszin házassá-

ságról szóló részletében a „filiam” szó helyett a „nepte”-nek kellene szerepelnie. I. Leó unokája minden valószínűség szerint a sziléziai Piast Mária, bytomi Kázmér leánya volt.

3. Károly Róbert 1326. július 7-én írt oklevelében vagy tévesen jelelték meg az országot, ahová a király menyasszonyáért utazott (Polonia helyett Ruthenia), vagy pedig sziléziai Piast Mária nagybátyjának, I. Jurijnak udvarában nevelkedett, és ezért kellett Károly Róbertnek Lengyelország helyett Halicsba utaznia feleségéért.

4. A források és a közvetett utalások tükrében Károly Róbert első felesége sziléziai Piast Mária, Kázmér bytomi herceg leánya volt. Házasságukra az 1306. esztendőben – június 23. előtt – került sor.

Jegyzetek

1. Wertner, M.: Anjou. Genealogische Skizze. 1885 (utánnomás), 5.; Pór A.: Nagy Lajos 1326–1382. Budapest. 1892. 5.; Pór A.: Az Anjou ház örökösei 1301–1309. In: A Magyar Nemzet Története. III. köt. Budapest, 1895. 29. 107.; Pór A.: Magyar-lengyel érintkezés a XIV-ik században. Századok, 37. 1903. 308–312.; Dąbrowski, J.: Elżbieta Łokietkówna 1305–1380. Kraków, 1914.; Uő: Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382. Kraków, 1918. 23.; Uő: Dzieje polityczne Śląska w latach 1290–1402. Kraków, 1932. 396. 2. sz. jegyzet; Jasiński, K.: Rodowód. Wrocław, 1975. 2. köt. 46., 3. köt. 73. (a továbbiakban: Jasiński); Spévacsek, J.: Kral diplomat (Jan Lucembursky 1296–1346). Praha, 1982. 117.; Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. Szerkesztette: Benda K. I. köt. (A kezdetektől 1526-ig) Budapest, 1986. 190. 195. 196.
2. Chronicon Budense valamint Chronicon Pictum Vindobonense. Ed. Domanovszky, A. In: Scriptorum rerum Hungaricarum (a továbbiakban SHR) I. köt. Budapestini, 1937. 489.; Chronicon Monacense. Ed. Domanovszky, A. In: SHR 2. köt. 49.; Chronicon Dubnicense. In: Historiae Fontes Domestici. Ed. Florianus, D. III. köt. Quinque ecclesiis. 1884. 118.
3. Kristó Gy.: Károly Róbert első felesége. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Historica. 86. köt. 1988. 27–30. (a továbbiakban: Kristó 1988)
4. Magyar Országos Levéltár, DF 265464. Az eredeti lelőhelye: Statny Archiv Levoca, Andrassy gyűjteménye, I.r., 66-J. Nyomtatásban is megjelent, de csak magyar fordításban, a következő publikációban: Károly Róbert emlékezete. Kiadta: Kristó Gy.–Makk F.–Marosi E. Budapest, 1988. 144–147.
5. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. Górka, O. Cracoviae, 1916. 40.
6. Kristó 29.
7. Kristó Gy.: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Historica. 96. köt. 1992. 25–30. (a továbbiakban: Kristó 1992)
8. Documenta res Hungaricas tempore regnum Andegavensium illustrantia. VII. köt. 1323. Szerkesztette: Blazovich L.–Géczi L. Budapest-Szeged, 1991. nr. 652., 300.
9. Kristó 1992. 28.
10. Kristó 1992. 28. Mária magyar királyné 1306. június 23-i okleveléknél publikálták. In: A zichi és vásenkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex dip-

- lomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasenkeo. 1. köt. Pesten, 1871. nr. 126. 112–113.
11. Engel P.: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. Századok, 121. 1987. 4. szám 622. 53. sz. jegyzet. Utó: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok, 122. 1988. 1–2. szám 125. 157. sz. jegyzet. Eleinte magam is osztottam nézetét. Lásd Sroka S.: Bolesław – arcybiskup ostrzyhomski (1321–1328). In: Nasza Przeszłość, 79. 1993. 121.
 12. Baumgarten, N. de: Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russe de X^e au XIIIe siècle. Orientalia Christiana, Vol. XI–I. Num. 35. Rom 1927. tabl. XI. 47. (a továbbiakban: Baumgarten)
 13. Baumgarten uo.; Forssman, J.: Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Bern, 1970. tabl. VII.
 14. Baumbarten tabl. XI. 47.
 15. Polnoje szobranije ruszküh letopiszczj. VII. köt. Sankt Petersburg, 1856. 176; Baumgarten tabl. XI. 47.
 16. Włodarski, B.: Polska i Ruś 1194–1430. Warszawa 1966. 223. (a továbbiakban: Włodarski).
 17. Hruszewski, M.: Istorija Ukrainy – Rusi – Lvovi. III. köt. 520.; Baumgarten 47.; Włodarski 225.; Izajevics, J. D.: Galicko-Volinszkoje knyazsesztva v konycc XIII-nacsale XIV v. In: Drevnyesije goszdarsztva i territorii SzSzsR. Materiali i isszedovanija 1987 g. Szerkesztette: Novoszjelcev, A. P. Moszkva, 1989. 72.
 18. Wertner M.: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892. 485–488.; Włodarski 298.
 19. Anonymi Descriptio, XXXV.: „in toto tractatu solum duas notitias simpliciter falsas inveniamus, csil. supra commemoratam notam de Trapezunte et Sinopi, quas penes Genuenses fuisse dicit, et notitiam de matrimonio ‘nunc’ facto Caroli Roberti cum filia ‘magni ducis’ Rutheniae Leonis”.
 20. Anonymi Descriptio, XXXVI.
 21. Codex diplomaticus Silesiac. 2. köt. Breslau, 1983. 17. nr. 20.
 22. Jasiński 3. köt. 35.
 23. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. Dedek, L. C. III. köt. Strigonii, 1924. X.
 24. Jasiński 3. köt. 36.
 25. Jasiński 3. köt. 36.
 26. Kazimierz Jasiński hívta fel rá a figyelmemet 1993. IV. 2-án kelt levelében.
 27. Lásd a 24. számú jegyzetet. Kristó Gyula kezdetben Károly Róbert nagyanyjának, Máriának tulajdonította ezt az oklevelet, aki II. Károly nápolyi király felesége volt (Kristó 1988. 28.). Később azonban megváltoztatta álláspontját ebben a kérdésben és a diplomát Károly Róbert első feleségének tartott Halicsi Mária személyével hozta összefüggésbe. (Kristó 1992. 28.)
 28. Pór Antal: Az Anjou ház és örökösei. 24.; Kristó 1992. 28.; Pór A. feltételezését határozottan cáfolta annak idején Gárdonyi A.: A magyar királyné kancelláriája az Anjouk alatt. In: Turul, 33. 1915. 69., szerinte az oklevél vonatkozó része („Et quia sigillo attentico presens carebamus, nostre sigillo annulari consignavimus, promittentes literas presentes privilegiari, cum nostrum sigillum presentem fuerit attenticum”) egyáltalán nem jelenti azt, hogy a királyné nem rendelkezett még hitteles pecséttel, csak annyit, hogy az adott időpontban – az oklevél kiállításakor nem volt jelen a kancellár a pecséttel, amit az is bizonyít, hogy neve nem szerepel az oklevél aláírói között. Károly Róbert első feleségének kancelláriájáról eltérő volt ugyan

Gárdonyi A. véleménye, azonban ennek kapcsán nem próbálta megállapítani, mikor és milyen körülmények között kötött házasságot először Károly Róbert.

29. Horwat, J.–Jedynak, Z.: Córka Kazimierza księcia bytomskiego, Maria, królową Węgier. In: *Magazyn Bytomski*, 1984. 6. köt. 91.; Horwat, J.: *Dzieje Toszka do końca XV wieku*, *Rocznik Muzeum w Gliwicach*. III. köt. 1987. 23–24.
30. *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. 9. könyv Warszawa, 1975. 53.: „Karol też w celu wzmocnienia swojego stanowiska pojął za żonę bardzo piękną dziewczynę, Marię, córkę księcia cieszyńskiego Kazimierza”. (Károly is helyzete megerősítése végett vett feleségül egy nagyon szép leányt, Máriát, Kázmér cieszyńi herceg lányát.)
31. Lásd a 2. számú jegyzetet.
32. SHR, 1. köt. 490.: „eodem anno rex habuit de concubina sua quam acceperat de magna insula Danubii, filium quem appellavit Colomanum”; SRH, II. köt. 217. „In demselbem jar hat der kunig einen sun pey seinen ammen und nante den Coloman und macht in pischoff tzu Rab”. Vö. Pór A.: Kálmán, győri püspök (1317–1375). *Századok*, 33. 1889. 368–384.

KRISTÓ GYULA

Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége?

E sorok írója (de talán a magyar történettudomány is) hálás lehet Stanisław Srokának, amiért vette magának a fáradságot, és megjegyzéseket fűzött Károly Róbert első feleségének személyéről 1988-ban írott rövid tanulmányomhoz. Mivel nem tételezhetem fel, hogy Sroka vitacikkének valamennyi olvasója ismeri 1988-as írásomat, legyen szabad röviden megismételnem – korántsem öncélúan – annak legfontosabb megállapításait. Ráleltem egy 1326. február (Srokánál tévesen július) 7-i kiadatlan királyi oklevélre, amelyben maga a király (illetve a király nevében fogalmazó jegyző) szól arról, hogy Károly Róbert a cseh királlyal vívott háborúja idején Oroszországban (*Ruthenia*) volt, ahová azzal a céllal utazott hű bárói társaságában, hogy magával hozza első feleségét (*prima consors*).¹ Ugyancsak felfigyeltem egy 1916 óta kiadott, feltevés szerint 1308-ban készült kelet-európai útleírás azon soraira, amelyet most nem saját szavaimmal, hanem Borzákné Nacsza Mária és Szegfű László cikkem óta megjelent fordításában idézek: Oroszországnak (*Ruthenia*) „egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly”.² Az adatokat összekapcsoltam, s ebből jutottam arra a következtetésre: „e két, egymástól teljesen független adat kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy Károly Róbert *első* felesége – maga a magyar uralkodó nevezte elsőnek 1326. évi oklevelében – orosz hercegnő volt”. Az ismeretlen utazó „mint előről szól Leó hercegről, s tudja róla, hogy 'igen daliás' (*permaximus virorum*). Mindenképpen fiatal emberre kell tehát gondolnunk, s nem az élemedett korban 1301-ben meghalt Leóra. Így csak e Leó unokája, fiának, Györgynek a fia, II. Leó jöhet szóba, aki szintén halicsi fejedelem volt. További kutatások feladata annak megvizsgálása, hogy e Leóról, illetve leányáról – elsősorban orosz források alapján – milyen további információ nyerhető, ami segíthet megérteni azt is, hogy az 1304–1306 körül Magyarországon igen nehéz helyzetben levő Károly Róbert miért éppen a halicsi Romanovicsokkal létesített dinasztikus kapcsolatot”.³

Miután Sroka összegzésében „megalapozatlannak” minősítette állításomat, meg kell vizsgálni, vajon ő megalapozta-e saját, vagyis a hagyományos nézethez visszatérő álláspontját, hogy ti. Károly Róbertnek nem volt egy, eddig ismeretlen első, orosz házassága, és ez az általam feltett, de nem létező első felesége nem lehet II. Leó (Lev) halicsi fejedelem leánya. Kulcskérdés, hogy miként vélekedik Sroka az általam a vizsgálatba bevont, a bizonyíték talpkövet jelentő két forrásról. Nos, mindkét forrás tanúbizonyosságát elutasítja. Az 1326. évi oklevél hitelességét ugyan nem vonja kétségbe, de felteszi: az írnok tévedésből írhatott Rutheniát Polonia helyett (vagy esetleg arra gondol, hogy Piast Mária – Károly Róbert szerinte első, szerintem

második felesége – Oroszországban nevelkedett). Bizonyítékai e feltevésnek nincsenek. Ha az írrok tévedett is a lejegyzésben, az oklevelet kibocsátás előtt még ellenőrizni szokták, így a hiba kiderülhetett volna. Az pedig, hogy Piast Mária anyja orosz hercegnő volt – s így nagybátyja nevelte volna Oroszországban –, nem több egy, források által nem igazolt ötletnél. Az 1326. évi oklevél idézett adatát az önkényesség vádja nélkül nem lehet kétségbe vonni.

A névtelen utazó vonatkozó tudósítását Sroka azzal utasította el, hogy a szöveget kiadó Olgierd Górká éppen a bennünket érintő részt ítélte hamisnak, de ezt én nem vettem észre. Górká *notitia falsáról* beszél, amit magyarra tévesnek és nem hamisnak kell fordítanunk. A *hamis* ugyanis azt jelenti, hogy a szövegrész nem az író ismeretét, szándékát tükrözi, hanem későbbi betoldás, a *téves* passzus viszont az írótól ered, s azt fejezi ki, hogy nem volt jól értesült. Ebben az értelemben vélte Olgierd Górká *tévesnek* és nem *hamisnak* a tudósítást. Bizonyítja ezt az, hogy megelégedett a *filia* szó *nep-türe* történő javításával, azaz a kiadó szerint a magyar király felesége I. Leónak nem lánya, hanem unokája volt. Ugyancsak állításom igazsága mellett szól, hogy Górká a névtelen szerző állítólagos botlását – amelynek tényét egyébként nem kétségbevonhatatlan hitelű kútfőre, hanem XIX. századi szerzők által összeállított genealógiai táblákra alapozta – *erronak* (tévedésnek) minősítette.⁴ Magam ismertem Górká emendációját, de pontosan azon ok miatt láttam megalapozatlannak, ami miatt Sroka – Górkához igazodó – nézetével sem érthetek egyet. Ez pedig az a már idézett passzus, miszerint az éppen most (1308-ban!) országló orosz herceg, Leó leányát – Górká és Sroka szerint unokáját – vette feleségül Károly Róbert. Márpedig I. Leó bizonyosan nem országlolt 1308-ban Oroszországban. Jóllehet Leó halálának pontos dátuma nem ismert,⁵ abból a körülményből, hogy Leó – éppen magyar forrásban⁶ – 1299-ben fordul elő utoljára, halálát a Sroka által is idézett szakirodalom 1300-ra vagy 1301-re teszi. Sroka szerint „Károly Róbert házassága I. Leó leányával tehát minden józan megfontolásnak ellentmond, így nemigen jöhet számításba”. A józan megfontolás Srokánál az, hogy I. Leó leányai (akik IV. Béla magyar király leányával kötött házaságából születtek) „a XIV. század elején... már régóta férjnél, illetve kolostorban voltak”. Itt azonban nem a józan megfontolásra kell hivatkozni, hanem a forrásra. A névtelen utazó világosan megmondja: Károly Róbert 1308-hoz képest „most” annak a Leónak a leányát vette el, aki 1308-ban él, mi több: *permaximus* (igen daliás), ami szerintem nagy növésű, délceg és így talán fiatal emberre vonatkozik, s nem a XIII–XIV. század fordulóján életének hetvenes éveiben járó aggastyán I. Leóra. Sroka úgy vélte: „a 'permaximus vir' [helyesen: permaximus virorum – K. Gy.] fordulat az idézett műben kizárólag I. Leóra vonatkozhat, a Halicsi Fejedelemség hatalmas urára, de semmiképpen sem II. Leóra, akinek Halics-Vlagyimir történetében nem jutott jelentősebb szerep”. Nem értve egyet Srokával abban, hogy a *permaximus* kiemelkedő jelentőségűt jelent, egy afféle értelmezésnek, hogy az utazó Leója csakis I. Leó lehet, nem csupán és nem elsősorban ez mond ellent, hanem alapvetően az a körülmény, hogy a *permaximus dux* még 1308-ban is élt. Ez a magyarázata annak, hogy én I. Leóval nem számoltam, így tehát fantommal vitatkozik Sroka – és nem velem –, amikor arról ír: Károly Róbertnek I. Leó

leányával kötött házassága „nemigen jöhet számításba”. Srokának bizonyítéka(i) tehát a névtelen utazó tudósításának hitele ellen sincs(enek).

Úgy tűnik, hogy sem az 1326. évi oklevél, sem a névtelen utazó híradását nincs okom kétségbe vonni, azaz nem vehetem el a két forrás egybehangzó tudósítását, miszerint Károly Róbert első felesége orosz hercegnő volt, akinek Magyarországra hozataláért személyesen utazott Károly Oroszországba. Kétséges mindössze az lehet, hogy e hercegnő miként illeszthető be a Rurikok halics-volhíniai ágának családfájába. Ezen a ponton nagy súllyal esik latba Górka egy megjegyzése, amely saját, fentebb idézett nézetével is ellentmondásban van. Eszerint „auctor in toto opere praecipue de affinitatibus et conubiis principum domus Galliciae se exacte et bene doctum praebeat”, vagyis a szerző, azaz a névtelen utazó egész munkájában kiváltképpen pontos és jól tájékozott volt a halicsi ház fejedelmeinek rokoni kapcsolatait és házasságait illetően.⁷ Ebből következően megnőhet a jogosultságom arra, hogy Károly Róbert oroszországi házasságát a névtelen jegyzőnél leírt módon magyarázzam, vagyis hogy egy, 1308-ban életben levő délceg, daliás ember (ifjú), Leó *dux* leányát vette feleségül. Már láttuk, hogy e szövegkörnyezet alapján az évek óta halott I. Leó nem jöhet szóba. Fontos hangoztatni, nemcsak ezen I. Leó leánya esik ki a lehetséges feleségek közül, hanem unokája is, hiszen Károly Róbert hitvesét akár I. Leó leányának tekintjük, akár unokájának, egyik esetben sem áll az a feltétel, hogy Károly Róbert felesége az 1308-ban *élő* Leó leszármazottja volt, lévén hogy I. Leó 1300-ban vagy 1301-ben meghalt.

Ezen a ponton akár le is zárhatnám rövid írásomat, ismételten hangsúlyozva azt, amit 1988-ban is megtettem és fentebb idéztem: további kutatások dolga eldönteni, hogy mit lehet tudni – elsősorban orosz források alapján – e Leóról és leányáról. De mert nincs okom nem hinni a névtelen utazónak, akit a hivatkozott 1326. évi oklevél is erősít, megkísérlem e Leó azonosítását II. Leóval. Mivel az orosz évkönyvek nem mennek tovább a XIII. század végénél, a halics-volhíniai Rurik-ág történetében és genealógiájában ettől kezdve egészen 1340-ig (a litván hódításig) igen nagy hiányosságok és bizonytalanságok vannak. Ennélfogva gyakorta nem biztos adatokra, hanem csak vitatható érvényű feltevésekre lehet támaszkodni. Ahhoz, hogy Károly Róbert apósát II. Leóval azonosíthassam, II. Leóról két dolgot kell(ene) valószínűsítenem: 1308-ban halicsi fejedelem volt, továbbá rendelkezett olyan életkorú leánnyal, akit Károly Róbert feleségül vehetett. Ami az első mozzanatot illeti, itt önmagában korlátozó érvényű az, hogy vajon a névtelen utazó által jelzőjeként említett *dux* hatalom nélküli hercegként vagy pedig Halicsot kormányzó fejedelemként értelmezendő-e. Hogy mégis feltételül tekintetem az utazó Leója II. Leóval történő azonosításakor azt, hogy tényleges országgló fejedelemnek kellett lennie 1308-ban, nem a *dux* szó következménye, hanem azé a körülményé, hogy az utazó Bulgáriával összehasonlítva szól ekként Oroszországról: „ennek az országnak Bulgáriához hasonló az állapota és ugyanazon folyók öntözik; csakhogy attól eltérően cár helyett (*loco imperatoris*) egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly”.⁸ Ebben a szövegkörnyezetben bizonyosnak tűnik: II. Leó (mert ha

hiszek a névtelen utazónak, csak róla és nem I. Leóról lehet szó) 1308-ban már élén állt Halicsnak. Ismeretes, hogy I. Leó halála és II. Leó uralomra kerülése között I. Leó fia (II. Leó apja), I. György (Jurij) volt Halics fejedelme. Kérdés, e György meddig uralkodott, vagyis mikor halt meg. Halálát Nicolas de Baumgarten 1308. április 24-re teszi.⁹ Ha ez képezi az igazságot, úgy György két fia, András (Andrej) és II. Leó már 1308-ban – amikor a névtelen utazó munkája íródott – Halics élén állt. (Kérdés, mennyire kell készpénznek venni Górká feltevését, amely szerint a mű 1308 februárjában-márciusában készült.¹⁰) Hogy azonban az 1308. évi halálozási dátum nem feltétlen hitelű, mutatja: Günther Stökl nem is döntött György halálának két lehetséges dátuma (1308 és 1315) között.¹¹ Ha György valóban 1315-ben halt volna meg, további okfejtésem eleve érvényét veszti, hiszen Leó azonosítása II. Leóval nem tesz eleget annak a kritériumnak, hogy II. Leó 1308-ban Halics fejedelme legyen.

Vajon hogy állunk az azonosítás második feltételével, vagyis lehetséges-e, hogy II. Leónak 1306 táján férjhez adható leánya volt? Sroka cikke – az ismert adatok vagy feltevések alapján – ezt kategorikusan tagadja. Úgy gondolom azonban, az életkori viszonyok ismeretében feltehető, hogy II. Leónak *lehetett* (bár korántsem biztos, hogy volt is) ekkoriban 12 év körüli leánya. Baumgarten szerint ugyanis György 1252–1257 között született, és első házasságát 1282-ben, második házasságát, amelyből II. Leó is származott, 1287 körül kötötte.¹² Gyanút keltő, hogy I. Leó trónutóda – ha tényleg 1252–1257 között született – várt volna első házasságával, illetve törvényes utód világra hozatalával 25 vagy 30 éves koráig. Általános tapasztalat, hogy az uralkodó házak sarjai rendre 20 éves koruk alatt vagy körül kötöttek házasságot. Nem kizárt tehát (de általam adattal *nem* bizonyítható), hogy György az 1270-es évek elején, vagyis tíz évvel feltett első házassága előtt már egy ismeretlen (lengyel?) hercegnővel házasságot kötött. Ebből a házasságból születhetett II. Leó, akinek születése ekként 1273 tájára lenne helyezhető. Ő 1290 táján jutott abba a korba, amikor házasodhatott, így leánya 1292 táján világra jöhetett, azaz mindössze négy évvel lehetett fiatalabb az 1288-ban született Károly Róbertnél, és így 1306-ban, házasságkötésük elképzelhető évében, mintegy 14 éves volt. Ha mindenképpen védeni akarom a névtelen jegyző tudósításának hitelét, szükségszerűen erre a feltevésre kényszerülök. Persze, ennek a feltevésnek e pillanatban csak maga a névtelen jegyző szolgálna „bizonyoságul”, ami bizonyításméleti képtelenség, hiszen az igazolásra váróval nem lehet bizonyítani. További olyan, szlavisták (polonisták, russzisták) által elvégzendő kutatásokra van szükség, amelyek számba veszik ennek az ötletnek a realitását, szembesítik Długosz és az orosz források adataival, elvégzik az ezt cáfoló vagy esetleg támogató adatok „ütköztetését”. Azt kell tehát a szlavista történészeknek mérlegelniük, hogy nem erősebb-e a teljesen egykorú, a tárgyalat helyszíneken megfordult, közvetlenül tájékozódott és ennél fogva általában igen megbízható névtelen utazó tudósítása, mint azon – esetleg jóval későbbi – híradás(ok) hitele, amely(ek)en a Sroka által felvázolt kronológiai rend alapul.

Ha pedig valóban beigazolódik, hogy a névtelen utazó Leója nem lehet – a Sroka által említett kronológiai nehézségek miatt – II. Leó, akkor

sem I. Leóra kell elsősorban gondolnom, mivel ő a legnagyobb valószínűség szerint nem élt 1308-ban, hanem Györgyre, s a névtelent „csak” az a tévesztés terheli, hogy György helyett Leót írt (ami lélektani szempontból érthető, hiszen György apja, Leó valóban nagy formátumú egyénisége volt Halics-Volhínia történetének). Mindenesetre általános elvi tételként kell leszögez-nem (s ez természetesen mind Sroka eljárására, mind a magaméra érvényes): akkor járunk el helyesen – elkerülve az önkényességet –, ha minél kevesebb alkalommal „javítjuk” a források információit, s csak akkor folyamodunk ehhez, ha a más forrásokkal szemben fennálló, nyilvánvaló ellentmondás(ok) feloldásának nincs más módja.

Döntő súllyal esik latba Sroka érvelésében, hogy a XIV. századi magyar krónikák nem hagyhatták figyelmen kívül Károly Róbert első, orosz feleségét, ha ti. ilyen egyáltalán lett volna. Ehhez két körülményt kell mérlegelni. A magyar krónika XIV. századi része nem a királyi udvar terméke, hanem budai minoriták a szerzői, így esetükben kevésbé hihető ez a feledékenység. A középkori magyar történeti irodalom különben is bőségesen szolgáltat bizonyítékokat arra, hogy krónikások miként feledkeztek meg az Árpád-házi családtagok házastársairól, feleségeiről, apáiról (legyen elég csak néhány kézenfekvő példára utalni: van olyan szövegvariáns, amely Álmos herceget, I. Géza fiát Lampert fiának teszi meg, vagy számos magyar királynak – pl. III. Andrásnak – egyáltalán nem tesz említést hitveséről egyetlen redakció sem stb.). Végezetül megemlíthetem: Károly Róbert első (orosz) és második (lengyel) feleségének egyaránt Mária neve hozzájárulhatott az időben korábbi hitves alakjának elfeledéséhez, illetve alakja beolvadásához a második feleség alakjába.¹³

Összefoglalóan azt kell megállapítanom: Károly Róbert első, orosz feleségének létrehozó források hitelét Stanislaw Srokának nem sikerült meggingatnia, változatlanul tovább kell azonban vizsgálni azt, amit már 1988-ban is kezdeményeztem: mit tudunk e hercegnőről és apjáról, s mi magyarázza Károly Róbert orosz (halics-volhíniai) házasságát. A címben feltett kérdésre tehát, hogy orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége, továbbra is igennel felelek, viszont ezúttal is némiképpen óvatos vagyok abban, hogy kinek a gyermekét kell látnunk az orosz hercegnőben.

Jegyzetek

1. Magyar Országos Levéltár. Df. 265 464.
2. *Olgierd Górká*: Anonymi descriptio Europae orientalis. Cracoviae 1916. 40.; *Borzákné Nacsa Mária–Szegfű László*: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae orientalis). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis 1987–1988. 21.
3. *Kristó Gyula*: Károly Róbert első felesége. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXVI. Szeged 1988. 28–29.
4. *Olgierd Górká*. i. m. XXXV.
5. *I. P. Krip'jakevics*: Galic'ko-volinsz'ke knjazivsztvo. Kiiv 1984. 109. E helyütt köszönöm meg Font Márta bibliográfiai jellegű segítségét.

6. *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VI. 2. Budae 1830. 216.
7. *Olgierd Górká*: i. m. XXXV.
8. Uo. 40.; *Borzákné Nacsá Mária–Szegfű László*: i. m. 21.
9. *N. de Baumgarten*: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle. Orientalia Christiana. IX. 1. Num. 35. Roma 1927. Table XI.
10. *Olgierd Górká*: i. m. VIII–IX.
11. Handbuch der Geschichte Russlands. I. 1. Stuttgart 1981. 529. (a vonatkozó rész *Günther Stökl* munkája).
12. *N. de Baumgarten*: i. m. Table XI.
13. *Kristó Gyula*: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XCVI. Szeged 1992. 28.

„Az empíriának és az intuíciónak találkoznia kell”

Gyimesi Sándor, a Budapesti Közgazdasági Egyetem tanára, a Közép- és Kelet-Európa Kutatócsoport irányítója, s a szegedi egyetem Középkori és Kora-Újkori Egyetemes Történeti Tanszék egykori vezetője hatvan éves. Lapunk ezzel a beszélgetéssel tiszteleg egykori tanárunk előtt.

– *Hogyan befolyásolta a tanár úr pályafutását a család és az első iskolák?*

– Parasztcsaládban születtem, innen történész szakmai indíttatást nem kaphattam. Talán az agrártörténet iránti vonzalmam eredeztethető családi gyökerekből, hiszen élményeim alapján sokkal jobban megértettem az agrártörténetet, mint azok, akik soha nem végeztek paraszti munkát.

Gimnazista koromban nem tudtam eldönteni, hogy valójában mi is érdekel, ugyanis a természet- és a társadalomtudományok egyaránt vonzottak. Matematikából és magyarból az országos tanulmányi versenyen az első tízben végeztem. Később igen hasznosnak bizonyult a nyelvek iránti érdeklődésem, ugyanis a gimnáziumi éveim arra az időszakra estek, amikor az orszon kívül más idegen nyelvet nemigen tanítottak a hazai középiskolákban. Ekkor teljesen véletlenül került a kezembe egy régi polgári iskolai német nyelvkönyv, amiből autodidakta módon megtanultam németül. A gimnázium után földrajz–történelem szakra szerettem volna jelentkezni, mivel úgy gondoltam, hogy ez lehetőséget ad számomra a természet- és a társadalomtudományok közötti átjárásra. Szerencsémre vagy szerencsétlenségemre abban az évben, amikor felvételiztem, Debrecenben ezt a szakot nem indították el, így magyar-történelem szakos hallgatóként kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat. Az egyetemen dőlt el, hogy a történettudomány az, ami valójában érdekel. Másodéves koromra határoztam el véglegesen, hogy történeti korszakom a középkor és az újkor lesz, amiben döntő szerepe volt Szabó István hatásának. Hosszú időn keresztül erősen vonzott az óorkutatás is, s úgy érzem, ez a vonzalom mind a mai napig megvan bennem.

– *A tanár úr Debrecenben a Szabó István-körhöz tartozott. Hogyan jött létre a kör, és mi tartotta együtt az ehhez tartozó történészeket?*

– Ott, Debrecenben mi még nem tudtuk, hogy a Szabó István-körhöz tartozunk. Valószínű, hogy ez a kívülálló számára világosabb volt. „Tudatlanságunkban” szerepet játszhatott az is, hogy a kör igazából csak később kristályosodott ki. Létrejöttében Szabó István rendkívül vonzó egyéniségének volt döntő szerepe, aki nagyon kemény, szigorú, igényes ember volt. Különösen igényes volt a tanítványaival szemben. Nekem egy alkalommal például a vizsgatételeimen kívül még több, mint húsz kérdésre kellett válaszolnom, mielőtt beírta a jelest.

A Szabó István-kör egyetemi működése idején három nagyobb csoportra oszlott. Tartoztak hozzá olyanok, akik az egyetemen Szabó István vonzásába kerültek, s a végzés után középiskolai tanárként is tartották vele a kapcsolatot. Fiatal egyetemi oktatók, akik engem is tanítottak, például Rác István vagy Für Lajos. Végül pedig az én évfáratom, amelyhez a felettem egy évvel járó Orosz István is tartozott. Szabó István oklevélolvasási speciál kollégiumai voltak a kör formálódásának első szinterei. Azután a '60-as években, amikor szabadabbá vált a légkör, és az egyetemek visszakapták a doktoráltatás jogát, Szabó István tanítványai tömegesen doktoráltak. Ezekből a disszertációkból Szabó István összeállított egy agrártörténeti kötetet. Az „Agrártörténeti Tanulmányok” volt a kör formálódásának első azonosítható állomása.

Valójában azonban a kör akkor erősödött meg, amikor Szabó István elindította „A parasztság története a kapitalizmus korában Magyarországon” című kutatási programot, amelynek eredményei két vastkos kötetben jelentek meg. Lényegében ezeknek a köteteknek a szerzői alkották a Szabó István-kör magvát. Amikor Szabó István 61 évesen nyugdíjba ment, majd Pestre költözött, s a kötetek munkálatai még folytak, kialakult az a szokás, hogy minden hónap valamely napján összegyűltünk a lakásán. Hosszú időn keresztül ez jelentette a kör működésének a keretét. A kötetek elkészültét követően elhatároztuk, hogy minden évben legalább egy alkalommal találkozunk. Ez egy darabig működött is, az utolsó találkozónkat Für Lajosnak kellett volna megszerveznie, aki azonban az idő tájt kezdett politizálni és sajnos elhanyagolta a találkozó szervezését.

– *Milyen volt Szabó István, illetve tanulmányainak viszonya a marxista társadalomelmélethez és az '50-es évek marxista történetész-politikusaihoz?*

– Szabó István Debrecenben egyfajta belső emigrációban élt, kerülte a politikát, és sem magát, de főként a tanítványait nem akarta nehéz helyzetbe hozni. Az akkoriban készült „történeti” munkákat nem sokra becsülte. Ezt tudni lehetett abból, hogy az előadásai teljesen másról szóltak. A vizsgákon pedig az előadások anyagát kérte számon. Amikor valaki a vizsga alkalmával valami nagy butaságot mondott, akkor rendszerint megkérdezte: „ugye ezt a jegyzetből tanulta”? A marxistatörténetész-politikusokkal egyfajta hűvös, korrekt viszonyban állt. Székely György egy látogatására emlékszem, aki bejött meghallgatni az előadásait (akkor úgy véltük, ellenőrzik), de ő is nagyon korrektül viselkedett. A 60-as években ez a viszony tovább oldódott.

Külön kérdés a marxista társadalomelmélethez való viszonya, ebből Szabó István több dolgot elfogadott. Ennek oka részben az volt, hogy a történeti valóságot többféle paradigmában le lehet írni, egyik lehetőség a marxista társadalomelmélet, következésképpen nem a paradigmán múlik a történeti igazság. Szabó István történetfelfogása azonban nagyon emlékeztet az Annales kör történetészleletére. Hasonlóképpen felemás a viszonyuk a marxizmushoz, ugyanakkor a történeti elemzésekben az anyagi kultúra, illetve a gazdaság- és társadalomtörténet összefonása bizonyos gondolkodási rokonságot jelez.

– *Tanár úr Für Lajos „szárnysegédjeként” részt vett az '56-os forradalom debreceni eseményeiben. Mit jelentett az Ön számára 1956?*

– A szárnysegéd minősítés túlzás. Für Lajos fiatal egyetemi oktatónk és barátunk volt. Vele együtt vettünk részt a felvonulásban, majd amikor a debreceni „Forradalmi Bizottmány” titkára lett, időm nagyrésztét többedmagammal az előszobájában töltöttem, ahol ha kellett, felvettük a telefont, hoztunk-vittük az üzeneteket. A legnagyobb érdemem tehát az volt, hogy ott ültem az irodában, s fullajtár voltam a fullajtárok tömegében. Az utolsó szolgálatomból egyébként november 4-én hajnalban váltottak le, így az ungvári internálást szerencsésen sikerült elkerülnöm.

1956-ot úgy éltem meg, mint az akkori egyetemi ifjúság nagyobbik része, lelkesen, lobogva, s bizony kételyekkel. Féltünk. Nem személyes félelem volt ez, hanem egy történeti félelem. Jól emlékszem arra, amikor a barátaimmal arról beszélgettünk, hogy ha ez a forradalom győzne, az egyedülálló lenne a magyar történelemben. A bukás pedig generációnk lelki megroppanását eredményezte, úgy gondoltuk, nincs más választásunk, mint beletörödni a megváltoztathatatlanba. A változáshoz fel kellett nőnie egy újabb generációnak, amelyet ez az élmény már nem béklyóz.

– *Miért választotta a kutatói pályát?*

– Meg akartam érteni a világot, s úgy tűnt, hogy a történettudomány erre alkalmas. A kutatói pályámon egyébként többnyire nem az eredmények okoztak örömet, inkább az, amikor érezni kezdtem egy korszakot, illetve egy problémát. Amikor a levéltárban dolgozva éreztem, megnyílik előttem egy világ, és tudom, hogy mi történhetett ott és akkor, számomra ez a legfontosabb kutatói élmény.

– *Kik voltak azok a történészek, s melyek voltak azok a történetírói iskolák, amelyek befolyásolták a tanár úr gondolkodását?*

– Szabó Istvánról már beszéltem. A debreceni egyetemről még Niederhauser Emilt szeretném kiemelni. Tőle hallottam először összehasonlító történeti elemzést. Később tudatosult bennem, hogy Kelet-Európa történetének alapjait is tőle tanultam, annak idején azonban az összehasonlító történetírás szemlélete fogott meg elsősorban. Az első kutatói éveimben Szabó István hatására agrártörténettel foglalkoztam. Amikor a miskolci levéltárba kerültem, Paulinyi Oszkár ösztönzésére a várostörténet felé fordultam. Paulinyi, Szabó Istvánhoz hasonlóan, a történeti empiriához erősen ragaszkodó történészi szemlélet képviselője volt. A harmadik szellemi impulzus akkor ért, amikor aspiránsként a Közgazdasági Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékére érkeztem. Itt kerültem be a történettudomány nemzetközi világába. Abban, hogy a tanszék benne élt a történeti kutatás nemzetközi áramlataiban, nagy szerepe volt Pach Zsigmond Pálnak és Berend T. Ivánnak. Akkoriban ez volt a világ legjobb munkahelye, ma már sajnos nem az.

– *A tanár úr pályája igen mozgalmas volt. Debrecenből indult, azután Sátorajújhelyen, Miskolcon, Budapesten és Szegeden is dolgozott.*

Mennyiben játszottak ebben szerepet tudatos választások és kényszerek?

– A pályám talán nem volt annyira változatos, mint amilyennek első látásra tűnik, van benne bizonyos folyamatosság. A debreceni-sátoraljaúj-helyi-miskolci munkahelyeim tulajdonképpen egy folyamat állomásai voltak. A végzés után egy évig levéltáros gyakornokként dolgoztam Debrecenben, ezalatt megírtam a doktori disszertációmát. A doktorálás után előléptettek segédlevéltárossá, s elküldtek Sátoraljaújhelyre. Ekkoriban a sátoraljaújhelyi levéltár a miskolci levéltár fiókintézményeként működött. Az én feladatom az önállósodás előkészítése volt, amikor ezt befejeztem, áthelyeztek Miskolcra. Az új munkahelyemen kaptam egy két hónapos olasz ösztöndíjat, ami akkoriban igen nagy dolognak számított, amikor pedig hazajöttem, korengedménnyel kineveztek a miskolci levéltár igazgatójává. Ezeknek a költözéseknek az érdekessége az, hogy ezalatt a munkakönyvem a levéltári hálózat centrális szervezetéből adódóan ugyanazon a helyen maradt: Budapesten. Már rendelkeztem némi kutatói múlttal, amikor sikeres aspiránsi pályázatot nyújtottam be, és ennek eredményeként kerültem a Közgazdasági Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékére. Ezután kaptam a szegedi felkérést, de Pesten mindig maradt egy félállásom.

– *Ön kutatóként a világ több régiójának középkori és újkori gazdaság-, társadalom-, agrár- és várostörténetével is foglalkozott. Ezek egy átgondolt kutatói pálya állomásai voltak vagy az Ön széles érdeklődését jelző intellektuális kalandok?*

– Azt hiszem, inkább az utóbbiról van szó, bár nem tiszta formájában. Ez a széles érdeklődés mindig megvolt bennem, s túlnyúlt a történettudomány határain, aminek inkább hasznát, mint kárát láttam. Mindig igyekeztem tisztában lenni a történettudományhoz kapcsolódó tudományok alapjaival. Amikor például az informatika betört a társadalomtudományokba, programozó ismerőseimtől kértem egy alapkönyvet, amit elolvastam és kijegyeztem. Hasonlóképpen igyekszem lépést tartani a néprajz, a földrajz vagy a szociológia ismereteinek növekedésével, illetve változásaival is. Igazából Szabó Istvántól is ezt tanultam, akinek érdeklődése a kora középkortól egészen a huszadik századig terjedt. Ezeket a hosszú időtartamokat átfedő történeti kutatásokat pedig a domináns gazdaság- és társadalomtörténeti szemlélet fogta össze. Széleskörű működésem harmadik oka az lehetett, hogy mindig a problémák érdekeltek elsősorban. Ha beleütköztem egy történeti problémába, igyekeztem azt megoldani.

Úgy érzem, a fiatalabb történész generációkban elég gyakori, hogy választanak maguknak egy témát, s „ráülnek” arra. Ami nem feltétlenül rossz, hiszen mindenkinek szeretnie kell a témáját. De ugyanakkor teljesen érzéketlenek a társadalom igényei iránt. Engem viszont ezek nagyon erősen befolyásoltak. Természetesen soha nem adtam fel az elkötelezettségemet a gazdaság- és társadalomtörténet iránt, úgy gondolom azonban, hogy a történésznek mindig figyelnie kell a társadalom történeti problémáira, s választ kell azokra keresni.

– *A Közgazdasági Egyetem tanáraként miért vállalta a szegedi Középkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetését?*

– A gazdaságtörténetnek ugyan a Közgazdasági Egyetemen akkor még sokkal nagyobb szerepe volt, mint ma, de itt soha nem képeztünk történészeket. Itt alkalmazott történeti oktatás folyik, s a történészképzés mindig hiányzott számomra. Emellett mindig erős volt bennem az egyetemes történeti érdeklődés. Magával a szegedi Középkori Egyetemes Történeti Tanszékkel egyébként korábban már találkoztam Wittman Tibor révén. Amikor az aspiráns szakmai vizsgámat tettem, egyik vizsgáztatóm ő volt. Távozása után nagy kihívást jelentett számomra átvenni a tanszékot.

Fontos még ehhez hozzátenni, hogy soha nem voltam igazi pesti, így engem a vidéki miósisítás egyáltalán nem érdekelt. Az, hogy nem költöztem Szegedre, részben családi okokra vezethető vissza, részben pedig arra, hogy az első években kemény és sikertelen küzdelmeim voltak ott, s ezek a dolgok többnyire az első években dőlnek el.

– *A tanár úr több hazai egyetemen tanult, illetve tanított, és közelről ismer több külföldi egyetemet is. Véleménye szerint melyek a hazai történetészképzés erényei és melyek a hibái?*

– Valahányszor részt vettem egy konferencián, vagy szakmai konzultációt folytattam nyugati történészekkel és hallgatókkal, mindig az volt a benyomásom, hogy mi vagyunk a képzetebbek. Ebben kényszerek is szerepet játszanak, mivel helyettünk a segéderők nem végzik el az aprómunkát. Ez egyfajta erény. A képzettségbeli fölény részben a kis ország létre vezethető vissza, ugyanis számunkra kötelező megtanulni a „nagyok” történetét, figyelemmel kísérni a nemzetközi tudományos áramlatokat, ami például egy francia történész számára kevésbé erős kényszer. Ez az állítás természetesen erős általánosítás, amely jelentős egyéni képzettségbeli különbségeket fed fel. A magyar történetészképzés másik erénye a sokszínűség. Szegeden például egy erős filologizáló történetírói iskola működik, de jelen van az országban az erősen elméleti vagy a kvantitatív történetírói irányzat is.

A másik oldalról szólva, úgy vélem, a honi történész társadalomnak tulajdonképpen ugyanaz a legnagyobb fogyatéka, mint magának az országnak: végtelenül szétszakadt a teljesítmény és a tevékenység támogatása. A történeti kutatás világában mind a mai napig nyomasztóan jelen vannak tudományon kívüli érdekek és szempontok. Ez pedig kinevel egy olyan konjunktúra-történész gárdát, amely látszatsikereket arat. Erősen jelen van a történeti kutatásban is a kirekesztő gondolkodás. Gyakran hallani: „mindenkinek azzal kellene foglalkozni, amit én csinállok”. Pedig talán nem kell bizonygatnom, hogy többféle történeti gondolkodásnak van egyszerre létjogosultsága, s egyik sem tekinthető értéktelenebbnek a másiknál.

– *Miért köszönt le több mint egy évtized után a szegedi Egyetemes Történeti Tanszék tanszékvezetői székéről?*

– A döntő ok az volt, hogy a helyettes vezetője lettem a Berend T. Iván által létrehozott Kelet- és Közép-Európa Kutatóközpontnak. Ez a funk-

ció csak a nevében volt helyettesi, valójában az összes ügy vitele a nyakamba szakadt. Akkoriban ez a csoport felfutóban volt s intézetté akarták fejleszteni. Egy ideig még félállásban megmaradtam tanszékvezetőnek Szegeden, de egy idő után úgy éreztem, hogy a két dolgot egyszerre nem tudom úgy csinálni, ahogy szeretném, így a szegedi tanszék vezetéséről leköszöntem.

– Tanár úr a Közgazdasági Egyetem tanára, ugyanakkor egy akadémiai kutatócsoport vezetője. Egyszerre érzékeli a felsőoktatás és a kutatás nyomorúságát, illetve az egyetemek és az akadémiai intézetek szembenállását. Mi az Ön prognózisa az Akadémia és a felsőoktatás jövőjéről?

– Az Akadémia fokozatosan leépül, és ezt nem lehet megállítani. Az Akadémia elmulasztotta azt a pillanatot, amikor talán még meg lehetett volna mentenie az intézeteit. Ezek ki fognak csúszni a kezéből és átkerülnek az egyetemek ellenőrzése alá. Ez veszteségekkel fog járni, ez elkerülhetetlen efféle átszervezésnél. Ebben a szervezeti keretben az egyetemek nem tudják átvenni az akadémiai intézeteket, ennél még a tudományos minisztérium szervezése is szerencsésebb megoldás lett volna. Ráadásul az egyetemek is anyagi gondokkal küszködnek, s természetesen a problémáikat az újonnan jöttek bőrére kísérlik majd megoldani. Ha az intézeteket bővülő anyagi és személyi bázissal adnák át az egyetemeknek, veszteség akkor is volna. Viszont mivel szűkülő bázissal történik majd ez az átadás, könnyen lehet, hogy a veszteségek tragikus méreteket öltenek. Pessimistább hangulatomban azt szoktam mondani, hogy húsz évig nem lesz Magyarországon társadalomtudományi kutatás. Amiről beszélek, nem csupán a jövő várható veszteségei, egy részük már bekövetkezett. Nem tudok pontos adatot mondani, de ha valaki azt mondaná, hogy a magyar társadalomtudományi kutatás teljesítménye fele az öt évvel ezelőttinek, nem lepődnek meg. Ez a folyamat pedig megállíthatatlannak tűnik. Talán a felsőoktatás erőteljes fejlesztése segítene valamit ezen a helyzeten, ennek viszont nem sok jelét lehet látni. Ráadásul az egyetemek teljesítményét a hallgatói létszám, illetve a tanszékek száma alapján ítélik meg. Fel sem vetődik, hogy egy igazi egyetem tele van kisebb-nagyobb kutatócsoportokkal és kutatóintézetekkel. Ez jelenleg az egyetemek értékeléséből teljesen hiányzik, ilyen körülmények között pedig nem érdekelték kutatói potenciáljuk fejlesztésében. Természetesen mindig lesznek kutatások, mert mindig vannak elszánt, örült és tehetséges emberek. Emellett persze mindig feltűnnek a kutatások konjunktúralovagjai is, akiket főként a kutatási pénzek csábítanak. Nem ad okot különösebb derűlátásra az sem, hogy a 40–50 éves generációban, amely bennünket felvált, nagyon kevés a valódi kutató, s aligha lesznek képesek többre, mint a kutatás pozícióinak részleges átmentésére. A 30 év alatti generáció viszont igen reménykeltő.

– A kelet- és közép-európai történészek közül az utóbbi években többen átképezték magukat hosszabb-rövidebb időre politikussá. Az ön közvetlen környezetéből is többen választották ezt az utat. Hogyan látja az ilyen típusú pályamódosítás lehetőségeit?

– A történezből lett politikusok mintha sosem tanultak volna történelmet. Lelkes, elkötelezett, a választott ügyre az életüket feltevé emberek, de nagyon rossz gyakorlati politikusok. Igaz, nehezen tudom beleképzeln magam a helyükbe, mivel mindig viszolyogtam a hivatali-politikusi életformától. Lehet, hogy ez is befolyásolja az értékítéletemet. Úgy gondolom azonban, aki jó tudós, az szinte biztos, hogy nem jó politikus. Nem elég kíméletlenek, nem elég pragmatikusak, nem elég gyakorlatiasak. S ezek a történész-politikusok az új szerep kényszerében mozogva – a külső szemlélő számára legalábbis úgy tűnik – szinte teljesen megfelelnek a történet-tudomány által felhalmozott kollektív tapasztalatról.

Talán érdemes két konkrét példát is felidézni. Amikor a földtörvények és a kárpótlás napirendre került, beszélgettem néhány politizáló barátommal, s kérdeztem tőlük: miért nem emlékeznek a jobbágyfelszabadításra mint mintára? Az akkori törvények alapján egyértelműen megoldódott az eseteknek mondjuk háromnegyede. A többi ügy rendezésére pedig felállították az Urbéri Törvényszéket, amelyhez a vitás ügyekkel fordulni lehetett. Most viszont olyan törvényt akartunk hozni, amely minden problémát megold, s ugyanakkor a földtulajdon kérdése mind a mai napig nincs tisztázva, pedig a folyamatot ezzel kellett volna kezdeni. A másik fontos politikai kérdés, amiről még az előző kormányzat idején közgazdász barátaimmal beszélgettem, az adósságmenedzselés kérdése. Azt kérdeztem tőlük, mutassanak egy olyan országot, amely a Világbank útmutatásai alapján fellendülést tudott produkálni. Hosszas gondolkodás után megnevezték Törökországot és Chilét. Azonban egy részük úgy vélekedett, hogy Törökország nem a Világbanknak köszönhetően tudta rendbe szedni a gazdaságát. Abban pedig mindannyian egyetértettek, hogy Chile most van tönkremenőben. Egy történésznek figyelnie kellene arra, hogy egy gazdaságirányítási módszerrel mire mentek eddig a világban. Főként ezt hiányolom a történész-politikusainkból.

– Hatvanadik születésnapja alkalmából tanítványai emlékkötettel tisztelegnek a tanár úr előtt. Milyen körből kerültek ki a tanítványok?

– Nagyon széles körből, aminek két fő oka van. Az első az, hogy engem soha nem befolyásolt az, hogy ki jön hozzám. Mindentől függetlenül próbáltam azt adni neki, amit tudtam. A második pedig az volt, hogy a kutatási irányaim több ízben módosultak, és pályám sem volt nagyon egyhangú. Ebből következően sok helyen sok emberrel kerültem kapcsolatba. Az első két pozitív okhoz talán érdemes hozzátenni egy harmadikat is, amely inkább negatív. A sors sajnos soha nem hozott olyan helyzetbe, hogy igazán tanítványokat nevelhettem volna. Ehhez szükség lett volna arra, hogy publikációs lehetőséget tudjak biztosítani számukra, segíteni tudjam őket az állásszerzésben. Nekem igazán komoly hatalmam – sajnos vagy szerencsére – sohasem volt. Szegeden például több olyan tanítványom is volt, akiket szerettem volna benntartani az egyetemen, ám soha nem sikerült. Olyan tudományszervező szerep, mint például Szabó Istvánnak nékem nem adatott meg. Legfeljebb arról lehet szó, hogy vannak olyan kutatók, akik úgy érezték, szakmailag kaptak tőlem valamit.

– *Mivel foglalkozik jelenleg?*

– A közelmúltban elkészítettem egy kéziratot „Utunk Európába” címmel, amelyben a magyar gazdaságnak az európai gazdasághoz való viszonyát dolgoztam fel a honfoglalástól a 19. század végéig. Elkészítésével az egyetemünkön folyó gazdaságtörténeti oktatás megújításához szerettem volna hozzájárulni, végül azonban tanszékünk úgy döntött, hogy erre a célra az nem alkalmas. Ekkor jelentkezett a debreceni egyetem közgazdasági kara, s így a Nemzeti Tankönyvkiadó még az idén megjelenteti egyetemi tankönyvként.

Szeretném elkezdni a modernizáció korabeli Közép-Kelet-Európa gazdaságtörténetének a megírását. Ezen a témán egyébként már évek óta dolgozom, s alkalmanként egy-egy cikket publikáltam is ebben a témában. A makrorégió elemzése során a hosszú 19. század idején végbement gazdasági és társadalmi modernizációt szeretném megvizsgálni, nem az országok, inkább a valamiféle belső koherenciával rendelkező régiók keretei között. Például nem Lengyelország lenne számomra a vizsgálat elemi egysége, hanem legalább a lengyel vajdaságok. Úgy vélem, ezen a módon egészen más regionális képet kapunk, mint az országok elemzésével.

Idén ősszel Milánóban lesz a Gazdaságtörténeti Világkongresszus, s az egyik szekcióban előadást fogok tartani, amire lassan el kell kezdenem a felkészülést. Ezek most a terveim.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

Az interjút készítette:
Rácz Lajos

ZEPECZANER JENŐ

Erdélyi közgyűjtemények címtárából*

Arad megye – Județul Arad

Arad (2900) Arad

M: *Arad Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Arad. Pța. Enescu nr.1.
T: 057-216499.

K: *Arad Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Arad. Str. Stejarului
nr. 2. T: 057-216042

Aradi Román Ortodox Püspökség Könyvtára – Biblioteca Episcopiei
ortodoxe române a Aradului. Str. 7 Noiembrie nr. 60–62. T:
057-216232; 215856

L: *Állami Levéltár Arad megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala
Județul Arad Str. Ceaicovschi nr. 2–4. T: 057-213051

Beszterce-Naszód megye – Județul Bistrița-Năsăud

Beszterce (4400) Bistrița

M: *Beszterce-Naszód Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Bistrița-
Năsăud. Str. Gen. Grigore Bălan nr. 81. T: 063-211063

* *Ezüstműves Ház* – Casa Argintarului. Str. Dornei nr. 5. T: 063-211065

* *Történelmi Múzeum* – Muzeul de Istorie. Calea Armatei Rosii nr. 53.
T: 063-212837.

K: *Besztercei Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Bistrița. Str. Gării
nr. 2. T: 063-222930

L: *Állami Levéltár Beszterce-Naszód megyei Fiókja* – Arhivele Statului
Filiala Județului Bistrița-Năsăud. Str. Gării nr. 1. T: 063-211143

Naszód (4500) Năsăud

M: *Naszódi Múzeum* – Muzeul Năsăudean. Str. Republicii nr. 26. T:
063-362992

K: *Naszódi Tudományos Könyvtár* – Biblioteca Documentară Năsăud.
Str. Republicii nr. 41. T: 063-362002

* Az összeállítás a Teleki László Alapítvány Könyvtárának „Közép-Európa kisebbségi intézményrendszere” c. kutatása keretében készült.

Bihar megye – Județul Bihor**Nagyvárad (3700) Oradea**

M: *Körös-vidék Múzeuma* – Muzeul Țării Crișurilor. Str. Stadionului nr. 2. T: 059-12724

Ady Endre Emlékmúzeum – Muzeul Memorial Ady Endre. Parcul Traian nr 1.

K: *Bihar Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Bihor Str. Victoriei nr. 3. T: 059-31257

L: *Állami Levéltár Bihar megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Bihor. Str. Ioan de Hunedoara nr. 10. T: 059-13876

Nagyszalonta (3650) Salonta

M: *Arany János Emlékmúzeum* – Muzeul Memorial Arany János. Pța. Libertății nr. 4.

Székelyhid (3750) Sacuieni

M: *Történelmi Múzeum* – Muzeul de Istorie. Pța. Libertății nr. 1.

Brassó megye – Județul Brașov**Brassó (2200) Brașov**

M: *Brassó Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Brașov. Pța. Ștatului nr. 30. T: 068-43685

Képzőművészeti Múzeum – Muzeul de Artă. Bd. Eroilor nr. 21. T: 068-44384

Néprajzi Múzeum – Muzeul Etnografic. Bd. Eroilor nr. 21A. T: 068-43497

K: *Brassó Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Brașov. Bd. Eroilor nr. 35.

„*Transilvania*” *Központi Egyetemi Könyvtár* – Biblioteca Centrală „*Transilvania*” Bd. Eroilor nr. 9.

L: *Állami Levéltár Brassó Megyei Fiókja* – Archivele Statului Filiala Județului Brașov. Str. Gheorghe Barițiu nr. 34. T: 068-43833

Fogaras (2300) Făgăraș

M: *Fogaras Vármúzeum* – Muzeul Cetății Făgăraș. Pța. Republicii nr. 22.

Tölcsvár (2229) Bran

M: *Tölcsvár Vármúzeum* – Muzeul Cetății Branului. Str. Principală nr. 460. T: 068-36538

Fehér megye – Județul Alba

Gyulafehérvár (2500) Alba Iulia

M: *Egyesülés Múzeuma* – Muzeul Unirii. Str. Mihai Viteazul nr.14. T: 058-11853

K: *Batthyáneum Tudományos Könyvtár* – Biblioteca Documentară Batthyaneum. Str. Bibliotecii nr.1. T: 058-11939

Fehér Megyei Könyvtár – Biblioteca Județeană Alba. Str. Trandafirilor nr. 22. T: 058-11443

L: *Állami Levéltár Fehér Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Alba. Str. Mihai Viteazul nr. 29. T: 058-21996

Balázsfalva (3175) Blaj

K: *Biblioteca Documentară „Timotei Cipariu”*. Str. Armata Roșie nr. 2. T: 058-11583

Nagyenyed (3325) Aiud

M: *Természetrajzi Múzeum* – Muzeul de Științele Naturii. Str. 11. Iunie nr. 1. T: 058-62860

Történelmi Múzeum – Muzeul de Istorie. Pța. Republicii nr. 24. T: 058-61849; 058-96848

K: *Bethlen Gábor Tudományos Könyvtár* – Biblioteca Documentară Bethlen Gábor. Str. 11. Iunie nr. 1. T: 058-62064

Torockó (3338) Rîmetea

M: *Néprajzi Múzeum* – Muzeul Etnografic.

Hargita megye – Județul Harghita

CsíkSZereda (4100) Miercurea Ciuc

M: *Csíki Székely Múzeum* – Muzeul Secuiesc al Ciucului. Pta. Cetății nr. 2. T: 066-111727

* *Csíki Székely Múzeum Régikönyv Gyűjteménye* (Ferencs Állomány) – Colecția de Carte Veche a Muzeului Secuiesc al Ciucului. u.o.

* *Nagy Imre Képtár* – Galeria Nagy Imre. Str. Jigodin nr. 2. T: 066-113963

K: *Hargia Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Harghita. Pta. Libertății nr. 2. T: 066-114987; 113747.

* *Dokumentációs Könyvtár* – Biblioteca Documentară. Pța. Cetății nr. 2. T: 066-113747

L: *Állami Levéltár Hargita Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Harghita. Str. Tudor Vladimirescu nr. 39–40. T: 066-112598

Székelyudvarhely (4150) Odorheiu Secuiesc

M: *Haáz Rezső Múzeum* – Muzeul Haáz Rezső. Str. Kossuth Lajos nr. 29. T: 066-213875

**Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára* – Biblioteca Documentară a Muzeului Haáz Rezső. Pța. Márton Áron nr. 2. T: 066-213246

Székelykeresztúr (4180) Cristuru Secuiesc

M: *Múzeum* – Muzeu. Pța. Libertății nr. 45. T: 066-25615

Gyergyószentmiklós (4200) Gheorgheni

M: *Tarisznyás Márton Múzeum* – Muzeul Tarisznyás Márton. Str. Muzeului nr. 1. T: 066-161649

Hunyad megye – Județul Hunedoara**Déva (2700) Deva**

M: *Hunyad Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Hunedoara. Str. 1. Decembrie 1918 nr. 39. T: 054-15409.

K: *Hunyad Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Hunedoara. Str. Dr. Petru Groza nr. 29. T: 054-13586

L: *Állami Levéltár Hunyad Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Hunedoara. Str. Aurel Vlaicu nr. 2. T: 054-13875, 14347.

Kolozs megye – Județul Cluj**Kolozsvár (3400) Cluj-Napoca**

M: *Erdély Történelmi Múzeuma* – Muzeul de Istorie al Transilvaniei. Str. C. Daicoviciu nr. 2. T: 064-115459, 111718.

Képzőművészeti Múzeum – Muzeul de Artă. Pța. Libertății nr. 30. T: 064-116952.

**Adományok Múzeuma* – Muzeul Donațiilor. Str. I.C. Brătianu nr. 22.

Erdély Néprajzi Múzeuma – Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Str. Memorandumului nr. 21. T: 064-112344

Zoológiai Múzeum – Muzeul Zoologic. Str. Clinicilor nr. 5–7.

Botanikus Kert – Muzeul, Herbarul și Grădina Botanică. Str. Republicii nr. 42. T: 064-112152

K: „*Lucian Blaga*” *Központi Egyetemi Könyvtár* – Biblioteca Centrală „Lucian Blaga”. Str. Clinicilor nr. 2. T: 064-117092

Babes-Bolyai Egyetem Filologia Kari Könyvtára – Universitatea Babeș-Bolyai. Biblioteca Facultății de Filologie. Str. Horia nr. 31. T: 054-130317

Orvos és Gyógyszerészeti Egyetem Könyvtára – Biblioteca Uniunii de Medicină și Farmacie. Str. Petőfi nr. 21.

Műszaki Egyetem Könyvtára – Biblioteca Institutului Politehnic. Str. C. Daicoviciu nr. 15.

Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára – Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Str. M. Kogălniceanu nr. 12–14. T: 054-116202.

Megyei Könyvtár – Biblioteca Județeană. Pța. Ștefan cel Mare nr.1. T: 054-115428.

L: *Állami Levéltár Kolozs Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Cluj. Str. M. Kogălniceanu nr. 10. T: 054-118928.

I: *Régészeti Intézet* – Institutul de Arheologie. Str. C. Daicoviciu nr. 2. T: 054-111125.

Román Akadémia Kolozsvári Fiókja – Filiala Cluj-Napoca a Academiei Române. Str. Republicii nr. 9.

Szamosújvári (3475) Gherla

M: *Történelmi Múzeum* – Muzeul de Istorie. Str. Mihai Viteazul nr. 6. T: 064-41947.

Torda (3350) Turda

M: *Történelmi Múzeum* – Muzeul de Istorie. Str. Hașdeu nr. 2.

Kovászna megye – Județul Covasna

Sepsiszentgyörgy (4000) Sfintu Gheorghe

M: *Székelly Nemzeti Múzeum* – Muzeul Național Secuiesc. Str. Kós Károly nr. 10. T: 067-12442

* *Képtár* – Galeria de Artă. Pța. Libertății nr.1. T: 067-14367

K: *Kovászna Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Covasna. Str. Gábor Áron nr. 2. T: 067-13609.

L: *Állami Levéltár Kovászna Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Covasna. Pța. Libertății nr. 7. T: 067-13324.

Kézdivásárhely (4050) Țirgu Secuiesc

M: *Céhtörténeti Múzeum* – Muzeul de Istoria Breslelor. Curtea 10. nr. 1. T: 067-61748

Kisbác (4030) Batanii Mici

M: *Benedek Elek Emlékmúzeum* – Muzeul Memorial Benedek Elek.

Csernáton (4068) Cernat

M: *Néprajzi Múzeum* – Muzeul Etnografic. nr. 166.

Krassó-Szörény megye – Județul Caraș-Severin

Resicabánya (1700) Reșița

M: *Krassó-Szörény Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Caraș-Severin. Bd. Republicii nr. 10. T: 055-37382.

K: *Krassó-Szörény Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Caraș-Severin. Str. Tarcului nr. 2. T: 055-34678.

L: *Állami Levéltár Krassó-Szörény Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Caraș-Severin. Str. Bistrei nr. 2. T: 055-12981.

Máramaros megye – Județul Maramureș

Nagybánya – Baia Mare

M: *Máramaros Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Maramureș. Str. Monetariei nr. 3. T: 062-11927.

K: *Máramaros Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Maramureș. Str. Victoriei nr. 76. T: 062-13583.

L: *Állami Levéltár Máramaros Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Maramureș. Str. Crișan nr. 9. T: 062-13566.

Máramarossziget (4925) Sighetu Marmăției

M: *Máramaros Múzeuma* – Muzeul Maramureșan. Str. Libertății nr. 16. T: 062-11521.

Maros megye – Județul Mureș

Marosvásárhely (4300) Tîrgu Mureș

M: *Maros Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Mureș. Str. Horea nr. 24. T: 065-136987.

* *Régészeti és Történelmi Múzeum* – Muzeul de Arheologie și Istorie. Str. Enescu nr. 10. T: 065-136987.

* *Képzőművészeti Múzeum* – Muzeul de Artă. Str. Enescu nr. 2. T: 065-132179.

K: *Teleki-Bolyai Tudományos Könyvtár* – Biblioteca Documentară Teleki – Bolyai. Str. Bolyai nr. 17. T: 065-121857.

Maros Megyei Könyvtár – Biblioteca Județeană Mureș. Str. Enescu nr. 2. T: 065-132631.

L: *Állami Levéltár Maros Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Mureș. Str. Paiu Ilarian nr. 2. T: 065-13064.

I: *Román Akadémia Kutató Központja* – Baza de Cercetări a Academiei Române. Str. Gh. Marinescu nr. 8.

Humán Tudományok Kutató Intézete – Institutul de Cercetări Socio-Umane. Str. Bolyai nr. 17.

Segesvár (3050) Sighișoara

M: *Történelmi Múzeum* – Muzeul de Istorie. Pța. Muzeului nr. 1. T: 065-771108.

Fehéregyháza (3068) Albești

M: *Petőfi Sándor Emlékmúzeum* – Muzeul Memorial Petőfi Sándor.

Szatmár megye – Județul Satu Mare

Szatmárnémeti (3900) Satu Mare

M: *Szatmár Megyei Múzeum* – Muzeul Județean Satu Mare. Bd. Republicii nr. 21. T: 061-37526.

K: *Szatmár Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană Satu Mare. Str. Decebal nr. 2. T: 061-11601.

L: *Állami Levéltár Szatmár Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Satu Mare. Str. Prutului nr. 2. T: 061-11102.

Ady Endre (3843) Ady Endre

M: *Ady Endre Emlékmúzeum* – Muzeul Memorial Ady Endre

Szeben megye – Județul Sibiu

Nagyszeben (2400) Sibiu

M: *Brukenihal Múzeum* – Complexul Muzeal Brukenthal. Pța. Mare nr. 4. T: 069-17691, 14423

* *Természetrajzi Múzeum* – Muzeul de Istorie Naturală. Str. Cetății nr. 1. T: 069-17873

* *Népi Civilizáció Múzeuma* – Muzeul Civilizației Populare din România. Str. Mică nr. 11. T: 069-20215.

K: „ASTRA” *Szeben Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană „ASTRA”. Str. Gh. Barițiu nr. 5. T: 069-14423.

Szeben Megyei Múzeum Könyvtára – Biblioteca Complexului Muzeal Sibiu. Piața Republicii nr. 4.

L: *Állami Levéltár Szeben Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Sibiu. Str. Arhivelor nr. 3. T: 069-31356.

I: *Humán Tudományok Kutató Intézete* – Institutul de Cercetări Socio-Umane. Str. Lucian Blaga nr. 13. T: 069-11696.

Medgyes (3125) Mediaș

Municipium Múzeum – Muzeul Municipal. Str. Viitorului nr. 46.

Rasinár (2439) Rășinari

Néprajzi Múzeum – Muzeul Etnografic. Str. Muzeului nr. 183.

Szilágy megye – Județul Sălaj

Zilah (4700) Zalău

M: *Megyei Történelmi és Képzőművészeti Múzeum* – Muzeul Județean de Istorie și Artă. Str. Unirii nr. 9. T: 060-12223.

K: „*Ionița Scipione Bădescu*” *Megyei Könyvtár* – Biblioteca Județeană „Ionița Scipione Bădescu”. Pța. Libertății nr. 13. T: 060-12014.

L: *Állami Levéltár Szilágy megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Sălaj. Str. T. Vladimirescu nr. 34/A. T: 060-11016.

Temes megye – Județul Timiș**Temesvár (1900) Timișoara**

M: *Bánát Múzeuma* – Muzeul Banatului. Pța. Huniade nr. 1. T: 056-34818, 37513, 34818, 37513.

* *Néprajzi Részleg* – Secția Etnografică. Str. Popa Șapcă nr. 4. T: 056-34181.

K: *Központi Egyetemi Könyvtár* – Biblioteca Centrală Universitară. Str. Vasile Pîrvan nr. 4. T: 056-37921.

Temes Megyei Könyvtár – Biblioteca Județeană Timiș. Pța. Libertății nr. 3. T: 056-30746. Str. Popa Șapcă nr. 7. T: 056-32831.

L: *Állami Levéltár Temes Megyei Fiókja* – Arhivele Statului Filiala Județului Timiș. Str. Emil Bodnăraș nr. 10. T: 056-15527; 12723.

I: *Román Akadémia Temesvári Fiókja* – Academia Română Filiala Timișoara. Str. Mihai Viteazul nr. 24.

Humán Tudományok Kutató Intézete – Institutul de Studii Socio-Umane. Bd. Mihai Viteazul nr. 24. T: 056-11967.

Jelmagyarázat: M – Múzeum, K – Könyvtár, L – Levéltár, I – Kutató Intézet

* előző intézmény részlege v. fiókintézete

(4150) – irányítószám.

XVIII. nemzetközi történeasz kongresszus

Montréal 1995. augusztus 27.–szeptember 3.

1995-ben Montréalban kerül megrendezésre a XVIII. nemzetközi történeasz kongresszus, melynek a hivatalos nyelve az angol és a francia lesz.

A következő három fő téma kerül megvitatásra:

1. Nemzetek, népek és államformák
2. Nők, férfiak és történeti változások: esettanulmányok a nemek történetéből (gender history)
3. Diaszpórában élő népek: eredet, szerveződés és jellemző jegyek

Emellett tizenhat témakörben szerveznek félnapos üléseket:

1. Hatalom és szabadság a történeasz kezében
2. Fikcionalitás, narrativitás, objektivitás (történeasz és irodalom viszonya, a történeti objektivitás)
3. A dekadencia mint történeti fogalom
4. Oral History: a módszertan és a gyakorlat mérlege az elmúlt huszonöt év nyomán
5. A tudományos forradalmak újraértékelése
6. Vallásos mozgalmak a hittérítői buzgalom, az intolerancia és a szabadság ütközőterében
7. Az északi sarkvidéken élő népek és társadalmak
8. Öregség és öregedés
9. A gyermekkor a történeaszban
10. Birodalmak bukása komparatív nézőpontból
11. Háború és kultúra
12. Büntetés, igazságszolgáltatás és börtön történeti perspektívából
13. „Az elmaradottság fejlődése?": a Harmadik Világ
14. Környezetünk története: visszatérés a makrotörténeaszhez? (gazdaság és ökológia: ellenfelek vagy szövetségesek)
15. Közlekedés a preindusztriális társadalmakban
16. A hitelintézmények és hatásuk a kereskedelmi és ipari kapitalizmusra Európában, Amerikában és Ázsiában (13–20. század)

Közel harminc kerekasztal-beszélgetést terveznek, a kongresszus ideje alatt 23 nemzetközi szervezet rendez találkozót a kongresszus helyszínén. A találkozóra mintegy száz országból várnak résztvevőket.

A templomos rend tündöklése és bukása

Alain Demurger: Vie et mort de l'ordre du Temple 1118–1314.

Paris, Seuil, 1989.

Kevés fejezete van a középkornak, mellyel annyian foglalkoztak volna, mint a templomos rend alig két évszázados történetével. A rend már működése idején felkeltette a kívülállók érdeklődését, a „rejtélyes” körülmények között lezajló feloszlás pedig még jobban tüzelte ezt a kíváncsiságot. Valószínűleg ennek tudható be az a többszáz könyv, cikk, tanulmány, mely különféle nézőpontokból (hadtörténeti, művelődéstörténeti, egyház- vagy vallástörténeti, misztikus, ezoterikus stb.) igyekszik megragadni a rend szellemét, szellemiségét, feltárni és megmagyarázni a likvidáláshoz vezető utat. Még mindig sokan keresik – szó szerinti, illetve átvitt értelemben – a templomos rend „titkát”. Legalább ennyire kutatott a rend „utóélete” is: megszűnt-e egyáltalán, s ha nem, akkor milyen körülmények, milyen keretek között élt tovább? Ez a kérdés a szabadkőművesség korával kezdődően vált lényegivé; a 18. századra ugyanis kialakult a mítosz, mely szerint a Salamon-templom építőinek tudását a keresztiesek, jelsül a templomos lovagok megszerezték, majd ezt a rend utolsó nagymestere, Jacques de Molay kivégzése előtt továbbadta a későbbi szabadkőműveseknek. Ez a „szabadkőműves-kapcsolat” azután egyre subjektívebbé tette a rend értékelését, éppen az egyes szerzők szabadkőművességhez fűződő különböző előjelű viszonya miatt. Az utóélet értékelését s a rend történetének kutatását bonyolítja az is, hogy még a huszadik században is vannak magukat templomosnak valló társaságok (egy ilyen társaság tagjai például azok az amerikai tisztek, akik 1919-ben megvásárolják és hazaszállítják a rend egyik franciaországi

kápolnájának köveit, vagy azok, akik 1983-ban a *Le Monde*-ban elhelyezett hirdetésükben a rend újjászületését jelzik). Nem egy történelmi regény is a templomosokat választotta témájául, illetve szerepelteti őket kulcspozícióban, igen nagy mértékben befolyásolva ezzel a közvéleményt nemcsak a rend, hanem a történelmi események általános megítélésében is. Elég talán egyetlen példát, a Maurice Druon által írt *Elátkozott királyok*at említeni; itt a templomos nagymester átka okozza és vetíti előre a Capetingek vesztét.

Teljes tehát a konfúzió. Ebben a konfúzióban próbál meg rendet teremteni Alain Demurger francia történész, a Paris-I egyetem tanára *Vie et mort de l'ordre du Temple* című könyvével, mely a Seuil kiadó *Points Histoire* sorozatában jelent meg. (A téma népszerűségét jelzi, hogy az első kiadás 1985-ben jelent meg, míg az általam olvasott második 1989-ben.) Már a mű címe (A templomos rend élete és halála) is jelzi, hogy Demurger nem egyetlen részproblémával, nem is a templomosok titkával, hanem a rend egészének történetével kíván foglalkozni, beleértve természetesen a feloszlás kérdéskörét is.

Bevezetőjében a rend utóéletével kapcsolatos, már említett érdekességek leírása után leszögezi – ezzel egyet kell értenünk –, hogy a kathar-valdens eretnokség, valamint Jeanne d'Arc mellett Franciaországban a templáriusok története az ún. ál-történelem (pseudo-histoire) legkedveltebb témája. Eppen ezért a témában kutató történészeknek el kell választania egymástól a rend történetét és rend köré fonódott legendák történetét. Ez pedig nem túl könnyű feladat, hiszen a rend élete bővelkedik a homályos részletekben.

Homály övezi már a rend létrejöttének (*Les origines*) körülményeit is; leginkább az alapítás dátuma bizonytalan.

A Demurger által használt legfontosabb kortárs szerző (templomos-kortárs, nem alapítás-kortárs), Vilmos tyrusi püspök 12. század végéről származó művében 1118-at jelöli meg, mások ettől eltérő időpontot. Ebből fakadóan különféle számítások láttak napvilágot; szerzőnk azonban azt sugallja, elégedjünk meg azzal, hogy a rendet valamikor 1129., az első szabályzat megalkotása előtt alapította a Szentföldre az 1104-ben lezajlott első utazása után 1114-ben visszatérő Hugues de Payns champagne-i lovag, Clairvaux-i Szent Bernát közeli ismerőse. A rend létrehozásának okai mai szemmel nézve egyszerűek: az első kereszties hadjáratot befejező lovagok egy része tovább akart harcolni, a kereszties államoknak védelemre, állandó fegyveres erőre volt szükségük, a pápa pedig befolyását és a kereszties háború gondolatának ébrentartását kívánta biztosítani. Mindezt természetesen áthatja a Krisztusért vívott háború spiritusa; ezért is nevezik az első időkben a templomosokat militia Christi-nek. Természetesen egy javarészt francia földről származó lovagok által alapított egyházi lovagrend nem vonhatta – és nem is akarta magát kivonni – a század szellemi vezére, Szent Bernát befolyása alól. Kapcsolatuk annyira szoros, hogy a rend szabályzata is az ő sugalmazására született, s természetesen magán viseli a bernáti keresztény miszticizmus hatását. Bernát lesz az, aki De laude novae militiae című munkájában a templomosokat állítja ideálként valamennyi keresztény lovag elé. Nem véletlenül nevezik a rendet Szent Bernát kedves gyermekeinek. Privilegiumaikat viszont már a pápától kapták: tizedmentesség, saját papok, közvetlen függés a Szentszéktől. Az adományok pedig a világi urak kezéből származnak; ennek része volt az is, hogy a leendő templomos vagyonával együtt lépett be, majd ez a szegénységi fogadalom után a rend tulajdonába került. Ennek a szervezeti felépítést és működést meghatározó hármasnak leírását adja könyve első részében Demurger, nem

riadva vissza a szabályzat pontonkénti ismertetésétől, a latin és francia nyelvű változat közötti értelembeli különbségek feltárásától sem. Ez utóbbinak fontosságát az adja, hogy a lovagok döntő része egyáltalán nem értett latinul, csak a – néhol zavaró – francia fordításban ismerték saját szabályzatukat. Szintén a kezdeti körülmények kutatása közben tűnik fel a ribat, a muzulmán világ hátrvédékének vallási, kulturális és katonai központként funkcionáló erődítménye. A párhuzam nem lehet a véletlen műve: a keresztiesység peremvidékein található templomos rendházak gyakorlatilag ugyanezeket a szerepeket kapják.

A továbbiakban Demurger két szálon vezeti végig a rend történetét: az egyik a Szentföld és a kereszties hadjáratok eseményeit követi, a másik pedig a nyugati „hátsószög” fokozatos kiépülését és működését segít megismerni. A sorrend nem véletlenszerű: a templomosok (s általában szentföldi rendek) számára Nyugat-Európa volt a tengerentúl, Jeruzsálemet tekintették spirituális és adminisztrációs központnak egyaránt.

A könyv második nagy fejezete már a működő s önmagában teljes egészet alkotó rendet mutatja be. A templomosok folyamatosan harcolnak a Szentföldön és Hispániában, s bár a kereszties eszmeiség a békét favorizálja, a hitetlenek ellen vívott háború szent és igazságos volta igazolja működésüket. Ebben az állandó harcban alakul ki 12. század közepén a rend későbbi formája, hierarchiája, élén a nagymesterrel, ekkor válik szimbólummá a fehér köpeny, a csatában külön őrzött zászló (Baucent) vagy éppen a pecsét (két ember egy lovon, a templomosoknál ugyanis két lovag alkotja az alapvető katonai egységet). Ekkoriban uniformizálják viseletüket (rövidre vágott haj, szakáll) és „találják ki” a zászló becsületét. Kialakul a belső szokásrend, a rendbe történő felvétel feltételrendszere és menete, melynek legfontosabb eleme a hármas fogadalom (engedelmesség, önmegtartóztatás, szegénység).

A harmadik részben Demurger a 12. század állandó harckészültségben levő templomos hadseregével, a rend szándékaival és törekvéseivel ismerteti meg bennünket. 1130–1152. között a templomos lovagok jobbra az Ibériai-félszigeten harcolnak, mint a reconquista résztvevői, a Szentföldön inkább csak képviseltetik magukat. Ez jelzi, hogy a lovagok komolyan vették hivatásukat: ahol csak lehet, küzdeni a keresztény hit ellenségei ellen. A 2. és a 3. kereszties hadjárat során viszont Ázsiában már az ő fegyelmezett csapataik védik az európaiakat. A század végére pedig – a johannitákkal együtt – egyértelműen ők a kereszties államok meghatározó erői. Ennek az erőnek a tudata gyakran az eredeti célkitűzésekhöz nem illő politikai ambíciókat is maga után von: Gérard de Ridefort, a „templomos rend rossz szelleme” nagymestersége idején (1185–1189) a lovagok már nem csupán a háborúval foglalkoznak; politikai tényezőként igyekeznek formálni a Szentföld életét. Nem lehet azonban elhallgatni a körülményeket: a még létező kereszties államok között és azokon belül viszályok dúlnak, IV. Balduin jeruzsálemi király leprája miatt nem képes irányítani országát. Ez a helyzet talán kedvező is a lovagrendnek; Demurger egyik legfontosabb megállapítása éppen az, hogy az erős lovagrend gyenge királyi (központi) hatalmat feltételez és kíván meg. A politikai ambíciók azonban rossz véget érnek: a rend végül nem tud beleszólni a ciprusi királyság öröklésébe, s a Szaladin ellen 1187-ben vívott, katasztrofális vereséggel végződő hattini csatában elesik a szentföldi dominanciára törő, de belső megosztottságtól szenvedő rend lovagságának színe-java. A folytatás pedig még szomorúbb: Szaladin elfoglalja a jeruzsálemi királyság területét a fővárossal, így tehát a templomosok anyarendházával együtt.

Ezzel zárja Demurger a rend 12. századi harcainak történetét; a következő fejezetet a „hátszágnak” szenteli. Nyugatról érkezik ugyanis az utánpótlás (Le soutien logistique): emberék, gabo-

na, fegyverek, lovak és pénz. Hogy fedezze a Keleten vívott háború költségeit, a rend kénytelen Nyugaton „gyarmatosítani”; az itteni commanderie-k profitra termelnek. A per idején – és kiváltképp utána – óriásnak mondott jövedelmek azonban – bár a rend élen jár a szolgáltatások pénzben való követelésében – nem jutnak be a kincstárba: a háború azonnal elszippant mindent. A háború indokolja azt is, hogy a rend a vallási közösség természetétől idegen pénzt teszi működése egyik alapjává.

Szó sincs tehát mesés gazdagságról; annál inkább figyelmet érdemel a rend birtokainak szervezottsége, a rendházak és rendtartományok Európát behálózó rendszere. Ez már tudatos fejlesztés eredménye: a rend mindent megtesz, hogy birtokai a lehető legnagyobb legyenek és összefüggő egységet alkosanak. Ennek érdekében a pereskedéstől vagy éppen a birtokfoglalástól sem riadnak vissza. Pénzügyleteiről is híres a templárius rend: rendházak – éppen a kiterjedt hálózat miatt – egy nemzetközi bankrendszer fiókjaiként is működtek; számos templomos lesz az európai uralkodók pénzügyi tanácsadója; a francia királyi kincstárt a 13. század végéig a párizsi rendház, a Temple őrzi. Némileg csorba esik viszont a rend tekintélyén és megbízhatóságán, mikor 1263-ban a későbbi I. Edward angol király fegyvereseivel behatol a londoni New Temple-be, és kifosztja az ott magánszemélyek által elhelyezett kincsesládákat.

Egy francia történész természetesen foglalkozik a templomos rendházak mindennapi életével is: találunk leírást az abszolút hátszágnak (Franciaország) és a tűzvonalhoz közel (Aragónia) zajló életről is. Ami a rendház jellegét illeti, az a békés területeken semmiben sem különbözik a többi kolostortól, a határhoz közel viszont a rendház egyszerűen birtokközpont („óriási major-ság”) és erőd. Szó esik a rend templom-építészetének „álproblémájáról” is. Sokáig egységes, a számmisztikán alapuló, s a Szent Sír vagy éppenséggel Salamon templomát utánzó köralaprajzot tételez-

tek fel, egy-egy építményből kiindulva. A feltárt vagy ismert saját építésű templomok azonban inkább oktagonális alaprajzúak, s korántsem egységeseek. Ami ellenben vitathatatlan: a gótikus építészeti stílus igen szép alkotásai.

Nagy kérdés, hogy mit kap a templomos nyugat az állandó utánpótlásért cserébe? Demurger válasza: információt. Ennek az információnak a titokban tartása, a rendi hálózatok keresztül történő terjesztése vagy éppen bizalmas közlése teszi a rendet oly értékessé a pápa vagy a nyugati uralkodók szemében. Gyakran bíznak a templomosokra diplomáciai feladatokat, ők a kor legtöbbet foglalkoztatott követei.

Az ötödik fejezet a rend 13. századi történetével foglalkozik. Ez a század lesz tanúja a rend hatalmi zenitjének a Szentföldön, de ez a század fogja látni a templomosok menekülését is Akkonból, az utolsó keresztény erődből. Az 1220-as években elért hatalmi csúcson azonban nem egy pozitív folyamat vége: ekkor már gyakorlatilag a rend az egyetlen keresztény erő (természetesen nem szabad megfeledkeznünk a johannitákról); éppen ezért meg kell osztania erejét és el kell merülnie a kis- és nagypolitika mocsarában. A század elején szintén csúcra jutó pápai hatalom pedig szeretné bevonni a rendet európai csatározásaiba. A katharok ellen meghirdetett kereszties háborúban még látunk templomosokat; amikor viszont az egyházfő itáliai ellenfelei ellen kíván kereszties hadjáratot indítani és ebben a híres harcos templomos lovagok segítségével élni, a rend nemtetszését fejezi ki: el kellene fordulnia eredeti missziójától, a pogányok elleni harctól.

A század folyamán már változik a helyzet a Szentföldön és az európai politikában is: a lovagi harcmodor, a nehézlóvasság elsőpró rohama nem jelent már taktikai fölényt, a muzulmánok és keleti szövetségeseik fokozatosan nyomulnak előre. A kereszties eszme is vesztett eredeti vonzerejéből; az európai uralkodók most már a pápaság egyeduralmi törekvéseit látják benne. A 13.

század kereszties háborúi már vagy el térnek az eredeti célkitűzéstől (az 1202–1204-es negyedik hadjárat Bizánc elfoglalásával ér véget, 1228-ban II. Frigyes önmagát kívánja népszerűsíteni), vagy pedig egyéni, elszigetelt vállalkozások (Szent Lajos hadjáratai). A kereszties eszme hanyatlása viszont maga után vonja a szentföldi utánpótlás elapadását, a lovagrendek kifáradását. Ez is egyik oka lesz a keresztienyek kiszorulásának. Ez a hanyatlás és visszavonulás pedig már a templomos rend létét is veszélyezteti: a nemzetekfölötti szervezet létének egyetlen értelme – a reconquistából való „kiléptetés” után – a szentföldi harc. Itt viszont vereség vereséget követ, s miután 1291-ben Akkon (Acre) is elesik, nincs többé keresztieny erő Palesztinában. Tagadhatatlan viszont, hogy a templomosok az utolsó pillanatokig küzdenek. Az erőd elhagyása után Cipruson próbálnak – sikertelenül – letelepedni, nem tudják választani a „johannita megoldást” sem (az ispotályosok Ródosz szigetét foglalták el). A Szentföld visszahódításának gondolatát továbbra sem adják fel; segítséget azonban nem kapnak.

Az így kialakult helyzetben a rend Európában igyekszik berendezkedni. Ez már nem sikerülhet: a kialakulóban lévő központosított monarchiák (elsősorban Franciaország) uralkodói már nem fogadhatják el egy államok feletti, rengeteg – a királyi tekintélyt is csorbító – priviligiummal rendelkező, s gyakorlatilag „állam az államban” típusú szervezet létezését. Demurger szerint a kereszties eszmeiség kifulladására és következményei mellett ez lesz a másik, szintén ideológiai indíttatású, de megjelenésében nagyon is gyakorlati tényező, mely rövid időn belül a rend bukásához vezet. S az sem a véletlen műve, hogy mindez éppen a rend derékhatát alkotó Franciaországban következik be: itt a leggyorsabb és a legerőteljesebb a centralizáció.

A bukás (La chute), a per („az első koncepció per”) természetesen külön részt alkot a könyv végén. Demurger végigköveti az eseményeket a Fülöp

által aláírt letartóztatási parancstól egészen a nagymester kivégzéséig. Fülöp döntését gondosan előkészítette: egész Franciaországban egy napon tartóztatták le a királyi tisztviselőket, a baillik a lovagokat. A többi állam viszont csak megkésve vagy egyáltalán nem (Ibériai-félsziget országai) követte a fülöpi példát. Sokáig nem tud mit kezdeni a francia igazságszolgáltatás a letartóztatottakkal, mígnem egy lovag vallani kezd. Az ő vallomása alapján állítják majd később össze a vádiratot, melyben – a bálványimádás, kapzsiság stb. mellett – ott van a középkor legszörnyűbbnek tekintett bűne: a homoszexualitás. Az önállóságát elvesztő pápa kénytelen hozzájárulni a perhez, ezzel a rend elveszti természetes támaszát. A bukás okait kommentálva teszi a szerző azt a megállapítást, mely szerint a templomosok pöre tulajdonképpen csak első fejezete volt a nemzetközi lovagrendek felszámolásának; az ispotályos rend likvidálására csak azért nem került sor, mert a templomos

ügy nem igazán Fülöp és tanácsadói tervei szerint zajlott le. S hogy mi volt a célja a nemzetközi lovagrendek eltüntetésének? A válasz csak első pillanatra furcsa: Fülöp a két nagy rend helyett egy teljesen francia királyi ellenőrzés alatt álló újat képzelt el.

Talán nem véletlen, hogy a könyv utolsó mondatai a kínzóeszközök fejlődéséről és 14. századi alkalmazásukról szólnak.

Demurger munkájában a francia történetírás legjobb hagyományait követve teljességre törően, világos, érthető, élvezetes stílusban oldja fel a téma kiterjedtségéből, nehézségéből és zavarosságából fakadó ellentéteket.

A könyvet figyelemreméltó jegyzet-apparátus (több, mint ötszáz egység), térképek, genealógiai táblázatok és egy 283 címet tartalmazó – részben annotált – bibliográfia egészítik ki.

Szász Géza

Szent a családban

Alessandro Barbero: Un santo in famiglia.

Vocazione religiosa e resistenze sociali nell'agiografia latina medievale.

Torino, Rosenberg & Sellier, 1991.

Barbero könyve egy, a középkori szentek Vita-jában gyakran előforduló, de eddig önmagában kevésbé vizsgált motívumot mutat be. A szent azért, hogy Istennek szentelhesse magát, sokszor szembefordul családjával, akik más, világi életmódot, házasságot és karriert írnak elő számára. Assisi Szent Ferenc talán a legismertebb példa erre, de korántsem ő volt az egyetlen vagy az első, akinek le kellett küzdenie a családi ellenállást ahhoz, hogy az általa választott életmódot folytassa. Barbero az első keresztény mártiroktól a 15. századi szent-életrajzokig követi végig ennek a toposznak a használatát. Kiindulópontja egy bibliai paradoxon: mind az Ó-, mind az Újtestamentum ellentmondó parancsolatokat tartalmaz a szülő-gyerek kapcsolatáról. Egyrészt a „tiszteld apádat és anyádat” különböző formáit (pl. Exodus, 20:12, Efezusiakhoz szóló levél 6:1), másrészt azt az előírást, miszerint Istenért mindent el kell hagyni: vagyont, családot, szülőket (pl. Genézis 12:1, Máté 10:37). Hogyan foglaltak állást a késő-antikvitástól a kora-újkorig a szentek és legendáik írói? Barbero szerint a Meroving-kor kivételével a világtól való elfordulás jellemző, amelynek egyik fontos összetevőjévé válik a családdal való teljes szakítás, és a szakítás pillanatában (ez a „pillanat” néha nagyon is hosszú folyamat) a konfliktust a világi és vallási értékrendszerek összeütközése adja. A Meroving-kor az egyetlen, amelyben a szent össze tudja egyeztetni a világban való szolgálatot (ez főként a királyi udvarban teljesített szolgálatot jelentett) és a vallási elhivatottságot („santo integrato”). Barbero ezt a jelenséget a világi és egyházi elit teljes összefonódásával magyarázza. A

többi korszakban végig jelen van a szent konfliktusa családjával, de a motívum a 10–11. századtól válik igazán uralkodóvá. Barbero megállapítja, hogy a női szenteknél általában gyakoribb a konfliktus a családdal, mint a férfiaknál: egyrészt a női szentek legendáiban minden korszakban, még a Meroving-korban is, előfordul a szembenállás motívuma, másrészt több női, mint férfi szent legendájára jellemző e motívum jelenléte, főként a középkor második felében. Ezután azonban a szerző minden korszakot külön vizsgálva rövidre zárja magyarázatait: a legendában található konfliktust (vagy ritkábban: annak hiányát) mindig közvetlenül a különböző korszakok társadalmi folyamataira vezeti vissza: ugyanazt a motívumot tehát más és más okkal magyarázza a különböző korszakokban, de ezt valójában nem indokolja. Például az, hogy a női szentek elutasítják a házasságot, és ebből fakadóan konfliktusba kerülnek a családjukkal, Barbero szerint a Meroving-korszakban azzal magyarázható, hogy mivel a családi politika szempontjából a nők kiházasítása volt előnyös (egyrészt így tudtak megerősíteni politikai szövetségeket, másrészt a nők – a férfikkal ellentétben – nem futhattak be igazi egyházi karriert), a család ellenezte nő tagjainak kolostorba lépését. Tehát a szentek a családi politikát utasították el döntésükkel. A Karoling-korban viszont ugyanezt a döntést az udvari kultúra elutasításaként értékeli a szerző, a késő-középkorban pedig mint a női emancipáció egyetlen létező formáját. A férfi szentek esetében sem mindig meggyőzőek Barbero magyarázatai. Bár felvázolja egy-egy korszak fő jellemzőit, néha csak egy-két példával támasztja alá érveit. Például a Karoling-korban a szülők által támogatott udvari kultúra és a szent vallásos ideáljainak éles ellentétét Adalard és Wala legendáival illusztrálja. Csakhogy mennyiben tekinthető az egy szerző tollából származó két Vita a Ka-

roling-kori fő tendenciák megtestesítőjének? Adalard és Wala részt vettek az udvari intrikákban, majd száműzetésbe kényszerülve szerzetesek lettek. Amikor a politikai helyzet kedvezőbbre fordult, ismét visszatértek az udvarba – és ezt a legendák írója korántsem ítéli el. Az udvar és az aszketikus életmód konfliktusa tehát nem egy átfogó ideológia része ebben az esetben, hanem egyrészt a két szent viharos karrierjét, másrészt az író (azaz annak a kolostornak az apátja, ahol Adalard és Wala élt) céljait tükrözi.

Barbero sok tényezőt nem vesz figyelembe, amikor magyarázatait megalkotja. Egyrészt míg a szentek legendáiban a szülők minden eszközzel házasságra akarják bírni gyermekeiket, addig a kora-középkor (a 12. századig) a bencés rend kolostorait nagyrészt a szüleik által felajánlott gyerekek népesítették be. Vagyis a legendákban található motívum, amely szerint a szülők nem akarják leányuk vagy fiuk kolostorba lépését, nem feltétlenül magyarázható azzal, hogy a valóságban a középkori családok mindenáron ellenezték, hogy egyes tagjaik szerzetessé váljanak. Bizonyos esetekben valóban előfordulhatott, hogy a leány kiházásítása fontosabb volt a családnak; máskor azonban éppen a család akarata volt, hogy felesleges nő (és férfi) tagjait egy kolostorban helyezze el. Ezt nemcsak gazdasági és egyéb világi érdekek diktálhatta; középkori elképzelések szerint a szerzetesek és apácák imája nemcsak általában az egész közösségnek, de külön a családnak is biztosított túlvilági előnyöket. Tehát korántsem lehet minden esetben élesen elválasztani a szent vallásos és a család világi érdekeit a középkori társadalomban. Elgondolkoztató az is, hogy a konfliktus-motívum igazi virágzása éppen a középkor második felére esik. Ebben a korszakban vált hangsúlyossá az egyén vallásos elhivatottsága, lett fontosabb a szándék a liturgia pontos betartásánál. S ez az a korszak, amelyben a vallásos élet egyre több formája jelent meg, amelyek közül választani kellett, s amelyek egy része (pl. kol-

dulórendek) erős társadalmi ellenállásba ütközött bizonyos rétegeknél. Érthető tehát, hogy a világ és a család elhagyása kiemelt szerephez jut a szentek legendáiban.

Nem veszi figyelembe Barbero azt sem, hogy a valóság és a toposz különbözhet egymástól. Azzal, hogy nem választja szét a szentek életét és a szentek legendáit (*Vitae*), a szerző elmosza a különbséget a között, ami valójában megtörtént vagy megtörténhetett (hozzá kell azonban tenni, hogy ezt néha már nem is lehet biztosan megállapítani), és amit a szentek legenda-írói valamilyen megfontolásból ábrázolni akartak. Ők ugyanis nem pusztán a valóság leírására törekedtek, hanem meghatározott célok motiválták őket. Ezeket a célokat a szerző sokszor nem veszi figyelembe (kivéteklént említhető pl. Szent Ferenc, akinek különböző életrajzaiban különböző formában szerepel a családdal való konfliktus; Barbero összehasonlítja a különféle változatokat). Nem fogadható el az a feltételezés, hogy a legendákban szereplő konfliktusok minden alkalommal meg is történtek: több esetben (pl. Roseline de Ville-neuve, Emilie Bicchieri) bizonyítható, hogy a legenda szerint a családjával elkeseredett harcot folytató szent a valóságban nagyon is a család elképzelései szerint vonult kolostorba. Amikor a szentté avatási per anyagai is rendelkezésre állnak (pl. Assisi Klára), látható, hogy a legenda és a szentté avatási per néha ellentmond egymásnak. Szent Klára esetében például a szülői házból való szökés másként jelenik meg a legendában (itt egy megbízható hölgy kíséri Klárát) és másként a szentté avatási perben (Klára egyedül szökik el, és nincs szemtanú a szökésre: az összes tanú hallomásból tud az esetről). Barbero nem figyel erre a részletre, csak azt állapítja meg, hogy mindkét változatban szó van szökésről, és ebből azt a következtetést vonja le, hogy az valóban megtörtént.

Nem elemzi kellőképpen a szerző azt sem, hogy a szentek legendáinak írói gyakran modelleket másoltak. Még amikor ír is ezekről a modellekről (pl. a 13–15. századot vizsgálva szembeállítja a ferences modellt – heves, sokszor erőszakos, nyilvános konfliktust – a domnikanus modellel – a családon belüli, mérsékeltebb lefolyású konfliktus), végül mindig arra a következtetésre jut, hogy ezek a modellek nemcsak irodalmi jellegűek, hanem maguk a szentek is követték azokat. Azonban itt sem lehet egyszerűen azonosítani a Vita írójának szándékát a valóságos eseményekkel. Természetesen igaz, hogy sok szent már életében bizonyos mintát követett, ahogy ez legendáikból kiderül. De a szent és a legenda írója gyakran konkrét célok érdekében másolt korábbi mintákat. Például Szienai Katalin domnikanus, szent legendájának írói mégis erősen támaszkodtak a ferences modellre, mivel szeretnék volna, hogy egy Ferenchez hasonló karizmatikus szentje legyen a domonkos rendnek is.

Végül meg kell említenünk, hogy Barbero nem elemzi magukat a szövegeket. Minden esetben csak a történetekről ír, de nem az előforduló konkrét szavakról, kifejezésekről és metaforákról. Pedig a szövegek figyelmes elemzésével közelebb lehetne jutni a konfliktus motívum és szerepének megértéséhez a különböző korszakokban.

Barbero könyve mégis fontos munka a szentek legendáival foglalkozó kutatások sorában, hiszen nemcsak gazdag anyagot találhatunk benne, de egyben példája ez a mű annak is, hogy a toposzokat is érdemes vizsgálni, elemezni. A hagiográfiában (és ez igaz egyéb irodalmi műfajokra is) gyakoriak a visszatérő elemek. Értelmezésük fontos feladat, hiszen nem véletlenül használtak bizonyos motívumokat évszázadokon keresztül. Nem elég felfigyelni jelenlétükre, hanem meg is kell magyarázni azt. Barbero könyvét így haszonnal forgathatják történészek és irodalmárok egyaránt.

Berend Nóra

A Piasztok és az Árpádok dinasztikus kapcsolatai

**Kazimierz Jasiński: Rodowód
pierwszych Piastów**
Warszawa–Wrocław, 1993.
298 old. + geneal. táblák

A tárgyalt munka, amelynek szerzője a Piasztok genealógiájának kiváló ismerője, bemutatja a Piaszt-ház legrégebbi tagjainak származását, egészen Ferdeszájú Boleszláv gyermekeiig. Ez sorrendben már a negyedik kötete K. Jasińskinek, amely kizárólag az első történelmi lengyel dinasztia genealógiájával foglalkozik. A szerző ezt megelőzően a sziléziai Piasztok genealógiáját dolgozta fel három kötetben¹. Sőt előkészületben vannak az újabb kutatások során alaposan „megsokasodott” Piasztok egyes ágaival foglalkozó soron következő kötetek. A lengyel történetírás rendelkezik már egy, a Piasztok genealógiáját feldolgozó munkával, Oswald Balzer monumentális művével, mely 1895-ben jelent meg Krakkóban². Balzer azonban a sziléziai Piasztokkal egyáltalán nem foglalkozott. A Piasztok genealógiájának új és teljes feldolgozása a Balzer Genealógiájának megjelenése óta örömdetes gazdagodó szakirodalom új eredményei és pontosításai miatt vált szükségessé. Ebben különösen nagy érdemeket szerzett K. Jasiński, aki több mint három évtized óta folytat fárasztó és aprólékos vizsgálatokat a Piaszt dinasztia családi kapcsolatairól.

Legújabb könyvét Jasiński terjedelmes előszóval kezdi, amelyben részletesen tárgyalja az első Piasztok genealógiájával foglalkozó korábbi munkákat és ismerteti művének felépítését. A könyv gerincét az uralkodóház egyes tagjainak életrajza képezi, számszerint ötvenegy életpályával ismerkedhetünk meg. A biográfiák közül nem egy önálló dolgozatnak is beillene. Számos új eredménytel és ötletes hipotézissel gazdagítja a

monográfia a kutatást. A munkát a Piasztok temetkezési helyeinek, valamint a felhasznált forrásműveknek és a szakirodalomnak a felsorolása zárja. A könyv használhatóságát növeli az angol és német nyelvű tartalmi összefoglaló, valamint a beragasztott genealógiai táblázatok.

K. Jasiński természetesen tárgyalja a Piaszt-dinasztia és az Árpád-ház közötti korai házassági kötelékeket. Az első történelmi lengyel–magyar dinasztikus házassági kapcsolat 986 táján jött létre, amikor Vitéz (Chrobry) Boleszláv második feleségként elvett egy közelebről meg nem nevezett magyar nőt³, aki Balzer szerint Szent István apjának, Gézának a lánya volt⁴. K. Jasiński tudomásul véve a források szegénységét, nem zár ki kategórikusan egyetlen hipotézist sem, bár hajlik Gerard Labuda nézete felé, aki kétli, hogy Boleszláv második feleségének apja Géza lett volna⁵. Az egyetlen érv, amit Jasiński emellett megemlít, az, hogy ha Vitéz Boleszláv felesége Szent István testvére lett volna, elvárható lenne, hogy Thietmar megemlítsé a családfáját. Azonban rögtön azt is hozzáteszi, hogy ez ex silentio érv, következőképpen nem elegendő a Vitéz Boleszláv feleségét Gézához kapcsoló nézet elutasításához (85. old.).

A következő, ezúttal már minden kétséget kizáróan Piaszt- és Árpád-ház közötti kötelék, I. Béla király házassága volt II. Mieszkó lengyel herceg névszerint nem ismert leányával⁶. Erre a házasságra Béla száműzetésének ideje alatt került sor, amikor testvéreivel, Andrással és Leventével együtt Lengyelországban talált menedéket. A magyar krónikák utalásai szerint Mieszkó jutalmul adta a lányát a magyar herceghez, mivel Béla a pomerániai hadjárat alatt egy párbajban megölte ellenségét, a pomerániai herceget. A házasság időpontjaként Jasiński az 1043-tól 1045-ig terjedő időszakot jelöli meg,

tehát I. (Megújító) Kázmér uralkodását s nem – ahogy azt eddig tették – II. Mieszko idejét⁷. Béla és II. Mieszko leányának házasságából három fiú született: Géza, Ulászló és Lambert, valamint három leány: Zsófia, Ilona és egy névről nem ismert. Az Árpád-ház leszármazását bemutató, általam ismert, főleg a legújabb genealógiai táblázatok Béla gyermekei között egy Eufemia nevű leányt említenek, aki Ottó morva herceg felesége volt⁸. Egy cseh genealógus, Barbara Krzemieńska kutatásai szerint az említett leány nem Béla gyermeke volt, hanem a testvéreé, I. András királyé⁹. A II. Mieszko leányának szentelt életrajzban a szerző foglalkozott Adelhaid származásának problémájával is, aki I. András leánya és Wratisław cseh herceg felesége volt. K. Jasiński szerint Adelhaid András korábbi, de közelebbiről nem ismert házasságából származott. Ezek szerint I. András házassága Bölcs Jaroszláv leányával már a magyar király második házassága lett volna (149. old.). A kérdés vizsgálatának a szerző utóbb külön értekezést is szentelt¹⁰.

A következő lengyel–magyar dinasztikus kapcsolat Ulászló Herman házassága volt Salamon magyar király özvegyével, Judittal, aki III. Henrik császár leánya volt. Judit Salamon 1087-ben bekövetkezett halála utáni évben ment férjhez a lengyel herceghez, akitől három leánya született. A gyermekek közül csak egyet, Ágnes ismerjük névszerint. Judit 1100 körül halt meg március 14-én.

A bennünket érdeklő időszak utolsó Piaszt-Árpád-házi házassága II. (Öreg) Mieszko házassága volt Erzsébet magyar királyleánnyal. A leányt azonban a magyar történészek legújabb munkáikban következetesen Gertrudnak nevezik¹¹, miközben kétségkívül Erzsébet volt a neve. Ilyen név alatt említik őt a korabeli lengyel nekrológok¹². A leány származása is problémák forrása. A magyar történetírásban Erzsébet (Gertrúd) mint II. Béla király leánya jelenik meg¹³. Az

információ Długoszról származik¹⁴. Ezt a feltételezést azonban már O. Balzer is elutasította, mivel időrendi szempontokból nem volt helytálló. A házasság idején II. Béla leánya ugyanis legfeljebb 8–9 éves lehetett. II. Béla és felesége, Ilona házasságát 1130 körülre tehetjük, Erzsébetet pedig legkésőbb 1138-ban vette nőül III. Mieszko. Ezért a Piasztok Genealógiájának múlt századi szerzője tényként kezeli, hogy Erzsébet nem a leánya, hanem a testvére lehetett II. Bélának, tehát apja Álmos herceg volt¹⁵. Jasiński viszont Balzer tézisént utasítja el, abból kiindulva, hogy a források (Ortlieb és Wincenty Kadłubek Krónikái) Mieszko első feleségét a magyar király leányának nevezik, miközben Álmos ekkor herceg volt. Ezenfelül – teszi hozzá Jasiński –, ha Erzsébet Álmos leánya lett volna, Erzsébetnek Mieszkoval kötött házasságából származó, szintén Erzsébetnek nevezett leánya és Sobiesław cseh herceg nagyon közeli – másodfokú – rokonok lettek volna. Az ilyen házassághoz az engedély megszerzése nagyon kivételes esetben számított volna. Jasiński itt azzal a hipotézissel áll elő, hogy III. (Öreg) Mieszko feleségének az apja II. István király volt. Ismeretek számára a magyar források utalásai II. István utódnélküliségéről, de ezeknek nem ad hitelt, mivel nem maradtak fenn eredeti verziójukban, következésképpen sok pontatlanságot tartalmazhatnak (237. old.).

A bemutatott genealógiai monográfia, mivel a legrégebbi lengyel–magyar házassági kapcsolatokkal is bőven foglalkozik, a lengyel mellett a magyar középkor kutatói számára is figyelmet érdemlő, használható munka. Érdekes felhívunk erre a figyelmet, mivel amint ez Jasiński művéből is kitűnik, egymás tudományos eredményeinek ismerete nem tartozik a közös magyar–lengyel múltunkkal foglalkozó történészek fő erősségei közé.

Stanisław Sroka

Jegyzetek

1. Jasiński, K.: *Rodowod Pastów śląskich*. 1–3. k. Wrocław, 1973–1977.
2. Balzer, O.: *Genealogia Piastów* (a továbbiakban: Balzer) Kraków, 1895.
3. Kronika Thietmara. Ed. Jedlicki, Z. Poznań, 1953. 225.: „et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium Besprim nomine”.
4. Balzer, 39. A legújabb magyar történetírásban határozottan a lengyel herceg felesége apjának Gézát tartó hipotézis került fölénybe. Lásd Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja* (1301-ig). Szeged, 1993. 277.; Uő: *Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest, 1993. 284.; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993. 188. Egyedül a nemrég kiadott Magyarország történetében (Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. II. k. Budapest, 1987. 1000 és 1001 old. közötti tábla) tartják őt Mihály – Géza bátyja – leányának.
5. Labuda, G.: *Zc stosunków polsko-węgierskich w drugiej połowie X wieku*. In: *Europa-Słowiańszczyzna-Polska*. Poznań, 1970. 81.
6. A magyar történészek munkáiban Rychezának vagy Adelhaidnak nevezik (lásd az említett munkákat a 4. jegyzetben). A utóbbi időkben Wasilewski Tadeusz (*Dwa utracone dawne roczniki: Rocznik biskupów dworu polskiego i Rocznik tyniecki starszy. Roczniki Historyczne*, 54. k. 1988. 33.) Adelhaid néven említi. Jasiński, azonban, mivel a középkori forrásokban nem említik a leány nevét, „név szerint nem ismert”-ként szól róla.
7. Hasonló következtetésekre jutott az utóbbi időkben Gerard Labuda is. Vo. Labuda, G.: *Mieszko II król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Kraków, 1992. 174–183.; Uő: *Udział książąt węgierskich w walkach polsko-pomorskich za Mieszka I czy za Kazimierza Odnowiciela?* In: *Opuscula minor in memoriam Josepho Spors. Stolpensi*, 1993. 65–76.
8. Lásd az említett munkákat a 4. jegyzetben.
9. Krzemińska, Barbara: *Moravští Premyslovci ve znojemské rotunde*. Ostrava, 1985. 24. old. 129. jegyzet; Uő: *Vztahy moravských Premyslovu ke Kyjevské Rusi*. In: *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXIV. Nauki hum-spol.*, nr. 204. 1990. 90–91. K. Jasiński erre a tárgyalat műben hívja fel a figyelmet.
10. Jasiński, K.: *Filiacja Adelajdy, żony księcia czeskiego Wratysława II. Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, s.n. I. k. (XII) 1993. 3–11.
11. Lásd az említett munkákat a 4. jegyzetben.
12. *Księga bracka opactwa Panny Marii w Lubiniu*. Ed. Perzanowski, Z. In: *Monumenta Poloniae Historica* (a továbbiakban: MPH.). *Seria II. IX. k. 2. rész* Warszawa, 1976. 6.: „*Domina Elisabeth ducissa uxor Mesiconis*”; *Kodeks dyplomatyczny Malopolski. II. k. Ed. Piekosiński, F. Kraków, 1886. 376. sz.*: „*Mesacho Poloniae dux et prima uxor eius Helizabet*”; *Nekrolog opactwa Panny Marii w Lubiniu*. In: MPH. IX. k. 2. rész 84.; Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892. 305. Erzsébet név alatt ismerte őt.
13. Lásd az említett munkákat a 4. jegyzetben.
14. *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. III. k. Warszawa, 1964. 51.*
15. Balzer passim.

Elődeink története az Árpád-kor végéig

Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)
Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3.,
Szeged, 1993. 299 oldal

A Szegedi Középkorász Műhely közelmúltban útjára indított Középkortörténeti Könyvtárának harmadik köteteként – egy középkori narráció-gyűjtemény és az Árpádok külpolitikájának 1196-ig történő nagyívű bemutatása után – egy kifejezetten az érdeklődő nagyközönséghez szóló összegzés jelent meg a régmúltunk kérdéseit évtizedek óta kutató Kristó Gyula tollából. Az eredetileg a kétkötetes Magyarország története számára elkészített kéziratával szemben a szerző a rövid, tömör, de olvasmányos formában adott korszerű ismereteket jelölte meg írói, s egyben az olvasó által „számonkérhető” követelményként.

Az utóbbi évek hasonló célkitűzésű munkáitól eltérően a szerző a magyarság korai történetében túlmenően a környezetet (a Kárpát-medence) 896 előtti történetéről is igyekszik (ha vázlatosan is) megemlékezni.

A kötet ennek megfelelően két nagy egységre oszlik: 1. A Kárpát-medence és a magyarság története a honfoglalásig. 2. Az Árpádok kora.

Az első részben a híres vértesszőlősi lelet bemutatásával veszi fel ismertetése fonalát a szerző, s a jelentős régészeti kultúrákon s Burebista dák államán át jut el a Kárpát-medence római, majd népvándorlás kori történetéhez. A magyarság őstörténetével kapcsolatban az olvasó a kérdéskör főleg nyelvészeti megközelítésű eredményeit kapja kézhez. A népszerűsítő munkák többségétől eltérően azonban a kötet jelzi a vitás kérdések egy részét; többek között a kettős honfoglalás elméletét, amivel Kristó Gyula konzekvensen nem tud

egyetérteni: „Nem számol e feltételezés azzal, hogy az avarok tömegei aligha érték meg a magyar honfoglalást, hogy a szlávoktól szinte minden oldalról körülvett avarok rákényszerültek a szláv nyelv átvételére, a szlávokkal való kapcsolatok ápolására, ami nagyban hozzájárult elszlávosodásukhoz. Fontos körülmény, hogy a 9. századi Pannoniából, a magyar honfoglalás előtti időből ismert helynevek között nincs egyetlen finnugor eredetű sem, amely a térségben élő magyarokra vallana. Bizonyossággal állítható tehát, hogy a 670 utáni években a Kárpát-medencében feltűnő új népség etnikumát tekintve nem magyar volt.” (32–33. o.)

Érdekesnek tűnhet a fentiek ismeretében a Juliánus barát és társai első útját részletesen leíró Riccardus 1237. évi, a pápai kúria számára készített, s mintegy ellenkező előjelű „beolvadási folyamat” – párhuzamról beszámoló jelentése. Juliánus kapcsolatfelvétele a 4–6.(?) század óta Baskiriában lakó, félezer éve bolgár-török környezetben élő Volga-menti magyarokkal a levél szerint problémamentes volt, ugyanis tökéletesen beszéltek magyarul („...diligentissime audiebant [ti. a pogány magyarok Juliánust], quia omnino habent Ungaricum ydioma, et intelligebant eum, et ipse eos.” (Vetera monumenta historica Hungariorum sacrum illustrantia ... ab A. Theiner I–II. Romae, 1859–1860. I. 153. o.)

A kötet második, nyolc fejezetre tagolt része az Árpádok történetét tekintti át. Szakavatott kézzel ismerteti a honfoglalás és a kalandozások történetét. Nem fogadja el „kellő társadalmi feltételek híján” (97. o.), hogy a 10. században akár magyar államról, akár magyar nomádállamról beszéljünk, s a magyarság politikai keretét a törzsszövetségben látja, hangsúlyozva, hogy az igazi hatalom a törzsfők kezében volt (97–99. o.).

A nagy történelmi egyéniség a közgondolkodásban óhatatlanul „kisajátítja” elődje érdemeit. A magyar középkor esetében ez jutott osztályrészül Géza fejedelemnek és később I. Károlynak (is). Ezért is öröndetes, hogy az utóbbi évtizedek történeti hangsúlyváltásával egybehangzón a szerző az államszervezést egységes folyamatnak tekinti, s ezt könyve szerkezeti felosztásában is kifejezésre juttatja.

A terjedelem nyújtotta keretek között a szerző az egyensúly elérésére törekszik a politikai és a társadalmi-gazdasági-műveltségi viszonyok ismertetése terén. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy e 400 év történéseit tagláló nyolc fejezet közül címe szerint mindössze kettő foglalkozik az utóbbiakkal, ám a szerző a konkrét évszámokhoz, uralkodókhoz köthető társadalmi, intézményi változásokat nem az előbb említett fejezetek oldalain, hanem kronológiai sorrendben tárgyalja. Az adatgazdag, olvasmányosan megírt politikatörténeti áttekintés első részét Kristó Gyula III. Béla halálával zárja. A következő két fejezetet szenteli a kor gazdasági-társadalmi-műveltségi viszonyai ismertetésére, így a 13. század eseményei egy szerkezeti egységet alkotva kerülnek tárgyalásra.

Szabadság és szolgaság. A korai középkor két legfontosabb társadalomszervező jogi kategóriája a könyv lapjain is hangsúlyos szerepet kap. Az István-kor még jogilag egységesnek tekintette a liberek társadalmát, bár rétegzettségük már ekkor is nyilvánvaló volt. A 11. század második felében a jogi egység felbomlott. A szabadok leggazdagabb-legtekintélyesebb elemei elkülönültek, s őket a társadalom (miként Nyugat-Európában) az előkelő nobiles elnevezéssel ruházta föl. Kálmán törvényei pedig differenciálták a libertas fogalmát megkülönböztetve adózás alól fölmentett, adóköteles (közjüket tartoztak a hospesek) és kötött állapotú, adózó szabadokat. A későbbiekben a királyi birtok népei közt feltűnő liberek már

nem közsabadok, s a rájuk alkalmazott terminológia „mindössze” a vár(megye) és udvarszerzetben betöltött pozíciójukat jelölte, hasonlóan az egyházi birtokokhoz, ahol – mint a szerző hangsúlyozza – „lényegében ismeretlen volt a teljes szabadság, viszont a jogfosztottság mértéke sem érte el azt a szintet, ami a világi magánbirtok szolgájára volt jellemző.” (193. o.)

A változások nyomán a két nagy rendező kategórián belül, birtoktípusról függően, a jogállások rendkívül tarka képe bontakozott ki. A fejlődés menetét ismertetve fejti ki a szerző azon véleményét, hogy: „A jogi szempontnak mint társadalomrendező elvnek a háttérbe szorulására mutat, hogy a szabad és a szolga közti határvonalat nem tekintették többé sérthetetlennek. A 12. században meghatározóakká a vagyoni viszonyok váltak.” (192. o.)

A 13. század elején felgyorsuló gazdasági és politikai változások társadalmi indukciója az Aranybulla-mozgalom mellett az egyházi birtok népeinek (a familia ecclesiastica törzsének) akcióiban is felismerhető. A pannonhalmi apát és népei között (1226–1240) lezajlott perekben hozott döntések figyelemre méltó hasonlóságot mutatnak az ún. Hofrechttekkel. Az elsőként – 1023–1025 körül – keletkezett Lex familiae Wormatiensis jelentősége abban áll, hogy írásba foglalta a püspökség familiájának jogait és kötelességeit. Így annak a társadalmi folyamatnak az első megnyilvánulásaként értékelhető, amely a későantik-középkori familiák (amelyek gyakorlatilag a társadalom egészét átfogták) alig átjárható válaszfalait fellejtve, új jogi kategóriák és integrációs egységek (universitas, [communitas]) alapjait vetette meg. (Karl Bosl: Die „Familia” als Grundstruktur der mittelalterlichen Gesellschaft. In: Die Gesellschaft in der Geschichte des Mittelalters. Göttingen, 1975. 84–111. és ugyanő: Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter. Eine

deutsche Gesellschaftsgeschichte I–II. Stuttgart, 1972. I. 179–190.)

Amennyiben a nyugat-európai egyházi „Hofrechtek” és a pannonhalmi perek egy irányba mutató társadalmi változások „mérőműszereiként” értelmezhetők, úgy e peranyag a Marc Bloch-i értelmű „második feudális korszak” Kárpát-medencében is beköszöntő változásainak egyik azon hírnök-szegmense lehet, amely a Magyar Királyságban a 13. századtól kezdődően (hosszan elnyúló folyamatként) formálta át alapjaiban a társadalom szerveződései elveit, így a szabadság és a szolgaság kategóriáját is.

Az átalakulás egyik fő szála, a köznemesség kialakulásának folyamata a középkori magyar társadalomtörténet egyik legfontosabb, s megnyugtatóan máig sem letisztult kérdése. Mályusz Elemér Turóc megyei tapasztalataival háta mögött, anyaggyűjtését országos szintre kiterjesztve fogalmazta meg 1942-ben a nemességbe az életmód azonosságán alapuló, automatikus beemelkedés szociológiai elméletét. Értelmezését a következő évtizedekben – kutatási eredményeik alapján – többen elfogadták-megerősítették, míg mások a jogi szempontokra helyezve a hangsúlyt úgy látták, hogy egy-egy esettől eltekintve gyakorlatilag csak oklevélbe foglalt királyi nemesítés útján léphetett be a nobilisszel azonos életmódot folytató, de proprius állapotú egyén az országos nemesség közösségébe (in cetum et numerum). A kérdésben a szerző mérték-tartó állásfoglalása mintegy ötvözi a két irányzat eredményeit: „Általában más sors jutott osztályrészül a várjobbágyoknak. Felső rétegük a szent királyra (Istvánra) vezette vissza kiváltságát, míg a várnépi állapotból várjobbágygá vált elemek mint kiemelt várjobbágyok fordultak elő. Sorsuk azonban mégsem ettől függött, hanem attól, hogy sikerült-e birtokhoz jutniuk. Akik saját földdel rendelkeztek, azok megtalálták az utat az uralkodó rétegbe.” (194. o.) „A köznemességet alkotó más elemek (várjobbágyok, különféle királyi népek, pl.

őrök) általában királyi közbeavatkozással, nemesítéssel jutottak a köznemesség sorába.” (215. o.) „Arra is volt azonban példa, amikor a várjobbágy külön nemesítés nélkül, mintegy természetes úton jutott el a nemességbe. (215. o.) „Számos példa akadt arra, hogy a helyi vagy kondicionális nemesek országos nemesség elnyerésére törekedtek, de az őket elválasztó különbségek nagy része csak a 14. században tűnt el.” (216. o.)

A nemesség általános geneziséén túl, kisebb rész kérdésekben sincs teljes egyetértés a történetírók között. Többek között itt említhetjük meg a világi politikai elite alkalmazott terminológiának a 13. század első harmadában bekövetkezett változásához fűzött eltérő álláspontokat, ahol a kutatók egy része, köztük a szerző is (217. o.) a nobilibaró, míg egy másik része a iobagio-baró (a legelőkelőbbek némileg tágabb, avagy a mindenkor [országos] tisztségviselők valamelyest szűkebb jelölése?) váltás mellett tette le voksát.

A kötetet két frapáns művelődéstörténeti alfejezet gazdagítja. Különösen plasztikus a Kálmán-kori pezsgő szellemi élet leírása. A művelt, „csiszolatlan latinságuk” miatt szabadkozó egyháznagyok után, a 13. század művelődési viszonyait taglaló oldalakon szinte azok ellenpólusaként hatnak az 1279. évi, a magyarországi egyházi társadalomról lesújtó képet festő budai zsinat határozatai. Miként illeszthető egybe a szerző által hitelesen ábrázolt, gazdag ruhában járó, pompakedvelő, fegyvert viselő és használó egyházfő alakja azokkal az egyetemmel járt, a közügyekért felelősséget érző jogász-egyházi államférfiakkal, akik a század utolsó negyedében több ízben is kísérletet tesznek az állam új, valóban működőképes szervezeti kereteinek kialakítására? A megoldás lehetőségét egy IV. Ince pápa nevére 1254. évi dátummal Dolentes cím alatt kiállított egykorú hamisított decretalis nyújtja. A pápa nevében beszélő hamisító szuggesztív eszközökkel hozza olvasói tudomására, hogy Franciaország, Anglia, Skócia, Wales, Spanyol- és Ma-

gyarország papsága a római jog tanulására adta fejét, felhagy a bölcséleti fakultások látogatásával, s így országaik főbb egyházi javadalmai sorra római jogi képzettségű klerikusok kezére jutottak, „ezek pedig, mintha nem az Üdvözítő helyettesei, hanem Lucifer örökösei lennének, lóháton, arannyal, ezüsttel és drágakövekkel ékesített bársony- és selyemruhákban járnak, viselkedésükkel meggyűlölten az egész egyházat.” A decretalis írója, mint minden hamisító, ügyelt arra, hogy hamisítványának mellékkörülményei megfeleljenek kora felfogásának, így jogi végzettségű klerikusaink világias életmódját ecsetelő közlésében sincs okunk kételkedni. (Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori

Magyarországon. Budapest, 1971. 366–367. o.)

Külön kiemelés érdemel a népszerrősítő kategóriában szinte kivételesen bőséges irodalmi tájékoztató, a melléletek (az Árpádok genealógiája, valamint a korszak legfontosabb eseményeinek helyét és jelentős helységeit feltűntető térkép) pedig valóban segítik a korban való tájékozódást.

A dél-alföldi medievista műhelyből kikerült munka olvasmányos és gazdag tényanyagú, jó alapot teremt ezzel a nagyközönség korszak iránti érdeklődésének felkeltésére.

Nógrády Árpád

Szent László a középkori magyar falképeken

**László Gyula: A Szent László-
legenda középkori falképei.**
(Tájak – Korok – Múzeumok
Könyvtára 4.) Budapest, 1993.

László Gyula professzor századunk magyar tudósainak egyik legeredetibb, legszínesebb egyénisége. Sokan, akik abban a szerencsében részesültünk, hogy személyesen ismerhetjük őt, most együtt ünnepeljük a Szent László-legenda középkori falképei című pompás könyvének régóta várt megjelenését. Többen tanítványai lehettünk, vagyis megismerhettük benne azt a napjainkban oly kivételes tanárt, aki rajongva szereti tárgyát, és aki tisztelettel, meghatódottsággal közeledik ahhoz. S vajon létezik-e nagyszerűbb téma, mint eleink kiléte és korai története, megérkezésük a Kárpát-medencébe. László Gyulától ellettük a kutatás módszereit is, a szent bűvöletet, amely nem ismer fáradságot, sem meghátrálást, csak lázasan figyel a felvillanó fényeket, amelyek nyomán oszlik az ismeretlenség sötétsége. Mind-ez végtelen örömmel tölti el a kereső szívét, új és új lendületet ad a további munkára, az igazság felderítésére.

Az elmúlt nehéz évtizedek egyetemi oktatásában talán Ő volt az egyetlen, aki ébren tartotta, sok esetben felébresztette ifjúságunkban a magyar öntudatot. Ő volt az a tudós és tanár, akinél az egyes tudományágak szervesen összekapcsolódtak, és aki a tudomány nagy, élettel teli egységét ismertette meg a jövő értelmiségével.

A tudomány Nála mindig összefügg a művészettel. Az előadás és a kifejezés művészetével, amelynek egyedülálló mestere volt az egyetemen. A képzőművészet esztétikai értékei mindig jelen voltak a régészeti emlékek bemutatásánál. Mint a középkori régészeti tanára kivételes egységben tárta hallgatói elé a kor régészeti és művészettörténeti em-

lékeit. Pontosabban, nem ismert kutatási határokat, sem skatulyákat. Még a kortárs művészet megismerését is fontosnak tartotta a régész számára.

Széles körű, tudós problémafelvétellel, azok sokoldalú tudományos megközelítésével és a legtöbb esetben azok megoldásával is találkozunk e kötetben. A tárgy, a magyarság középkori életének legbeszédesebb emlékei, a Szt. László legenda ábrázolásai. A cím falképeket jelöl meg, mint a középkori monumentális művészetünk legszembetűnőbb és legmegkapóbb képsorát, amelyeket az ország legkülönbözőbb vidékeiről ismerünk. E képsorok már több mint 100 éve, Rómer Flóris 1874-ben megjelent első falkép-korpusza, a Régi falképek Magyarországon c. kötet megjelenése óta élénken foglalkoztatják a hazai irodalmi, néprajzi, művészettörténeti és régészeti kutatást.

László Gyula könyvét Radocsay Dénesnek ajánlja, akinek A középkori Magyarország falképei című műve 1954-ben látott napvilágot. Radocsay heroikus munkát végzett falképeink számbavételével, leírásával és a rájuk vonatkozó irodalom összegyűjtésével. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy az akkori politikai viszonyok nem tették lehetővé a trianoni határokon kívül eső emlékek megtekintését sem. Könyvének nagy szerepe volt abban, hogy a II. világháború utáni nemzedékek figyelme középkori falképeink felé fordult. A falképek tudományos kutatása terén azonban, az említett politikai körülmények miatt, nem tehettek sokat. A 60-as évektől kezdve a magyar szakember megnézhetette már a török pusztítástól megkímélt, de Trianonnal elszakított középkori pompás képsorokat, de a tudományos feldolgozás a helyi szakemberek kizárólagos joga volt. Ezek nézeteit László Gyula könyvében finom iróniával ismerteti, és tömören, egyszerűen, de a tudományos igazság határozottságával és logikájával válaszol

azokra. Röviden ez az oka annak, hogy László Gyula könyve nem jelenhetett meg a kézirat befejezések, 1980-ban, csak 1993-ban.

Most azonban annál nagyobb örömmel üdvözljük! Külön köszönet illeti Éri István régészt, a Tájak–Korok–Múzeumok kiadó főszerkesztőjét, aki a mai nehéz viszonyok között ilyen igényesen adta ki ezt az értékes tanulmányt. A színes fényképek, amelyek Mózer Zoltán, Sarudi Sebestyén József és mások kiváló művei, továbbá a színes akvarell másolatok, amelyek nagy része most először kerül a nyilvánosság elé, méltóképpen kísérik László Gyula meggyőző és szemléletes előadását, fokozva annak hitelét.

A bevezetőben László Gyula világosan kijelöli a könyv célkitűzését. Nagy Géza kiváló régész-történész 1913-ban közölt felfedezését kívánta továbbgondolni és bizonyítani, amely szerint az Ermitázs egyik szkíta aranylemezeinek ábrázolása, sűrített formában a Szent László-legenda magját állítja elé. László Gyula, a honfoglaló magyar nép életét kutató régész, áttekintette az irodalomtörténészek, néprajz-tudósok kutatásait és azok újabb és korábbi eredményeit is, egybevetette azokat saját régészeti megfigyeléseivel, következtetéseivel. Mindenekelőtt a legenda írott és hagyományozott forrásait elemzi, majd a Szent László-hermára irányítja a figyelmünket, mint a falképek Szent László ábrázolásainak előképére. A herma aranyozott ezüst szobrának majesztikus arctípusa ugyanis meglepően rokon a falképek Szent László képével. László Gyula korábbi kutatásainak eredményeit a Szent László-hermával kapcsolatban 1965-ben tette közzé az Arabona győri múzeumi évkönyvben. Itt személyes, főképpen technikai vizsgálatok alapján bizonyította, hogy a herma fejrésze azonos a király szentté avatásakor készült hermával, vagy legalábbis annak pontos mása. Művészettörténünk, anélkül, hogy érdemben megcáfolná e tudományos bizonyítást, 1406

körülre datálja a hermát arra az 1406. évi oklevélre hivatkozva, amely szerint a váradi székesegyház néhány évvel korábban leégett, s a koponya ereklyetartója is megolvadt a tűzben.

A Szent László-legenda falképciklusain azonban már a 13. század végétől, a 14. század egész folyamán a herma arctípusával találkozunk.

A bevezető eszmefuttatások után tér rá a szerző a legenda-ábrázolások bemutatására, a miniatúráktól kezdve – Vatikáni Legendárium, Képes Krónika és a bécsi magyar egyetemisták anyakönyvének iniciáléjában – egészen a falképciklusokig, amelyeket területi egységek szerint tár elé. A székelyföldi megjelenítések után a szepességi, kassai, gömöri pompás képsorokat ismerhetjük meg, végül az ország középső és nyugati részén feltárt legenda-ábrázolásokat. A gazdag változatokban, a többnyire nagy művészettel megfogalmazott, kozmikus erejű drámai küzdelmeket költői szépségű lírai részletek kísérik. A közép-európai 14.–15. századi festészet kiemelkedő emlékei ezek a képek tartalmi és formai szempontból egyaránt. A régész László Gyula rámutatott a részleteknél, a lószerszámok, a nyereg, a kengyel, a nyíl- és íjtegez típusaiban és díszítéseiben az avar-kori és azon túli keleti örökségre, amely – minden valószínűség szerint – a székelység, az első onogur avarkori honfoglalás népe közvetített hozzánk. A két hős fegyvernélküli küzdelme és több más elem ugyanezeket az összefüggéseket erősíti. A legenda kezdő jelenete, a várból kivonuló sereg a búcsúztatókkal azonban a nyugat-európai lovagvilág legszebb ábrázolásait idézi. A Szent László-legenda – e könyv meggyőző bizonyága alapján – Magyarországon keletkezett hősköltemény, amely népünk legősibb hitvilágát egyesíti a keresztény középkornak Jó és Rossz kozmikus harcára épülő európai szellemiségével.

Prokopp Mária

„Csillagok közt fényességes csillag”

Szöke Gyula: Szent László király.

Budapest, 1993.

(A Szent László Alapítvány kiadása.)

1992-ben az egész világ magyarsága ünnepelte Szent László királyunk szentté avatásának 800. évfordulóját. A megemlékezések maradandó bizonyosságai a tanulmánykötetek, kiállítás-katalógusok, a népszerűsítő és tudományos munkák. E kiadványok sorában külön hely illeti meg Szöke Gyula győri kanonok könyvét, amely széles körű tudományos ismeretekre támaszkodva a szentet állítja elének. „Csillagok közt fényességes csillag” ő, példakép! A halála óta eltelt 900 év alatt töretlen volt nagy tisztelete, amelynek történelmi bizonyosságait, irodalmi és képzőművészeti emlékeit, a teljesség igénye nélkül, idézi fel a könyv, hogy „hirdesse Szent László mindenben példamutató életét, erényét nemcsak a jelen, hanem a jövőendő nemzedék számára is, ...és jelen napjainkban is rávilágítson a helyes útra.”

E cél érdekében eleveníti fel a szerző a történelem tárgyilagos adatait, hogy újragondolhassuk László trónra kerülésének előzményeit, a Szent István óta eltelt 39 véres és küzdelmes esztendőt, történelmünk egyik legnehezebb időszakát, majd a szent és bölcs király uralkodásának 18 évét, amikor a szigorú és tiszta erkölcs alapján megszilárdította az országot. Külön jellemzi a szerző László bel- és külpolitikáját, egyházszervező tevékenységét, főbb törvényeit. Ezek után ismerteti az egyház követelményeit a szentekkel kapcsolatban, és bemutatja, hogy László király milyen nagy mértékben felelt meg az erények hős gyakorlásának. Így például szívből megbocsátott nagyapja megvakítójának, István királynak, olyannyira, hogy ő avatatta szentté. Ebből az alkalomból szabadon bocsátotta ellenfelét, Salamon királyt is. Mély Isten-hitét a legendákból ismert csodák hirdetik. Sírjánál folytatódott a csodák évszázadokon keresztül. Külön fejezet szól az ereklyékről, elsősorban a Hermáról, a Szent László-mondákról,

legendákról és a képzőművészeti alkotásokról, ezt 98 színes kép kíséri. Majd a Szent László tiszteletéhez szorosan kapcsolódó városokra irányítja figyelmünket: Nagyvárad, Győr, Budapest, Nyitra, Pozsony, Zágráb, Szob, Mosonmagyaróvár – múlt és jelen Szent László kultuszát ismerjük meg röviden, tömören, hitelesen. Ezután vázolja az 1861-ben alakult Szent László Társulatnak a külföldi magyarság nemzeti identitásának megőrzéséért, lelki gondozásának segítségével kifejtett tevékenységét. A Szent László-tisztelet történeti áttekintését az 1944 októberében alakult „magyar király Szent László hadosztály” cékfitűzésének és hős helytállásának bemutatásával zárja. Ezután tér át a jelenre, szűkszavú statisztika adatokat ismertet a Szent László nevet viselő helységekről, terekről, utcákról, iskolákról, kórházakról, emlékművekről, ezek száma fokozatosan növekszik. 1992. május 7-én MT. rendelet a határország védőszentjévé nyilvánította Szent Lászlót.

A könyv második fő részében 98 mélynyomású színes kép tárja elének Szent László 800 éves folyamatos tiszteletének néhány – 98! – képzőművészeti bizonyosságát, a konstantinápolyi Hagia Sophia mozaikképétől kezdve az 1993-ban felállított mosonmagyaróvári, Lebó Ferenc által megjelenített bronz szoborig. A konstantinápolyi mozaik (24. kép) jóllehet Szent László leányát, Piroskát ábrázolja mint Eiréné császárnét, de joggal tulajdonítjuk e nagy méltóságot Szent László korabeli nemzetközi tekintélyének. Ezt jelezte az a tény is, hogy az első kereszties hadjárat fővezérévé kívánták választani, ezt azonban a halál megakadályozta. A másik egyetemes jelentőségű művészeti alkotás Simone Martini Szent László-képe, amely a könyv címlapját ékesíti. A nápolyi királyság középkori Szent László kultuszának bizonyossága e remekmű, amely ma a calabriai Altomonte múzeumának kincse (35. kép). A további külföldi középkori ábrázolások közül megismerhetjük a bécsi egyetem magyar diákjainak anya-

könyvét ékesítő iniciálé képet Szent László és a kun vezér küzdelmével (19. kép). Ugyancsak a 15. században készült a bazeli karthausi templom üvegablaka Szent László álló alakjával (44. kép). A szövegrész utal más kiemelkedő európai művészeti alkotásra is, mint például az assisi-i S. Francesco alsó templomának és a nápolyi Donnaregina templom freskóképeire a 14. század első negyedéből, Miksa császár pompás innsbrucki síremlékére (16. sz.), ahol a dicső ősök között ott áll Szent László bronzszobra is. A bolognai egyetem 16. századi magyar–horvát kollégiumának mennyezetfreskóján ugyancsak Szent László jelenik meg. Alakját ott látjuk a 19–20. század magyar emigrációinak templomaiban Amerikától Ausztráliáig, Rómától Fatimáig a világ minden részén.

A hazai ábrázolásokból adott változatást műfajok szerint közli a könyv: építészet, festészet, szobrászat és kisművészetek. Várad, Győr és Nyitra székesegyházai után Szent László ereklyéit ismerhetjük meg remekművű tartóikban, majd a Képes Krónika és a Thuróczi Krónika híres Szent László ábrázolásait. A nagyszámú középkori falképeink közül csak a veleméri templom 1378. évi Aquila János által készített festményt közli, amelyen angyal koronázza meg a dicső királyt (17. kép). II. Ulászló királyunk 1512. évi fogadalmi képét a Szépművészeti Múzeum őrzi (Bernhard Strigel) (46. kép). A barokk kori ábrázolások sorában kiemelt helyet kapnak Maulbetsch freskóképei a pozsonyi prímási palota kupolájában és a győri székesegyház szentély-mennyezetén (22–23., 28. kép). A barokk szobrászati alkotások közül a mariazelli Szent László kápolna 17. századi oltárszobra (64. kép) és a nyitrai pestis emlékmű szobra (50. kép, 1739) mellett méltán emeli ki a győri székesegyház ún. fekete oltárát, Mollinarolo domborművét (1770), amely Szent István jobbán Szent László jelenlétében történő ünnepélyes felemelését ábrázolja (51. kép).

A 19. századi nagyszámú ábrázolások közül Lotz Károly falképeit említi

első helyen a budavári Nagyboldogasszony-templomban (26. kép), majd Than Mór Szent László vízfakasztását ábrázoló képét a pesti Bakács téri templomból (26/a. kép). Kiemeli a kevésbé ismert Kovács Mihály Bach-korszakbeli vázlatát a mezőkövesdi templom főoltárképéhez, amely Szent László nagy Mária-tiszteletének állít emléket (40. kép). A szobrok közül Fadrusz János remekművére hívja fel a figyelmünket, amely a pesti bazilika kupolája alatt áll (59. kép). A hazánkban dolgozó olasz szobrászok alkotásai közül Marco Casagrande imádkozó Szent László szobrát látjuk (62. kép), amely az egri székesegyház lépcsőfeljáróját kíséri, valamint az esztergomi főszékesegyház Bakóczkápolnájának oltárszobrát (Petro della Vedova, 1875, 58. kép).

A 20. századi Szent László-ábrázolások között a szobrok a legjelentősebbek. A sort a szegedi fogadalmi-templom főhomlokzatán álló méltóságteljes, szent uralkodó fehér márvány szobra nyitja (63. kép). A nagyváradi székesegyház elé Buza Barna készítette el a nagy király vágató lovas szobrát Kolozsvári Márton és György híres 14. századi emlékművének örököseként az 1940-es évek elején (65. kép, Nemzeti Galéria). Antal Károly mint győztes hadvezért ábrázolja a kőbányai Szt. László templom előtti téren (66. kép, 1940). A szabolcsi zsinat színhelyére Varga Imre készítette a Hermát idéző mellszobrot (67. kép, 1992). S végül a kötet utolsó képe Lebó Ferenc nagyváradi szobrát mutatja be (98. kép), amelyet 1993-ban állítottak fel, s amelynek létrejöttében jelentős része volt a város plébánosának, könyvünk szerzőjének.

A díszes kötetet – az MTI Foto Kft. és a Franklin Nyomda méltó, ünnepi formába öntött – Tempfli József nagyváradi püspök, Szent László sírhelyének mai őrzője ajánlja figyelmünkbe, hogy példaképünk Szent László legyen, aki napjainkban is „utat mutat és hitet jelöl”.

Prokopp Mária

Fügedi Erik életművéről, posztumusz könyve kapcsán

Fügedi Erik: Az Elefánthyak.
Budapest, Magvető, 1992.

Fügedi Erik az Elefánthyak című könyve nagy ívű tudományos életmű záróköve. Szerzőjére és egész pályára jellemző, hogy utolsó művét a Magvető Kiadó Mikrotörténelem elnevezésű sorozatában jelentette meg, mely a történetírásunk korszerűsítését célzó új törekvések és módszerek népszerűsítését tekinti feladatának. A halál által lezárt életmű befejező alkotóelemének ismeretése kapcsán szükségesnek látszik a szerző egész pályáját felvázolni a gyorsan feledő utókor okulására, mert a magyar középkorkutatás utolsó félszázada sűrűsödik benne a későbbi historiográfia számára. E kötet nagyszabású kutatási program egyik láncszeme és ezért az egészből kiragadva nem is értékelhető helyesen.

E könyv létrejöttének és az egész életmű alakulásának megértéséhez előre kell bocsátanom a pálya fordulatait megmagyarázó legfontosabb életrajzi adatokat.

Az 1992-ben elhunyt szerző 1916. szeptember 22-én Bécsben született. Családi szálai az egykori Felvidékhez fűzték. Kiemelkedő műveltségét a piaristák pesti gimnáziumában, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen akkor virágkorát élő bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karán alapozták meg. Céltudatosága már az induláskor kiemelte öt évfolyamtársai közül, hiszen neki már első éves hallgatóként határozott kutatási elképzelései voltak. Ezek alakításában családi összeköttetései is közrejátszhattak, de a döntő, másokhoz hasonlóan, az ő esetében is a fiatal Mályusz professzor által 1935-ben kezdeményezett település- és népiségtörténeti irányhoz való csatlakozása lehetett. A Felvidék településtörténetének, a magyar-szlovák és magyar-cesh kapcsola-

toknak a kutatására akart felkészülni. Ennek érdekében megtanult szlovákul is. Nyitra megye betelepüléséről készített doktori értekezését Domanovszky Sándor a *Századok* 1938. évfolyamában tette közzé, Mályusz professzor pedig ennek különnyomatával indította el a máig gyakran idézett Település- és Népiségtörténeti Értekezések című tanszéki sorozatát.

Fügedi minden tekintetben ragyogó kilátásokkal indult ígéretes pályáján. Érdeklődésének megfelelően az Országos Levéltárban kapott beosztást, ahol a középkori oklevelek szlovákiai mikrofilmlezési munkálataiba bekapcsolódva folytathatta településtörténeti tanulmányait. 1945 nyarától a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosságának vezetőjeként bizonyította kiváló szervezőképességét és a művelődési értékek iránti felelősségét. Gazdátlanlanná vált levéltárak, könyvtárak és múzeumi értékek hosszú sora köszönheti megmenekülését a fiatal történész gyakorlati rátermettségének. A Biztosság megszűnte után ugyanezt az értékmentést folytatta 1949 végétől fogva előbb a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában, majd 1950 ősztől a Levéltárak Országos Központjában a tudományos osztály vezetőjeként. Innen személye ellen indított prekonceptiós akcióval 1952-ben eltávolították, majd a szakmából is kizárták. 1961-ig az egyik konzervgyárban tervekészítői és számvevői munkával tartotta fenn magát. Noha történészi hivatását ezekben a nehéz években sem adta fel és igyekezett kutatásait folytatni, tudományos pályája valójában egy évtizedre megszakadt. Ő azonban megalkuvást nem ismerő emberként és a tudomány elkötelezettjeként a rosszindulatnál erősebbnek bizonyult. A politikai légkör enyhültével 1961-ben visszaengedték hivatásához, de annak a perifériájára. Előbb a Történelmi Társulatnak,

majd 1965-től kezdve a Központi Statisztikai Hivatalnak lett tudományos munkatársa, majd a történeti statisztikai kutatások vezetője. Innen is ment nyugdíjba 1981-ben. Már újra a magyar középorkutatás külföldön is számontartott egyik vezető egyénisége volt, amikor a szakma hivatalosai 1972-ben a kandidaturát, 1986-ban pedig a „nagy” doktrátust lehetővé tették számára. Az 1980-as években egy ideig arra is lehetőséget kapott, hogy a középkori magyar történelemből órákat tarthasson a budapesti egyetemen. 1981-től ugyan elnöke volt a Magyar Tudományos Akadémia Középkori Munkabizottságának, és figyelmet érdemlő erőfeszítéseket tett a haladó magyar medievisztika feltámasztására, de az akadémiai tagok közé végül nem került be. Már Charon ladikjában ült, amikor életműve 1992-ben Széchenyi-díj formájában mégis komoly hivatalos elismerést kapott.

A fentiek ismeretében érthető, hogy Fügedi Erik pályája talán a leginkább rendhagyó, életműve pedig talán a leg-egyéniabb a háborút követő időszak magyar középorkutatásában. Munkáinak 1986-ban Londonban közzétett jegyzéke jól bizonyítja, hogy eleinte településtörténeti és csehszlovák vonatkozó kutatásait akarta folytatni annak ellenére, hogy 1950-ben átok alá vették a település- és népiségtörténetet, szétverték a medievisztikát, maradványait a perifériákra szorították és hivatalból akadályozták az utánpótlás nevelését. Konzervgyári száműzetésének első szakaszában tehát gyér publikációi régi témaköréből valók, csupán a várostörténet, valamint a történeti statisztika előtérbe nyomulása jelzi az érdeklődésében elindult változást. Pedig a kivettség magányában francia és angol szakirodalmi olvasmányai indításaira ekkor kezdte kialakítani magának saját, új kutatási programját. Körön kívüli lévén, a „vonalasok”-nál könnyebben felismerhette az akkori hivatalos történetírás gyarlóságait, elhatárolhatta magát annak túlzásaitól, korlátaitól és tilalmaitól.

Kivételeztségének köszönhető szemléletének a legfrissebb európai törekvésekhez igazodó megújítását, szellemi függetlenségének teljes megőrzését. A kirekesztett személy abban az időben eretnecségnek bélyegzett úton is elindulhatott. Fügedi pedig az olyan emberek csoportjába tartozott, akik a nyakukba szakadt bajból is tudtak valami jót kicsiholni a maguk hasznára. Így lehetett ő, a szakmából száműzött kutató az új irányzatok és módszerek egyik első alkalmazója a magyar medievisztikában.

Az a Fügedi Erik tehát, akit a hivatalosok 1961-ben visszabocsátottak maguk közé, már nem az a történész volt, akit a marxisták tíz évvel korábban kitaszítottak hivatásából. Kompromisszumok elutasító, erős egyéniség, független intellektus, saját képességeinek tudatában lévő ember volt fiatalságától fogva. Minthogy teljes joggal lehetett lesújtó véleménye az 1950-es évek magyar középorkutatásáról, személyes sérelmei kompenzálására is kialakította saját egyéni medievista programját, és ehhez élete végéig hű maradt. Ma már nehéz volna kibogozni, hogy pályája elkülönültségében mennyi a része másoknak és mennyi a többre hivatottságát ismerő, sértett személyiség saját elzárkózásának. Véleményére jellemző az az 1960-as években baráti körben tett kijelentése, hogy a magyar történettudománynak van egy rangjelzésekkel és kiüntetésekkel agyondekorált, fényes, hivatalos gárdája, amelyik kifelé reprezentál, de nem vagy szakszerűtlenül dolgozik, és van egy partizán alakulata, mely toprongyos ugyan, de tőle származnak azok a maradandó tudományos eredmények, amelyeknek a magyar történetkutatás a külföldi jóhírét köszönheti. Talán az integritását tisztán megőrzött személyiség gőgje a megalkuvókkal szemben munkálhatott benne, hogy akkor sem igyekezett elvegyülni a „reguláris” gárda soraiban, amikor ennek már nem lett volna akadály. Vezetésre termett ember volt, pályája kezdetén tudományszerve-

zési ambíciókkal és ehhez nélkülözhetetlen adottságokkal. Vezetésre vagy szervezésre azonban 1961 után sem nyílt többé igazán lehetősége. Csupán saját külön útját tervezhette meg kitűnően. Ezen az úton azonban lényegében egyedül ment végig, és csak nagyon kevesekkel osztotta meg szakmai gondját és örömeit. Életműve különleges színe és értéke a magyar középkorkutatásnak. Minthogy nem volt különösen termékeny szerző, életművének jelentőségét nem munkáinak száma, hanem azok súlya adja meg.

A konzervgyári száműzetés a gazdasági élet, a statisztika, a számszerűségek világát nyitotta meg a fiatal történetkutató előtt. Ezek az élményei készítették eddigi településtörténeti érdeklődésének kitágítására a várostörténet, gazdaságtörténet, történeti statisztika és demográfia, a társadalomtörténet irányába. Ezt annál is könnyebben megtehetette, mert mindezek eleve belefértek a Mályusz-féle település- és népiségtörténeti koncepcióba, ez volt a természetesen adott útja az irányzat továbbfejlesztésének. Fügedi új utakat-módokat kereső, korszerűsége törekvő, kísérletező alkat volt pályája kezdetétől fogva és az is maradt mindvégig. Maga írja, hogy a háborút követő két évtized alatt „sokszor változtatott kutatási irányomom a véletlenül bekövetkezett külső indítás”, de „igyekeztem saját nemzedékem feladatához híj maradni.” Témái változhattak az adott szükségletek szerint, a súlypontok áttevődhetek, de a lezárt életművön végigtekintve megállapítható, hogy minden fordulat, kísérlet egy irányba mutatott és magas erkölcsiségű végcélt szolgált: „a tudományos kutatás eszközével segíteni azt a folyamatot, amelynek során társadalmunknak ki kell békülnie saját múltjával, annak fényes és sötét időszakával, sikereivel és bukásaival.”

Az 1950-es években a várostörténet világszerte új lendületet vett, a város és a polgárság kialakulása az érdeklődés előterébe került. A település- és népiségtörténet akkori megbélyegzése idején

Fügedi számára ezek a témák nemcsak valóságos mentőövet jelenthettek, hanem kutatásai töretlen folytatását is. Kassa 15. századi kereskedelméről a *Studia Slavica* 1957. évfolyamában és középkori városaink statisztikai forrásairól az akkor indult *Történeti Statisztikai Közlemények* 1957- és 1958-as kötetében megjelent dolgozatai az első jelei a pályamódosításnak. Ettől kezdve több mint három évtizeden át jelentek meg a középkori városokkal, gazdaságukkal, társadalmukkal, életformájukkal kapcsolatos elemző és összegező tanulmányai. A középkori magyar városprivilegiumokról (1961), Székesfehérvár és polgársága középkori fejlődéséről (1967, 1969), a városi életforma terjedéséről, azaz a mezővárosok kialakulásáról (1972) írott tanulmányai jelentős eredményei várostörténetünknek. Különösen hatásos bemutatása volt az új, külföldi módszerek hazai alkalmazásának a Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon című értekezése (1972).

A társadalomtörténeti érdeklődés és ezen belül az egyházi társadalom kérdései iránti érzékeny nyitottság közös jellemzője volt a Mályusz professzor műhelyében formálódott medievistáknak. Ennek gyökerei a professzor 1934–36-ban a magyar egyházi társadalom történetéről tartott emlékezetes egyetemi kollégiumáig nyúlnak vissza, melynek szövegét évtizedek múlva, 1971-ben szükségesnek ítélték nyomtatásban is megjelentetni.

Fügedi Erik is történeti képződésményként vizsgálta a középkori magyar egyházat és azt sokoldalúan, az általa hordozott szellemi tartalmak, mentalitás, társadalmi és gazdasági struktúra oldaláról megközelítve igyekezett bemutatni. Ebből a témakörből írt tanulmányainak sorát a Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken című, hagyományos módszerrel készült dolgozata (1946) nyitotta meg. Az esztergomi érsekség 15. századi gazdálkodását tárgyaló tanulmánya (1960) az új, kvantitatív módszerek és a történeti statisztika haté-

konyosságának első nagyszabású demonstrálása a magyar medievisztikában. Egyben bizonyosága annak, hogy a szerző élete megelőző nehéz szakaszában felzárkózott a legkorszerűbb történet-szemlélethez és kutatómódszerekhez. Ezt erősíti meg a 15. századi magyar püspökök életének és pályájának elemzése (1965), mely egyházi társadalmunk vezetőrétegének újszerű, alapos demográfiai átvilágítása. A főpapság mellett azonban a koldulószerzetesség vizsgálata is foglalkoztatta. A középkori egyházi társadalom jobb megismerésére irányuló erőfeszítései során 1972-ben feltárta e rendek és a városfejlődés között kimutatható összefüggéseket. A fenti lépcsőfokokon át jutott el a magyar népi vallásosság és ezen az úton a történetírói módszerekkel oly nehezen megragadható középkori magyar népi kultúra tanulmányozásáig. A Kapisztránói János csodatételeiről felvett egykorú jegyzőkönyvek feldolgozásával (1977), egész sor társadalomtörténeti tanuláson kívül, mesteri módon bevilágított a 15. századi emberek hitvilágába, mentalitásába, a középkori mezőváros és az obszerváns ferences szerzetesek, a különböző társadalmi osztályokbeli zárandókok magatartásformáiba. Ez a tanulmánya jó példája annak, hogy megújult módszereivel a medievisztika milyen finomságok megfigyelésére vállalkozhat.

Szerzőnket témaválasztásában mindig saját munkájának szempontjai és szakterületének érdekei vezették, nem pedig a politikai-ideológiai széljárás, noha ez adott helyzetekben kockázattal is járhatott számára. Stúdiumai alapján tudta, hogy a történelem menetét meghatározó tényezők vizsgálatából nem rekeszthetők ki a társadalom uralkodó osztályai, hanem kiemelten foglalkozni kell velük, ha a középkor tényleges mozgató erőit valóban feltárni kívánjuk. Ezt a tudományos meggyőződését személyes érdeklődés és érzelmi motívumok is alakították, melyek a felvidéki arisztokrata és nemesi családok levéltárában végzett fiatalkori kutatásai során

szerezett pozitív élményeiből táplálkoztak. Ő az elmúlás előtti huszonegyedik órában még bepillantott abba az archaikus életvitelbe és mentalitásba, amelyet két évtizeddel később nagy ráéréssel tanulmányozott azóta, hogy újra dolgozhatott szakmájában. Saját külön útját is bizonyítandó, 1962-től kezdődően a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában a 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyait tanulmányozta, noha az akkori hivatalos szemlélet szerint „a dolgozó tömegek” voltak a történeti fejlődés kizárólagos motorjai.

Később maga írja, hogy minden 1969-et megelőző studiuma mintha csak felkészülés lett volna igazi kutatási területe megtalálására. Ekkor egy hosszabb párizsi tanulmányút során alkalma nyílt alakító központjában is megismerkedni a szociológia és pszichológia módszereit felhasználó legkorszerűbb kutatási iránnyal. Ennek szellemében fejlesztette azután tovább a középkori Magyarország uralkodó osztályainak társadalmi és demográfiai viszonyai tisztázására indított korábbi vizsgálódásait. Úgy vélem, hogy ebben az irányban elért eredményei Fügedi életművének legmaradandóbb elemei és egyben az utolsó három évtized magyar közép-kutatójának is irányt mutató alkotásai. A francia Annales-iskola szellemében a szociálintropológiai módszer meghonosítására tett termékeny kísérletek ezek. Éppen ezért értékelésük némi tanulsággal szolgálhat az új utakat kereső magyar medievisztika számára is.

A magyar arisztokrácia demográfiai viszonyait tárgyaló közleménye a Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–1964. kötetében és a 15. századi püspökökről 1965-ben megjelent elemzése jelentette az alapvetést a 15. századi magyar főnemesség mobilitását bemutató újszerű összefoglalásához (1970). Ehhez nem csupán nagy forrásanyagot mozgatót meg, hanem ebben a könyvében már érvényesítette párizsi tanulmányútjának módszertani és szemléleti tanulságait is. Nyíltan hitet tett az új törekvések mel-

lett: „Meggyőződésem, hogy a társadalomtörténetet csak a modern szociológia szempontjainak figyelembevételével lehet és szabad művelni, s ebben a dolgozatban ezt a felfogást próbáltam meg érvényesíteni” – írja kötete előszavában. Az új módszer sikeres alkalmazása a hazai forrásanyag feldolgozásában nem maradt hatástalan a fiatalabb történészek nemzedékre sem. Az uralkodó osztályokkal kapcsolatos kérdéscsoportokat tárgyaló egyéb tanulmányai közül a Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon (1977) című értekezése e kutatásokat megalapozó korábbi anyaggyűjtését teszi közzé, az interdiszciplinaritás szellemében a régészeti és művészettörténeti eredményekkel társítva az okleveles információkat. Szilárd és jelentős indulási pontokat nyújt a további kutatásokhoz a nemesség középkori írástudásának, jobban mondva szóbeliségének kérdéseit feszegető tanulmánya (1984). Végül a nemzeti monostorok kapcsán a világi hatalmasok őskultuszán keresztül azok mentalitásának megközelítéséhez szolgáltató támpontokat szigorúan szakszerű tanulmányban (1991). Ezt azért tartom szükségesnek kihangsúlyozni, mert 1974-től kezdődően e témakörben gyűjtött gazdag anyagát elsősorban nagysikerű népszerűsítő kötetekben igyekezett minél szélesebb olvasóközönséggel megismertetni. Uram királyom... címmel a 15. századi Magyarország hatalmasairól írott kötete (1974) abban az időben feltűnést keltő kezdeményezésnek, valóságos társadalmi eseménynek számított és hatalmas közönségsikert aratott. Ez készítette arra, hogy 1986-ban Ispánok, bárók, kiskirályok című könyvében ismét összefoglalja e témát. A nagyközönséget célozta meg Kolduló barátok, polgárok, nemesek című kiadványával is, melyben 1959–1979 között különböző szakfolyóiratokban közölt tanulmányait tette mindeki számára hozzáférhetővé.

Mindezek a kötetek a történelem népszerűsítésének valóságos remekei. Világosan, szépen, színesen megírt, dokumentált szövegek. A maguk idejében

fontos szerepet játszottak abban, hogy a politikát kiszolgáló, minden hitelét elvesztett marxista történetírás által elidegenített magyar társadalom érdeklődését újra felkeltse saját régebbi múltja iránt, és visszahódítsa az olvasókat a történelemnek. Bár e kérdésnek ma már talán értelme sincs, a magyar középkorkutatás közelmúltját látva mégis fel kell tennünk: nem használhatott volna-e Fügedi Erik a magyar medievisztikának még többet, ha pályája végén nem kanyarodik el a népszerűsítés felé, hanem erőit, tudását továbbra is osztatlanul a szakkutatásokra fordítja? Ismeretes, hogy nyugdíjba vonulása (1981) után alkalma lett volna Mályusz professzortól átvenni a Zsigmond-kori oklevéltár munkálatait, de ettől rövid idő múltán visszalépett. 1981-től fogva az Akadémia Középkori Munkabizottságának elnökeként pontosan ismerhette a magyar medievisztika kilátástalanul siralmas helyzetét. Erről kendőzetlen képet is rajzolt az Akadémia Történelmi Bizottságának a Mohács előtti kutatások állását ismertető beszámolójában (*Századok* 1987. 661–672.). Ezt a jelentését a vezetők felelősségére utaló fenyegető hangú ókori idézettel zárta: Videant consules, ne quid republica detrimenti capiat! Neki minden erkölcsi joga megvolt arra, hogy a kialakult helyzetre csak figyelmeztessen, de az orvoslás gondját azokra a vezetőkre hárítsa, akik azért felelősek voltak. Ő felépítette saját külön műhelyét, ahol egyénileg megtalálta munkájának értelmét módszertani kísérletezéseiben és a történetírás társadalmi hitelének helyreállítása terén elért sikereiben. Jól érezte magát a Statisztikai Hivatal munkaközösségében, nem kívánt közkatonaként szolgálni ott, ahol őt vezénylő beosztás illette volna meg. Pályája egykori kisiklásának első számú vesztese tehát nem is ő lett, hanem a magyar középkorkutatás. Mindezek ellenére a külföldi szakirodalomban ő az egyik leggyakrabban idézett magyar medievista szerző, mert jelentősebb eredményeit idegen nyelveken is megjelentette. Külföldi idézettségének jó szolgál-

latot tett korábban Kanadában élő barátja, Bak M. János, amikor ezeket a dolgozatait, hetvenedik születésnapja alkalmából 1986-ban Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary címmel reprint-kötetben Londonban közzétette. Munkáinak teljes bibliográfiája, Rácz György összeállításában a *Történelmi Szemle* 1993. 3–4. számában jelent meg.

Fügedi jól tudta, hogy a magyar történeti antropológia kialakítására legfeljebb az uralkodó osztályok forrásanyaga nyújt lehetőséget. Az arisztokrácia kutatása terén elért eredményei felbátorították őt arra, hogy következő lépcsőként a köznemességre is kiterjessze vizsgálódásait. Márcsak azért is, mert ezt a réteget tekintette, teljes joggal, az arisztokrácia utánpótlásának. E téma két évtizeden át foglalkoztatta, de terve megvalósításához csak életének abban a szakaszában látott hozzá, amikor már elsősorban a múlt iránt érdeklődők laikus társadalmához akart szólni. Így jött létre most megjelent posztumusz kötete, *Az Elefánthyak*, melyben a középkori magyar köznemességre mint társadalmi képződményre és közösségre vonatkozóan szerzett ismereteiből óhajtott ízelítőt adni egyszerre a nagyközönségnek és a szakmának.

A szociológiához közeli célkitűzését főként statisztikai módszerrel igyekezett elérni. Úgy tervezte, hogy 30 középkori nemesi családi közösséget (az ő szóhasználatában: klánt) tesz családszociológiai vizsgálatok tárgyává az ország három különböző tájáról; mégpedig Nyitra, Zala és Ung megyéből. Ezt követően az ezek anyagából adódó következtetéseket egy újabb 50–60 egységből álló csoport kontrolljának veti alá. A tervezett 30 klánból azonban csak kettő vizsgálatával készült el, amikor be kellett látnia, hogy tekintve nemességünk középkori szóbeliségét és genealógiai irodalmunk, valamint forrásfeltárásunk jelenlegi állapotát, elképzelése a köznemesség esetében aligha megvalósítható. Vizsgálódásának ezt a negatív „eredményét” nyíltan ki is mondta: „Ne

várja el az olvasó, hogy itt most antropológiai tanulmánnyal lesz dolga. Ezen a téren ma még nem lehet szó többről a fogalomrendszer használatánál, egy modell felvázolásánál... De talán mégis biztatás lehet ez a munka azok számára, akik a lényegesen jobb forrásokkal rendelkező újkorban szeretnének antropológiára (vagy arra is) támaszkodó kutatásokat végezni”. Ezért döntött úgy, hogy a tervezett nagy munka első részét, a rendszer leírását és egyetlen egység (a Nyitra megyei Elefánthy család) vizsgálatát kísérletként már most közzéteszi. Természetesen nagyon jól tudta, hogy egyetlen családi egység múltjából nem lehet a szerinte kb. 1700 klánból álló magyarországi köznemesség egészére vonatkozóan érvényes következtetéseket levonni. Ezért csupán arra törekedett, hogy az Elefánthyak múltjában felmerülő kérdésekkel szembesítse a kutatás eddigi általános eredményeit, s ezek, valamint saját vizsgálódása alapján olyan munkahipotéziseket állítson fel, amelyek a további kutatás számára kiindulópontot alkothatnak.

Munkája során nem a szétszórt okleveles adatokból, hanem olyan egyetlen egykorú forrásból, Werbőczy Hármaskönyvéből indult ki, amelyből kielemezhető volt a nemesség középkori életét meghatározó egybefüggő társadalmi-jogi rendszer. Előbb világos áttekintést adott Werbőczy rendszerének családjogi vonatkozású szabályozásairól, majd ezeket összevetette az oklevelekből megismerhető tényleges helyzettel. A könyvnek ez az első része igen hasznos tájékoztatás a mai olvasók, de a fiatalabb történészek számára is a mostanától gyökeresen különböző olyan fogalmakról, mint pl. a leánynegyed, a fiúsítás, ősiség, közbecsű, stb.

A középkori általános rendszer konkrét adatokkal korigált felvázolása után kerített sort az Elefánthyak családszociológiájának kísérletére. Könyve második részében kétszer kíséri végig a klán történetét eredetétől kezdve 1490-ig. Először az események, birtokszerzések és -vesztések stb. vonalán. Másod-

szor azokat a szociológiai-demográfiai kérdéseket veszi mikroszkópikus vizsgálat alá, amelyek az eseménytörténet során felvetődtek. Szól a család reprodukciójáról, házassági stratégiájáról, birtokpolitikájáról, névadási és névhasználati gyakorlatáról, a hadkötelezettséggel és a familiaritással összefüggésben felmerülő kérdésekről, az egyházzal, a királlyal, a megyével, a főurakkal való kapcsolatairól.

Fügedi posztumusz kötete legteremtésesebben következik abból a kutató pályából, amelyet fentebb igyekeztem bemutatni. Az életműhöz pontosan illeszkedő záróköz ez a könyv. Invenció, kísérletező kedv, új utak keresése, dokumentáltság, elegáns, világos előadás, áttekinthető szerkezet mind-mind egyaránt jellemzik a körünkben már eltávozott szerzőnek ezt az utolsó alkotását is. Elolvasása után mégis azzal az érzéssel tesszük le a kötetet, hogy a magyar középkorkutatás jövődjéért felelősséget érez minden szakembernek, legyen bár öreg vagy fiatal, érdemes medítnia egyik kiváló pályatársunk kiutat kereső kísérletezéseinek tanulságai felett.

Abban – úgy hiszem – teljes az egyetértés, hogy medievisztikánknak az inter- (vagy inkább) multidiszciplinaritás és a külföldi legújabb módszerek meghonosítása irányában kell a kiutat keresnie abból a válságból, amelybe a háború utáni évtizedekben süllyedt. Amíg a szovjeturalom alá került országokban a tudománypolitika és felsőoktatás hivatalos programként igyekezett a medievisztika elsorvasztására, utánpótlásának intézményes akadályozására, a középkorkutatás a nagyvilágban gyökeres változáson ment át. Középkori történelemből középkortudománnyá alakult át, mely az ókortudományhoz hasonlóan a korszak emlékenyagával foglalkozó valamennyi tudományág eredményeinek együttes felhasználásával igyekszik minél elevenebb és hívebb képet adni az emberiség életének erről a meglehetősen hosszú szakaszáról. Ma már eléggé világos, hogy a multidiszciplinaritás és a történeti antropológia felé való zökke-

nőmentes, természetes átmenet lehetősége a magyar történettudományban adva lett volna, és kutatásunk napjainkra jóval előbb tartana, ha a szociológia és a társadalomtörténet kérdéseire annyira érzékeny Mályusz-iskolát az 1950-es években szét nem verik, úgy amint ezt Fügedi Erik életútja is mutatta. Teljesen egyetérthetünk a fiatalabb nemzedék egyik képviselőjének 1989-ből való ama véleményével, hogy „nem késhet sokáig a Mályusz Elemér munkásságából kapható módszertani tanulságok megfelelő értékelése, újbóli kamatoztatása sem.” (Klaniczay Gábor) Szerencsésebb körülmények és felelősebb tudománypolitika mellett a magyar medievisztika egésze éppen olyan könnyedén eljuthatott volna már az 1960-as években a Mályusz-féle multidiszciplinaritástól az Annales-iskolához, miként ezt Fügedi esetében láthattuk.

A magyar történettudomány azonban az ország szomszédainál így is hamarabb nyitott az új törekvések felé. Ma már több évtizede hangosak a hazai berkek a divatos elméletektől, de azok alkalmazása a kutatásban napjainkig alig jutott többre sokaktól „gyanakodva szemlélt divat-mutatványoknál vagy reménytelenül kezdeményezéseknél... A divatos és újszerű módszertant sugalló terminológiák alkalmazása ugyan egyre szélesebb körű, de megjelenési módja problematikus... Gyakoribb a külföldről készen importált új stílus megközelítés, mint az olyan, amely egy tényleges s a hazai kutatók együttműködéséből születő interdiszciplináris közeledés eredménye”. (Klaniczay Gábor).

A fiatalabb magyar történészek napjainkban minden korábbi nemzedéknél tájékozottabbak az új elméletek és módszerek felől, járatosak a külföldi szakirodalomban. Mi az oka, hogy mégis olyan szerények az ezekkel elért hazai kutatási eredmények? Fügedi Erik életművének elemzése alapján megkockáztatható az a magyarázat, hogy az importált elméleteket és módszereket csak az adott hazai forrásviszonyokhoz alkalmazva lehet igazán eredményesen hasznosítani.

Külön-külön egyik sem biztosíthatja a sikert. A nemzetközi irodalmi és elméleti tájékozottság azonban nem mindenkinél párosul a hazai lehetőségek kellő ismeretével. Így szülehetnek aztán a kellően meg nem alapozott említett „divat-mutatványok”. Fügedi Erik azonban a történetkutatás teljes hagyományos fegyverzetének birtokában fordult az új módszerekhez, és azokat az itthoni forrásviszonyokhoz alkalmazva használta. Ez nagy erőssége az ő kísérleteinek. Posztumusz kötete mégis bizonyossága annak, hogy az ő terve is zátonyra futhatott a szegényes forrásadottságokon és az eddigi kutatások hiányosságain.

A magyar múlt számos fontos részlete és aspektusa máig tisztázatlan. Alapvető munkálatok várnak elvégzésre a kö-

zéporkutatásban. A korszerű szempon-
tok érvényesítésével párhuzamosan, különösen a forrásfeltárás területén halaszthatatlan a tervszerű alapvető munka. Ezek elvégzése nélkül a legkorszerűbb elméletektől és módszerektől is többnyire csak torzók várhatók. Úgy gondolom, hogy középkorkutatásunk megújulásához az az út vezet, amelynek egyik magános kezdeményezője Fügedi Erik volt. Egyszerű importálással, gépies, verbális átvétellel azonban kutatásunk nem újítható meg. Ehhez a mindenkori új törekvések hazai feldolgozása, alkalmazása szükséges. Ez Fügedi Erik munkásságának legfőbb tanulsága a jövőendő számára.

Jakó Zsigmond

Erdélyi parasztfelkelés

Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai.

Előszóval és jegyzetekkel közzéteszi
Demény Lajos. A latin okleveleket fordította *Bodor András, Köllő Károly, Szabó György*.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991.

Az erdélyi magyarság történetének fontos korszaka volt a megtelepedését követő fél évezred. Ennek ellenére Erdély történelmének hosszú évtizedeken át talán a legelhanyagoltabb területe volt az önálló fejedelemség születését (1541) megelőző félezer esztendő. Az 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély történetének olvastán tapasztalhatjuk, hogy az erdélyi népek történetére vonatkozó kutatások éppen a középkori vonatkozásokban mutatják fel a legsoványabb eredményt. Bár Györffy György, Makkai László, Mályusz Elemér Magyarországon, Jakó Zsigmond, Pataki József, Tonk Sándor, Varga Árpád és mások Erdélyben alapvető tanulmányokkal járultak hozzá a középkori erdélyi társadalom megismeréséhez, mégis azt tapasztaljuk, hogy az erdélyi középkori kutatások csak lassú ütemben haladtak előre. Ennek okai eléggé ismertek. A dinasztikus szocializmus, a román történetírás jelentős részét orwelli szolgásgasorba süllyesztette, ehhez tegyük hozzá az erdélyi magyarság intézményeinek hiányát, az utánpótlás-képzés elé állított akadályokat, a szakemberhiányt és a hivatalos román tudománypolitika ellenséges, minden kezdeményezést már csírájában elfojtani kész magatartását.

A nagyonis mostoha körülmények ellenére az erdélyi magyar történészek legfőbb érdeme, hogy a magyarság múltjára vonatkozó források kutatását soha fel nem adták. Nagy szerencséje volt ennek a tudományágnak abban, hogy az erdélyi történelem múltját kitűnően ismerő Kelemen Lajos személyes példamutatása, az Erdélyi Múzeum

Egyesület történettudományi feladatainak kijelölésében, társult a kolozsvári egyetemi tanszékre fiatalon került Jakó Zsigmond céltudatosságával, és azzal a korszerű szakmai ismeretekkel, mellyel őt a Pázmány Péter Tudományegyetem kitűnő professzorai: Domanovszky Sándor, Hajnalka István, Mályusz Elemér és Szentpéteri Imre útnak indították.

A medievisztika terén elért tisztességes eredmények között tartjuk számon Demény Lajosnak, viharos történelmünk egy szakaszának írott forrásait összegyűjtő munkáját, amely a Budai Nagy Antal vezette 1437–1438. évi parasztfelkelés 550. évében, 1987-ben kellett volna megjeljen. A felkelés elterjedése, valamint a hozzácsatlakozott városok, a paraszti kapitányok névsora mind azt bizonyítja, hogy a katolikus magyar parasztok között kirobbant felkelés magával ragadta a vármegyei román jobbágyokat is, de nem volt és sohasem vált a román parasztok magyar-ellenes mozgalmává, mint azt a diktatúra ideológus történészei állították. Egyetlen olyan történelmi forrást sem ismerünk, amely ez utóbbi hamis nézetet támasztaná alá. Ez volt a Budai Nagy Antal vezette felkelésre vonatkozó összes XV. és XVI. századbeli források megbocsáthatatlan „vétke”. Ezért tiltotta be kiadásukat a cenzura. Demény munkaterülete főleg a XV–XVIII. század művelődéstörténetét és parasztmozgalmait fogja át, köztük is kiemelkedők a bábolnai parasztfelkeléssel kapcsolatos közleményei.

Zsigmond uralkodásának utolsó évében kitört Erdélyben egy parasztfelkelés, amelyről az 1945 előtti magyar és román történetírás nem sokat szólt, viszont az elmúlt évtizedek történeti irodalmában mindkét részből kiemelkedő eseményé vált. A király, kinek uralkodását végig pénzhány kísérte, egy időben szinte mindent elzalogosított a váruradalmaktól és mezővárosoktól kezdve saját étkezéséig. Természetes, hogy

ezen folyamat következtében előbb-utóbb az ezüstpénz módszeres rontására is sor került. Az 1430-as években kibocsátott aprópénz, a quaring, már annyira értéktelen volt, hogy inflációhoz hasonló folyamatot indított el. Ekkor történt, hogy az erdélyi püspök, Lépes György a rossz pénzre való tekintettel három éven át vonakodott a jobbágyoktól elfogadni az egyházi tizedet, majd amikor a pénz hirtelen megjavult, az egész hátralékot jó dénárban követelte, az ellenszegülőket pedig kiközösítette. Közben a parasztságot Csehországban, elsősorban a prágai egyetemen, tanult papjai megismertették a huszita felkelés radikális taborita eszméivel. A belső társadalmi feszültség kiváltotta ellenállás és a huszitizmus elterjedése közvetlenül oda vezetett, hogy az erdélyi jobbágyok 1437 tavaszán Budai Nagy Antal magyar kispap vezetésével, fegyvert fogtak egyházi és világi földesuraik ellen.

A felkelés góca Erdély északi részében volt, de áterjedt Szatmárra és a Nyírségre is. 1437 júniusában az erdélyi parasztsereg Bábolna hegyen elsáncolta magát és követeket küldött Csáki László erdélyi vajdához. A követeket a vajda kivégeztette, de később csatát veszített, ezért a nemesség egyezkedésre kényszerült. Az egyezményt július 6-án a kolozsmonostori konvent előtt rögzítették. Ebből ismerjük a mozgalom szervezetét, vezetőit, okait és céljait. A felkelő parasztok az erdélyi magyar és román „országglagosok közösségének” címezték magukat. Hat kapitány állt az élükön, akik között első helyen Budai Nagy Antal állott. Három társa magyar paraszt volt, az ötödik egy kolozsvári polgár, a hatodik valószínűleg román jobbágy. Mozgalmukat két okkal indokolták: az erdélyi püspök jogtalan tizedkövetelésével és a földesurak magatartásával, amellyel gátolták szabad költözködésüket. A júliusi egyezmény a felkelők diadaláról tanúskodott. Jelentősen mérsékeltek az egyházi tizedet, végleg eltörölték a földesúrnak járó kilencedet, kimondták a szabad költözködéshez

való jogot és lehetővé tették, hogy a jobbágy szabadon végrendelkezzék javairól.

Önértetének és érdekeinek ezt a sérelmét a nemesség nem volt hajlandó elviselni. Szeptember 16-án Kápolnán „unió”-ra, azaz szoros szövetségre lépett egymással Erdély három politikai „rendje”: a magyar nemesség, a szászok és a székelyek. A parasztok közben a kolozsvári polgárságot is megnyerték maguknak, s így fallal kerített erős támaszponthoz jutottak. A nemesek az újonnan kinevezett vajda, Losonczi Bánffy Dezső vezetésével, valamint a megérkezett segédcapatok támogatásával Kolozsmonostor mellett döntő győzelmet arattak. Budai Nagy Antal elesett a harcmezőn, Kolozsvár városi szabadsága elvesztésével fizetett részvételéért és csak 1444-ben nyerte vissza jogait. A jobbágyok által szerződésileg kivívott kedvezmények megadásáról természetesen szó sem esett többé.

A kötet bevezető tanulmányában a szerző rámutat, a parasztfelkelések és parasztháborúk minőségi különbségére. Az előbbieken helyi jellegű, egy és ugyanazon időben lezajlott megmozdulások összességét érti, míg az utóbbiakon a paraszti hadsereg fegyveres fellépését a velük szemben álló fegyveres hadakkal. Demény szerint parasztháborúkról csak akkor beszélhetünk „amikor a gazdasági fejlődés szülte társadalmi feszültségek és ellentmondások megérték a feudális rendszer minőségi átalakítására” (6. o.). Nyugat-Európában a XIV. században, kontinensünk középső részén a XV. és XVI. században kezdődik a parasztháborúk kora. Kelet- és Délkelet Európában a XVII. és XVIII. században robbantak ki országot vagy országrészt átfogó parasztháborúk. A kiadvány célja a felkelést említő és a reá vonatkozó forrásokat a kutató és az olvasó számára hozzáférhetővé tenni. Könyvének első részében a felkelésre vonatkozó és az azt említő XV. századi oklevelek eredeti latin szövegét és magyar fordítását, míg a második részben a

XV. és XVI. században keletkezett elbeszélő forrásokat csoportosította. A szerző szöveggyűjteményében felvett minden olyan forrást, amelyek a felkelést megelőző helyi jellegű parasztláadásokra vagy társadalmi mozgalmakra vonatkoznak. Tudomásunkra jut a Kardos János által 1417-ben szász előkelők ellen irányuló felkelés, megismerhetjük a kolozsvári mézáros céhen belül uralkodó feszültségeket, a székely társadalom osztályellentéteit, a Fogaras vidéki román társadalom elégedetlenségét. Az elbeszélő források, Thuróczy János és nyomában Antonio Bonfini, Heltai Gáspár és Tinódi Sebestyén, értéke nem éri fel az oklevelek szavahihetőségét, mégis tartalmaznak olyan adatokat, amelyeket az oklevelekben nem találunk meg.

A megkerülhetetlen történelmi eseményeknek az a sorsa, mint a nagyértékű festményeknek: ellopják vagy meghamisítják őket. Az elfogultságok, a részrehajlások és indulatok: halhatatlanok. Ezt példázza C. C. Giurescu bukaresti egyetemi tanár, aki 1937-ben a félévezredes fordulón úgy vélte, hogy a XV. századi Erdélyben csak a románokat zsákmányolták ki. Ion Lancranjan hirdeti könyvében Cuvint despre Transilvania (Szó Erdélyről) 10. oldalán történik említés Bábolnáról. „Nincstelen gazdái (e földnek), minden örömtől megfosztott robotosok, megnyomortítottak, sanyargatottak, üldözöttek és megcsúfoltak. A gróf, persze újra a gróf, a kutya harácsoló! ... És a pusztá határ és a tűzbe borult uradalmak! ... Nem egyszer, amidőn a gróf ellen, a fölkapaszkodott urak ellen kergette az éhség a nekikeseredetteket, az ekék beledermédtek a földbe. Lángnyelvek dédelgeték akkoron az úri kigyófészkeket! És hányszor és hányszor lángolt a hegycsúcsok fölé, lángolt föl az égig, hatalmas lobogásban, a mi szenvedésünk, a szenvedők [románok] szenvedése! „... Föllobbantak először a tüzek Bábolnán.”

Érdemes figyelemmel követni a kolozsvári Stefan Pascu „fejlődését”. A Nemzeti Parasztpárt egyik nacionalista uszítója az 1950-es években háttérbe szorult, de amikor a párt legfelsőbb vezetése számára történelmi jellegű tájékoztatást kellett készíteni Erdélyről, Pascut bevonják a munkába. Az emlékirat kibővített formában, könyvalakban is napvilágot látott. 1960-ban jött létre Din Istoria Transilvaniei (Erdély történetéből) első kötete. A kápolnai egyezségről ezt írja: 1437. szeptember 16-án megkötik „három nemzet egyezségét” (unio trium nationum), amely a felkelt parasztok ellen irányult (150. o.). A romantikus nacionalizmus térnyerésével két évvel később ugyanerről az eseményről már a következőket írja az Istoria Romaniei (Románia története) második kötetében (410. o.). „A kápolnai egyezség ..., amely a történelemben unio trium nationum néven ismert, az évszázadok folyamán reakciós szerepet játszik, ennek az országnak társadalmi, politikai fejlődésében”. Az 1970-es évektől Pascu a román diktátor udvari történészének számít. Ezért a Voievo datul Transilvaniei (Az erdélyi vajdaság) 1971-ben megjelent első kötete 285. oldalán ezeket írja: „Ez az egyezség mind reakciósbab szerepet játszott, amellyel teljesen kizárták a politikai életből a néptömegeket és a románokat, akik Erdély lakóinak abszolút többségét alkották.” Demény Lajos munkája nemcsak az előttünk járó tudós nemzedékek kutatási eredményeinek összegezése, hanem kiindulási pontja minden eljövendő tudományos bűvárlatnak, melyek azzal a céllal készülnek, hogy alaposabban megismerhessük a XV. század negyedik évtizedének erdélyi társadalomtörténetét. A könyv gyors, hatékony használatát megkönnyíti a kitűnő név- és tárgymutató.

Török János

Az újjászervezett Erdélyi Múzeum Egyesület és kiadványai

**Erdélyi Múzeum LIII. (1991)
és LIV. (1992) kötetei***
Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár

1859. november 23-án Gróf Mikó Imre, a baráti köréhez tartozó tudósokkal – Kővári Lászlóval, Jakab Elekkel, Brassai Sámuellel, Gyulai Pállal – megalapította az Erdélyi Múzeum Egyesületet (EME), kolozsvári házáat pedig az Egyesületnek adományozta. Egy múzeum felállítása, anyagának feldolgozása és a magyar nyelvű tudomány műveléséhez szükséges szervezeti keret biztosítása volt az a hármaskör, amely az alapítók által megfogalmaztatott – s teljesítették is valamennyit. Az Egyesület s az 1872-ben alapított Egyetem együttműködésével példát mutatott a korban, s példa kellene, hogy legyen ma is. Az 1918 utáni román állam törvénytelenül, jogcím nélkül használatba vette a Ferenc József Tudományegyetem által csak bérelt múzeumi ingatlanokat és gyűjteményeket. A második bécsi döntés és a világháború befejezése közti időszakra ugyan helyreállt az állam és az Egyesület viszonya, de a visszatérő románok 1950. február 12-én megszüntették az Egyesületet. Az 1989. decemberi fordulat után a megmaradt tagok rögtön hozzáfogtak az újjászervezéshez, s 1990. október 27-én megtarthatták az első közgyűlést, s megválasztották az EME vezetőségét, elfogadták az alapszabályzatot. Az EME a régi szervezeti egységek munkájának újjászervezésében látja a jövő útját, így létrehozták a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi; a Természettudományi és Matematikai; az Orvostudományi; a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi és újként a Műszaki Tudományi Szakosztályt. (A szervezés történetére, a beinduló munkák

ismertetésére lásd: Benkó Samu: A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum Egyesület feladatai. Budapest, 1993. március.)

A mai erdélyi kulturális intézményi sokszínűségben kétségtelenül az EME az egyike a legvilágosabb kultúrpolitikai elveket valló egyesületeknek. Alapelveként hirdeti az egyetlen egységes magyar kultúrához való tartozását, rendezni kívánja a román állammal való viszonyát az Egyesület vagyonát és tevékenységét illetően, szükségesnek látja az együttműködést más magyar és nem magyar kulturális szervezettel, intézménnyel, ugyanakkor a romániai magyar tudományosságban szeretné elkerülni a felesleges párhuzamosságokat. Az alapelvek tehát világosak, az együttműködés megvalósításában vannak még tenni-valók.

Az EME joggal számít arra, hogy a magyarországi tudománypolitika figyelembe veszi a szervezet sajátos helyzetét, elismeri törekvései jogosságát, s támogatja céljai megvalósításában. Erre a támogatás összehangolására jött létre Magyarországon a Gróf Mikó Imre Alapítvány (amelynek semmi köze a Mikó Imre Körhöz).

Az Egyesület a vándorgyűlések, a felolvasóestek mellett elsősorban kiadványsorozataival képes jelen lenni a tudományos és a kulturális közéletben. Elindult a Műszaki Tudományos Füzetek sorozat (Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén. Kolozsvár, 1992. /Műszaki Tudományos Füzetek 1./), egy bibliográfiai vállalkozás, amely a román nemzeti bibliográfia megszületéséig (1953) regisztrálja a romániai magyar könyvtermést (Romániai magyar könyvkiadás. 1944–1949. Kolozsvár, 1992. /Romániai Magyar Bib-

* A kézirat leadása óta megjelent az Erdélyi Múzeum LV (1993) kötete. (Szerk.)

liográfiák. I./), folytatódott az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat is:

Benkő Samu: Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese. Kolozsvár, 1991. (Erdélyi Tudományos Füzetek 209.);

Antal Árpád: György Lajos életműve. Kolozsvár, 1992. EME. (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.);

Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében. Kolozsvár, 1992. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.);

Demény István Pál: A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája. Kolozsvár, 1992. (Erdélyi Tudományos Füzetek 212.)

Sorra jelentek meg a szakosztályok közleményei:

Az EME Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei. 1. kötet. Kolozsvár, 1991.;

Orvostudományi Értesítő. 64. kötet. Kolozsvár, 1991.;

A Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi és a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályok közös közlönyeként az **Erdélyi Múzeum** 53. és 54. kötete 1991–1992-ben.

Az Erdélyi Múzeum megjelentetését 1814-től kezdve szerkesztők többször kényszerültek szüneteltetni. Az évfolyamok folyamatos számozásával az Egyesület hangsúlyozni kívánja az erdélyi magyar tudományosság folytonosságát és makacs kitartását. A kötetek is a hagyományos szerkezetre épülnek: tanulmányok (esetleges évfordulókhoz kötöten egy-egy blokkot alkotva), szemle, egyesületi közlemények és eseménynaptár.

Az 1991. évi kötet első tanulmánya – nem véletlenül – a második világháború utáni idők kisebbségi politikájával, annak a nemzetközi jogban való megjelenésével foglalkozik (Nagy György), látszik továbbá, hogy a szerkesztők a szakosztályhoz tartozó valamennyi szakterületet szerepeltetni kívánták: az archeológiát, a művészettörténetet (Benkő Elek: Rugonfalva középkori emlé-

kei), a gazdaságtörténetet (Imreh István: Mezőgazdasági rendtartások, egyezségek, utasítások 1580–1635), a gazdaság- és művelődéstörténetet (Varga Árpád: Íráshasználat a székelyudvarhelyi tímárcéhben), a művelődés- és könyvtártörténetet (Jakó Zsigmond: Batthyány Ignác, a tudós és tudomány-szervező), az irodalomtudományt (Egyed Emese: Neoklasszicizmus az erdélyi magyar irodalomban), a folklórt (Keszeg Vilmos: A hiedelemtudás szerkezete).

Az 1991-es kötet tartalmában az Erdélyi Múzeum legjobb hagyományainak felel meg, valóban „múzeum-jellegű”: szerepel benne újonnan feltárt forrásanyag szakszerű bemutatása, a későbbi kutatások számára való megőrzése (Benkő Elek, Varga Árpád), már kiadott forráscsoport teljes összefüggérendszerében való elemzése (Imreh István), a szakirodalom számos félreértésének tisztázása módszeres, a lehetőségig teljes forrásfeltárással (Jakó Zsigmond, Egyed Emese), s a szűkebb hazai téma korszerű elméleti színvonalú, de mértéktartó, tárgyközeli interpretációt kap (Benkő Elek, Egyed Emese, Keszeg Vilmos).

Szerkesztési elveiben az 54., azaz az 1992-es kötet is a hagyományt követi, s a tanulmányok, a közlemények jellege is hasonló az előzőéhez. A szerkesztőbizottság a Széchenyi Istvánra emlékező tematikus blokkon kívül láthatóan a közlemények tárgyának időrendjében helyezte el az írásokat (az 53. kötetben is, de ott ez szerencsésen találkozott azazal, hogy nem keveredtek a különféle szakmák). Ferenczi István többéves terepkutatásai eredményeként most összegezhette ismereteit, szembesíthette az eddigi szakirodalom állításaival, korrigálhatta azokat (A daciai északi limesszakasz nyugati felének főbb kutatási eredményeiről), Pataki József viszont a maga megrajzolta kutatási úton haladt tovább, a többségében maga által feltárt és kiadott forrásanyagát megszólaltató tanulmány a vajdahunyadi váruadalom 16. század eleji gazdasági viszonyairól

szól. Vöő Gabriella a mitologikus hagyomány és a történetiség s az etnikai színezet összefüggéseit elemzi a Szent László-legenda kapcsán (Szent László-legendák a Torda-hasadék környékének magyar népi kultúrájában).

Kiss András közleménye (Lappangó középkori oklevelek) a profi levéltáros alaposágával, hatalmas kutatási tapasztalattal és szakirodalmi jártassággal készült. A bevezető tanulmány kutatás-történeti összefoglalás, az oklevelek a legkorszerűbb kiadási, regesztakészítési elveknek megfelelően jelentek most meg. „Leletmentő” kutatásokat végzett Murádin Jenő is, aki Hollósy Simon nagybányai festő-iskolájának névsorait rekonstruálta (1896–1901) s adta közre.

Binder Pál és Faragó József nemrégiben megjelent kézikönyvek korrekciójaként, kiegészítéseként, és még folyó kutatások, készülő új összefoglalások munkálatait segítőként állított össze hasznos helynév-, illetve szójegyzékeket, s látta el azokat magyarázatokkal (Binder Pál: Megjegyzések a középkori erdélyi helynevek szász megfelelőiről (=Jakó Zsigmond kolozsmonostori jegyzőkönyvek kiadásának kapcsán); Faragó József: Mihai Eminescu román népköltési gyűjteményének magyar kölcsön-szavai).

Gáll Ernő „Az erdélyi bölcséleti iskola és a kisebbségi etika” című tanulmányának első felében azt vizsgálja, létezett-e egy Böhm Károly munkásságát vezérfonalul választó kolozsvári filozófus-kör vagy sem, ámbar az ilyen kérdésfeltevésre az igen/nem választ ő is feleslegesnek találja; helyette felmutat egy

hasonlóan gondolkodó tudósokból álló kört, akik rákényszerültek arra, hogy a kisebbségi etika elvi kereteinek megrajzolását elkezdjék. A téma aktualizálható, s Gáll Ernő aktualizálja is, sajnos – s ez persze nem az ő hibája – csak elvileg aktualizálhatja. K. Lengyel Zsolt történészként ugyan, de folytatja a filozófus töprengését (Szempontok a korai transzilvanizmus vizsgálatához. 1918–1929.)

A kötet Széchenyi Istvánra emlékező tanulmányokat tartalmaz még. Csetri Elek és Fábíán Ernő Széchenyi gondolkozásmódját elemzik (Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása; Széchenyi István szabadelvű politikai modellje), míg Benkő Samu és Nagy György az erdélyi Széchenyi-recepció történetének egy-egy fejezetét írta meg (Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása; Széchenyi az erdélyi magyar szellemi életben a két háború között), kapcsolódva a kötetben később szereplő Gáll Ernő és K. Lengyel Zsolt tanulmányához.

Az EME gyűjteményépítői, kiadói és kutatásszervezői munkájával alapítása óta kivívta az erdélyi és nem erdélyi magyarság tiszteletét. Az újjászervezett EME eddigi tevékenysége méltó az elődökéhez. Az intézményi keretek éppen csak megléte ellenére talpon tudott maradni, állandó harcban az ellenséges környezettel, vitában – s sajnos sokszor nem építő vitában – a többi szervezettel. Csak remélni lehet, hogy tovább tud dolgozni, és a végre építő vitákból csak ideális változások következnek.

Monok István

SZOVÁK KORNÉL

Pótlások a Magyarországi Középkori Latinság Szótárához

*Supplementum ad Lexicon Latinitatis
Medii Aevi Hungariae voll. I–IV.*

(2. közlemény)

Immár hetedik esztendeje annak, hogy a Magyarországi Középkori Latinság Szótára I. kötetének I. füzetébe napvilágot látott. Legújabb kötetünk pedig, az F-G-H betűket magába foglaló negyedik, a napokban hagyja el a nyomdát.¹ Szerkesztőségünk tavaly előtt úgy döntött, hogy az I/1. füzet megjelenése óta folyamatosan gyűjtött anyagunkat időnként pótlások formájában bocsájtjuk Szótárunk használóinak rendelkezésére, majd a Szótár végleges befejezése után ezeket pótkötetbe szerkesztjük. Tettük ezt azzal a nem titkolt reménnyel, hogy a magyarországi mediévisztika művelői közrebocsájtott anyagunkról véleményt fognak nyilvánítani, ezzel megkönnyítik munkánkat, oszlatják kételyeinket.

Első közleményünk az Aetas 1993/1. számában jelent meg.² Jelen közleményünk sok tekintetben eltér ennek közlési módjától. Először is nem tartottuk magunkat a füzetek megjelenési sorrendjéhez, kiegészítéseink ezúttal mind a négy megjelent kötet anyagára vonatkoznak. A szócikkek jellege is eltér az előző közlemény szócikkeiétől, nem annyira a megjelent anyag bővítése, jelentéskategóriáinak finomítása volt a célunk, hanem a legfeltűnőbb hiányokat igyekeztünk pótolni. Felvettük gyűjteményünkbe meglévő kéziratok adatait, ezek feldolgozásával természetesen vállalnunk kellett az olvasati bizonytalanságokból adódó problémákat.³ Korábban megjelent forrásgyűjteményekből ezúttal feldolgoztuk az eddig dalmáciai vagy délszláv jellegűnek tekintett adatokat is (nonai, pozsegai, stb. káptalanok, horvát-szlavón-dalmát bánok oklevelei stb.), tehát a középkori Magyar Királyság teljes területét a hazai latinság szerves részeként értelmeztük. Gyűjteményünk harmadik rétegét az újonnan örvendetesen szaporodó forráskiadványok te-telei, végül a negyedik réteget a korábban jelentéktelennek tekintett kiadványok, regesztagyűjtemények, vagy éppen a feldolgozott forrásokat a jegyzet-apparátusban részben vagy egészben közlő tudományos publikációk adatai jelentik. Módszerünk helyességét illetően Szótárunk használóinak kritikai észrevételeit mindenkor szívesen fogadjuk (mind a tudományos sajtó nyilvánossága, mind magán közlések útján). Az elmondottakból következik, hogy jelen esetben feleslegesnek látszott a csillag (*) kitétele minden egyes szócikk elé: a legtöbb esetben új, a megjelent füzetekben nem szereplő szavakat, illetve változatokat közlünk. A Szótár munkálatainak a félideje felé haladva azzal a megnyugtató érzéssel fejezhetjük be az itt közzétett kiegészítések

szerkesztését, hogy a kötetekben megjelent anyag reprezentatív metszetét adja a középkori hazai latinságnak; az itt közölt hiányok éppen a középkori latin legfontosabb sajátosságából, „élő” mivoltából⁴ adódnak: ez a latinság állandóan újratermelte, gazdagította önmagát, minden újabb forrás felbukkanása vagy feldolgozása magában hordja újabb hiányosságok feltűnését. Az alábbiakból azonban kitűnik, ezek száma elenyésző a megjelent adatgyűjteményhez képest. Idézett szövegeink ezúttal gyakorta hosszabbak a megszo-
kottnál, ezzel is lehetőséget kívántunk biztosítani értelmezéseink és olvasataink helyességének elbírálására. Idézeteink forrásait továbbra is azzal a rövidítéssel jelöljük, mellyel a Szótárban is (I/1-es füzet XXIV–LVIII, II/1-es füzet V–VIII, III. kötet VII–VIII, és IV. kötet V–VI. oldalai). A következőkben felsoroljuk azokat a forrásokat, melyek közleményünkben újdonságként szerepelnek, ezek egyelőre Szótárunk köteteire nem érvényesek:

Érszegi, *Neue Quelle* = Érszegi Géza, *Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils*. *Bulgarian Historical Review* 3 (1975) p. 91–97.

GyTRF = *Győri történelmi és régészeti füzetek*. Kiadják Ráth Károly és Rómer Flóris. I–IV. Győr, 1861–1865.

Iványi, *Dominikánus levelek* = Iványi Béla, *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban. Epistolae et documenta historiam provinciae dominicanae Hungaricae illustrantia et in archivo gentis principum de Batthyány reperibilia*. Körmendi Füzetek 1. Körmend, 1942.

Iványi, *Eperjes szám.* = Iványi Béla, *Jogtörténeti vonatkozások Eperjes középkori számadáskönyveiben*. Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Irták tanítványai. Budapest, 1917. p. 243–262.

Iványi, *Győr* = Iványi Béla, *A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei*. Budapest, 1918. (A Szent István Akadémia Történelem-, Jog-, és Társadalomtudományi Osztályának felolvasásai I. k. 1. szám).

Iványi, *Könyvkult.* = *A magyar könyvkultúra multjából*. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szeged, 1983. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II.).

Iványi, *Teleki* = *A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. (Archivum Gyömröense gentis comitum Teleki de Szék)*. Összeállította Iványi Béla. Szeged, 1931.

Jakó, *Kolozsm.* = *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17–18.)

Justh lt. = *A Justh család levéltára 1274–1525*. Közléteszi Borsa Iván. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 20.)

Kalász, *Szentgotthárd* = Kalász Elek, *A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Budapest, 1932. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 5.)

Kovachich, *Suppl.* = Kovachich, Martinus Georgius, *Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum*. Vol. I. Budae, 1798.

Krizskó, *Körmöcb.* = Krizskó Pál, *A körmöczi régi kamara és grófjai*. Budapest, 1880. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 8. köt., 10. sz.)

Mon. Zagr. = *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Ioannes Bapt. Tkalčić, I–XIV. Zagrabiae 1889–1932.

Pór, *Eszterg.* = Pór Antal, *Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története*. Budapest, 1909.

Regnum = *Regnum*. Egyháztörténeti évkönyv. Közzéteszi a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Budapest, 1936–1946.

A

abbato, -onis m. *abbas (nisi mendum)*: Ubi sunt due mete antique, quarum una renovata separat hanc terram Prwk, alia vero similiter renovata terram abbatis de Pilis, que dicitur allodium abbati (*recte forsán*: Adalberti) abbatonis: 1411/XVII *Zsigm. oklt.* III,41. — [1]

aborsus, -us m. *abortus, actus fetus partu praematurato edendi* — (*el*)vetelés: Sed queritur, quomodo Beata Maria mox post conceptum fuerit ausa festinanter ambulare in montana via tam longa, cum pro tunc periculum magnum sit aborsus, quando scilicet mulier noviter concepit: PELB. TEM. *Stell.* p. 51^r. — [1]

acceptativus, -a, -um *qui aliquid acceptum reddit* — *elfogadtató*: Illa est provida nostre serenitatis largitio, illa apud Dominum, largiorem omnium acceptativa (*var. eiusdem arengae, 1355 Dl 4534*: accepte) dignitatis condigna responsio, quam in sanctam matrem ecclesiam sponsam Christi et ... ministros eius debite recognitionis officio alacri et benigno dispensamus affectu, per hanc in celis vite meritis asscribimur et per hanc eterne retributionis premia prestolamur: 1367 *Dl 5633*. — [1]

affictus, -i v. affictus, -us m. (*afictus*) *pretium locationis* — *haszonbér*: Quam *possessionem* idem frater Michael pro una marca in annum afictum singulis annis ab ... ecclesia ... tenebat: 1321 *Reg. Slov.* II p. 326; *cf. Lexicon ... Latinitatis Polonorum I p. 341 l. 33 seqq.* — [1]

affidia, -ae f. *affidatio, fides data, immunitas* — *biztosíték, mentelem*: Sique iam dicte generalis congregationis prerogativa per ipsumque Michaelem Ziilagii eis concessa affidia illos eosdem non animasset, dici posset, quod

altorum castris Budensis murorum in firmitate minime confisi atro prime noctis instante chaos fortassis dispersi loca petiissent tutiora. Assecurati tandem ad civitatem Pesthiensem descenderunt: IOH. THURÓCZ 988 (p. 283). — [1]

affixa, -ae f. *charta, quae ad promulgandum aliquid parieti affigitur* — *hirdetmény, plakát*: Scolaibus seu scribis litteras denunciatorias vulgo affixas nominatas in walvis ecclesiarum civitatis Iauriensis necnon pagorum forensium videlicet Nagnywl, Nagbarati etc. ... affigentibus, scribentibus et exarantibus pro salario eorundem dedimus den. XXXIII: 1524 Iványi, Győr p. 10. — [1]

afflictim adv. *modo hominis afflicti v. spe frustrati, maeste* — *leverten, búsan, szomorúan, reményvesztetten*: Rex iam senio confectus ac potius malorum ingenti mole contritus ... in Budensi insula diem obiit, quem universa Pannonia afflictim (*var.*: *efflictim*) deploravit: BONF. II, 8, 390. — [1]

afiutus, -a, -um *loco 'adiutus' ponitur, nisi mendum est*: Quod ipsa Katherina ... fuisset contracta et destituta in omnibus suis membris per quinque annos integros tam miserabiliter, quod in toto spaciis annorum nunquam potuit ambulare nec de uno latere ad alius (*sic*) latus suis viribus potuit girari nisi afiuta fuisset per manus aliorum: Bálint, Szeged p. 118. — [1]

argentum, -i n. *manubrium (?) v. forsitan mendum pro argentum (?)* — *nyél (?)*: Item argentum ad cultrum vulgo 'chapo' vocatum in quatuor particulis ceterisque argenteis ad eundem cultrum pertinentibus: 1434 D1 92 833. — [1]

agnusdei v. Agnus Dei m. v. indecl. *receptaculum clipei e materia cerei paschalis facti imagine Agni Dei ornatum* — *a húsvéti gyertya anyagából készült érme nemesfém tartója, „húsvéti aranybárány”*: Ut possem habere aliquam protectorem apud reginalem maiestatem, donavi unum parvum agnus Dei (*cod. et Sz* 1870 p. 358: agnusdeum) de auro et lapidibus preciosis domino de Melak collateralis sue maiestatis: 1503 Estei Hippolit p. 196. Item in una purpurea nigra bursa sew crumena Agnus Dei aureus pendens super parvam cathenam auream desuper imago Sancti Georgii et Crucifixi: 1522 D1 26 268. — [2]

agonothetes, -is m. (agonitheta) (ἀγωνοθέτης) *qui certamini praeest* — *a verseny rendezője v. bírója*: Tunc enim deferuntur maiores crathes quasi instrumentum bellorum. Ac ne immoderatum hoc arbitreris, mensura proponitur. Certatur sub iudice, sub lege decernitur agonithetis (*cf.* AMBR. *Hel.* 21,78 *seqq.*): ANDR. PANN. p. 39. — [1]

albatura, -ae f. *actus dealbandi* — *fehérités*: Item molendinatori ... de labore albature den. XXXI: DF 282 530 fol. 54^v. — [1]

albo, -are *album esse, candere* — *fehérlík*: Foris ... Antipater albus est at intrinsecus plane purpureus (λευκοπάρυφος ἔστι, τὰ δὲ ἔνδον ὀλοπόρφυρος): IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 44. — [1]

album, -i n. *liber, in quem nomina hominum referuntur, registrum* — *lajstrom*: Te ... ac tui gracia ... fratrem tuum ... nobilitantes cetui nume-

roque et albo procerum regni nobilium annumerandos et ascribendos duximus: 1519 *Mon. rust.* p. 460. — [1]

alcapenge, -is f. *Physalis alkekengi* L. — kláriscserezsnye, zsidócserezsnye: Alcapenge vulgo 'papmonya': a. 1525 *LtK* 1972 p. 228; cf. *Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Fasc. I* p. 64 s. v. alkekengi. — [1]

alcimen, -inis n. *res quaedam pretiosa, vestis feminea* (?) — érték-tárgy, női ruhadarab (?): Quod ipse dotem et res peraffernales ... sororis ... eiusdem ... ut puta ... vestes muliebres duas deauratas, unam ex purpura, duas camiseas iterum gemmatas, unum alcimen deargentatum, decem pepla, unam subam variollinam ... pro se rehabere vellet: 1517 *Dl* 73 207. — [1]

alienitas, -atis f. *condicio v. natura hominis ad certam societatem non pertinentis* — idegenség, különállás, kívülállás: Quod Iohannem ... propter suam extraneitatem et alienitatem ipsas puellas ... sub tutela ... tenere et alere non liceret: 1496 *Dl* 20 479 (*Lexicon Latinitatis ... Hungariae vol. III* p. 493 l. 35^a mendose 29 479). — [1]

aliminus, -a, -um *remotus* (? ex a et limen, cf. *Mittelateinisches Wörterbuch I* p. 455), *finitimus* (? ex ad et limen, cf. *Deutsches Archiv* 1989 p. 180 et *Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Ed. G. Silagi, Sigmaringen, 1991* p. 179) — távoli, messzi (?), szomszédos (?): Inde per abrupta Senonensium per populos aliminos (ed.: Aliminos, quia editor nomen putavit proprium) ferro sibi viam et gladio appuerunt: P. MAG. 56 (p. 112). — [1]

alkali *subst. indecl.* sal, qui ex cinere extrahitur — alkáli só, szóda: Sal alkali lot. 1 den 6: 1522 *Dl* 26 269. — [1]

alodiatrix, -icis f. (allodyatrix, allogiatrix, alodiatrix) *curatrix allodii v. praedii* — majorosné v. -nő: Circumspecti Gregorius, Stephanus et Georgius familiares eiusdem ac honesta domina Margar<e>tha alodiatrix eiusdem cum duobus curribus ... eandem dominam ... antecedeabant; ... quod ... Valentinus ... prenotatam dominam Margaretham alodiaticem cum rebus et vestibus eiusdem propriis per certas dies vi et potencia mediante conservasset: 1495 *Dl* 63 393; cf. *Justh lt.* p. 170. Qui retulit, quod accessisset ad dominam consortem prefati egregii Andree Iwsth et dicta peccora ab ea postulasset, tandem ipsa dixit, quod „nunquam domino tuo fui allodyatrix”: 1500 *Dl* 63 465; cf. *Justh lt.* p. 209. Alodiatrice (*sic pro dat.*, *cod.*: allogiatrix) ad sua servitia dedi d. L: 1500 *Estei Hippolit* p. 40. Item dedi alodiatrici abbatie fl. unum: *Ibid.* p. 103. Dedi alodiatrici abbatie Trium Fontium pro panno pro una veste unum fl.: *Ibid.* p. 106. Alodiatrix cum filiis in Agria. Ista stat cum filiis quasi ad discretionem et in festo Martini dominus Blasius provisor dedit pro servitiis fl. duos: 1503 *Ibid.* p. 210. Insuper alodiaticem nudam despoliaverunt: 1520 *AgrrSz* 1957 p. 25. — [7]

alodiaterius, -a, -um (alodiaterius) *qui in allodio est* — majorsági: In allodio ... depredate sunt et recepte (*sic*) ... boves VI, vaccas XIV, pecudes XXIII, alodiaterios boves IIII, vaccas cum vitulis III: 1520 *AgrrSz* 1957 p. 25. — [1]

almanach *subst. indecl. fasti ad astronomiam et astrologiam spectantes* — *almanach*: Item unam parvam tunicam cariofoliis coloris subductam pel- libus agnellinis. Item caligas nigras. Item unum librum almanach. Item XIII pecaria alta, unum ex eis deauratum extrinsecus et intrinsecus: 1522 *Dl* 26 268. — [1]

almasia, -ae *f. potatio sollemnis ad pactionem v. emptionem venditio- nemque confirmandum* — *áldomás*: Nam et idem homo benedicens almasiam in emptione ipsius vacce publice confessus est, quod rite emisset eandem vac- cam pro viginti quatuor asparis: 1476 *Dl* 45 648. — [1]

almiona (?) *almionis pro alimoniis*: 1315 *Reg. Slov.* II p. 35.

aloe, -es *f. ἄλόη, herba quaedam amara* — *keserű aloé*: Aloes den. 8. Florum camomille lot. 15 den. 9: 1522 *Dl* 26 269. — [1]

alpinalis, -e *altus, excelsus et nivosus (mons)* — *magas, havas (hegy- ség)*: Et in eodem *rivo* vadit *terminus* ad metas civitatis Cassa et circa easdem currendo ad montes alpinales et silvas desertas: 1317 *Reg. Slov.* II p. 94. — [1]

altaria, -ae *f. rectoratus altaris* — *oltárigazgatóság*: Demetrii Chupor episcopi Iauriensis fundatio altariae Sancti Demetrii (*annotatio in dorso litte- rarum*): XVI^m. *Sopron tört.* I/5 p. 395. — [1]

altarius, -a, -um *ad altare spectans* — *oltár-*: Ornamenta altaria ac indumenta sacerdotalia: 1511 *LtK* 1925 p. 171. — [1]

alumen, -inis *n. stypteria, sal medicamini adhibitus* — *timsó*: Pro alumine equo civitatis pro medicina den. III: 1501 *DF* 282 535 fol. 203^v. — [1]

amatus, -a, -um *dilectus* — *szeretett*: Item petimus ipsum dominum regem, nostrum filium amantissimum (*sic orig.* : *Dl* 6692), imo eidem com- mittimus, ut provisos nostros ... impedire vel molestare non velit: 1380 *CD Hung.* IX/5 p. 404; *cf. etiam Lexicon Latinitatis ... Hungariae I p. 145 l. 57–61^a*. Quod ipse ... duos ... canonicos eiusdem ecclesie ... fratres suos in Christo sibi amatissimos, qui ad debitas requisitiones suas ad honorem Om- nium Sanctorum pro immortalis memoria sua parentumque et fratrum ani- marum salute unam missam singulis diebus in ipsa ecclesia decantare per- petuo assumpsissent, de bonis et possessionibus suis ... sibi a Deo gratie collatis dotare proposuisset: 1487 *Dl* 19 224. — [2]

amentum, -i *n. lorum missilium* — *a lándzsa hajítószíja*: Structa iam acie conspicatus militem amento iaculi digitos insertantem (τινα τῶν στρα- τιωτῶν τὸ ἀκόντιον ἐναγκυλούμενον) phalange extrusit velut inutilem: IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 44. — [1]

amicabilitas, -atis *f. amicitia, condicio et habitus amici* — *barátság, barátságosság*: Quod ipsi ... volentes ... omnes rancones (*sic*), inimicicias et controversias de medio ipsorum radicitus evellere seque pure et sincere cari- tatis et amicabilitatis zelo amplectere cupientes... concordarunt coram nobis (*litterae bani Slavoniae*): 1367 *CD Croat.* XIV p. 76. — [1]

amovibilis, -e *2 *qui amoveri potest* — *elmozdítható, eltávolítható*: Servabit capitulum unum altarium perpetuum, hominem probatae opinionis, cui in beneficium conferet altare Sanctae Mariae Magdalenae a latere capellae ... dominorum patronorum, qui non erit amovibilis, nisi quantum de iure possit et debeat amoveri vel nollet facere, ad quae esset obligatus: 1520 *Mon. eccl.* p. 6. — [1]

angarialis, -e *qui cogit, adigit* — *kényszerítő*: Ideo dominium in homines angariale introductum est iusto Dei iudicio, ut brutalis homo regatur et corrigatur per virtuosum: PELB. TEM. *Pom. sanct. aest.* LII, E; *de fontibus huius textus cf.* Sz 1936 p. 486–488. — [1]

angulare, -is n. *liturg.: pars operimenti altaris* — *az oltárterítők egyike v. része*: Item ornamenta trium altarium de purpure rubeo cum canibus de auro et floribus viridis coloris cum pallis eiusdem panni, cum sex angularibus, quorum duo habent cignos de auro et flaveo: 1397 Pór, *Eszterg.* p. 113. Item unum ornamentum maioris altaris precioso et pulchro opere auro textum cum ymaginibus, ... cum suis angularibus et pallis; ... item tertium ornamentum eiusdem maioris altaris, virgulatum cum virgis aureis de camucato albo satis pulcrum, carens uno angulari et etiam prius caruit; ... item septimum ornamentum de purpura blavea et crocea antiqua ad modum scatorum absque angularibus: 1429–37 TT 1887 p. 174. Item ubi in passione dicitur „Partiti sunt sibi vestimenta mea,” deponuntur duo angularia de altari prius apposita: *Ord. Agr.* p. 66. — [3]

angularitas, -atis f. *curvamen, angulus* — *kanyar, beszögellés, szöglet*: *Terminus* deinde protenditur directe descendendo ad foveam magnam, in cuius parte orientali facit metam terream, deinde descendendo directe versus occasum pervenit ad metam terream, deinde progrediendo descendit ibi, ubi angulatur rivulus Ganna et in illa angularitate circa eundem rivulum facit metam terream, et ibidem cadit in illum rivulum Ganna wize etc. : 1320 CD *And.* I p. 561. — [1]

anisum, -i n. *cuminum dulce* — *ánizs*: <... > anisi ... den. 40: 1522 *DI* 26 269. — [1]

annascor, -nasci, -natus sum *oriri* — *születik, keletkezik, támad*: Scitis et vos, quanta in sancta ecclesia Romana eiusque doctrina annata sint schismata per malam sacrorum canonum interpretationem et versionem saepissime progenita: s. 1478/XIX *Batthyáneum* I p. 125 (*litterae falsae longe posterioris aetatis*; cf. Mályusz E., *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Budapest, 1971. p. 344*).

annotitia, -ae f. (annoticia) *notitia v. cognitio alicuius rei* — *tudomás*: Amplius, quod admirari non sufficimus et annoticie (var. CD *Hung.* III/1 p. 166: anotitia) paternitatis vestre alienum fore nequaquam volumus, Colocensem archiepiscopum ... pecuniam ... nobis nescientibus abstulisse et portasse: 1214/1245 Theiner, *Vet. mon.* I p. 2. — [1]

annuptiatio, -onis f. (annupciatio) *actus filiam v. sororem nuptum dandi* — *kiházásítás*: Quia ... ipse ... ad desponsacionem et annupciacionem ... puella Clare ... molendinum suum ... vendidit: 1491 *MTT* XII p. 29. — [1]

antela, -ae f. (antena) *cingulum in armis equestribus, quo equi pectus cingitur* — *szügyelő*: Ingenia in castro Korothna existentia: ... Item antele et postele VI. Item pharetre arcus manualis II: 1501 *Dl* 47 168. Quod ... Iohannes Ernuth de Chakthornya ... bona et clenodia eiusdem castelli, utputa ... unum frenum argenteum, unas antenas et postenas (*sic*) et unum par streparum ... abduci fecisset: 1503 *Dl* 21 225. — [2]

antelucanus, -a, -um *qui est ante lucem* — *hajnali*: Demosthenem fabrorum antelucana diligentia excitare solebat (*cf.* CIC. *Tusc.* 4,44: opificum antelucana ... industria): 1522 Veress, *Matricula* p. 472. — [1]

apetum, -i n. (appetum) *vestimentum laneum* — *gyapjúruha*: Nullus ... omnino hominum ... de regnis ... alienis ... barchannum seu fustannum in regnum nostrum inducere, aut appetum seu bombasium de regno nostro absque licencia ... educere audeat: 1419 Wenzel, *Kassa* p. 19. Nullus ... mercatorum ... fustannum seu barchannum forense de quibuscumque partibus ad regnum nostrum importare, apetum vero seu bumbasium de dicto regno nostro ad quascunque partes absque licencia ... educere et exportare audeat: 1419 *Ibid.* p. 20. — [2]

appellationalis, -e *de litteris: quae appellationem seu provocationem continent* — *föllebbezést tartalmazó*: Recepimus ... literas vestras sententiales pariter et appellationales in causa inter honestos viros *etc.*: 1458 Zimmermann, *Urkb.* VI p. 22. — [1]

apportator, -oris m. (adportator) *qui aliquid affert, apportat* — *szállító, fuvaros*: Item XII den. pro uno plastro lignorum adportatoribus: 1424 *Dl* 43 621 fol. 7^r. — [1]

archilis, -is m. v. f. *cingulum* — *öv*: Quia ... Moyses Bwzlay ... executor et commissarius testamenti ... condam Iohannis Podmanyczky ... res et bona infrascripta, ... puta duo gemmata sarta, ... item octo archiles vulgo 'maycz', duo pecia flamiolae vulgo 'fathyol', unam particulam similiter flamiolae ad vittam pertinentem ... domine Margarethe ... restituisset: 1518 *Dl* 82 499. — [1]

archos (ἀρχός) *vox Graeca pro Latino usurpata: principalis* — *fő*: Qui (*sc.* S. Thomas) ... a Christo ... in hoc est commendatus inter omnes apostolos: quod scilicet in arte architectoria, id est domus edificatoria vel construenda foret peritissimus et principalissimus magister artificii. Unde secundum Cathol. dicitur architectoria ab 'archos', quod sonat principalis, et 'tectum', quod ponitur pro edificio vel domo: PELB. TEM. Pom. sanct. hiem. XI,A. — [1]

arendalis, -e *de litteris: quae locationem v. conductionem in se continent* — *bérleti, bérletről szóló*: Iuxta continenciam literarum feudalium seu arendalium abbatis et conventus ecclesie Sancti Martini ... super factis in literis contentis egregius Gregorius ... tres florenos pecunie ... Thome gubernatori et conventui ... pro tencione et conservacione quarundam porcionum possessionariorum dicte abbacie et conventus ... coram nobis solvere debebat: 1449 *PRT* III p. 515. — [1]

areola, -ae f. *campus parvus, hortus (in imag.)* — *mező, kert (képl.)*: Regalis celsitudinis providentia ... eos precipue debet prosequi muneribus donativis, quibus propter suarum fertilem areolam probitatum celsioris loci premium debetur: 1293 *Reg. Arp.* II/4 p. 111. — [1]

argenta, -ae f. *vox formae notionisque incerta: avis quaedam splendens argenti modo (?)* — *madárfajta (?), ezüstmadár (?)*: Item quamplures penne arge<nt>arum ad unum pil<e>um suficientes ... pueris devenissent: 1477 *Balassa lt.* p. 151. — [1]

argenteo, -are v. argento, -are *argento obducere v. contegere* — *ezüsttel bevon, beezüstöz*: Unus bicellus, unum frenum, ... similiter unum par calcareorum (*sic*), unus parvus baltheus similiter argentata et deaurata (*sic*) ... ipsis pueris devenissent: 1477 *Balassa lt.* p. 150. Uno cinctorio argentato vulgariter 'maycz' dicto: 1508 *Lex. Hung.* p. 607. Quia ... nobilis domina Elena ... et Albertus ... res et bona mobilia nobilis ... condam Stephani de Hangach, ... puta pectorale tegmen sew ornamentum muliebre gemmatum cum collario similiter gemmato, baltheum argenteatum, viginti duos nodulos argenteos, duo coclearia de argento facta *etc.* ... ipsi Valentino reddiderunt: 1509 *Dl* 21 965. — [3]

argenteosus, -a, -um v. argentosus, -a, -um *argento obductus v. contextus* — *ezüstözött*: Quod ... insuper unam zabylam ac unum bychyak necnon unum parthaew argentosas ac deauratas egregio Ladislao ... pignori obligasset: 1521 *Dl* 103 132. Quod tempore in eodem ab eiusdem (*sic*) patre suo Georgio ... et Ladislao fratre suo carnali unam sellam et unum gladium argenteosum ... apportari fecisset: 1524 *Dl* 36 377. — [2]

argillarius, -ii m. *argillator, operarius, qui muros argilla oblini* — *agyagmunkás, sározó, tapasztó*: Item argillariis coquine XXIII den. : 1441 *DF* 282 530 fol. 8^r. — [1]

argilletum, -i n. (*argiletum*) *ubi argilla foditur* — *agyagbánya*: A qua *meta* currens in quadam planicie vadit *terminus* ad quoddam argiletum, a quo descendit in aquam Tupul: 1320/1335 *CD And.* I p. 589. — [1]

argillo, -are *lutare, argilla oblinere* — *sároz, tapaszt*: Item pro straminibus ad parchanum argillandum VII den. : 1441 *DF* 282 530 fol. 7^v; *cf. ibid. inferius*: Item pro straminibus ad glebandum parchanum civitatis LXXV den. — [1]

armata, -ae f. *bellum, exercitus* — *hadjárat, háború, hadsereg*: Vobis notifico me fuisse cum rege Cippri in quadam armata, quam fecerit in Turkia: 1361 *Dl* 47 959; *cf. Engel Pál, in: Niederhauser Emlékkönyv* p. 33 — [1]

armirarius, -ii m. (*Ar.* : amir) *dux classis, maris praefectus* — *ten-gernagy, a hajóhad parancsnoka, admirális*: Cum ... nos possessiones ... per ipsum ... Franciscum alias nobili domine ... relicte Leopardi condam armirarii nostre maiestatis ... impignoratas ... fratri suo ... statui facere intendamus: 1407 *Mon. Budapest* III/1 p. 253; *cf. Zsigm. oklt.* II,5589 *et Lexicon Latinitatis ... Hungariae* I p. 74l. 43^a–47^a. — [1]

aromatum, -i n. *aroma* — *fűszernövény*: Cum ... apertus fuisset loculus, tanta subito odoris fragrantia et diversitas cunctos ibi existentes

perfudit, ut ex ipsa mirifici odoris suavitate tanquam liliorum, rosarum, thuris et aliorum aromatorum eius sincerissimam integritatem, caritatis ardorem, orationis infatigabilem instantiam, et si testes deessent, signa praedicarent: *Leg. Hel.* 30 (p. 21). — [1]

artatio, -onis f. (arctacio) *actus aliquem incarcerandi* — *elzárás*: Alias si infra mensem arctacionis nil fatetur, exnunc eliberetur et reddatur ad actus legitimos: 1515/1515–1525 *LtK* 1972 p. 260; cf. *Mon. rust.* p. 343: talis frater possit arctari ad dicendam veritatem. Arctacio legitima: ponatur t<alis> in carcerem ad dicendam veritatem: 1515–1525 *Ibid.* — [2]

artemisia, -ae f. (arthemesia) *Artemisia absinthium* L. — (*fehér*)-*üröm*: Item ... arthemesia ... den. 8: 1522 *DI* 26 269. — [1]

asperiolinus, -a, -um *ad sciurum pertinens* — *mókus*: Super facto marturinarum et asperiolinarum recurretur ad privilegium populorum de Turuch, ut si ipsi populi de Turuch pelles marturinas aut asperiolinas seu census pro eisdem aut neutrum predictorum solvere consueverunt, eadem consuetudo observabitur inter ipsos: 1265/1270 *Sz* 1909 p. 879. — [1]

aspiranter adv. (haspiranter) *cum affectatione, gratia, favore* — *szívesen, örömmel*: Quem affectum sincerum ac devotum nobis ostenditis evidenter in tam solenni celebratione capituli nostri ordinis, quod quidem capitulum anno in presenti in festo Omnium Sanctorum laurini procurastis tam affluenter, tam liberaliter, quod merito fratrum orationibus nostri ordinis una cum liberis vestris estis recommendandi cordialiter et haspiranter: 1376 Iványi, *Dominikánus levelek* p. 36. — [1]

assata, -ae f. (asata) *quod tostum est, assum* — *sült*: Item circa <festum> Nativitatis Christi I caponem aut assatam et II az<y>mas. ... Item circa festum Nativitatis Christi tenentur I caponem aut asatam: 1519 *DI* 35 005 fol. 7. — [1]

assecurationalis, -e *de litteris: assecurationem, cautionem, fidem continens* — *biztosító*: Item super tributo in eadem Monostor exigi consueto littera patens Karoli regis maiori sigillo a tergo consignata contra cives de Cluswar assecurationalis anno Domini trecentesimo quadagesimo secundo confecta: 1427 Jakó, *Kolozsm.* I p. 184. — [1]

assertus, -a, -um *approbatus* (?), *verus* (?) — *elismert* (?), *valóságos* (?): Predictum Symonem de Rosgon alias assertum canonicum legitime servatis servandis preemptione et nominatim amoneri fecimus, citari et evocari: 1412 *DF* 272 751; cf. *Zsigm. oklt.* III,2970. — [1]

assisinus, -i m. (asisinius) *sacerdos chori* — *karpap*: Prebendarii nostre ecclesie, qui alias vocantur porcionarii vel asisini, sacerdotes esse debent: *Stat. Zagr.* I,36 (p. 33); cf. *Váradí stat.* p. 75 (*Lexicon Latinitatis ... Hungariae* I p. 264 l. 58^b sqq. s. v. assisius): prefatorum autem capellarum altarium rectores sacerdotes chori, alias assisi seu mansionarii dicuntur. — [1]

attervatus, -a, -um *vox incertae formae, forsitan i. q. obstinatus, offirmatus, contumax* (?) — *megátalkodott* (?): Que singula ... Iohannes audire veluti dure cervicis attervatus (*ed.*: sic) more serpentis obdurantibus (*sic*) aures suas, monita mea in nullo acceptavit: *XIV^{med.} MKsz* 1886 p. 46. — [1]

attinctus, -a, -um (*ab ad et tingo?*) (atinctus) *pigmento designatus* — *megfestett, festékekkel megjelölt*: *Terminus de arbore tilie vadit ad quendam lapidem atinctum et de lapide atincto vadit ad arborem pomi*: 1319 *Reg. Slov.* II p. 206. — [1]

attono, -are, -tonui, -tonitus 1 *proprie: tonitru alicui formidinem incutere* — *riogat, réműlettel tölt el*: Innumera corvorum multitudo adventans ... regalibus tectis insedit, et ... horendo (*sic*) crocitamine sidera simul et aures attonabat humanas: IOH. THURÓCZ 691 (p. 201). 2 *transl. : stupefacere* — *meghökcent, elképeszt*: Cum Epaminondas in hostes duceret, tonitru facto ac iis, qui circa ipsum erant, quaerentibus, quidnam significare deum putaret, „Attonitos (ἐμβεβροντήσθαι)” inquit „esse hostes, qui cum talia loca in proximo habeant, in talibus castra metentur”: IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 62. — [2]

attonso, -onis f. *susceptio tonsurae* — *a tonzúra felvétele*: Alter commissarius ... *novitates* conatus est introducere, maxime de velo apponendo ad cancellos ac attonsiōne fratrum laicorum et aliis nonnullis, quae quidem novitates videbantur occasio magnae commotionis et scandali ... dicti ordinis fratribus: *Chron. F. M. O.* p. 261. — [1]

attributio, -onis f. *actus tribuendi, donatio* — *juttatás, adományozás*: O quam felix largitas, quam divinitas operatur, o quam gloriosa attributio iustitiae, qua homo Deo celi coniungitur: 1463–64 *MKsz* 1889 p. 212. — [1]

aucella, -ae f. *auca parva* — *kis liba*: Item feria tertia post idem festum aucellas emi den. XVI: 1526 *Dl* 26 355. — [1]

auctio, -onis f. *venditio, quae fit sub hasta publica* — *árverés, kiárusítás*: Philippus compluribus captivis potitus auctionem faciebat (ἐπίπρασκεν αὐτοῦς): IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 41. *Caesar* auctionem fecit patrimonii (ἐκήρυττε τὰ πατρῶα καὶ ἐπίπρασκε): *Ibid.* p. 83. — [2]

aufernali *vide* paraphernalis

auriculare, -is v. auricularium, -ii n. *ornamentum auris* — *fülbegaló*: Primo vitta una cum bonis gemis ornata; item alia vitta consuta cum auro; item pendilia ex argento deaurato; item auriculare unum deauratum; item parvum baltheum 1: 1516 *Dl* 47 168. In eadem testudine in armario habetur picarium argenteum et monilia argentea etc. cum auriculario, dentur Simoni, ... ut recordetur anime mee: 1522 *TT* 1895 p. 385. — [2]

aurifodinarius, -ii m. *qui aurum fodit v. auri metalla exercet* — *aranybányász*: Quod Andreas ... et Stephanus ... per iobagiones et aurifodinos ... aurifodinas in tenuis possessionis ipsorum Remethe vocate existentes potentialiter fodi et uti facerent in preiudicium ipsorum valde magnum: 1407 *Dl* 103 414; cf. *Zsigm. oklt.* II, 5234. — [1]

aurifrisiator, -oris m. *qui aurifrigium conficit* — *aranyhimzés-készítő*: Hoc modo videlicet, quod de una domo, quam tenet Iohannes aurifrisiator, habent ipsi canonici annuatim triginta quatuor florenos auri in duobus terminis: 1397 *Pór, Eszterg.* p. 107. — [1]

aurifusor, -oris m. *faber, qui res varias ex auro fundit* — *aranyöntő, aranyműves*: Quasdam domos seu integrum fundum curie in civitate nostra

Budensi in platea Galicali in vicinitate domorum Francisci Bernhardi ab orientali necnon Petri aurifusoris civium eiusdem nostre civitatis ab occidentali partibus sitas: 1410 *Zsigm. oklt.* II,7562. — [1]

auritractio, -onis *f.* *actus metallum pretiosum purgandi, secretio auri* — *nemesfém finomítás, aranyválasztás*: Considerantes gratuita servicia fidelis nostri, ... Iohannis Lanngsfelder civis civitatis nostre Crembniciensis, que idem maiestati nostre longo tempore maxime in officio cimenti et auritractionis fecisse perhibetur, ... prefatum officium cimenti et auritractionis, quod prefatus Iohannes a longo tempore in camera nostra Crembniciensi exercuit, simulcum universis et singulis ipsius officii utilitatibus ... prefato Iohanni Lanngsfelder ipsiusque heredibus ... duximus conferendum: 1479 *DF* 287 279. Quibus *litteris* mediantibus idem condam dominus Matthias rex ... officium cimenti et auritractionis ... memorato Iohanni Langsfelder ... dedisse et contulisse dinoscitur: 1496 *DF* 258 269. Totum et omne ius nostrum regium, si quod in prefato officio cimenti seu auritractionis in dicta camera nostra Crembniciensi ... haberemus, ... Georgio ... dedimus: 1507 *Dl* 21 736. — [3]

austere *adv.* *severe, dure* — *szigorúan, keményen, durván*: Conmendantibus nonnullis Antipatri frugalitatem quasi austere (αὐστερῶς) et minime delicate viventis ... *Alexander* inquit *etc.*: IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 44. — [1]

autonomia, -ae *f.* (αὐτονομία) (automania, ehutomania) *actus regendi* — *önigazgatás*: Ut ... Sildeman[▼] suique haeredes ius automaniae (*Reg. Slov.* II p. 272: autonomiae, ehutomaniae) in sua habeant eo iure, quo locata est civitas Siliniensis: s. 1320/XVIII *Sz* 1872 p. 43; *litterae, ut videtur, falsae longe posterioris aetatis*. — [1]

azymus, -a, -um *non fermentatus* — *kovásztalan*: De quibus sessionibus ... singulus eorum solvere teneatur prefatis ... dominis ... tria munera in anno, primum circa festum Nativitatis Domini unum caponem et unum salucium, ... et quilibet eorum unum azymum panem, item aliud munus circa festum paschale Domini unam galinam ac unum azymum panem et duodecim ova, tertium vero munus circa festum Assumpcionis Virginis Marie, videlicet unum pullum iuvenem et unum azymum panem (*litterae capituli Zagrabienensis*): 1374/1573 *CD Croat.* XV p. 18. — [1]

B

babator, -oris *m.* (babathor) *qui ungulas equorum ferro munit* — *patkoló kovács*: Eodem die equi babatori dedi den. VIII: 1525 *Dl* 26 345 fol. 16^v. Eodem die equi babathori dedi den. X: *Ibid.* fol. 24^v. Feria tertia ... babathori equi den VI: *Ibid.* fol. 28^r. — [1]

babatus, -i *m.* *babatum* — *patkó, vasalás*: Ad babatos pro equis domini palatini et ad rotam curri, quando ferravit, dedi fabro ferrum 'syn was' II: 1516 *Aetas* 1993/1 p. 58. — [1]

ballo, -are (*Germ.*: Ballen) *plene onerare* — *teljesen megterhel, meg-rak*: Idem ... vicinos et commetaneos ... de et super eo, quantum videlicet

tributum de curribus oneratis sew ballatis ac eciam mediocriter onustis ... in dicto op<rido Murasz>ombath ab antiquo exigi consuetum fuisset, diligenter requisitos habuissent; ... Item primo Emericus Galffy de Iwanoch commetaneus fassus fuisset ex scitu, quod ab antiquo predecessores dicti Nicolai de Zeech <tributum> in dicto Muraszombath exigi consuetum taliter exigi fecissent, quod de uno c<urru> onerato sew ballato duos florenos auri, de curru mediocriter onusto unum florenum, de uno equo duodecim denariorum, de centum bobus duos florenos ... et de aliis rebus secundum antiquam consuetudinem: 1482/1483 *Dl* 100 989. — [1]

bombycinus, -a, -um (bombicinus) *de charta, papyro sim.: quae ex panniculis conficitur* — *rongypapír*: Accessit nobilis vir ... presentans quasdam literas sacre regie maiestatis, domine nostre naturalis, serenissime regine Ungarie patentis scriptas in carta bombicina ipsius celsitudinis parvo sigillo consueto a parte intrinseca sigillatas (*litterae capituli ecclesiae Nonensis*): 1382 *CD Croat.* XVI p. 269; cf. Szentpétery I., *Magyar oklevéltan*, Bp. 1930. p. 10. — [1]

banchale, -is n. *scamnum (?) v. subsellii stragulum, quod sedenti substernitur (?)* — *zsámoly (?) v. takaró (?)*: Inventarium condam Iohannis Fahydi super rebus eiusdem in Gald ... habitis: ... item craticuli V; item cutes parate X; item banchalia duo, ista apud domum: 1491 *Dl* 36 326; cf. *Lexicon ... Latinitatis Polonorum I* p. 1029. — [1]

banissa, -ae f. *uxor v. relicta bani* — *a bán felesége v. özvegye*: Beatrix de Frangepanibus Liptovie ducissa ac regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie banissa *dat litteras*: 1504 *LtK* 1927 p. 191; cf. *ibid.* p. 196: Beatrix de Frangepanibus illustrissimi condam domini Iohannis Corvini Liphovie ducis ac regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie bani etc. relicta. — [1]

baptillus, -i n. (baptillum) *pistillum v. malleus campanae* — *a barang nyelve*: Fabro pro baptillo XXXII den.: 1424 *Dl* 43 621 fol. 7^r. Item solvimus pro uno baptillo ad novam campanam fl. auri 1: 1446 *DF* 282 530 fol. 59^v. — [2]

baptizatio, -onis f. *actus baptizandi* — *keresztelés, kereszttség*: Quod a viris ecclesiasticis et a divinis officiis propter remotionem ecclesiae parochialis penitus essent alienati ... et ex praedictis nobilibus propter inhabentiam sacerdotis eorundem sine confessione ... nec non sacra unctione ... homines essent expirati atque infantes baptizatioe carentes emigraverunt: 1280/? Wagner, *Anal.* p. 111. — [1]

barile, -is n. *species dolii* — *hordófajta*: Registrum rerum, quas reperi ego Benedictus Chukar in castro, ... primo zakalos XXXVIII; item tharazk II; ... item unum barile pulverum I; item sagittas balistarum 1^M: c. 1520 *Dl* 37 356; cf. *etiam* barilus. — [1]

barilicza, -ae f. *mensura capacitatis v. species dolii* — *ürmérték v. hordófajta*: Pulveres pixidum cum una media tunella et cum una media barilicza: c. 1500 *Dl* 26 235; cf. *Lex. Hung.* p. 51. — [1]

barlitum (*apud Bartal, Glossarium p. 69*) *vide* beryllus

barona, -ae f. (borona) *paries v. murus, qui ex trabibus construitur* — *boronafal*: Item una coquina bona de ligno barona facta; item due domus pistorie adinvicem queque similiter de barona facte: *c. 1500 Dl 26 235 fol. 1.* Item extra castellum unam domum pistoriam de barona cum atrio de sepibus facta: *Ibid.* fol. 4. — *In nomine geographico*: Firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum usque ad Boronam (*vide commentarium editoris ad locum*) et usque ad Saruuar: P. MAG. 37 (p. 79). — [2]

barritus, -us m. *actus barriendi, sonus, quem elephas edit* — *tülkölés (elefánté)*: Cum Pyrrhus maximum ad hoc disposuisset elephantum, ut is post tergum ignoranti Fabricio grandi edito barritu (ἐλέφαντα ... ῥήξαντα φωνήν ἐπιφάνηνοι) repente supra caput exoriretur: IAN. PANN. *Plut. dicta* p. 65–66. — [1]

beginalis, -e *quae vitam beginarum agit* — *begina-*: Quomodo ... idem Ladislaus ... ad quandam piscinam (*sic*) ipsarum dominarum actricum ... depiscari et disseari fecisset, ... per hoc ab eisdem dominabus beginalibus occupari fecisset: *1482 DF 253 724.* — [1]

bellifer, -a, -um *ad bellum pertinens* — *harci, hadi*: Pro una securi bellifera den. XV: *1517 DF 282 538 fol. 61^v.* — [1]

bifurcatio, -onis f. (bifurcacio, bifurratio) *actus in duas partes discedendi* — *elágazás, kettéágazás*: Abindeque *terminus* ... versus plagam meridiionalem in bifurcacione eiusdem vallis currendo iungit unam metam terream in radice alterius bifurcacionis seu divisionis vallis prenotate existentem et abhinc in altera bifurcacione ipsius vallis ... venit ad unam arborem tremuleam: *1337 CD And. III p. 435.* A qua *meta* ad dictam plagam directe eundo pervenit *terminus* ad octavam metam terream in bifurcacione (*orig.*: bifurratione) seu compositate duarum viarum de ipsa possessione Bene egredientium positam et erectam: *1363/XVIII Dl 73 467.* — [2]

bilinguositas, -atis f. (bylingwositas) *falsiloquentia, duplicitas* — *kétszinűség, áltokás, hazugság*: Quod ipsum verbis illicitis afecit et dehonestavit et super ipsum aprobare non potuit; tunc nos ipsum Iohannem propter bylingwositatem sue lingue, quod super ipsum Stephanum ... aprobare non potuit, decrevimus ... taliter, quod *etc.*: *1510 DF 260 264.* — [1]

bimestris, -e *qui duorum mensium est* — *kéthavi*: Neque patiebatur hoc bimestre tempus, quo haec inter alia studia per otium curavimus, verba elegantiora exquirere, plureisque ad hoc authores revolvere: *1522 Veress, Matricula p. 474.* — [1]

birotarus, -a, -um v. birotae, -arum f. *duas rotas habens v. duae rotae* — *két kerekű v. két kerék*: Cuius detractoris ... huiusmodi culpa non est occultanda, sed unanimi voluntate res et bona ipsius auferantur ac ipsum per unum currum birotarum de possessione extrudere debeant, ut etiam alii ... huiusmodi facere non presumant: **1486 Dl 56 208; cf. Lexicon ... Latinitatis Polonorum I p. 1109 l. 46–51; Mittellateinisches Wörterbuch I p. 1484 l. 51–66; Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Fasc. I p. 200 etc.* — [1]

birra, -ae f. v. birrum, -i n. (burum, bwrum) *birrus v. burra* — *guba*: A iobagionibus suis unum burum (*ed. : ?*), quod vulgo 'guba' dicitur ...

recipere fecisset: 1387 *Lex. Hung.* p. 309; cf. etiam lectionem variantem eiusdem diplomatis in *Lexicon Latinitatis ... Hungariae I* p. 344 l. 45^a *allatam*. Induto super se quodam bwro vulgo 'ghwba': 1496 *Lex. Hung.* p. 309. Item tunica nigra, birra nigra dentur Simoni, ... alia tunica dolman detur Benedicto famulo domini Georgii: 1522 *TT* 1895 p. 386. — [3]

blandiosus, -a, -um *adulans, simulatorius* — *bízeltgő, képmutató*: Quia ipse magister Iacobus ipsos universaliter talibus verbis mellicibus et blandiosis leniter allocutus fuisset, ut ipsos in antiquis eorum libertatibus conservaret (*litterae bani regnorum Dalmatiae et Croatiae Slavoniaeque*): 1361 *CD Croat.* XIII p. 189. Karolus de Duratio ... nos, quem promittebat prius in corona nostra et eiusdem dicione tueri et preservare tanquam sororem suavissimam, suavibus verbis et blandiosis affatibus ipsa corona proditor privavit: 1386 *Dl* 58 652; cf. etiam lectionem variantem in *Lexicon Latinitatis ... Hungariae I* p. 346 l. 59–60^a *allatam*. — [2]

borax, -acis generis incerti (βοράς) *nitrum, quod ad morbos depellendos usurpatur* — *lúgsó, borax*: Boracis lot. 1 den. 12: 1522 *Dl* 26 269. — [1]

brachialiter adv. *modo brachii aliquid cingendo* — *kar módjára ölelve, körülvéve*: Quum tamen ipsi exponentes et nobiles de Gerend dictum locum Bydestho in illo loco, videlicet ubi duo montes ex utraque parte illius vallis brachialiter adiacentes finirentur et terminarentur, semper ab antiquo inter sese pro meta habuissent: 1451 *Dl* 30 821. — [1]

bravismus, -i n. (?) *vectigal (?) v. pecus (?) quoddam* — *adófejta (?)*, *háziállat (?)*: Quod ... Ladislaus ... pabulum victuale et denarios bravisorum ex parte eorundem iobagionum sibi provenire debentium super eosdem exegisset et pro se extorsisset in preiudicium dicti magistri Petri valde magnum: 1385 *Dl* 42 346. — [1]

brasiatura, -ae f. (braxatura) *officina ad cervisiam coquendam* — *serföző ház*: Ut ipse ac frater eiusdem ipsorumque filii ac heredes et posteritates universi in terris et pertinentiis domus et curie sue in possessione Zawody prope civitatem nostram Solna existenti habita piscinas effodere molendinaque ac domus pro braxatura cervisie facere et edificare, preterea in prefata domo et curia ipsorum cervisiam huiusmodi sive vinum in ducillo more thabernario vendere et propinare ... possint et valeant: 1485 *Dl* 50 316. — [1]

brastica, -ae f. (*sing. gen.*: brasices) *olus (?) v. grani species, ex quo cervisia conficitur (?)* — *káposzta (?) v. sörárpa (?)*: Eidem ... omnium metallorum inibi existentium similiter tertiam partem libere percipere et possidere commisissent, dantes eidem in qualibet villa inibi aedificanda duas laanas terrae, domum brasices (*interpretatio editoris*: legendum opinor braxices aut potius braxatorii) et molendina absque aliquo tributo usque ad vitam eorum conservare: 1326 *Wagner, Anal.* p. 448. — [1]

breviatus, -a, -um *iur. de termino: qui infra duas octavas terminatur* — *rövid határnapos*: Ipsum longo in premissorum suorum iurium requisitione litigionario processu fatigari nolentes, sed in premissis finem imponere

terminis litium brevialis intendentes: 1408 *Zsigm. oklt.* II,6457; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae I p. 358 l. 28^a seqq.* — [1]

brugeum, -i n. (brugium) *ius — lé, mártás*: Distributio vinorum: ... ad coquinam pro brugeo cibi cocis p<intas> III: 1518 *Dl 26 216* fol. 15. Cocis duobus diebus pro brugio cibi dedi pintam 1/2: *Ibid.* fol. 16. Cocis pro brugio cibi p<intas> II: 1519 *Ibid.* fol. 17. Cocis pro brugeo cibi p<intas> II: *Ibid.* fol. 18. — [1]

byssiceus, -a, -um (bissiceus) *e bysso factus — bársonyból készült, bársony*: Quia nobilis domina Katherina, consors eiusdem ... tempore sue matrimonialis copule celebrationis plurimas res et bona, videlicet ducentos florenos auri in ... promta pecunia, quatuor piccaria argentea, ... quoddam collarium vulgo 'nakhawetew', ... magnam quantitatem perlarum sew gemmarum preciosarum, quoddam cingulum argenteum et deauratum, ... quamplura vestimenta bona, quedam videlicet purpurea ac bissicea et aliorum preciosorum pannorum, mastrucas eciam ermellinas, sarbellinas ... ceterasque plurimas res et bona ... ad dictum Beyanahrazthya secum adduxerat et in suis scriniiis apportaverat: 1465 *Dl 35 650.* — [1]

C

caementinus, -a, -um (cimentinus) *de lapide: excisus, quadratus — fejtett, kváder(kő)*: Cum ... ecclesia per ipsos Bohemos in fortalicium fuisset firmata et exposit ... per cives Cassovienses funditus fuisset dirupta et destructa, tunc egregius condam Paulus ... sedato prescripto disturbiorum tempore lapides eiusdem ecclesie pene omnes, sculptos, cimentinos et alios, qui in edificacionem alicuius valoris extitissent, per suos iobagiones ... ad ... possessionem Naghida ... deferri ... et ex eisdem lapidibus castrum sew fortalicium ... construi fecisset: 1481/1494 *Dl 19 217.* — [1]

caemento, -are (cimento) *2 *aurum purgare — aranyat finomít, cementál*: Quam quidem monetam auream, si dicti iudex <et> iurati in gradu defectum habere repererint, refundi faciant et de novo cimentari, donec ad verum venerit gradum: 1453 *Krizskó, Körmöcb.* p. 32. — [1]

caespituosus, -a, -um (cespituosus) *gramineus, gramine consitus, non aratus — füves, gyepes, szántatlan*: Quod licet Blasius ... ac Simon ... quoddam nemus dictorum exponentium ... intra metas possessionis eorumdem ... habitum ab orientali iuxta quendam lacum, ... a meridionali circa metas possessionis Horwath, ab occidentali penes alveum Schewnytze et a septemtrionali plagis secus quasdam terras caespituosas ad dictam possessionem pertinentes adiacens Warfewlde denominando ratione eiusdem dictos exponentes ... traxerit in causam: 1479 *Dl 18 174.* — [1]

calatrum, -i n. *pars stragulorum (?) — ágynemű része (?)*: Quod ... castellani ... res et bona ipsius exponentis de curiis predictis, videlicet cyphos argenteos quatuor, vitra crystallina, duos lectos vulgo 'nozolya' cum pulvinaribus, supellectilibus, lintheaminibus et cussinis ad eosdem lectos pertinentibus, calatrum rubeum, duhnas duas ... asportari ... fecissent: 1493 *Dl 20 035.* — [1]

caletha, -ae f. *galerum* — *süveg, kucsma*: Pro caletha vulgo (*i. e.* Polonice) 'waczky' appellata den. LX: 1517 DF 282 538 fol. 62^r; cf. *Lexicon ... Latinitatis Polonorum II p. 45 l. 3–11 et 18–20*. — [1]

calo, -onis m. (colo ?) *ductor custosque equorum* — *lovász*: Quod magister Akus ... castrum ipsorum ... et quasdam possessiones ipsorum ac alia bona communiter ipsos tangentes seu tangentia, necnon servitores eorundem, videlicet wasalos, calones, caniferos, pedites in propria possessione ipsorum commorantes contra legitimas prohibitiones divisionis ... de facie possessionarie porcionis ipsius magistri Stephani in faciem dicte possessionarie porcionis ipsius magistri Akus abduxisset moraturos et adhuc conservaret propria sua potentia mediante et auctoritate vaselos, colones (*sic*), caniferos, pedites prenotatos (*cf. inferius*: wasales, caniferos, pedites, colonos): 1378/1384 DI 42 281. — [1]

camomilla, -ae f. *Chamaemelum nobile* L. — *kamilla*: Pulvis florum camomille ... den. 9: 1522 DI 26 269. — [1]

cancella, -ae f. *clatri, saepes* — *rács, kerítés*: Ubi est meta prope ad ecclesiam ... tantum ad cancellam altaris, quantum sagita potest iactari: 1251/1305 CD Croat. IV p. 477 et V p. 46; cf. *etiam Lexicon Latinitatis ... Hungariae II p. 28 l. 27^b seqq.* — [2]

cancellarium, -i n. *cella vinaria* — *borospince*: Iacobus de Marchia ... comprehendit ... ex eorundem haeticorum ultronea fassione alios in silvis, alios in cancellariis, alios vero molendinis, nonnullos vero in speluncis et cavernis montium et terrarum divina profanasse: 1436 CD Hung. X/7 p. 812. — [1]

cantilatio, -onis f. *actus cantandi* — *éneklés*: Non temere fiat cantus ecclesiasticus et iuxta arbitrium diversorum, quemadmodum fieri solet in cantilationibus (*ed.* : incant-) vulgi: GREG. GYÖNGY. *Expl.* p. 45. — [1]

carnatio, -onis f. *actus corpus induendi, incarnatio* — *testet öltés, megtestesülés*: Factum est autem hoc instrumentum anno Dominicae Carnationis MCLXV: 1165 CD Hung. II p. 174; cf. *Reg. Arp. nr. 108 et var.* 1165/1284 CD Hung. V/3 p. 254: incarnationis. — [1]

carpentatura, -ae f. *opus lignarium v. tignarium* — *fa-, ácsmunka*: Item in Pelbarthida disponere feci duas domos de novo pro carpentatura et ad ferramenta et ad victualia laboratorum et ad alia attinentia fl. XVI 1/2: 1497 DI 56 291; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II p. 59 l. 35^b seqq.* — [1]

carthesium, -i n. *potorium vas* — *csésze*: Carthesium unum vulgo 'cheze': 1524 *Lex. Hung.* p. 126. — [1]

cascum, -i n. *res antiqua* — *régiség, régi holmi*: Registrum rerum aliarum dicte quondam domine Ursule ... per iuratos cives diligentissime revisa et conscripta: ... una cistula cum cascis: 1526 DF 282 536 fol. 36^v. — [1]

castificativus, -a, -um *castum efficiens v. conservans, purificans* — *tisztává tevő, megtisztító*: Item reperitur quedam medicina castificativa, hoc

est castitatis contra vicium luxurie: PELB. TEM. *Pom. sanct. aest.* LXXVIII, D; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 64 l. 17^a seqq. — [1]

castratus *false emendata ex crasatus*: 1500 *Estei Hippolit* p. 40.

castrinus, -i m. *castricianus* (?) — *tábori v. táborban állomásozó katona* (?): Hectori ... recolentes et pre oculis regie maiestatis habentes, qualiter in Bulgariam cum dilecto nostro Thoma aule regie cancellario ad transducendam filiam Barilli filio nostro Bele regi desponsandam missus et castrinus (*explicatio editoris*: forte castricius) in acie prima fidelitatis armis et audacie primipiliter pugnavit, ... terram ... contulimus: 1214/XVIII *Érszegi, Neue Quelle* p. 96. — [1]

catarrhus, -i m. (catarus) *pituitae* — *nátha, hurut*: Contra reuma, catarum vel guttam: *a.* 1525 *LtK* 1972 p. 228. — [1]

caudula, -ae f. *parva cauda* (?); *meton.* : *finis, extremitas* (?) — *vége v. széle vminek*: De qua *meta* directe per eandem silvam usque ad aliam partem eiusdem ad quandam grossam similem arborem 'harast' in caudula eiusdem silve existentem ... vadit *terminus*: 1351 *CD Croat.* XII p. 19. — [1]

caulatus, -a, -um *ubi caules nascuntur* — *káposztás*: Quod a quodam orto, qui ab ipsis ortus caulatus seu caulium vocaretur, eo quod semper in eo caules seminantur, a parte occidentis existenti ... incipiendo a parte aquilonis filiis Thome *partes possessionis* cessissent: 1341 *Dl* 66 623. — [1]

cauterizo, -are *transl.* : *notam alicui inurere* — *megebélyezez*: In qua quidem congregatione omnes prediales alique homines ... Iohannem, Dominicum ... ac Laurentium ... coram sepedictis Gunterio ... et Petro cantore ... in testimonium destinatis, clamorosis vocibus ... in articulis et litteris nostris contentis reos, culpabiles, noxios et infidelitatis nota dampnabiliter respersos seu cauterizatos nobis ... tradiderunt: 1336/XIV *CD Croat.* X p. 259. — [1]

cautitas, -atis f. *cautio* — *óvatosság*: De nostro collegio unus assumptus per eundem magistrum Nicolaum et alius per eosdem nobiles servientes domini regis ... plenam habeant potestatem pensatarum causarum merito et cautitate ac caritate discuciendorum (*sic*) inter ipsos terminandi omnia ... super possessionibus, ... que in eorum presenciam deducuntur: 1343/1408 *CD Croat.* XI p. 95. — [1]

cautulosus, -a, -um *fraudulentus, dolosus* — *csalárd, álnok*: Quod Petrus, Iohannes *etc.* ... per indebitam et cautulosam procuracionem venerabilis in Christo patris domini Andree episcopi Waradiensis et capituli eiusdem ac magistrorum Iohannis et Nicolai ... in tantum essent angariati, quod ipsi ob metum mortis et offensionis personarum eorundem quandam possessionem ... perpetuare ipsis compulsi extitissent: 1344 *Dl* 40 955; cf. *Lexicon ... Latinitatis Polonorum II* p. 281 l. 43 seqq. — [1]

cavitas, -atis f. *cavum, caverna, excavatio* — *üreg, mélyedés*: A quo fonte *terminus* ascendit per quandam cavitatem vallis super montem iunctum contigue, et ibi ... sunt due mete terree: 1322 *Reg. Slov.* II p. 358; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 254 l. 43^b seqq. — [1]

cellerarium, -i n. (celerarium) *cellarium, cella vinaria* — *boros pince*: Quomodo ... Demetrius ... et Petrus ... duos viros externeos (*sic*) ac unam mulierem in predicta possessione libera celeraria habentem similiter crudeliter et dire verberatos reliquissent (*cf. superius*: duo celaria): 1467 *Dl* 35 129. — [1]

cerdonius, -a, -um *qui coriariorum est, ad coriarios spectat* — *tímár-, tímári*: Nos itaque humillimis precibus annotatorum magistrorum artis cerdonie inclinati ipsos in ... iuribus ... concessimus inviolabiliter tenere et conservare (*cf. superius*: magistri czehe alias fraternitatis cerdonum): 1504 *TT* 1909 p. 176; *cf. Lexicon Latinitatis ... Hungariae II p. 93 l. 38ª seqq.* — [1]

censuo, -are (*a census?*) *censum, vectigal, tributum exigere* — *adótt behajt*: Quomodo ipsi ... annum censum sive redditum (*sic*) ... annuatim solvendum et censuandum pro trecentis et quinquaginta uno florenis auri ... vendidissent: 1498 *MTT XII p. 35–36.* — [1]

centumvir, -i m. *2 *socius regiminis electi civitatum* — *városi tanácstag*: Quas litteras ipsis pretextu institutionis dicte fraternitatis et czehe ipsorum concordii voluntate et consilio centumvirorum sub maiori nostre civitatis sigillo dedissemus: 1504 *TT* 1909 p. 176. — [1]

chartarium, -i n. (hortarium?) *vox incertae formae notionisque, forsan vas quoddam — edényfajta*: Res vero dote puellae Katherine ex rebus dicti condam ... patris sui cesse: item primum unum magnum tapetum; ... item charpyth V; item scutelle plumbee XI; item disci XVII; item canteri IIII; item chartarium (*inferius forsan*: hortarium) cupreum I; item pelvis cuprea I; item instrumentum ferreum vulgariter 'hostyasythewas' II: 1501 *Dl* 47 168. — [1]

chisma, -ae f. (*Hung.*: csizma) (chyzma, czizma, cysma) *cothurnus* — *csizma*: Unum zakrapach et unum cingulum vulgo 'zkender' de serico et chyzmas: 1492 *Lex. Hung.* p. 133. Una chyzma: 1503 *Ibid.* Unum par ocrearum vulgo czizme: 1504 *Ibid.* Item habeo cysmas Turciales tres: 1504 *Balassa lt.* p. 172. — [4]

chronicus, -a, -um (χρονικός) (cronicus) *3 *aeger (passione diturna?)* — (*idült?*) *beteg*: Quod domina relicta Petri dicti Keurushegy de eadem Azzonfalua <predictis> aliis utriusque sexus hominibus illic tunc conglobatis et astantibus, cronica licet corpore, mente tamen per omnia sospes et incolomis (*sic*) tale condidisset et fecisset testamentum, quod *etc.*: 1387 *GyTRF I* p. 30. — [1]

cicadorosus, -a, -um *de loco: quem cicadae multae inhabitant* — *abol sok tücsök él*: Iuxta monticulum Herbolthhalma vocatum et iuxta quandam viam publicam in loco cicadoroso: 1411 *Zsigm. oklt.* III,443; *cf. excerpta ex eisdem litteris Lex. Hung.* p. 889 et 900: Eundo penes quandam lacum in loco cicadoroso vulgo 'zarvaszek' vocato. — [1]

cichoria, -ae f. (cicorea) *Cichorium intybus L.* — *cikória, mezei katáng*: Aqua cicoree lot. 21 den. 20: 1522 *Dl* 26 269. — [1]

ciminile, -is n. *liturg.*: *vas, in quo sacerdos sacra faciens manus abluit* — *kézmosó edény*: Omnia ornamenta altarium, sacerdotum, calices, campane,

libri, cruces, plenaria et alia ciminilia, nec non et privilegia ipsius ecclesie ... sunt exusta: 1317 *Reg. Slov.* II p. 114; cf. *CD Hung.* VIII/2 p. 93: animalia (?). — [1]

cingula, -ae f. *habena, frenum* — *fék, kötőfék, gyeplő*: Quod unum par calceorum, ... una tuba de ebore in fine cum argento et quatuor lapidibus pretiosis decorata, unum capucium nigrum, ... una cingula equi cum rubeo purpureo desuper contacta ... ipsis pueris devenissent: 1477 *Balassa lt.* p. 150; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 115 l. 7^b seqq. — [1]

cipelli, -orum m. (*Hung.*: cipellő) *calceus* — *cipő*: Sabato sequenti Chyanahazy Viennam den. XX. Pileum domino parvo den. X. Eidem pro cipellis den V: 1488 *DI 26 047* fol. 4^r. Domino parvo cipellos den V: *Ibid.* fol. 5^v; cf. *Lex. Hung.* p. 107. In feria secunda post festum Beatorum Viti et Modesti martirum domino ... parvulo cipellos emi den. VIII: 1526 *DI 26 355* fol. 3^r. — [2]

circulatus, -a, -um *rotundus* — *kerekded*: Quod ... Petrus ... et successores ... unum caponem bonum et duos fortes sive circulatos panes magnos nobis ... solvere teneantur: 1514 *MTT XII* p. 81. — [1]

circumferens, -entis (*a circumfero* B 2 ?) '*vas circumferens*': *dolum* (*in quo aliquid vehitur?*) — *hordó*: Item vasa circumferentia ubicunque fuerint, isti ... ad possessiones ... ferre tenentur: *Urb. Vespr.* p. 86. — [1]

claris subst. indecl. *corallium rubrum* — *vörös korall, kláris*: Duo legibula, unum de cristal, aliud de claris: 1458 *Lex. Hung.* p. 508. Item habeo legibula de claris, hec lego, ut melius legibulum detur ad capellam Beate Virginis Marie, ut ad collum imagini Beate Virginis Marie ponatur, aliud vero legibulum lego filie mee: 1519 *DI 23 166*. — [2]

clausa, -ae f. v. clausus, -a, -um (?) *sera* — *retesz, zár*: Paulo seripari ... pro reparatione ... clausarum armarii thecarum, in quibus diverse littere civitatis ... conservantur, dedimus den V: 1524 *Iványi, Győr* p. 33. — [1]

coadiuro, -are *una cum aliquo iuramentum praestare* — *eskütársként esküt tesz*: Adiunctis sibi et coadiuratis (*sic, recte forsitan: coadiurantibus*) senioribus et pocioribus viris, colonis et iobagionibus ipsius domini marchionis: 1517 *LtK 1925* p. 179. — [1]

coagger, -eris m. *terra in cumulum egesta* — *földhányás*: Coaggeribus luti circa pretorium XXIII den. : 1497 *DF 282 535* fol. 106^v. — [1]

coaggerator, -oris m. *qui aggerem v. vallum fodit* — *sáncásó, árkoló*: Duobus coaggeratoribus luti etc. XXXIII den. : 1497 *DF 282 535* fol. 99^r. Coaggeratoribus luti circa pretorium den. V: 1502 *Ibid.* fol. 203^v. — [1]

coagulatio, -onis f. *actus lac concretum faciendi* — *aludtfej-készítés*: Duas camiseas, unam ortulano et aliam Paulo Beres den. XXVI. Mulieri ... ollas pro conservatione lac et coagulatione eiusdem den. VI: 1474 *DI 103 760* fol. 12^r; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 158 l. 36^a seqq. — [1]

Coanglicanus, -a, -um *compatriota (Britannicus)* — (*angol*) *földi, bonfitárs*: Ut ait Ans<elmus> ad coanglicanos episcopos: PELB. TEM. *Stell.* p. 84^r. — [1]

coccinus, -a, -um *qui cocci colorem habet* — *skarlátszínű*: Quod Ladislaus ... omnia ornamenta sacerdotalia, videlicet casulas albas, cappas purpureas et coccinas cum attinenciis earundem ... abstulisset: 1511 *Dl* 22 489; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 160 l. 3^b seqq. — [1]

cochlea, -ae f. (κοχλίας) coclea *conchylium v. testa conchylii* — *kagyló, kagylóhéj*: Campus superior lazureus servat duas cocleas seu chonchilia ex armis prefati domini Gabrielis cardinalis ... peculiaribus feneratas, inter quas medius corvus anulum baiulans de nostris paternis armis suis naturalibus coloribus designatus in nostre et ipsius domini cardinalis ferventis dilectionis argumentum concessa, ... prout hec in capite seu principio litterarum nostrarum ... suis apropiatis coloribus distinctius figuraliter sunt expressa: 1478 *Dl* 50 535. — [1]

coctrix, -icis f. *femina coquens* — *szakácsnő*: Quod unus agnus et una ovis de allodyo suo exierunt, et mox Stephanus allodyator suos sequebatur eas ... usque curiam ... plebani, tandem vidit coctricem plebani, requisivit ab ea, si predicta peccora vidisset, tunc prefata coctrix dixit, quod ipsa peccora receperunt ianitores ... Andree ... ad curiam suam: 1500 *Dl* 63 465. Quando ipsi sub iuramento prefatam coctricem plebani interrogaverunt, extunc ipsa fassa est, quod prefati ... dicta peccora receperunt ad curiam suam: *Ibid.* ; cf. *Iusth lt.* p. 209. — [1]

coculus, -i m. *puer culinarius* — *kukta*: Nunc qui in presenti sunt hic ex prebenda: item aurige sex; item agazones III; item pezer unus; item magistri cocorum III; item coculi II: 1521 *Dl* 26 261. — [1]

coenobialis, -e cenobialis '*domus coenobialis*': *claustrum, monasterium* — *szerzetház*: Prior domus cenobialis Beati Laurentii martiris prope Budam fratrum heremitarum Sancti Pauli primi heremite: 1402/1437 *LtK* 1925 p. 135. — [1]

coerro, -are *simul vagari* — *együtt kóborol*: Quidam vagabundus presbiter ... et ... Iohannes Zabo ... omnes oves ... exponentis numero trecentas vel citra absque custodia alicuius pastoris in territorio dicti oppidi ... coerrantes ... abegissent: 1520 *Mon. rust.* p. 511. — [1]

colligator, -oris m. (coligathor, colligathor) *qui vites colligat* (? a 1. colligo) v. *colligit* (? a 2. colligo) — *szőlőkötöző* (?), *szüretelő* (?): Feria tertia colligathoribus ad duas partes vinee caules emi den. XXXII: 1525 *Dl* 26 345 fol. 8. Feria secunda coligathores XXVIII, cuilibet den. XII, putonos IIII, palpathores II: *Ibid.* fol. 12. — [1]

colluceo, -ere *effulgere, illucescere (in imag.)* — *felragyog (képl.)*: Nos ... perpendentes ... merita fidelium nostrorum ... in astrum plane collucentia ... possessionem ... memoratis Ioanni et Georgio ... contulimus: 1520/? *Mon. rust.* p. 505; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 185 l. 22^a seqq. — [1]

collyrium, -ii n. (κολλύριον) *unguentum oculorum* — *szemkenőcs*: Unde legitur, quod ... Thomas apostolus exhortabatur ad audiendum verbum Dei assidue, comparando illud precipue collyrio, quod sanat egros

oculos et illuminat (cf. *Apoc. 3,18*: collyrio inunge oculos tuos, ut videas): PELB. TEM. *Pom. sanct. hiem.* XI,G. — [1]

combibator, -oris m. *cuius officium est aulicos regios canticis suis lactificare* — 'regös', *udvari mulattató*: Quod ... Stephanus ... in facto medietatis cuiusdam possessionis Regteluk vocate in comitatu Pestiensis ... existentis nomine possessionis combibatorum regalium conditionerum vulgariter 'regus' dictorum ... heredum solacio orbatorum comiti Lorando ... iurato Budensi per regiam maiestatem ... perpetuo collate contra eundem ... regem velud actorem ... instrumenta sua exhibere debuisset coram nobis: 1346/1347 Sz 1881 p. 557; cf. *Bartal, Glossarium* p. 142 et *Lex. Hung.* p. 802. — [1]

combursor, -oris m. (conbursor) *incendiarius, qui comburit* — *gyújtogató*: Andream dictum Zolthez filium Michaelis combursorem domorum vagabundum ... nobis in eorum registro assignarunt: 1409 *Zsigm. okl.* II,6787; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 190 l. 42^b seqq. — [1]

combustibilis, -e *ad ignem alendam aptus* — *tüzre való*: Quod virgulta et pascua et silva pro lignis combustibilibus et structuris indempniter conserventur: 1322 *Reg. Slov.* II p. 358. — *Subst. n.: substantia cremabilis, alimentum ignis* — *éghető anyag*: Nam universa, quae suis viribus cedentia reperit, vorax ignis absorbit. ... Cum in eadem sacristia ignis ipse furtivis augmentis nullo sciente succreverit, certisque combustibilibus demolitis etiam thecas capitis et reliquiarum ipsius sanctissimi regis in liquidum resolverit, ita tamen naturae suae vires ignis amisit, ... ut eiusdem reliquias nedum de combustione servaverit illaesas, imo nec aliqua tetigit fumositatem, procul absiliens intactas reliquit, velut quondam Moysi rubus ... incombustus apparuit: 1406/1415 *CD Hung.* X/4 p. 522–523. — [2]

combustrix, -icis f. *femina, quae comburit* — *gyújtogató (nő)*: Ad iudicamus, quod Michael Zomor Dorotheam ancillam et dominam Elenam, uti domorum combustrices, igne comburri facere debeat: 1499 *Dl* 61 917. — [1]

commensuratus, -a, -um *proportionatus, symmetricus* — *arányos, szimmetrikus*: Item mentum eius (sc. *Beatae Mariae Virginis*) erat decens, commensuratum secundum aliquid ad quadraturam tendens et erat convalliculatum per medium secundum Epiphanium: PELB. TEM. *Stell.* p. 97^v. — [1]

commentio *pro conventio*: 1424 Iványi, *Eperjes szám.* p. 245; cf. *DF* 282 538 fol. 16^r.

compertim adv. *ut omnibus notum est, comperte* — *tudvalemően, nyilvánvalóan*: Personas facinorosas publicae diffamationis nota decoloratas, dominorum suorum notorios infideles, compertim offensores vel occisores etc. ... a regiae maiestatis curia sequestran<do> et excluden<do> regiae providentiae suademus, <ut>... crimina ... iudicialiter convincantur: 1330/XVIII Kovachich, *Suppl.* I p. 275. — [1]

comprobamentum, -i n. *comprobatio, testimonium, documentum* — *bizonyítás, bizonyíték*: Tandem ipsis octavis instantibus ipse Ladislaus ... et

Steph<anus> ... ad nostram veniendo presenciam in huius comprobamentum, ut ... nobiles in causam attracti ipsos pretextu antefate possessionis ... ab eorum impetitoribus non defendissent, quasdam duas litteras ... clause emanatas nobis demonstrarunt: 1399 CD Hung. X/3 p. 221–222; cf. *Dl* 42 698 et *Zsigm. oklt.* I,5721. — [1]

conductamen, -inis n. *pactum, contractus* — szerződés, egyezség: Carpentario Valentino ad rationem conductaminis den. IIIc: 1510 Iványi, *Eperjes szám.* p. 247; cf. *Lexicon ... Latinitatis Polonorum II* p. 890 l. 5 seqq. — [1]

condivisionaleus, -a, -um *particeps divisionis v. partitionis possessionum* — osztályos: Quod ipse ... commetaneos ... ab ulteriori utensione ... universarum porcionum possessionariarum ... ubicunque habitarum ipsum ... ac Ladislaum filium Stephani de Warkon, fratrem suum condivisionaleum contingencium ... prohibuisset (cf. *superius*: condivisionales): 1402 *Héderváry oklt.* II p. 344; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 278 l. 4^a seqq. — [1]

conductorialis, -e *vide* salviconductorialis

confractura, -ae f. *fractura, ruptura* — törés: Quod ... vitam ipsorum morte sua redimendo per membrorum suorum, videlicet pedum ad (*recte*: et) manuum suarum multiplices confracturas a captivitate predicti Mathey ... eos liberavit: 1323 *Reg. Slov.* II p. 488–489. — [1]

consternator, -oris m. *qui aliquid conturbat, affligit* — zaklató, háborgató: Personas facinorosas publicae diffamationis nota decoloratas, minorum suorum notorios infideles, ... confractores et ecclesiarum consternatores, publicos spoliatores ... a regiae maiestatis curia sequestran<do> et excluden<do> regiae providentiae suademus, <ut> ... crimina ... iudicialiter convincantur: 1330/XVIII Kovachich, *Suppl.* I p. 275. — [1]

constupratio, -onis f. *actus virginem stuprandi* — megebecstelenítés, megerőszakolás: Non potui obtinere salutem clerico, quia magnum scelus fecerat in constupratione cuiusdam virginis: *Leg. Hel.* 15 (p. 18). — [1]

contrados, -tis f. *dos* — hitbér: Contra quam dotam nos eidem domine ... consorti ... comitis Nicolai ... promisimus dare pro vera contradota novem millia ducatorum similiter secundum ius et consuetudinem Austriae: 1428/1429 CD *Frangepán* I p. 221. — [1]

contradoto, -are *dotem solvere* — hitbért kifizet: Nos eidem predicta sex millia ducatorum, scilicet eius dotam, contradotavimus ac pro predictis sex millibus et etiam pro predictis novem millibus ducatorum contradotam iuste et debite assignavimus: 1428/1429 CD *Frangepán* I p. 221. — [1]

controversor, -oris m. *qui dissensionem, discordiam, iurgium sim. excitat* — viszályt keltő: Quum nonnulli controversores, sacro sanctae orthodoxae fidei persecutores sese insultu, ausu temerario et superstitione veritati evangelicae opposcentes vexilla perversitatis contra totius cleri et ecclesiae statum fere erigendo insurrexerant conspirati: 1436 CD Hung. X/7 p. 811. — [1]

contus, -i m. *2 *molendinum, ubi metalla contunduntur* — zúzómalom, kölyű: 1 contum, quod vulgo 'kolbe' dicitur in eadem aqua inferius

sita (*sic*) et ibidem Nyc<olau> dictus Putner habet 1 contum pro 5 marcarum pagamenti: 1331 Győrffy, *Geogr. hist.* I p. 456. — [1]

convalliculatus, -a, -um *cavus* — *bemélyedő*: Mentum eius (*sc. Beatae Mariae Virginis*) erat decens, ... et erat convalliculatum per medium secundum Epiphanium: PELB. TEM. *Stell.* p. 97^v. — [1]

corchio, -onis *f.* (*nisi ad korchio pertinet*) (*korchio*) *amphora, mensura capacitatis (?)* — *ürmértékként: korsó (?)*: Singulos akones avene, singulos korchiones tritici de singulis integris mansionibus: 1358 *Lex. Hung.* p. 11. — [1]

coriatorius, -a, -um *qui coriatoris est* — *tímár-*: Socio artis coriatorie mutuati sunt den. XIII 1/2: 1517 Iványi, *Eperjes szám.* p. 249. — [1]

corneus, -a, -um *ex cornu factus* — *szarvból, tülökből készült*: Scutum videlicet flaveum, in quo duae tubae corneae sive buccinae venaticae in altum eriguntur: 1514/? Iványi, *Teleki* p. 208. — [1]

conregina, -ae *f.* (*conregina*) *uxor regis, regni socia* — *királyné, uralkodótárs*: Quod possessiones ... eidem ecclesie per dominum Belam, olym illustrem regem Ungarie, avum nostrum et dominam Mariam conreginam, consortem eiusdem ... essent donate: 1332 Kalász, *Szentgotthárd* p. 122. — [1]

correctibilis, -e *castigans, obiurgans* — *fenyítő, dorgáló, büntető*: Quia Stephanus ... dominum nostrum Karolum ... regem ... delaudasset et Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem in preiudicium regalis pietatis eo modo, ut ipsius domini regis potentia potentie ipsius Bazarab non in aliquo posset contraire et equari, conlaudasset, predictum Stephanum ... verbis correctibilibus de tali prolatione verborum suorum Paulus arguisset: 1325 *TSz* 1964 p. 550. — [1]

corrighialis, -e *corrighis faciendis aptus* — *szíj készítésére szolgáló*: Item de centum corrighalibus pellibus seu alauiis vulgo 'gardwan' dictis quatuor denarios *exigant exactores*: 1476 *TBM* XV p. 211; *cf.* 1478 Teleki, *Hunyadiak* XII p. 69: De centum cutibus seu alantiis vulgo 'bakbeur' et 'gardovan' agnellinis vel caprinis. — [1]

corrighibilis, -e *qui corrighi potest (transl.)* — *kijavítható (átv.)*: Excessus autem, quos reperis per te corrighibiles, ... corrighas et emendes, reliquos vero tui facultatem officii excedentes ... tecum ad capitulum portes partibus ibidem coadunatis discuciendos: *a.* 1525 *LtK* 1972 p. 247. — [1]

corrighieus, -a, -um *corrighis praeditus (?)* — *szíjakkal ellátott (?)*: Redas corrighieas novas simulcum aliis attinentiis ad equos ... abstulerunt: 1513 *Héderváry oklt.* II p. 394. — [1]

cottatio, -onis *f.* (*a quota*) (*cotatio*) *actus librum notis musicis illustrandi* — *kottákkal való ellátás, kottázás*: Casparo organiste pro cotatione libri in capella Sancti Francisci existentis ex mandato dominorum dedimus flor. I 1/2: 1517 Iványi, *Győr* p. 32. — [1]

crastinator, -oris *m.* *qui litem in aliud tempus differt* — *perhalasztó*: Ipse personaliter et non per procuratorem ac suum crastinatorem in civitate nostra Budensi *appareat*: 1408 *Zsigm. oklt.* II,6457. — [1]

craticulus, -i m. *cratis* — *rács*: Item craticuli V: 1491 *Dl* 36 326. Feci laborare duos craticulos ad duas fenestras celarai (*sic*): 1517 *Aetas* 1993/1 p. 59; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 419 l. 37–54^a. — [2]

crinizo, -are *crinem alicuius vellere* — *vkinek a haját megtépi*: Item Ladislaus Thekes proposuit contra Petrum Zitas per hunc modum, ut ipsum litigiose in terram prostrasset et crines suos crudeliter traxisset ac sanguinem misisset. Petrus vero negavit. Actor vero ... testes produxit, hoc, quod ipsum ad terram tetigisset et crines suos acriter traxisset, cum tribus testibus approbavit, sed quod sibi sanguinem misisset, testibus probare nequit, tamen super hoc, quod sanguinem non misisset, et non cruentasset, ipse idem Petrus Zitas iuramentum fecit, quod ipse non fecisset, sed quod actorem videlicet Ladislaum ad terram prostravit et ipsum crinizavit, propter hoc eundem Petrum Zitas contra actorem in sedecim marcis convictum fore commisimus: *XV^{med.} Dl* 56 627. — [1]

critalus *pro cultellus* (?): 1477 *Balassa lt.* p. 151.

cruciamentum, -i n. *tormentum, cruciatus* — *kínzás, gyötres*: Quod ... Matheus ... fideles hospites nostros de dicta civitate nostra acri cruciamiento et hostili spolio prosequeretur (*recte orig.*: persequeretur): 1326/1359 *Juck, Vysady I* p. 107; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae II* p. 426 l. 44^a seqq. — [1]

cumulator, -oris m. *qui fenem falcatum cumulat* — *szénagyűjtő*: Ad falcatores et cumulatores fenorum in Warkon simulcum victualibus et sollicitatori<s> expensis repositi sunt fl. XIII: 1497 *Dl* 56 291. — [1]

curriducus, -a, -um *qui plaustrum v. raedam trahit* — *igás, vontató*: Item habeo equos curriducos quatuor, ex quibus unum duceret ante feretrum meum: 1504 *Balassa lt.* p. 171. — [1]

cursim *adv. obiter, leviter, cito* — *futtában*: Coepi pro temporis angustia librum hunc ipsum cursim ac citis, ut aiunt, oculis lectitare: 1521 *Mon. eccl.* p. 26; cf. GEORG. POLYC. *Epist.* 8: Vale, ex Ferraria raptim. — [1]

cursor, -oris m. *2 *qui in universitate Scripturam Sacram explicat* (?) — *egyetemi szentírásmagyarázó* (?): Sacrarum litterarum cursor Parisien-sis: 1490 *Jakó, Kolozsm.* II p. 69. — [1]

D

damnalis, -e (dampnalis) *dammandus, detestandus* — *kárhozatos*: O ingratitude dampnale vicium!: 1422 *Mon. Zagr.* II p. 36. — [1]

debitoria, -ae f. *debitum* — *adósság*: Cum nobili domina ... pro quadam debitoria per eandem dominam nobis tenenda convenimus in quadraginta florenis novis: 1424 *Regnum* 1944–46 p. 44. — [1]

decea, -ae f. *vox incertae notiois, forsán loco 'disca' usitata*: Tres deceas (*ed.*: !), una deaurata et due simplices: 1477 *Balassa lt.* p. 150–151. — [1]

decemlanceatus, -a, -um (*adi. non nisi plur. m. usitatum*) (*decem lanceati*) *qui deni militem unum lancea praeditum constituere debent* —

tizlándzsás: Ipsi existentes nobiles de numero nobilium decemlanceatorum terre Scepusiensis: 1441 *LtK* 1930 p. 253. Prout actenus ipsi more nobilium decem lanceatorum *possessionem* hucusque ... habuissent: 1444 *Csáky oklt.* p. 379. Iacobus de Edesfalva iudex nobilium decemlanceatorum in Scepus: 1487 *Ibid.* 1931 p. 45. Comes Laurentius filius condam Petri de Czanthafalwa, iudex nobilium decemlanceatorum in Scepus: 1498 *Ibid.* p. 49. Georgius Therney de Hozelcz comes et iudex nobilium districtus decemlanceatorum in comitatu Scepusiensi: 1507 *Ibid.* p. 50. Mathias Benczyk de Zenth Andras comes et iudex nobilium decemlanceatorum in Scepus: 1524 *Ibid.* p. 54. — [9]

decoctio, -onis f. *decoctum, decoctura* — *főzet*: Item aquam decoctionis cinamomi habet 6 et aliis rebus pro 4-or vicibus den. 64: 1522 *Dl* 26 269. — [1]

decollectio, -onis f. (decolleccio) *actus aliquid colligendi* — *begyűjtés*: Item pro decolleccione ulnarum exposui flor. II den. XXXX: 1508 *Dl* 32 632 fol. 3^r. — [1]

deferratus, -a, -um *ferro munitus* — *megvasalt*: Item habeo currum unum deferratum cum tectura panni rubei: 1504 *Balassa lt.* p. 171. — [1]

defunctorius, -a, -um *ad funus pertinens, ubi exsequiae solvuntur* — *temetkezési*: In cimiterio seu capella defunctoria ad latus ecclesie Beatorum Cosme et Damiani martirum fundate (*sic*) constructa ego magister Nicolaus ... facio ... testamentum: 1522 *Mon. eccl.* p. 74. — [1]

delatrix, -cis f. *femina, quae accusat* — *vádló*: Ex quo autem testis una mulieris in causam attracte persona vaga et delatrix cause eiusdem fuerit, alia vero amica et nurus, testimonium prebere non voluerunt, sepefatam dominam ... liberam pronuniciavimus: 1503 *TT* 1909 p. 175. — [1]

demento, -are *fallere, decipere, occaecare, seducere* — *elbolondít, fél-revezet, megcsal, eltérít*: Prima ratio dicitur dementissime fatuitatis, quia vita carnalis brutalem reddit hominem et dementat a ratione: PELB. TEM. *Pom. sanct. hiem.* V,C. — [1]

demollio, -ire (*a de et mollis*) *aliquid mollius reddere* — *puhít, lágyít*: Duorum domorum, ubi ferrum per folles demolliri consuevit, vulgo 'vosuereuhaz' appellatarum: 1392 *Zsigm. oklt.* I,2461. — [1]

denariatus, -a, -um *qui venditur pro denario (?)* — *dénáros, dénár értékű (?)*: Quatuor capones, duos denariatos de pane, de quolibet ligone denarium unum cum medio pro tunc currente: 1414 *LtK* 1927 p. 143. — [1]

deonustator, -oris m. *qui plaustrum exonerat v. onera deponit* — *lerakodó munkás*: Onustatoribus et deonustatoribus frugum den. LXXV: 1510 *DF* 282 535 fol. 39^r et *passim*. — [1]

depresso, -are *affligere, frangere* — *lever, letör*: Caro ... bene pasta debilior redditur ad labores, sed infirmitate carnis depressatur: PELB. TEM. *Pom. sanct. hiem.* VIII,C. — [1]

desolatorius, -a, -um *qui desolat — lerontó, elpusztító, elnéptelenítő:* Quod ... alias quasdam possessiones ab olym desolatorie subiectas vastitati ... inter se divisissent: 1341 *Dl* 66 623. — [1]

desultorius, -a, -um *mobilis, levis, volubilis — állhatatlan, csapodár:* Lubrica, fluxa et desultoria sunt omnia fortunae munera: 1522 Veress, *Matricula* p. 471. — [1]

detrarchus, -a, -um (*ex contaminatione forsan τέταρτος et τετράρχης*) *quartus — negyedik:* Conspicit in celis mens prudens Ezechielis / quattuor obscuris animalia stare figuris, / prima leonina facies et deutra bovina / trina hominem ostentat, aquilam detrarcha retentat: *Brev. Strig.* p. 13^r. — [1]

diffamia, -ae f. *actus diffamandi — rossz hírbe hozás:* *Rex Domini-cum* pro diffamia et denigracione ipsorum personarum Ladislai et Nicolai ... in eorum homagiis, utputa in singulis quinquaginta marcis denariorum, pro indebita vero impetracione iurium possessionariorum eorundem in emenda estimacionis ipsorum condemnavit: 1408 *LtK* 1925 p. 103. — [1]

disca, -ae f. *lanx, catillus — tányér:* Item unum pelium (*recte forsan:* pelvim), duas scutellas, undecim discas plumbeas eidem ecclesie pro missis, plebano lego unum lintheamen: 1523 *LtK* 1925 p. 131; cf. *Lexicon Latinitatis ... Hungariae III* p. 175 l. 47ª seqq. — [1]

diucitius (*foran ex contaminatione diu et diutius*): Iohannes sponsus diucitius ubique locorum scrutando diligentius quesitus reperiri nusquam valuisset: *XIV^{med.} MKsz* 1886 p. 56. — [1]

dodrans, -antis m. *tres quartae — háromnegyed (rész):* Stephanus ... Belam cecum, patruelem suum ex testamento regem declaravit. Nam apertis testamenti tabulis preter regni successionem ex dodrante (*i. e. trium quartarum partium*) heres legitur; quicquid supererat ex legato, partim sacris edibus et pauperibus distribuitur: *BONF.* II,6,143–144. — [1]

dolesco, -ere *lugere, compati, miserari — fájlal, szomorkodik, bánkódik:* Christiane religionis vires effluere nos medullitus dolentescentes ... ipsum Nicolaum palatinum ... in ... regnum Francie permisimus: 1417 *LtK* 1992 p. 164. — [1]

domesticalis, -e *2 *de aetate puellarum: nuptiis matura, adulta — házasulandó, felnőtt (kor):* Item Iohanni filio nostro maiori legimus C florenos; item Ladislao filio nostro iuniori legimus C florenos; item pro filia nostra maiori Katherina legimus C florenos; item pro filia nostra iuniori Ursola legimus C florenos; ... item circa uxorem relinquimus C florenos ita, ut si nobis mors venerit, extunc predictos florenos, quos iuvenibus relinquimus, eis dare non audeant, nisi ad etatem viri pervenerint et virgines domesticalem: 1448 *Dl* 14 134. — [1]

donatrix, -icis f. *quae donat, tribuit aliquid — adományozó, jutalmazó (nő):* Et secundum Ambrosium in Exameron (*ubi?*) Luna est decor noctis, mater roris, ministra humoris, donatrix maris: *Serm. Quinqueecl.* p. 233. — [1]

dotalice *adv.* *dotem ecclesiae cuidam donando* — törzsvagyonnal *ellátva*: Claustro per dictam dominam reginam, genitricem nostram karissimam in honorem Sancte et Intemerate Virginis Marie in Veteri Buda pro religiosis dominabus sanctimonialibus ordinis Sancte Clare virginis de novo constructo dotalice provisionem facientes: 1352 *DI* 4320. — [1]

dragantum, -i *n.* *Dracunculus vulgaris* Schott (?) *v. Iris Pseudacorus* L. (?) — *sárkányfű* (?) *v. sásliliom* (?): Draganti lot. 5 den. 6: 1522 *DI* 26 269; *cf. Bartal, Glossarium* p. 230. — [1]

duhna, -ae *f.* (*Hung.*: dunyha) (*dwhna*) *pulvinar, culcitra* — *dunya*: Una *dwhna*: 1458 *Lex. Hung.* p. 161. Unum *pulvinar* cum *linreamine* ac unam *dwhnam*: 1474 *Ibid.* Item *media pars pulvinarum, cussinorum* et *duhnarum* et unum *stratum maius* ... *puerorum* et *dicte domine Frusine sunt*: 1477 *Balassa lt.* p. 152. Item *media pars dictionum universorum pulvinariorum, cussinorum* et *duhnarum*, necnon *duo strata minora* ... *ad portionem* ... *Ladislai cessissent*: *Ibid.* p. 153. Quod ... *castellani* ... *res* et *bona* ... *exponentis de curiis predictis, videlicet cyphos argenteos quatuor, vitra crystallina, duos lectos vulgo 'nozolya' cum pulvinaribus, supellectilibus, linreaminibus* et *cussinis ad eosdem lectos pertinentibus, ... duhnas duas* ... *asportari* ... *fecissent*: 1493 *DI* 20 035; *cf. Lex. Hung.* p. 161. — [4]

E

edictalis, -e *edicto factus* — *rendeleti*: Contra formam premissi decreti nostri *edictalis*: 1410 *Zsigm. oklt.* II,7792; *cf. Lexicon Latinitatis ... Hungariae* III p. 279 l. 37^a *seqq.* — [1]

efficatio, -onis *f.* (*eficatio*) *efficacia* (B 2) — *hatály, jogerő*: Igitur *vestra auctoritate filiam eiusdem P.*, per *mortem* sic a suo *dissolutam sponso*, alii *nubere legitime [nubere] non <ob>stante eficatione aliquali, permitatis*: XIV^{med.} *MKsz* 1886 p. 55–56; *cf. Lexicon Latinitatis ... Hungariae* III p. 287 l. 52^b. — [1]

exactionatio, -onis *f.* (*exaccionacio*) *actus vectigalia ab aliquo exigendi* — *adóztatás*: Item ipse *Ulricus honestos homines exaccionavit*, ... *deque exaccionacione nullus iuratorum penitus scivit, secundum quod originaliter in alio registro lucidius continetur*: 1413 *DF* 239 348. — [1]

excombustio, -onis *f.* *actus aliquid adustione expurgandi* — *kiégetés*: Item *Dominico seratori de excombustione caldarium XLIII den.*: 1441 *DF* 282 530 fol. 3^r. — [1]

excusatoria, -ae *f.* *litterae excusationem continentis* — *mentséglevél*: *Excusatoria (inscriptio in libro formulas Ordinis Fratrum Minorum continenti)*: a. 1525 *LtK* 1972 p. 231. — [1]

exdecimatio, -onis *f.* *actus decimam solvendi* — *tizedfizetés*: Quod *absque terragio supradicto nec in muneribus, nec in exdecimationibus teaneantur*: 1308/XVIII *Reg. Slov.* I p. 247. — [1]

exhortatoria, -ae *f.* *litterae exhortationes continentis* — *buzdító (kör)levél, pásztorlevél*: *Exhortatorie Itolorum (inscriptio in libro formulas*

Ordinis Fratrum Minorum continenti): a. 1525 LtK 1972 p. 229. Exhortatoria ad custodem: *Ibid.* — [1]

exigitio, -onis f. *exactio* — *behajtás*: Quod nos populos ... prepositi ... cum quadam agravamine aliquantulum expressos, scilicet cum exigicione de qualibus bracsacione cervisie unum peccarium cervisie *excepimus* (cf. *inferius*: ne eadem exaccio cervisie in nimium usum convertatur): 1310 *Reg. Slov.* II p. 323. — [1]

expurgativus, -a, -um *qui vim habet expurgandi* — *megtisztító*: Item reperitur quedam medicina expurgativa superfluitatis, hec est pietatis contra infirmitatem avaricie temporalia superflua congregantis. Patet in multis medicinis, que faciunt purgationes et expellunt superflua: PELB. TEM. *Pom. sanct. aest.* LXXVIII, D. — [1]

extirpator, -oris m. (extirpator) *qui aliquid extirpat, abolet, delet, depellit (in imag.)* — *kiirtó, megsemmisítő, elpusztító (képl.)*: Iacobus de Marchia, vicarius Bosnae, ordinis Fratrum Minorum indagator et extirpator haereticae pravitatis per sanctitatem vestram ad regnum Hungariae destinatus, peragratis multis aliis ipsius regni partibus ... iam pridem ad hanc ... dioecesim cum suis fratribus applicuit: 1436 *CD Hung.* X/7 p. 812. — [1]

extraeo, -ire *foras ire; transl.: edí, publicari* — *kimegy; átv. : kiadatik*: Quod ... Osualdus huiusmodi census prefatarum duarum sedium de mandato ... Alberti regis exegisset et nil de eisdem patri ipsius exponentis, sed omnino prelibato ... contulisse asseritur, litteras etiam expeditorias superinde tunc extraisse dinoscitur: 1476 *Dl* 63 260. — [1]

F

fabricatorius, -a, -um *ubi aliquid conficitur* — *ahol vmit készítének, készítő*: Domorum fabricatoriarum ferri: 1388 *Zsigm. oklt.* I, 530. — [1]

fissor, -oris m. (ffissor) *qui lignum findit* — *fát hasogató munkás*: Cuidam fissori lignorum VIII den.: 1517 *DF* 282 535 fol. 106^r. FFissoribus lignorum VIII den.: *Ibid.* fol. 106^v. — [1]

folliculum, -i n. (foliculum) *theca, capsula (?)* — *tok, tartó, tüzszó (?)*: Item foliculorum serre 31 den. 9: 1522 *Dl* 26 269.

formularium -i n. *liber formularum* — *formuláskönyv*: Fateor ... me recepisse a venerabili magistro Petro de Chabrag ... unum formularium instrumentorum impressum, aliud formularium supplicationum sacre penitentiae: 1518 Iványi, *Könypkult.* p. 27. — [1]

fraustractus, -us m. *forsan pro fraudatus v. frustratus*: Noverit vestre discretionis dominatio comitem P. ... Iohannem ... sponsum pergirasse (*sic*) et nullum penitus inditium ... eidem suspicaci vel mortis indagasse, et ad propria sua spe fraustractibus (*sic*) redisse: *XIV^{med.} MKsz* 1886 p. 56. — [1]

fundicitus adv. *omnino, plane (nisi vox ex contaminatione funditus et radicatus orta est)* — *teljesen, fenekestül*: Quod ... populi ... sic omnino et fundicitus ipsum monasterium, dominum abbatem et fratres monachos suos destruere et anichilare intenderent: 1350 Kalász, *Szentgotthárd* p. 154. — [1]

G

gustativus, -a, -um *suavis saporis, appetentiam cibi excitans* — *ízletes, étvágygerjesztő*: Quemadmodum ab unius arboris productione radicali ramunculorum pluralitas diversorum diffunditur, inequalium fructuum tamen radice productorum ab eadem odor suavitatis (*cf. Gen. 8, 21; Ephes. 5, 2*) non mutatur gustativus, licet unusquisque arboris germinate ramunculus fructus suos contineat separatim et divisim: 1341 *Dl* 66 623. — [1]

H

haereticus, -a, -um *3 *subst. f.*: Dominam relictam Nicolai filii Iwan hereticam publicam nominaverunt: 1409 *Zsigm. oklt.* II,6672. — [1]

Corrigenda

ad vol. III p. 501 l. 39^b: **exvitio lege exuitio** (*ab exuo, -ere*) *actus aliquem ab aliqua re privandi* — *megfosztás*

Kötetünk szerzői

- Almási Tibor**
történész, JATE, Szeged
- Berend Nóra**
történész, Columbia Egyetem,
New York
- Csukovits Enikő**
történész, MTA
Történettudományi Intézet
- Gerics József**
történész, ELTE, Budapest
- Györffy György**
történész, Budapest
- Jakó Zsigmond**
történész, Kolozsvár
- Kosza László**
történész, JATE, Szeged
- Kosztolnyik Zoltán**
történész, A. M. Egyetem, Texas
- Kófalvi Tamás**
egyetemi hallgató, JATE, Szeged
- Kristó Gyula**
történész, JATE, Szeged
- Kubinyi András**
történész, ELTE, Budapest
- Mályusz Elemér**
történész, Budapest
- Monok István**
könyvtáros, JATE, Szeged
- Nógrády Árpád**
történész, KLTE,
Debrecen
- Prokopp Mária**
művészettörténész, ELTE,
Budapest.
- Rácz Lajos**
történész, MTA RKK
Településkutató Csoport,
Kecskemét
- Sroka, Stanisław**
történész, Jagelló Egyetem,
Krakkó
- Szász Géza**
történész, JATE, Szeged
- Szovák Kornél**
történész, MTA Ókortudományi
Kutatócsoport, Budapest
- Török János**
könyvtáros, JATE, Szeged
- Újfalusi Németh Jenő**
irodalomtörténész, JATE,
Szeged
- Veszprémy László**
történész, Hadtörténeti Intézet
és Múzeum, Budapest.
- Zepeczaner Jenő**
múzeológus, Haáz Rezső Múzeum,
Székelyudvarhely

CONTENTS

Studies

Csukovits Enikő „Cum capsā... cum bacillo”. <i>Mediaeval Hungarian pilgrims</i>	5
Gerics József The Unsettled Questions of the Rein of St. Ladislav	28
Veszprémy László Common motives in 12th and 13th century Hungarian and Hispanic historiography	36
Zoltán Kosztolnyik A possible Spanish (León-Aragon) and western influence on the composition of Andrew III's Diets	49
György Györffy Job, Archbishop of Esztergom: his relations with King Béla II and his role in Hungarian ecclesiastic education	58
László Koszta A prelate of French origin in Hungary. <i>Bartholomew Bishop of Pécs (1219–1251)</i>	64
Stanisław Sroka A prelate of Polish origin in 14th century Hungary. <i>Boleslo, Archbishop of Esztergom (1321–1328)</i>	89
András Kubinyi The political career of László Szalkai	102
Elemér Mályusz The first Habsburg on the Hungarian throne. <i>King Albert of Hungary (1438–1439)</i>	120

Sources

Tibor Almási–Tamás Kőfalvi The letter of contract of the royal congress at Nagyszombat in 1327	151
--	-----

Beyond our borders

We introduce Jerzy Kłoczowski, church historian from Lublin	158
The works of Jerzy Kłoczowski: a detailed bibliography	159
Jerzy Kłoczowski The development of civilization in Central and Eastern Europe in the 14th and 15th centuries	166

Debate

Stanisław Sroka Who was the first wife of King Charles I [Károly Róbert] of Hungary?	187
Gyula Kristó Was the first wife of King Charles I a Russian princess?	194

Perspective

<i>Lajos Rácz: Interview with Sándor Gyimesi</i>	200
Jenő Zepeczaner From the directory of Transylvanian public collections	208
XVIII th International Congress of Historians. <i>Montréal 1995</i>	216

Reviews

The splendour and fall of the Knights Templar. (<i>Alain Demurger: Vie et mort de l'Ordre du Temple 1118–1314. Paris, Seuil. 1989.</i>) Géza Szász	217
Saint in the family. (<i>Alessandro Barbero: Un santo in famiglia. Vocazione religiosa e resistenze sociali nell'agiografia latina medievale. Torino, Rosenberg & Sellier, 1991.</i>) Nóra Berend	222
Dynastic connection between the Piaszti and the Árpáds. (<i>Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1993.</i>) Stanisław Sroka	225
The history of our forefathers till the end of the Árpád era. (<i>Kristó Gyula: A Kárpát-medence éa a magyarság régmúltja. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 1993.</i>) Árpád Nógrády	228
St. Ladislav in mediaeval Hungarian murals. (<i>László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Budapest, 1993.</i>) Mária Prokopp	232
“Bright star among stars”. (<i>Szöke Gyula: Szent László király. Bp., 1993.</i>) Mária Prokopp	234
On the oeuvre of Erik Fügedi by way of his posthumous book. (<i>Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Budapest, Magvető 1992.</i>) Zsigmond Jakó	236
Peasant uprising in Transylvania. (<i>Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Előszóval és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Bukarest, Kriterion. 1991.</i>) János Török	244
The reorganized Transylvanian Museum Association and its publications. István Monok	247

Supplement

Kornél Szovák Addenda to the dictionary of mediaeval Latin in Hungary II.	250
The Authors of this number	280

INHALT

Studien

- Enikő Csukovits**
„Cum caps... cum bacillo”.
Ungarische Pilger im Mittelalter 5
- József Geric**
Die umstrittenen Fragen der Herrschaft von Ladislaus dem Heiligen 28
- László Veszprémy**
Gemeinsame Motive in der ungarischen und spanischen Historiographie
im 13. Jahrhundert 36
- Zoltán Kosztoľnyik**
Eventuelle spanische (Leon-aragonische) und westliche Wirkungen in der
Zusammenstellung der Landtage während der Regierungszeit András' III. 49
- György Györffy**
Die Beziehung des Estregomer Erzbischof Hiob mit König Béla III
und seine Rolle in der ungarischen kirchlichen Kultur 58
- László Koszta**
Ein hoher Geistlicher französischer Abstammung im Ungarn.
Der Pécsér (Fünfkirchner) Bischof Bertalan (Bartholomäus) (1219–1251)..... 64
- Stanisław Sroka**
Ein hoher Geistlicher polnischer Abstammung in Ungarn des 14. Jahrhunderts.
Der Esztergomer (Graner) Bischof Boleslaw (1321–1328) 89
- András Kubinyi**
Die politische Tätigkeit des László Szalkai 102
- Elemér Mályusz**
Der erste Habsburger auf dem ungarischen Thron.
Albert, König von Ungarn (1438–1439) 120

Quellen

- Tibor Almási–Tamás Kófalvi**
Die Vertragsurkunde des Königs-treffens
in Nagyszombat im Jahre 1327 151

Jenseits unserer Grenzen

- Wir stellen den Kirchenhistoriker Jerzy Kłoczowski aus Lublin vor 158
- Auszüge aus der Bibliographie der Tätigkeit von Jerzy Kłoczowski 159
- Jerzy Kłoczowski**
Die Entwicklung der Zivilisation in Mittel- und Osteuropa im 14–15. Jahrhundert .. 166

Diskussion

- Stanisław Sroka**
Wer war die erste Gattin von Károly Róbert? 187
- Gyula Kristó**
War die erste Gattin von Károly Róbert eine russische Königstochter? 194

Ausblick

Gespräch mit Sándor Gyimesi (<i>von Lajos Rácz</i>)	200
Jenő Zepezsaner	
Aus den öffentlichen Sammlungen Siebenbürgens	208
XVIII. Internationaler Historikerkongress. <i>Montreal 1995</i>	216

Beobachter

Glanz und Verfall des Templerordens. (<i>Alain Demurger: Vie et mort de l'ordre du Temple 1118–1314. Paris, Seuil. 1989.</i>)	
Géza Szász	217
Heiliger in der Familie. (<i>Alessandro Barbero: Un santo in famiglia. Vocazione religiosa e resistenze sociali nell'agiografia latina medievale. Torino, Rosenberg & Sellier, 1991.</i>)	
Nóra Berend	222
Die dynastischen Beziehungen der Piasten und der Arpaden. (<i>Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Wrocław, 1993.</i>)	
Stanisław Sroka	225
Geschichte unserer Vorfahren bis zum Ende der Arpadenzeit. (<i>Kristó Gyula: A Kárpát-medence éa a magyarság régmúltja. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 1993.</i>)	
Árpád Nógrády	228
Ladislauß der Heilige auf ungarischen Fresken. (<i>László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Budapest, 1993.</i>)	
Mária Prokopp	232
„Glänzender Stern unter den Sternen“. (<i>Szöke Gyula: Szent László király. Bp., 1993.</i>)	
Mária Prokopp	234
Über das Lebenswerk von Erik Fügedi, aufgrund seines postum erschienenen Buches. (<i>Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Budapest, Magvető 1992.</i>)	
Zsigmond Jakó	236
Der Bauernaufstand in Siebenbürgen. (<i>Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Előszóval és jegyzetekkel közzéteszi Demény Lajos. Bukarest, Kritérium. 1991.</i>)	
János Török	244
Der neuorganisierte Verein Siebenbürgisches Museum und seine Publikationen. István Monok	247

Beilage

Kornél Szovák	
Ergänzungen zum Wörterbuch der mittelalterlichen Latinität in Ungarn II.	250
Unsere Autoren	280

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetések, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 320 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 80 Ft+postaköltség, könyvesboltban 98 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Studium Könyvesbolt, Váci utca 22.; Eötvös Könyvesbolt, Kecskeméti u. 2.; Országos Széchényi Könyvtár könyvárusa, Budavári Palota F. ép. Aula; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrássy út 45.; Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.; Pont Könyvesbolt, Mérleg u. 6.; Könyváruház, Rákóczi út 14.; Harang Kiadó és Könyvkereskedés, (Levélcím: 1425. Budapest Pf.: 672.); Értékmentő böngészde: Budapest VIII., Somogyi Béla u. 10. (Tel.: 267-1000), Diszkont bolt és raktár, Budapest, XIII. Váci út 90. (Tel.: 120-0011), Atlantisz Könyvesbolt, V. Váci utca.

Szeged: Radnóti Könyvesbolt, Tisza Lajos krt. 34.; Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi könyvárus, Egyetem u. 2.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Idegennyelvű Könyvesbolt, Kárász u. 22.

Debrecen: Egyetemi könyvárus, KLTE főépület fsz. Egyetem tér 1.

Miskolc: Két Könyvész Kft., Miskolc-Egyetemváros.

Pécs: Szövegbolt, Ifjúság u. 6.; Egyetemi Könyvesbolt, Mátyás király u.

Székesfehérvár: Jókai u. 4. Könyvkereskedés, Jókai u. 4.

Szombathely: Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1.

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179.

A szerkesztőség titkára: Aradi Zsuzsanna
Felelős kiadó: Deák Ágnes

Szedés: Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft., Szeged.
Nyomás: Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft., Szeged.

Technikai szerkesztő: Nyerges Zsolt

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

ISSN 0237-7934

A magyar múlt számos fontos részlete és aspektusa máig tisztázatlan. Alapvető munkálatok várnak elvégzésre a középkorkutatásban. A korszerű szempontok érvényesítésével párhuzamosan, különösen a forrásfeltárás területén halaszthatatlan a tervszerű alapvető munka. Ezek elvégzése nélkül a legkorszerűbb elméletektől és módszerektől is többnyire csak torzók várhatók. Úgy gondolom, hogy középkorkutatásunk megújulásához az az út vezet, amelynek egyik magános kezdeményezője Fügedi Erik volt. Egyszerű importálással, gépies, verbális átvétellel azonban kutatásunk nem újítható meg. Ehhez a mindenkori új törekvések hazai feldolgozása, alkalmazása szükséges.

(Jakó Zsigmond írását számunk 236. oldalán olvashatják)